

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.37, ფ.73-74).

აბაკაროვა ისაბენა აბაკარაღა ოღლი

ჩურუქ-სუს ორკლასიანი ნორმალური სასწავლებლის ზედამხედველი, 53 წლის, მუსულმანი, აქვს წმიდა ანდრია III ხარისხის და წმიდა სტანისლავის III ხარისხის ორდენი. 1888 წელს დაამთავრა კავკასიის სამასწავლებლო სემინარიის სრული კურსი.

1884 წელს მოეწყო აგდაშის საერობო სასწავლებლის მეორე მასწავლებლად.

1886 წელს შოხლინსკის საერო სასწავლებლის ზედამხედველი იყო.

1895 წელს დაინიშნა ჩურუქ-სუს ნორმალური პირველი სასწავლებლის ზედამხედველად.

ოჯახური მდგომარეობა- უცოლო

წლიური ხელფასი – 450 მან.

(ქ.ც.ა ფ. № 92, ს.37, ფ.1-2).

ასტაფეევა ნინა ალექსანდრეს ასული

ბათუმის გოგოლის სახელობის საქალაქო დაწყებითი სასწავლებლის მასწავლებელი, 26 წლის, მართლმადიდებელი, 1904 წელს დაამთავრა ბათუმის ქალთა გიმნაზიის 7 კლასი. 1910 წელს დაამთავრა პეტერბურგის ქალთა გიმნაზიის 8 კლასი.

1910 წლიდან მუშაობა დაიწყო გოგოლის სახელობის საქალაქო დაწყებითი სასწავლებელში პედაგოგად.

ოჯახური მდგომარეობა- გაუთხოვარი

წლიური ხელფასი – 800 მან.

(ქ.ც.ა ფ. № 92, ს.37, ფ.3-4).

გოლოვჩენკო ანდრია პავლეს ძე

ბათუმის სარკინიგზო სასწავლებლის მასწავლებელი, 28 წლის, მართლმადიდებელი, 1901 წელს დაამთავრა ეკატერინოდარის საქალაქო ექვსკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგიური კურსი – სწავლების უფლებით ორკლასიან სასწავლებელში.

1901 წელს დაინიშნა კალბაშინსკის ორკლასიან სასწავლებელში პედაგოგად.

1902 წელს დაინიშნა ზედამხედველად ბეიუკ-სოგუტლინ-სკის ორკლასიან სასწავლებელში.

1904 წელს გადაყვანილ იქნა ზედამხედველად კულაშინსკის ერთკლასიან სასწავლებელში.

1905 წელს დაინიშნა ელისავეტოპოლსკის სარკინიგზო სასწავლებელში პედაგოგად.

1911 წელს დაინიშნა ბათუმის სარკინიგზო სასწავლებლის მასწავლებლად.

ოჯახური მდგომარეობა- დაოჯახებული, მეუღლე ელენე ივანეს ას. სემენისინი.

წლიური ხელფასი – 480 მან.

(ქ.ც.ა ფ. № 92, ს.37, ფ.17-18).

გომანი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე

ბათუმის ექვსკლასიანი საქალაქო დაწყებითი სასწავლებლის მასწავლებელი, შეთავსებული აქვს მუზეუმის ხელმძღვანელის თანამდებობა, ამავე სასწავლებელში ხელსაქმეებთან დაკავშირებით, 46 წლის, მართლმადიდებელი, მიიღო საოჯახო განათლება, ხელსაქმე ისწავლა ოდესაში და მოსკოვში.

1895 წელს მოეწყო ბათუმის ექვსკლასიან საქალაქო სასწავლებელში ხელსაქმის მასწავლებლად.

1906 წელს არის ბათუმის საქალაქო დაწყებითი სასწავლებლის პედაგოგი.

1909 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქის სამზრუნველოს ბრძანებით დაინიშნა ბათუმის ექვსკლასიან სასწავლებელთან არსებული მუზეუმის და სახელოსნოს ხელმძღვანელად.

ოჯახური მდგომარეობა- დაოჯახებული, მეუღლე სევერინა კონსტანტინეს ას. მერჟოვესკი, შვილი ნიკოლოზი 23 წლის, მართლმადიდებელი

წლიური ხელფასი – 600 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.37, ფ.19-20).

ზახაროვი გიორგი სტეფანეს ძე

ბათუმის პუშკინის სახელობის დაწყებითი ერთკლასიანი სასწავლებლის კოლეგიის რეგისტრატორი, 46 წლის, გრიგორია-

ნელი, 1887 წელს დაამთავრა სრული კურსი კავკასიის სამასწავლებლო სემინარიის.

1887 წელს დაინიშნა ჯვარცმის ერთკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგად.

1896 წელს გადაყვანილ იქნა ბათუმის ქალაქის სადირექციო სასწავლებელში.

1906 წელს ბათუმის ქალაქის სამმართველოს მიერ დაინიშნა ბათუმის პუშკინის სახელობის დაწყებითი ერთკლასიანი სასწავლებელში პედაგოგად.

წლიური ხელფასი – 600 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.37, ფ.53-54).

ჯუღელი -კალანდაძე ევსევია მოსეს ასული

ბარცხანის სასწავლებლის პედაგოგი, 27 წლის, მართლმადიდებელი, 1902 წელს დაამთავრა ქუთაისის ეპარქიის ქალთა სასწავლებლის სრული კურსი.

1903 წლიდან მუშაობდა აცანის ქალთა სასწავლებლის გამგედ 4 წელი.

1907 წელს დაინიშნა გუბის ქალთა სასწავლებლის გამგედ.

1910 წლიდან, დაოჯახების გამო, გადაყვანილ იქნა ბარცხანის ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგად, რადგან აღნიშნული სასწავლებლის გამგე იყო მისი მეუღლე, კალანდაძე ივანე ოქროპირის ძე.

ოჯახური მდგომარეობა- დაოჯახებული, მეუღლე კალანდაძე ივანე ოქროპირის ძე შვილი -ფელიქსი.

წლიური ხელფასი – 360 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.37, ფ.64-65).

კალანდაძე ივანე ოქროპირის ძე

ბარცხანის სასწავლებლის პედაგოგი, 37 წლის, მართლმადიდებელი, 1897 წელს დაამთავრა ქუთაისის პედაგოგიური სემინარიის სრული კურსი.

1897 წელს დაინიშნა ასკანის ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგად.

1900 წელს გადაყვანილ იქნა ლანჩხუთის ორკლასიან სასწავლებელში პედაგოგად.

1905 წლიდან დანიშნულ იქნა ნიგოეთის ორკლასიანი სასწავლებლის ზედამხედველად.

1905 წელს გადაყვანილ იქნა პედაგოგად ლანჩხუთის საქალაქო სასწავლებელში სადაც ცვლიდა ავადმყოფობის გამო შვებულებში მყოფ პედაგოგს გალამევსკის.

1905 წლის ზაფხულში მიწვეული იყო თბილისში, ამიერკავკასიის დაწყებითი სკოლებისთვის, პროგრამის შედგენაში მონაწილეობის მისაღებად. ნამსახურებ სიაში მითითებულია, რომ ავადმყოფობის გამო აღნიშნულ პროექტში მონაწილეობის მიღება ვერ შეძლო.

1909 წლიდან დანიშნულ იქნა ახალართვინის სასწავლებლის გამგედ და პედაგოგად.

1910 წლიდან გადაყვანილ იქნა ბარცხანის ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგად,

ოჯახური მდგომარეობა- დაოჯახებული, მეუღლე მღვდლის ქალიშვილი, ჯუღელი-კალანდაძე ევსევია მოსეს ასული, შვილი - ფელიქსი.

წლიური ხელფასი – 420 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.37, ფ.66-67).

ჩიგოგიძე მალაქია ალექსანდრეს ძე

სათლელ-რაბათის ერთკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი, 32 წლის, მართლმადიდებელი.

1904 წელს დაინიშნა ქედის სასწავლებლის პედაგოგად.

1906 წელს გადაყვანილ იქნა ართვინის სასწავლებელში პედაგოგად.

1909 წლიდან არის სათლელ-რაბათის ერთკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი.

ოჯახური მდგომარეობა- დასაოჯახებელი

წლიური ხელფასი – 540 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.38, ფ.78-79).

წიფურია ბესარიონი ცაკვას ძე

მურგულის დაწყებითი ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი, 23 წლის, მართლმადიდებელი, 1911 წელს დაამთავრა ქუთაისის პედაგოგიური სემინარიის სრული კურსი.

1911 წელს დაინიშნა მარადიდის ერთკლასიანი სასწავლებლის გამგედ.

1912 წელს არის მურგულის დაწყებითი ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი.

ოჯახური მდგომარეობა- დასაოჯახებელი.

წლიური ხელფასი – 360 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.38, ფ.103-104).

იალუნინა სოფია პეტრეს ასული

ხოლოდნაია-სლობოდკის ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი, 41 წლის, მართლმადიდებელი, განათლება მიიღო ქალთა გიმნაზიაში. 1889 წელს დაამთავრა ტაგანროგის გიმნაზიის 8 კლასი.

1900 წლიდან არის ხოლოდნაია-სლობოდკის ორკლასიანი სასწავლებლის პედაგოგი.

1909 წელს დაჯილდოვდა წარმატებული საქმიანობისთვის.

ოჯახური მდგომარეობა- ქვრივი, შვილები- კონსტანტინე და ვიქტორი.

წლიური ხელფასი – 500 მან.

(ქ.ც.ა ფ. №92, ს.38, ფ.113-114).

ვფიქრობთ, რომ ჩვენს მიერ მოპოვებული საარქივო დოკუმენტები (ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი №92, საქმე 37, 38 და 20) დაეხმარება აჭარის განათლების ისტორიის მკვლევარებს და საშუალებას მისცემს მათ, გაამდიდრონ თავიანთი პუბლიკაციები საარქივო დოკუმენტებით, დაინტერესდნენ ქუთაისის ცენტრალურ არქივში დაცული ფონდების მრავალფეროვნებით, სადაც მრავლადაა დოკუმენტური მასალა აჭარის განათლების სისტემისა და პედაგოგების შესახებ.

გამოყენებული წყაროები:

ქუთაისის ცენტრალური არქივი:

1. ფ. №92, ს.37;
2. ფ. №92, ს.38;
3. ფ. №130, ს. 25

Kristine Medzvelia

Teachers in Ajara (XIX-XX centuries)

Summary

Educational centres in Ajara still represents interest field of researchers.

Our research aim is to introduce teachers and educational centers of the 19th – 20th centuries, according to the materials preserved in Kutaisi Central Archive. Many of them are unknown to researchers and scientists.

**ვახტანგ ჯობაძე და ოპიის ტაძრის
კვლევის ისტორია**

ტაო-კლარჯეთის შესწავლის საქმეს, განსაკუთრებით საბჭოთა პერიოდში, დიდი ისტორია არა აქვს. არასაბჭოთა სინამდვილიდან ქართველ მეცნიერთაგან ვახტანგ ჯობაძეს ერთ-ერთს პირველს მიეცა საკვლევ პირველწყაროებზე, უშუალოდ ძეგლებზე, მუშაობის საშუალება. „ჩემი მონოგრაფია არის მხოლოდ საშენი მასალა იმ დიდი ძეგლისთვის, რომელიც ტაო-კლარჯეთის დიდებულ მოღვაწეებს ქართველთა მრავალწევრიანმა ექსპედიციებმა უნდა აუშენოს“, – წერდა ის ელენე მეტრეველს. წლების მანძილზე სწორედ ამ „საშენი მასალით“ სარგებლობდა საბჭოთა იზოლაციაში მოქცეული ქართული სამეცნიერო საზოგადოება. მის ფუნდამენტურ გამოკვლევებს დღემდე არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

ნებისმიერ კვლევას – არტეფაქტზე დაკვირვებიდან მონოგრაფიამდე – თავისი განვითარება აქვს. ეს გზა, რასაკვირველია, გულისხმობს დამოკიდებულებათა, ტენდენციათა, არგუმენტების ლოგიკურ ტრანსფორმაციას. ხშირად მუშაობის ეს ეტაპი უცნობია, თუ არ ჩავთვლით იმ დოზის აღწერითი ხასიათის თხრობას, რაც სამეცნიერო დისკურსისთვის არის მისაღები. კვლევის განვითარების ეტაპებზე თვალის მიდევნებისთვის შეუცვლელი წყაროა პირველადი სამუშაო ვარიანტები (ჩანახატები, პირადი მიმოწერა).

ვახტანგ ჯობაძის ელენე მეტრეველთან მიწერილი წერილების რაოდენობა ადრესატის არქივში 160 ერთეულს აღწევს. პირველი წერილი 1963 წლისაა, მათგან 40 უკავშირდება ტაო-კლარჯეთის კვლევის საკითხს. წერილების თემატური დინამიკა მოიცავს ამ მხარეში კვლევების წარმოების აუცილებლობის პრობლემას და მთავრდება უკვე გამოცემული მონოგრაფიის შეფასებებით. მათი მხოლოდ მცირე ნაწილი (თურქეთში სავლელ სამუშაოების აღწერა, სამოგზაურო ნარკვევები...) ეხება თემატურად ერთ საკითხს. სხვა მასალაში მკვლევარი ისეთ ფუნდამენტურ ქართველოლოგიურ თემებთან ერთად ეხება ტაო-კლარჯეთის

თემატიკას, როგორიცაა ადრექრისტიანული ხელოვნების საკითხები, შავი მთის ქართული კვალი, ქართული ხელნაწერების შესწავლა და სხვა. ტაო-კლარჯეთის საკითხები პირად მიმოწერაში ერთ მთლიან ქართველოლოგიურ თვალსაწიერში ბუნებრივად არის ჩართული, რაც მკვლევრის მუშაობის სფეროების მრავალფეროვნებასა და კომპლექსურ სამუშაო მეთოდოლოგიაზე მიუთითებს. 1970-იანი წლების დასაწყისამდე ვახტანგ ჯობაძის ტაო-კლარჯეთის თემატიკასთან დაკავშირებული ინტერესები და სურვილები მისივე პირად წერილებში ფრაგმენტულია და მხოლოდ კონკრეტულ ხელოვნებათმცოდნეობით საკითხებს ეხება. 1973 წლამდე, სანამ ის კომპლექსურ, ინტერდისციპლინურ კვლევას შეუდგებოდა, ელენე მეტრეველს ინფორმაციული ხასიათის წერილებს სწერდა. ამ პერიოდიდან კი, როცა ვახტანგ ჯობაძის ინტერესები და შესაძლებლობები, თუმცა მეტად მძიმე, ხშირ შემთხვევაში ჯანმრთელობისთვის არახელსაყრელი, არაკომფორტული და დამამცირებელიც კი, ტაო-კლარჯეთს დაუკავშირდა, მის მიერ წარმოებული 5 ექსპედიცია ამ მიმოწერის ყველაზე ექსპრესიული საგანი, ელენე მეტრეველი ამ საშური ინიციატივისა და საქმის ყველაზე დიდი ქომაგი გახდა, მისი გულწრფელი და დაჟინებული ნახალისება, ადგილზე მუშაობის შესაძლებლობით გამოწვეული აღფრთოვანება ყველა წერილის ლაიტმოტივია.

1973 წელს ვახტანგ ჯობაძემ ე. წ. დაზვერვითი ექსპედიცია მოაწყო ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთში. როგორც ჩანს, ის დიდხანს ემზადებოდა ამისთვის, თუმცა პირველად 1965 წელს, პავლინოვისა (1888 წელი) და ექვთიმე თაყაიშვილის (1902, 1907, 1917 წლები) შემდეგ, პირველმა მოინახულა მხოლოდ რამდენიმე ძეგლი. სწორედ ამ მოგზაურობიდან ინტერესდება ის ოშკის დათარიღების საკითხით.

1 973 წელს ელენე მეტრეველი ვახტანგ ჯობაძეს წერდა: "ოლთისის, ართვინისა და არტანუჯის მხარეების ნახვით, ალბათ, მრავალი საინტერესო მასალა მოიპოვე, მიგიშვებს თუ არა ძეგლებთან? წლევანდელი შენი მივლინება, ალბათ, უფრო დაზვერვითი ხასიათისაა და, იმედია, კიდევ ნახვალ და უფრო დაწვრილებით შეისწავლი ამ ძეგლებს. ე. თაყაიშვილის შემდეგ იქ არც ერთ ქართველ მკვლევარს არ უმოგზაურია და, მით უმეტეს,

სერიოზულად არ უმუშავია. ეტყობა, უპატრონობით ყველაფერი ნადგურდება, მაინტერესებს შენი შთაბეჭდილებები” (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 1138). კითხვის პასუხად იმავე წელს ვახტანგ ჯობაძე ბევრელი ჰილსიდან თბილისში ელენე მეტრეველს წერს: "დღეს შენი წერილი მივიღე და ძალიან გავიხარე. იმ მიუსაველ ადგილებში ფიქრები ხშირად მოილტვოდა შენკენ და გული მწყდებოდა, ასე ახლოს და თანაც ასე შორს რომ იყავი, რადგან იქაური ძეგლების თვალის მიმოვლელსაც კი შენი შრომის ნაყოფს გაამრავალკეცებდა, წაგახალისებდა. იმ საკითხებს, შენ რომ ეჭიდები, უფრო სრულად და ხელშესახებად წარმოგიდგენდა. მართლაც ვერ წარმოიდგენ, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს, როცა სწავლობ ხელნაწერებსა და ხელოვნების ძეგლებს არა მხოლოდ ინსტიტუტის ოთახებში, არამედ მათი დაბადების წიაღში, ორიგინალურ გარემოცვაში, კლიმატისა და ტოპოგრაფიის ჩართვით“ (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2813).

ვახტანგ ჯობაძე გერმანიიდან მეუღლითურთ გაემგზავრა სტამბოლისაკენ. გეგმები პირუკუ დააღაგა და ჯერ ანტიოქიაში, წმიდა სვიმეონის მონასტერში იმოგზაურა, მხოლოდ შემდეგ გადავიდა ტაო-კლარჯეთში. "ჩემი მთავარი მიზანი ქართული ძეგლების წინასწარი დაზვერვა იყო – წერს ის – და ამიტომაც ორი კვირის შემდეგ გამოვნიეთ ერზერუმისაკენ, ახთამარზე და ანისზე გავლით....ქართული ძეგლების მიმოხილვა დავიწყე ერზერუმიდან თორთუმამდე, შემდეგ გადავედით ვაჩეგორში, სადანაც მივდიოდით ხოლმე დორთ კილისეში (ოთხთა ეკლესია) და პარხალში, რომლებიც, როგორც იცი, გენეტიკურად და ქრონოლოგიურად ახლოს დგანან ერთმანეთთან. შემდეგ გადავსახლდით ართვინში. აქედან ავდიოდი ქართულ მონასტრებში, დაწყებული დოლისყანიდან გათავებული ფორთით. არტანუჯისა და შავშეთის არეებისათვის კი დიდი დრო არ დაგვრჩენია, მაგრამ იმ ძეგლებს მომავალში დაუბრუნდები. მინდა ერთი წლით მაინც წავიდე იმავე არეებში სერიოზული მუშაობის გასაწევად. ამჯერად, რასაკვირველია, ჩემი მიზანი იყო მხოლოდ წინასწარი მიმოხილვა, რითაც კმაყოფილი ვარ. ზოგიერთი ადგილები გავზომე, ორიოდ ნახაზი გავაკეთე და 900-მდე ფოტოგრაფია და დიაპოზიტივიც გავაკეთე. ამას ემატება ჩემს დღიურებში ჩანერილი დაკვირ-

ვებები, სხვათა შორის მინდოდა აგრეთვე ქართული ძეგლების რუკაც გამეკეთებინა, რადგან ზოგი ძეგლების მიგნება ძნელია, ზოგი არ არის იდენტიფიცირებული და, რამდენადაც მე ვიცი, იმ არის არქეოლოგიური რუკა არავის გაუკეთებია... როდესაც კაცი ქართულ მონასტრებს ათვალიერებს იმ არეებში, გაოცებული რჩება იმ უდიდესი ღვანლითა და მაღალი კულტურით, რომელიც შემდეგი თაობებისათვის აზრითაც კი მიუწვდომელი იყო და ახლა კი სავსებით მივიწყებულია. ეკლესიები, რომლებიც თათრებმა მეჩეთებად აქციეს, შედარებით კარგად არის მოვლილი და შენახულიც. ხოლო დანარჩენები, განსაკუთრებით ისეთი დიდი ზომის ძეგლები, როგორიც არის ოშკი (გათბობისათვის ძნელი და ამიტომაც მეჩეთებისათვის გამოუსადეგარი) მართლაც ბენვზედ ჰკიდია. ზოგი მისი ნაწილები უპატრონოდ მიგდებული მამონტის ჩონჩხს მაგონებს" (იქვე).

ვახტანგ ჯობაძე იმავე წელს, რამდენიმე თვეში დაბრუნდა თურქეთში, თუმცა ამჯერად ზამთარში და მისთვის მეტად რთულ პირობებში. ის ართვინიდან წერდა:

"მოხდა ისე, რომ ისევ აქ ჩამოვედი. ორი თვით მუშაობის იმედი მაინცა მქონდა და ვიფიქრე, მანამ აქ ყველა ჩვენ ეკლესიებს დედამიწის პირიდან აღგვიდენ, ეგებ კიდევ რამის გაკეთება შეიძლებოდეს. სამწუხაროდ, აქ უჩვეულოდ თითქმის ერთი თვით ადრე ჩამოვნა თოვლი, რამაც ხელფეხი შემიკრა. მაგრამ ბოლო დრომდის მშვენიერი დარები იყო და ერთი წუთიც არ დამიკარგავს უსაქმოთ და თანაც მშვიერს; ზოგჯერ ორი სამი დღის უჭმელს... მაგრამ, მიუხედავად დაუცხრომელი და კარგათ დაგეგმილი შრომისა, ერთი საცოდავი კაცი ასეთ უზარმაზარ საქმეს როგორ აუვა? გამაოცებელი და სანიმუშოა, არაბობის ბოლო ხანებში (X ს.) ამ არეში უზარმაზარი ალფრთოვანებითა და სულისკვეთებით გაიშალა სააღმშენებლო საქმე და საერთოდ სამონასტრო ცხოვრება და XI ს. დასაწყისში „საქართველო“-ს შექმნასთან ერთად, როცა კულტურისა და სახელმწიფო საქმიანობის ცენტრი ქუთაისში გადავიდა, თითქოს ერთი ხელის მოსმით შეწყდაო, იქაური უამრავი (შაქარივით მდნობი) ეკლესიები რომ მხოლოდ აღინეროს (რეკორდინგ ენდ სურვეინგ), მრავალი წლების განმავლობაში მრავალი ექსპედიციების მუშაობა სჭირდება. ეს

კი, როგორცა სჩანს, „დღეს ხვალ“ მაინც არ მოხდეს და შემდეგ გვიან იქნება. მოკლე ხანში ჩვენი დიდი ტაძრები შიგა და გარეგან პერანგ ჩამოფლეთილი მამონტის მიტოვებულ ჩონჩხს დაემსგავსება. ეკლესიები არა მხოლოდ იძარცვება გარე შემკულობისა და ნათელი ქვისაგან, არამედ საყრდენებსა და ბურჯებს აცლიან და ძირებს უთხრიან რომ ნგრევა დააჩქარონ. ზოგი ეკლესიები გავ-ზომე და ფოტოგრაფიებშიც გადავიღე და ხშირად შევნიშნე, რომ ნეტარი ექვთიმე თაყაიშვილის გეგმები ან აღწერა სისწორეს არ შეეფერება... მივაკვლიე აგრეთვე ორიოდ მნიშვნელოვან დანა-ტოვარსა; ფრესკების წარწერებსა და რელიეფებსაც კი, რომლე-ბიც დღემდის უცნობი იყო". 1973 წლის ნოემბერი (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2814).

ამ წერილებში მკვლევარი დაწვრილებით აღწერს იმ ტექნი-კურ სამუშაოებს, რომელთა საშუალებითაც მარტოდმარტო, ზოგჯერ მხოლოდ მეუღლის თანხლებით, ადიოდა რთულად მი-სადგომ ადგილებში, ზედმეტი მზით თუ ჩრდილით, გარშემორ-ტყმული ხეებით, სიმაღლით, ადგილობრივი მოსახლეობის რი-დით და მათი გაღიზიანების გარეშე აკეთებდა ანაზომებს, ფო-ტოგრაფიებს, წარწერების ასლებს, პოულობდა ფრესკებს და ხშირად საბუნებისმეტყველო კვლევებით ძეგლის დასათარიღებ-ლად საჭირო მასალას. "ნავის ჩრდილო ჩამოძარცვული ნაწილი-დან გამოვიღე გრძელი მორის მომცრო ნაწილი, რომელიც უთუ-ოდ პირველყოფილია, ე. ი. ეკლესიის შენების თანადროული, ამ მორის ნაწილის ანალიზიც ალბათ რაიმეს იტყვის ეკლესიის თა-რილის დროის შესახებ"(იქვე). საგულისხმოა, რომ საბჭოთა სი-ნამდვილეში მოღვაწე მკვლევართაგან განსხვავებით, მას ჰქონ-და ევროპისა და ამერიკის მაღალტექნოლოგიურ ლაბორატორი-ებში ამგვარი ბიო-ქიმიური კვლევების წარმოების საშუალება.

ვახტანგ ჯობაძის ყველა წერილს ახლავს უჩვეულო აღ-ფრთოვანება, სამუშაოების გაგრძელების ვნებამდე მისული სურვილი, ამ განცდას მას უორკეცებს ელენე მეტრეველის წერი-ლები და იმის დაჟინებული ხაზგასმა, რომ მხოლოდ მას, უცხო ქვეყნის მოქალაქეს, აქვს ეს ვალდებულება და პრივილეგია.

"მეც ერთი ორჯელ კინალამ მიმასვენეს. მაგრამ ეს იმას ნიშ-ნავს, რომ მე თორთუმს მოვეშვები – წერდა იგი. მომავალ წელს

ავიღებ ერთი წლის შვებულებას იმ იმედით, რომ მანამდის იქ ცხოვრება და საქმიანობა ასატანი იქნება და ასე იქ ვაპირობ მთელი წლის გატარებას. თუ ეს მოხდა, დიდათ სარგო იქნება. სულ რომ არაფერი, არსებულის აღწერა და აღრიცხვაც კი ფასდაუდებელი იქნება", 1974 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2816).

აღსანიშნავია, რომ სტატისტიკურად ყველაზე მეტი წერილი ეხება ოშკის ტაძარს. ადრეულ წერილებში მის საკვლევ ინტერესს წარმოადგენს ოშკის დათარიღების საკითხები. მას ეჭვი შეაქვს გიორგი ჩუბინაშვილისა და ექვთიმე თაყაიშვილისეული დათარიღების სისტემაში. მისთვის უცნობია არგუმენტები, რითაც ეს მეცნიერები სარგებლობენ: "ოშკის შენების დასაწყისად 958 წ. მისაღები უნდა იყოს, მაგრამ არ დამთავრებულა 962 წელს როგორც განსვენებული ბატონი ექვთიმე ბრძანებს, მე დანამდვილებითი ისტორიული წყაროები არ მეგულება, რომლებიც შენობის დასრულების თარიღს გვთავაზობდენ, მაგრამ ამას თვით ძეგლი და მისი დაუსრულებლად მიტოვებული ნაწილები და სტილი რელიეფებისა ნათელჰყოფს. ხელოვნების ენციკლოპედიაში ბატონ გიორგის მშვენიერი წერილი აქვს ქართული ხელოვნების შესახებ, სადაც ბრძანებს, რომ ოშკი 964 წელს დამთავრდაო. უკეთ 964 წელზე უწინ არ უნდა დამთავრებულიყო. ნეტა ვიცოდე, რა საბუთით ბრძანებს ამას ბატონი გიორგი და საბუთი კი რასაკვირველია უთუოდ უნდა გააჩნდეს, რომელსაც თავის წერილში არ იხსენიებს თვით ამ შრომის ბუნების და დანიშნულების გამო უთუოდ". 1965 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2775).

ე. თაყაიშვილის, გ. ჩუბინაშვილის, შ. ამირანაშვილის არგუმენტების გარკვევასთან ერთად, ელენე მეტრეველს ის არაერთი სხვა სათხოვართაც მიმართავს: "სხვათა შორის, ოშკის სამხრეთ კარაკინის კარიბჭეზე, წარწერის მეხუთე ბწკარში სწერია: „ვსენებასა წმიდათასა ეზიარებოდეთ“. ვერ ჩავწვდი მის მნიშვნელობას და ვერ მივაკვლიე მის წყაროს; მიშველე!! ანდერძების შესახებაც რამოდენიმე განმარტება-სწავლებასა გთხოვ. ზოგი ზუსტად არ მესმის, ერთისა და სრულებით არა გამეგება-რა, შეკითხვები წაბლაჯნილია თანდართულ ქალღღებზედ, და მათ განმარტებებს გთხოვ რწმენით, რომ შენი და შენი მძიმე წონის სწავლულ მოწაფეთა მეცნიერულ გუდაში, ჩემი დასაოკებელი საზ-

რდო, დროს გაუწიავებლად მუდმივ მოგეპოებათ". 1975 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2822).

განსაკუთრებულ ინტერესს მის წერილებში წარმოადგენს ოშკის სამხრეთ მკლავზე, კონქის ჰორიზონტულ ზოლზე მიბჯენილი ჯამეს ბანის მოხსნის შემდეგ მის მიერ მიკვლეული ფრესკა ბანას გამოსახულებითა და რამდენიმე გვერდითი კომპოზიციით.

"ბანას ქვემოთ ორი ჯგუფი აღშფოთებულ ჩაფიქრებული მამაკაცებისა. თვით ეკლესიის ქვემოთ წარწერა (მრგვლოვანი მშვენიერი) „ბანასა ეკლესი(ა)მ დამ...“ რას ნიშნავს ეს არაჩვეულებრივი ხანის არაჩვეულებრივი გამოსახულება?! ვფიქრობ 1022/29/ წლების ქართველებისათვის საბედისწერო მარცხს 1034 წ. ბანაში ბიზანტიელებთან გამართულ დიპლომატიურ მოლაპარაკების და 1036 წ. ჯოჯიკის ხარჯით ოშკის კედლების მოხატვას. ეგებ ამ მოხატულობაში უნდა გამოსჭვივოდეს ზემორე წლების დრამატიული ამბები?! რომელსაც ისეთი შემადრწუნებელი და დიდი მოვლენა იყო, რომ ეს ჩართეს „დეესის“-ის კომპოზიციში? სხვათა შორის მაცხოვარს (დეესისში) უჭირავს იოანე მახარობლის მიერ განვდილი გახსნილი გრაგნილი წარწერის ფრაგმენტით (ქვედა ნაწილი წარწერისა კირით არის დაფარული) რომელიც წავიკითხე. ეს წანაკითხი 1984 წ. ბატონ აკაკი შანიძეს გაუგზავნე შესამოწმებლად. ამ წარწერიდან (რომელიც თეოლოგიურად უაღრესად საინტერესოა და დეესისის არსს ააშკარავებს... უნიკალურად) გამოსჭვივის აგრეთვე შესაძლებლობა, რომ ზემორე კომპოზიციები შეიძლება დეესისის ნაწილს წარმოადგენდეს აზრობრივად. 1986 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2852).

...საინტერესო იქნებოდა გრაგნილის წარწერის ქვემო ნაწილის წაკითხვა და შეიძლება ქრისტეს ქვემოთ ყოფილიყო სხვადასხვა მნიშვნელოვანი (უაღრესად მნიშვნელოვანი) გამოსახულებები ეგებ ისტორიული ხასიათისა, მაგალითად მუხლ მოდრეკილი ჯოჯიკი ან თვით ბატონები იოანე და თორნიკე... საკურთხევლის აფსიდში არა მგონია, მაგრამ სხვაგან საქმე ალბათ სწორეთ აქ, სამხრეთ კონქში შეუძლებელია არ ყოფილიყვნენ ისტორიული პირების გამოსახულებები"... 1986 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2852).

ელენე მეტრეველის მითითების შემდეგ ის ამ კომპოზიციას აღიქვამს, როგორც კლასიკურ ვედრებას და ისტორიულ პერსონაჟებს ცვლის სახარებისეული პერსონაჟებით.

ფრესკების, ნახატი მორთულობების იკონოგრაფიული პროგრამების გააზრებისას მკვლავარი ამოსავალ მნიშვნელობას ანიჭებს რელიგიური არქიტექტურის მისტიკურ იდუმალებას, ლიტურგიკის არსს, ქვეყნის სახელმწიფოებრივი და კულტურული განვითარების კონკრეტულ ეტაპს, მდგრად კულტუროლოგიურ ტენდენციებს, როგორიცაა, ვთქავათ, რომაული იურისპრუდენცია. მხოლოდ ამ კომპონენტების გათვალისწინებით აკეთებს დასკვნებს. ეს პასაჟი მის მონოგრაფიაში არ შესულა.

მკვლევარი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ზოომორფული დეკორატიული მორთულობის, როგორც ბუნებასთან ჰარმონიული სიახლოვის, როგორც შემეცნებისა და განცდის პირველქმნილი დეტალების, მნიშვნელობის ახსნას. ერთ-ერთ ნერილში წერს: "ვიყავი ჩვენს დიდებულ ოშკში (უკვე მეხუთედ) და დავრჩი იქ სრული სამი დღე. კიდევ გავზომე ეკლესიის ზოგი ნაწილები და შევისწავლე სკულპტურები. გაკვირვებული დავრჩი (კიდევ ერთხელ) იმ წინსვლით სრულქმნისაკენ, რაც ქართულმა ქანდაკოვანმა ხელოვნებამ განიცადა X ს. მეორე ნახევარში...სადაც ისე ლაღად და დაუბრკოლებლად არის გადაშლილი გზა ბუნებასთან სიახლოვისა"... (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2814). ამ საკითხით ის თითოეულ ძეგლზე მუშაობისას ინტერესდება, მოგვიანებით ელენე მეტრეველს კითხვითაც მიმართავს: "ნუთუ საქართველოში არა გვაქვს ფიზიოლოგის ილუსტრირებული რედაქცია? ჩავკირკიტებ ქართულ ორიგინალურ ცხოვრებად-ს, რომ მივაკვლიო ადგილებს ფანტასტიური ან რეალური ცხოველების შესახებ, ვიპოვო ადგილები, რომლებიც დამეხმარება იმის გაგებაში, თუ რა შინაარსი იყო ჩაქსოვილი ეკლესიის კედლებზედ გამოქანდაკებულ ცხოველთა გამოსახულებებში. ცხოველთა სტილზედ და ფორმაზედ ბევრი სწერს, გარნა თითქმის არაფერია ცნობილი (დოკუმენტირებული) მათი ფუნქციის და იდეის შესახებ. ნუთუ ფილოლოგები ამ საკითხით არ დაინტერესებულან?" 1981 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2835).

1970-იანი წლების ბოლოს წერილების მთავარი თემა მო-

ნოგრაფიის საკითხი ხდება. "მგონია საკმაო წერილობითი მასალა და ფოტოგრაფიებიც დავაგროვე, ზომები და ნახაზებიც გავაკეთე და შესწავლა დაკვირვებასაც კაი ხანი მოვანდომე, ისე რომ, ერთ ორ თვეში დავიწყებ ტაო – ლარჯეთის ეკლესია-მონასტრების შესახებ მონოგრაფიასა და მის გამოცემაზე ზრუნვას. ხანძთელის ცხოვრებიდან ის ადგილები უნდა ვთარგმნო (და მონოგრაფიას ბოლოს დაურთო), რომელშიც ეკლესია-მონასტრების და ტოპოგრაფიის საკითხებს ეხება. აგრეთვე ვფიქრობდი, ურიგო არ იქნებოდა, იმ მასალებში ჩამერთო 15-იოდე სურათი (ფერადი, მაღალი ღირსების უკეთესი ქნებოდა) იმ მონასტრების „მცირე ხელოვნების“ ნიმუშებიც; მაგალითად ბექა და ბემქენ ოპიზარების ყდები ან ხატების ჩარჩოები, იშხნელის ხატი, დავით კურაპალატის ჯვარცმა (ასათას ნახელავი), და ორიოდ ილსუტრაცია იქ გადანერილი ხელნაწერისა." 1976 (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2823).

ელენე მეტრეველი თავის წერილებში მონოგრაფიის გამოცემამდე მრავალ ქართულ თუ საერთაშორისო გამოცემისა და სიმპოზიუმისათვის სთხოვს ამ სფეროს სხვადასხვა საკითხისადმი მიღძვნილი სხვადასხვა მოცულობის, კვლევის განსხვავებული კეტეგორიის მასალებს, ხშირად ინფორმაციული ან მომიხილვითი ხასიათისასაც კი, რითაც ვახტანგ ჯობაძის სურვილის მიუხედავადაც კი აჩქარებს კვლევით საქმიანობას. "ძალიან მწყინს, – მსუბუქად საყვედურობს ელენე მეტრეველი – რომ შენ ამდენ დროს ხარჯავ ბასილზე და ალბათ ველარც ახერხებ მუშაობას ტაო-კლარჯეთზე. ეს კი საშური საქმეა. თუ რამე გაქვს დასრულებული და სურვილი გაქვს აქ დაბეჭდვისა, გამოაგზავნე, მელე გამოქვეყნდება" (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 1162). "მე კვლავაც განვაგრძობ მუშაობას ივირონზე და, ბუნებრივია, ტაო-კლარჯეთი ჩემი ინტერესების სფეროშიც შემოდის. განსაკუთრებით ტაო-კლარჯეთის მაღალი არისტოკრატიის როლი მაინტერესებს ბიზანტიის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, როგორც ჩანს, ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ჩვენ ვფიქრობთ" (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 1187).

ელენე მეტრეველის ზრუნვის საგანს არა მხოლოდ მონოგრაფიის გამოცემა, მისი საჩქაროდ ქართულად თარგმნა წარმო-

ადგენს. “ვახტანგ, მე სულ ვფიქრობ იმაზე, როგორ მოხერხდეს “ტაო-კლარჯეთის” გამოსვლისთანავე მისი ქართულად თარგმნა და გამოსაცემად მომზადება. ვფიქრობ, რომ ყველაფერს აჯობებს, თუ შენ თვითონ თარგმნი მას თავიდან ბოლომდე. ლალი [ჯავახიშვილი] და მე, თუ ცოცხალი ვიქნებით, შენს თარგმანს სიამოვნებით გავმართავთ სტილისტურად” (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 1189).

“წინა ბარათში მირჩევდი – პასუხს სცემს ვახტანგ ჯობაძე – რომ ტ. კლარჯეთის მასალა ქართულად ვთარგმნო. ეს საქმე არ გამოვა ორი აშკარა მიზეზის გამო: 1. შენ ჩემი ინტელექტუალური შესაძლებლობები მოკითხვის ბარათით არ უნდა განსაჯო. ჩემო ძვირფასო, ნახევარი საუკუნით სამშობლოს განშორებამ მშობლიური ენა (აკადემიური მაღალი ხარისხის) დამავიწყა. როგორც ყოველმა უსუსურმა, ვიცი რა წინადადებას სჭირდება გამართვა, ხოლო გამართვის შესაძლებლობაზე უკაცრავად გახლავარ. ბევრ სიტყვებსა ვხმარობ ცოტაოდენის სათქმელად და ეს ვის რა ოხრათ უნდა. 2. უცხოთა – განსაკუთრებით ინგლისურ – ენაზე წერა კი დიახაც რომ უფრო უპრიანია; უამრავი მკითხველი ეყოლება და მსოფლიოც შეიცნობს საქართველოს. ეს კი არა, არამედ ჩვენი მართლაც საბრალო მეცნიერები რომ საკუთარ ნაჭუჭიდან ვერ გამოდიან და საკუთარ წვენში იხრაკებიან, გარეთ – უცხოეთში – უნდა გავიდენ, ასპარეზი გაიფართოვონ და უცხოთა ენაზედაც აქვეყნონ. მე მართლაც დარწმუნებული ვარ საპატიო ადგილსა და უაღრეს პატივისცემას დაიმსახურებენ, თავის თავსა და სამშობლოსაც ასახელებენ და საერთოდ მრავალ სიკეთეს დასთესენ. ეს შეხედულება უნდა გავრცელდეს სტუდენტებზეც. მაგრამ არა დაბალი ღირსებისა, არამედ საუკეთესო უნივერსიტეტებს უნდა მიაშურონ” (კკსსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2863).

იმ პერიოდში, როდესაც ვახტანგ ჯობაძე თურქეთის ქართულ ძეგლებზე იწყებს მუშაობას, ბუნებრივია, პირველ ეტაპზე, მცირეა ლიტერატურა, რითაც ის სარგებლობს. ერთ-ერთ წერილში მას ელენე მეტრეველი მორიდებით სთავაზობს ექვთიმე თაყაიშვილის ტაო-კლარჯეთის ექსპედიციის მასალებს. შესაბამისად, მისი ბიბლიოგრაფია არც თუ მდიდარია – ხელოვნების

ენციკლოპედიითა და ექვთიმე თაყაიშვილის შრომით შემოიფარგლება, თუმცა ელენე მეტრეველის დახმარებით, ლიტერატურის მოცულობა წერილიდან წერილში იზრდება. ის მალევე იწყებს საუბარს ნ. მარის შრომებზე, რომლის მიღებასაც ამერიკაში თვეების მანძილზე ელოდა. ვახტანგ ჯობაძის თვალსაწიერში ამ სფეროთი დაინტერესებულ მკვლევართა შორის თანდათან იხსენებიან ბიზანტინისტი ქალი ტიერი, ვინფილდი, ბრაიერი, აკაკი შანიძე, ნაპო მესხია, ზაზა სხირტლაძე, ეკა პრივალოვა... როგორც ვახტანგ ჯობაძის, ასევე ელენე მეტრეველის მხრიდან ამ უცხოელ მკვლევართა შეფასება არაერთგვაროვანია არა როგორც კვლევის სიღრმისა და ანალიტიკის ხარისხის, არამედ მეცნიერული ეთიკის, შინაგანი პატიოსნების თვალსაზრისითაც. საგულისხმოა, რომ მათი შეფასებები ზომიერების ფარგლებს გადაცდენილი, ტენდენციური და ხმამაღალი არცერთ წერილშია. მიუხედავად ამისა, რადგან პირადი წერილი განსაკუთრებულად ფრთხილ მიდგიმებს საჭიროებს და ხშირად ითხოვს ზედმეტად პირადულის დაფარვას, ამ შეფასებების აქ მოყვანისგან თავს შევიკავებთ. მიუხედავად შემთხვევებისა, როდესაც ფაქტოლოგიური მასალა (ანაზომები, წაკითხვები, სკულპტურული და იკონოგრაფიული პროგრამების ახსნა) ექვთიმე თაყაიშვილისეულ მონაცემებს არ ემთხვევა, ვახტანგ ჯობაძე ამ მითითებაში ზედმეტად მოკრძალებული და თვითკრიტიკულია. შინაგანი კულტურა და მადლიერება მას არ აძლევს საშუალებას, ექვთიმე თაყაიშვილი ასეთი ეპითეტების გარეშე მოიხსენოს: "ცხონებული", "ნეტარხსენებული", "განსვენებული"...

მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ ჯობაძე ამ წერილებში ხშირად უჩივის ქართული ენის დავიწყების, მისი ფორმების არასათანადოდ გამოყენების საკითხს, ის შესანიშნავი მოქართულეა. მისი არათუ მიმოწერის, არამედ მონოგრაფიის ენაც საკმაოდ ექსპრესიულია. ამ განცდის მიზეზი მომდინარეობს არა ცალკეული ლექსიკური ერთეულების ხატოვანებიდან, არამედ საკითხის არსში ისე უჩვეულოდ ღრმა წვდომიდან, სრულიად ახალი სამეტყველო არეალიდან, რომელსაც ახასიათებს საოცარი გახსნილობა, აზრის პლასტიკა, ელასტიურობა, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების აღმოჩენის ბუნებრივი სიხარული... რაც მთავარია, ამ მეტყველებაში ფორმალური და ნომინალური არაფერია. ამ მი-

მონერაში საოცრად თბილი და ბუნებრივია მიმართვის ფორმები: "ჩემო ვახტანგ"... "ძვირფასო დაო ელო"... ორივე მეცნიერი გამუდმებით ზრუნავს ერთმანეთის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე, ცხოვრების პირობებზე, ერთმანეთის პრობლემებზე. ისინი კატალიზატორებით აჩქარებენ და ამკვეთებენ ერთმანეთის სამეცნიერო ინტერესებს და უფრო ეფექტიანი შემდგომი მუშაობისთვის განაწყობენ.

საგულისხმოა, რომ ტაო-კლარჯეთი, როგორც კულტურულ-ისტორიული მოვლენა, თავისი მრავალმხრივობითა და უნივერსალობით, კომპლექსურ კვლევებს ითხოვდა. ამიტომ ისტორიოგრაფიული, ხელოვნებათმცოდნეობითი, ფილოლოგიური, ლიტურგიკული თუ სხვა მომიჯნავე დისციპლინის კონტექსტში საკითხის შესწავლა, როგორც მეცნიერული აქტივობის საკვანძო მეთოდი, ვახტანგ ჯობაძის კვლევის სტილის თავისებურებაა. ელენე მეტრეველთან, როგორც ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის დარგების გამორჩეულ სპეციალისტთან, ამ მიზნით მიმონერას სწორედ მოპოვებული სიახლის, ცოდნის შეჯერების თვალსაზრისით ჰქონდა მნიშვნელობა. ტაო-კლარჯეთის შესახებ სხვადასხვა დარგის ორი კვალიფიციური სპეციალისტის მუშაობის შედეგები ჯერ ვახტანგ ჯობაძის პირად წერილებზე აისახა, ხოლო შემდეგ კი მისი მონოგრაფიის და სტატიების ხარისხზე. რაც მიმონერით მოწოდებული მასალიდან მონოგრაფიამდე არ მისულა, საარქივო წყაროდ რჩება ტაო-კლარჯეთის მომავალი კვლევებისათვის.

გამოყენებული წყაროები:

1. კკსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2813 – კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ელ.მეტრეველის არქ. 2813;
2. კკსხეც. ე. მეტრეველის არქ. 2814- კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ელ.მეტრეველის არქ. 2814;

- [illegible]

Esma Mania

*Vakhtang Jobadze an history of Oshki temple research
Summary*

Learning of Tao Klarjeti case, especially in the Soviet period, does not have a long history. From the non-Soviet reality, Vakhtang Jobadze, from Georgian scientists was one of the first who worked on research primary sources, directly monuments. the. The article discusses Oshki temple research issues and Vakhtang Jobadze contributions.

**ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის
ზოგიერთი ასპექტის შესახებ ბათუმის ოლქში**

ცარიზმი მტკიცედ ატარებდა ნაციონალურ-კოლონიურ პოლიტიკას აჭარაში. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა მუდამ ცდილობდა გაეთიშა მცირე ერები ერთმანეთისაგან და ამ გათიშული ერების ასიმილაცია მოეხდინა¹. დიდმპყრობელური პოლიტიკა ხელოვნურად ქმნიდა ისეთ პირობებს, რომ პატარა ერებს დავიწყებოდა თავისი წარსული. უპირველეს ყოვლისა, იგი არწმუნებდა აჭარლებს, რომ მას არაფერი საერთო არ აქვს ქართველობასთან. მეფის მთავრობის მოხელეები ჩასჩინებდნენ მოსახლეობას, რომ ქართული კულტურა მისთვის უცხოა. ცარიზმმა განდევნა ქართული ენა სკოლებიდან, სასამართლოდან, ადმინისტრაციული დაწესებულებებიდან. ამ დაწესებულებაში ხელისუფლებას ჰყავდა ოსმალური ენის მცოდნე თარჯიმნები და ამ უკანასკნელთა საშუალებით ელაპარაკებოდნენ ხალხს. ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისთვის მშობლიური ენის წართმევა ანტიეროვნული მოქმედება იყო: „ადგილობრივმა მაჰმადიანმა მოსახლეობამ კარგად უნდა იცოდეს რუსული ენა. ჩვენ ყველაფერი უნდა ვიღონოთ, რათა რუსული მათთვის გახდეს ერთადერთი და მშობლიური ენა. ხოლო მთებში, სადაც ჯერ კიდევ ძლიერია ოსმალური გადმონაშთები, აქაც უნდა ვეცადოთ, რომ რუსულმა თანდათან შეავინრივოს და შემდეგ განდევნოს იგი ხმარებიდან“, – აღნიშნავს 1901 წლის ოფიციალურ წერილში კავკასიის მთავარმართებლის სახელზე ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი.

თვითმპყრობელობა არ კმაყოფილდება მარტო ადგილობრივ პრივილიგიურებულ ფენებზე დაყრდნობით და იგი ცდილობდა შეექმნა აჭარაში რუსული მოსახლეობის მტკიცე კერები. ამით ცარიზმს უნდოდა გაეძლიერებინა სამეფო კარის დასაყრდენი საიმედო ელემენტები. მეფის რუსეთს აჭარის სტრადეგი-

ული მნიშვნელობაც არ ავინყდებოდა და სწორედ ამიტომ აჭარ-ქობულეთში რუსეთისათვის საიმდო მოსახლეობის დამკვიდრებაზე ზრუნავდა. რუსი მემამულეები გაჩნდნენ ქობულეთში, მწვანე კონცხზე, ციხისძირში, ბუქნარში, მახინჯაურში და სხვაგან. ამის გარდა წარმოიშვა შიდა გუბერნიებიდან გადმოყვანილ რუს გლეხთა დასახლებული სოფლები. ასეთი სოფლებიდან ყველაზე ადრე სმეკალოვკა შეიქმნა. მანამდე, 1883 წელს საფუძველი ჩაეყარა რუსულ სოფლებს ჭოროხის გაღმა², გოროდოკში აძლიერებდნენ რუსეთის ჩამოსახლებას. არარუსს გოროდოკში უფლება არ ჰქონდა ეყიდა მიწა და სახლი აეშენებინა. მთავრობამ ფართოდ განიზრახა რუსული ახალშენის მოწყობა აჭარი ერთ-ერთ მდიდარ ნაწილში, მურღულის ხეობაში. ამ ხეობაში მკვირი მოსახლეობა შედარებით შეძლებულად ცხოვრობდა. მთავრობამ მოინდომა ამ ხეობის მკვიდრთა აყრა და აქ რუსული სოფლების მოწყობა. 1904 წელს ასეთი გეგმა შესასრულებლად მოსვლია ადგილობრივ მოხელეებს, მაგრამ შეშინებიათ ხალხისათვის ბრძანების გამოცხადება რადგან ეს გამოიწვევდა აჯანყებას. ბრძანების წაკითხვა დაავალეს ქართველ მოხელეს ალექსანდრე აბაზაძეს, რომელსაც ვერ გაუბედია დავალების შესრულება. დავით კლდიაშვილი იგონებს: „ერთი ფეხის გადადგმა გამოიწვევდა, ყოველ ეჭვის გარეშე, საშინელ სისხლლის ღვრას, დაუსრულებელს, გაუთავებელს, იქნებოდა დიდი მსხვერპლი, შედეგი კი არაფერი. გადმოსახლებულები ამ მთლიან ადგილებში ვერ მოეწყობოდნენ და ამოიჟლიტებოდნენ გაბრაზებულ მკვიდრთა ხელით, როგორც იქნა ეს უცნაური განკარგულება გადაიდო“. იქაც კი, სადაც იძულებით დაასახლეს რუსის გლეხობა, ჩრდილოეთიდან ჩამოსულებმა ვერ იხიერეს. მაგალითად, ჭოროხის გაღმა, თხილვანში, ჩამოსახლებული რუსები ბუნებრივ გარემოს ვერ შეეგუვნენ. მათ არ იცოდნენ სიმინდის მოყვანა, პური კი არ მოდიოდა ნესტიან ადგილებში...

აჭარაში თავისი სურვილითაც მოდიოდნენ დასასახლებლად ფულის მქონე მდიდარი რუსები და ჩალის ფასად ყიდულობდნენ

მიწის ნაკვეთებს... 1905 წლისთვის ქობულეთამდე გაჭიმულ რუს მემამულეთა შორის მხოლოდ ერთი ქართველი მიწის მფლობელი- სევასტი ჭელიძე ყოფილა, რომელსაც პატარა აგარაკი ჰქონია გაშენებული. რუსი მემამულეები შეეცადნენ ჭელიძის გაძევებას, მაგრამ იგი მეტად ჯიუტი კაცი ყოფილა, ამოტომ მისი გაძევება ვერ მოუხერხებიათ აგარაკიდან³.

ხელისუფლება ყოველნაირად ხელს უწყობდა ამ აგრესიულ რუს მემამულეებს და ეს იმიტომ, რომ ისინი წარმოადგენდნენ ხელისუფლებისათვის საიმედო დასაყრდენს. ერთი ბათუმელი რუსი მემამულე წერდა: „როგორც სახელმწიფო, ისე ადგილობრივი რუსული კულტურისა და რუსული მოქალაქეობის დანერგვის ინტერესების შესაბამისად ერთილა დაგვრჩენია ვისურვოთ, რომ ბათუმის დანარჩენი ნაწილიც გადავიდეს რუსეთიდან გამოსახლებულთა ხალხში, რადგანაც ადგილობრივებმა მცხოვრებლებმა დაამტკიცეს თავისი სრული უუნარობა, მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ჯეროვნად გამოეყენებინათ მათ განკარგულებაში მყოფი ოლქის სანაპირო ნაწილი“. ასეთ რუს მემამულე მოსახლეებზე ხელისუფლება დიდ იმედებს ამყარებდა. ერთის მხრივ, ეს მოსახლეობა ხელს უწყობდა გარუსების დანერგვის პოლიტიკას ადგილობრივ და, მეორე მხრივ, მეფის რეჟიმს. იგივე მოსახლეობა უზრუნველყოფდა სტრადეგიულ თავდაცვას, რადგან ამით საიმედო დასაყრდენი ბაზაც მტკიცდებოდა.

ეთნიკურ თავდაცვით საკითხს ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა, ეს დასტურდება კავკასიის მთავარმართებლის მიმართვიდანაც ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის სახელზე, რომელშიც მითითებულია: „როგორც უმაღლესი მთავრობა, ისე ადგილობრივი ადმინისტრაცია დღიდან რუსეთის ბატონობის დამკვიდრებისა კავკასიაში, მუდამ ზრუნავდა დაპყრობილი მხარის კოლონიზაციაზე და ამ ამოცანის განსახორციელებლად ხელს უწყობდა ამ მხარეში ნამსახურევი ჯარისკაცების დასახლებას, რომ ამით შეექმნა სტრადეგიული ადგილბი, ხელისუფლება აქაც განაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ბათუმის სამხრეთით ზღვის სანაპირო ზოლის, ოსმალთა

საზღვრამდე რუსეთიდან გადასახლების საკითხს. აგრეთვე ამას აქვს არა მარტო კულტურული მნიშვნელობა, არამედ პოლიტიკურიც, რადგან იგი უშუალოდ ეხება ოსმალეთის იმპერიას. ადგილობრივი მოსახლეობა ამჟამადაც თავის ერთმორწმუნეთა გავლენაში იმყოფებიან, რაც სახელმწიფო ინტერესების მხრივ სრულიად არაა სასურველი“⁴.

აჭარის და საერთოდ კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის შესახებ შესანიშნავ მასალას გვანვდის პეტერბურგელი პროფესორი ფ. პასტერნაკი თავის წიგნში: „კავკასია- შავიზღვისპირეთის სანაპიროს ციებ ცხელების შესახებ“, რომელიც გამოვიდა 1900 წელს. მან ორჯერ (1898-1899) იმოგზაურა შავიზღვისპირეთში და იმპერიის მთავრობას წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციაზე. ის წერდა: „როგორც ცნობილია, უკანასკნელ ხანს ამ სანაპიროზე მოხდა ისეთი მოვლენები, რომელმაც ძირფესვიანად შეცვალა დამიკიდებულება ამ მხარისადმი და მიიღო ახალი მიმართულება ამ მხარის დამიკიდებულებაში. ის ჩართული იქნა იმპერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ჩვენ უნდა ვეცადოთ, რომ ამ მხარეში გადავასახლოთ რუსი ადამიანები, რომელთაც უნდა გამოეყოს მონის დიდი ნაკვეთები, აგრეთვე ის მიწებიც, რომლებიც აქ დატოვეს ტუზემცებმა და ჩერქეზებმა“. შემდეგ ავტორი განაგრძობს: „შავი ზღვის სანაპიროებზე ჩვენ ათასი წლის წინათ მივიღეთ საჩუქრად ჩვენი სულიერი კულტურის ძვირფასი საგანძური. შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ იყო მიმართული რუსული რუსული სახელმწიფოებრიობის მთელი ძალისხმევა. ამ ზღვის დაუფლებით, როგორც მას უწოდებს ბისმარკი – რუსული ტბა, ჩვენ გვეხსნება ხელ-ფეხი აღმოსავლეთისაკენ და ეს არის ჩვენი უდიდესი პოლიტიკური ამოცანის გადაჭრა. აღმოსავლეთის სანაპიროს დაპყრობა იმითაც არის საუკეთესო რუსული სახელმწიფოებრიობისათვის, რომ ეს არის საუკეთესო ეკონომიკური გზა აზიიდან ევროპისაკენ, სადაც მიმდინარეობს მსოფლიო საქონლის გაცვლა და სადაც უნდა მოხდეს სავაჭრო პოლიტიკური დაახლოვება ინდოეთთან და შორეულ აღმოსავლეთთან. შავი

ზღვის სანაპიროებისაკენ უნდა იყოს მიმართული რუსეთის იმპერიის მთელი ძლისხმევა, რათა გადავაქციოთ ეს ზღვა რუსული ცხოვრების ქვაკუთხედად, მრანველობის განვითარების ძირითად ბაზად და რუსი ხალხის კეთილდღეობის წყაროდ"⁵. როგორც ვხედავთ, ჩინებულად არის გადმოცემული ის მიზნები, რაც ამოძრავებდა ცარიზმს კავკასიის შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის საქმეში.

მეფის რუსეთის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების რუსიფიკაციის ერთ-ერთ საშუალებას რუსული სკოლა წარმოადგენდა. თვითმყრობელობის კოლონიური პოლიტიკისგატარების მეთოდი აჭარა-ქობულეთში ისეთი უხეში იყო, რომ მოსახლეობამ უარყო რუსული სკოლა.ეს გარემოება ანუხებდა ხელისუფლებას და გამოსავალს ეძებდა. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი თავის 1903 წლის საანგარიშო მოხსენებაში შემდეგ წერდა: „ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის ზნეობრივ მდგომარეობაში არავითარ საგრძნობ ცვლილებებს რა აქვს ადგილი. კულტურის გავლენა დანაშაულობათა შემცირებაზედ ჯერ მცირედ შესამჩნევია, რადგან ოლქის უმნიშვნელოვანესი გამტარებელი რუსული სკოლები მცირე რაოდენობისაა, ჯამეებთან არსებულ სკოლებს ე.წ „მედრესეებს“, რომლის რაოდენობა უდრის 257 ერთეულს, ადგილობრივი მუსულმანური მოსახლეობის ცხოვრებაში აქვს რელიგიური ფანატიზმის დაცვის უნარი და ყველა კერძო არა მუსულმანური კულტურის გავლენისაგან განკერძოვების ტენდენცია. ამ კოლებში სწავლა მისანვდენია თითოეული მთილი ბავშვისთვის, რადგანაც იგი იწვევს მეტად უმნიშვნელო ხარჯებს და ასეთი სკოლები ყველა სოფელშია. ამ სკოლების დამლუპველ გავლენასთან ბრძოლა აუცილებელია სამინისტრო დანყებითი სკოლების გახსნის საშუალებით. ამ სკოლების გახსნა ხაზინის ხარჯზეა საჭირო, რადგან მოსახლეობას არა აქვს შეგნებული მათი მნიშვნელობა და რადგანაც მაჰმადიანური სამღვდელოების ზეგავლენით იგი უყურებს ამ საქმესინდეფერენტულად და მტრულადაც. ანუამად არსებულრუსულ სასწავლებელში მაჰმადიანთა შვილები ნაკლებად შემოდიან. სამინისტროს სკოლებ-

ში ამჟამად მყოფი აჭარელთა მოსწავლე-ახალგაზრდობა დაკომპლექტებულია უმთავრესად მცველთა და სხვა მოსამსახურეთა ბავშვებით“...

აღნიშნავს რა ასეთ მდგომარეობას, გუბერნატორი სახავს ღონისძიებებს თუ როგორი საშუალებით იქნება შესაძლებელი აჭარელი ბავშვების მოზიდვა რუსულ სკოლაში. იგი ფიქრობს, რომ ამისთვის ჯერ საჭიროა დაველოდოთ შესაფერი დროს და ამასთანავე მანამდე კი აუცილებელია, რომ პირველკურსდამთავრებულებს მისცენ პრივილეგიები, ხელფასიანი ადგილები მამასახლისების, მწერლის და პოლიციის სამსახურში მცველების თანამდებობაზედ. გუბერნატორის აზრით, ეს გამოიწვევს შურს სხვებში, რადგანაც ადგილობრივი მოსახლეობა განსაკუთრებით მიისწრაფვის საპატიო ადგილებისაკენ, რაც დაკავშირებულია იარაღის ტარების უფლებასთან და მატერიალურ სარგებლობასთან. გუბერნატორის აზრით, მხოლოდ ამ გზით შეიძლება ადგილობრივი მუსულმანი ბავშვებით რუსული სკოლების შევსება⁶.

მეფის მთავრობა ძირითადად რუსთა მოსახლეობისთვის და პრივილეგიური ფენებისათვის ხსნიდა სკოლებს. მაგალითად, მთავრობამ გახსნა ორკლასიანი ნორმალური სკოლები ქობულეთში 1896 წელს, ხულოში – 1897 წელს, ქედაში -1903 წელს, გახსნეს აგრეთვე ერთკლასიანი სკოლები კვირიკეში (1904 წელს), ორთა ბათუმში (1907 წელს), მარადიდში (1909წ).

მეფის მთავრობა რუსი ჩინოვნიკების შვილებისათვის საკმაო რაოდენობით გახსნა ბათუმში რუსული სკოლები.სამხედრო გუბერნატორი თავის მოხსენებაში შემდეგს წერდა: „სხვა მიმართულება ჩანს ქალაქის მოსახლეობაში, რომელიც წარმოადგენს ხალხთა დიდ სიჭრელეს. ქალაქის მოსახლეობის სკოლისადმი შეგნებული დამოკიდებულობის საუკეთესო საზომს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ რუსეთის 25 წლის ბატონობის განმავლობაში, ბათუმში 20 სასწავლებელი წარმოიშვა, რომელთა რიგში ვაჟთა კლასიკური გიმნაზია და აგრეთვე ქალთა გიმნაზიაა. მიუხედავად ამისა ეს სასწავლებლები არაა საკმარისი და სწავ-

ლის მსურველთა უმეტესობა იძულებულია სხვა ქალაქების სასწავლებლებში შევიდნენ“. მართლაც, ქალაქის რუსულ სკოლათა შორის პირველი ადგილი ეკავა ვაჟთა კლასიკურ გიმნაზიას, რომლის შენობის აგება 1897 წელს დაიწყო ზღვის პირას. 1910 წელს აქ სწავლობდა სულ 409 მოსწავლე, ხოლო 1913 წელს 500 მოსწავლე. ეროვნული შემადგენლობის მხრივ რუს მოსწავლეთა რიცხვი 1910 წელს 133 იყო, ხოლო რუსული ორიენტაციის ქართველთა კი 125, აქედან მუსულმანთა რიცხვი 15 მონაფით განისაზღვრებოდა, მაგრამ ოფიციალური ფურცლიდან არ ჩანს, თუ რამდენი იყო მათ შორის ქართველი მაჰმადიანი. ასევე აღსანიშნავია ქალთა გიმნაზია, სახელოსნო სასწავლებლები, გოგოლის სახელობის სკოლა, ბერძნული სკოლა, რკინიგზის ნორმალური სკოლა და ა.შ.⁷

მეფის დროინდელი სკოლა მიზნად ისახავდა თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი მონური სულისკვეთებით გაჟღენთილი თაობის აღზრდას. ცარიზმის ძველი სკოლა ემსახურებოდა რუსეთისადმი ერთგულების ჩანერგვას, იგი თესდა ეროვნებებს შორის შუღლს და მტრობას, უზშობდა ახალ თაობას ეროვნული თვით შეგნების განვითარებას, ამ სკოლებს უნდა გაეტარებინათ რუსიფიკატორული პოლიტიკა მოსახლეობაში.

დავით კლდიაშვილი იგონებდა ადგილობრივ მოსახლეობას: „რუსობას უნერგავდა გულმოდგინედ ოლქის მზრუნველი ზავადსკი, ცნობილი იანოვსკის ნაცვალთ. ასეთ ინციდენტს ჰქონდა ადგილი ბათუმში მისი ერთ-ერთ ჩამოსვლის დროს. ბათუმის საქალაქო სასწავლებლის ერთ კლასში მან მოიხმო მონაფე და შეეკითხა თუ ვინ იყო ის, როდესაც მოსწავლემ უთხრა მისი ვინაობა, ზავადსკი გაბრაზდა და აიძულა მოსწავლე გაემეორებინა მასთან ერთად, რომ ის იყო რუსი. ამ გზით „აძლიერებდნენ“ მეფის რუსეთს“⁸.

მეფის რუსეთი ცდილობდა ქართული ენა საფუძვლიანად ამოეძირკვა სკოლებიდანაც. განსაკუთრებით ის იმისთვის იბრძოდა, რომ მაჰმადიანი ქართველებისათვის ქართული ენა უც-

ხო ყოფილიყო. მთელი მისი მცდელობა იქითკენ იყო მიმართული, რომ ადგილობრივი მოსახლეობისთვის რუსული ენა გამხდარიყო ერთადერთი სასაუბრო ენად.

ცარიზმი ავინოვებდა აგრეთვე პროგრესულად მოაზროვნე ქართველ პედაგოგებს, რომლებიც ეროვნულ სულს აღვივებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაში. შოვინისტური ძალისხმევა მიმართული იყო სწორედ ასეთ ეროვნულ ნიადაგზე მდგარი მასწავლებლების წინააღმდეგ. ცარიზმის ჩინოვნიკების შეფასებით ქართველი პედაგოგები „უბნელებდნენ მოსწავლეებს გონებას, არასწორი მიმართულებით მიჰყავდათ მათი ალზრდის საქმე, უნერგავდნენ ქართულ ნაციონალიზმს!“

აი, როგორი ხასიათის წერილი გაუგზავნა ბათუმის ოლქიდან კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს ადგილობრივმა გუბერნატორმა. წერილი ეხებოდა ქართველ პედაგოგს მირიან რამიშვილს, რომლის დანიშვნა თურმე ბათუმის ოლქის სკოლაში ყოვლად მიუღებლად ჩათვალეს. წერილში ხაზგასმულია: „მე იძულებული ვარ გთხოვოთ მიაქციოთ ყურადღება ბათუმის ოლქში სკოლების ისედაც შემცირებულ რაოდენობას... ადგილობრივი მოსახლეობა რელიგიური შეხედულებების გამო ირიბად უყურებს რუსულ კოლებს და ასეთ სკოლებში მასწავლებლად ქართველებისა დანიშვნა და თანაც ისეთების, პოლიტიკურად არა საიმედოა, ნამდვილად არასასიამოვნოა. ამას ისიც ემატება, რომ ქართველი პედაგოგები ყოველ ღონეს ხმარობენ გაავრცელონ თავიანთი პოლიტიკური შეხედულებები მაჰმადიანებზე და მათში შეიტანონ ქართული წიგნიერება. ვიმეორებ „ქართული წიგნიერება“⁹. შემდეგ გუბერნატორი განაგრძობს, რომ „ქართველებს არა თუ შეუძლია სასკოლო ქსელის გაზრდა ოლქში, არამედ თავისი შმოქმედებით მუსულმანების თვალში ამცირებენ სკოლის მნიშვნელობას და ამიტომ ქართველები არ უნდა იქნან დაშვებული სკოლებში პედაგოგებად, ეს სახიფათოა როგორც პოლიტიკურად, ასევე ზნეობრივად. უნდა ვეცადოდ პედაგოგებად იყოს მხოლოდ და მხოლოდ რუსები იმისათვის, რომ მძლავრი ტემპით დაიწყოს ოლქის სკოლებში რუსიფიკაციის პროცესი“. ამისათვის

კი აუცილებელია- როგორც ამას მიუთითებდა გუბერნატორი-რუსული სკოლების მასიური გახსნა. საჭიროა იმუშაონ პედაგოგებად რუსებმა, სომხებმა და თუგინდც მუსულმანებმაც, გარდა ქართველებისა, რომლებმაც კარგად იციან რუსული ენა. ამით ეს მხარე (ბათუმის ოლქი) კიდევ უფრო შეეზრდება რუსულ- ნაციონალურ კულტურას¹⁰.

შავრაზმელები, რომლებიც მოკალათდნენ განათლების სფეროში, კარებს ურახავდნენ პროგრესულ იდეებს, აბუჩად იგდებდნენ ხალხის ზნე-ჩვეულებებს, იძულების წესით ნერგავდნენ მათთვის უცხო ტრადიციებს¹¹.

საყურადღებოა ერთი გარემოება, რომელიც შესამჩნევი გახდა რუსეთის კოლონიზაციის დროიდან, კერძოდ იმპერიას თავი არ შეუწუხებია მედრესეების ან სხვა რომელიმე ოსმალური დაწესებულებების შესამცივებლად. პირიქით, როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, რუსეთის მმართველობის დროს კიდევ უფრო გაიზარდა მედრესეების რიცხვი.¹²

განსაკუთრებით გამწვავდა ვითარება 1910 წლისათვის, როდესაც დღის წესრიგში დადგა მოსახლეობის **სამხედრო სა-ვალდებულო სამსახურში განწვევის საკითხი**. ამ დროისათვის ბათუმის ოლქში ცხოვრობდა 57 637 კაცი, უმრავლესობა მუსულმანი ქართველები, ქურთები და ხემშილები იყვნენ. მთელი გასაწვევი მოსახლეობა შეადგენდა 35%-ს, აქედან გამომდინარე ყოველ წლიურად განწვეული უნდა ყოფილიყო სულ 364 კაცი. ამდენი რაოდენობის კაცის გამოყვანა შეუძლებელი იყო, რადგან მაჰმადიანი მოსახლეობა ძნელად თუ შეეგუებოდა ჯარის პირობებს. საიმპერია ხელისუფლებას სურდა მოეხდაინა განწვევა, რადგან მათი შეფასებით მოსახლეობის ჯარში განწვევა გამოიწვევდა ადგილობრივი მაჰმადიანების მასიურად აყრას თავისი მკვიდრი ადგილიდან და გაქცევას ოსმალეთში და აქ კი უნდა განხორციელებულიყო ცარიზმის გეგმა, კერძოდ, რუსული მოსახლეობის მასიურად ჩამოსახლება და იმპერიისათვის არასასურველი ელემენტების თავიდან მოშორება.

აი, რაში მდგომარეობდა სამხერო რეფორმის ძირითადი შინაარსი და მიზანი: „В связи с русским заселением этово района скорее осуществитвится наша гоударственная зфдфча во всем этом богатейшем районе. И для нас будет благоприятна последствие массово ухода ихода инородцев из области“.¹³

„აჭარიდან ადგილობრივი მოსახლეობის მასობრივ წასვლას უნდა მივესალმოთ“, - ასეთი იყო ამ ღონისძიების ძირითადი შინაარსი. მეფის მთავრობა თუ შეძლებდა ამ გეგმის განხორციელებას, დიდად კმაყოფილი დარჩებოდა, რადგან მას საშუალება ეძლეოდა აჭარის ნოყიერ მიწაზე ჩამოუღებელი დაესახლებინა, რაც ხელს შეუწყობდა ამ მხარის რუსიფიკაციას. იმპერიის მესვეურები ვარაუდობდნენ, რომ: „ведение всеобщей повинности... вызовет бегство и муходжирование большинства населения и вероятно всего мужского населения призывного возраста“.¹⁴

მიუხედავად ამ ვერაგული ჩანაფიქრისა, ცარიზმმა ვერ შეძლო სამხედრო რეფორმის ბოლომდე განხორციელება, რადგან ამ რეფორმას 1911 წლის თებერვალში მოჰყვა ხალხის მღელვარება და იმპერიის მესვეურები იძულებულნი გახდნენ ის შეენეცვიტათ.

ამრიგად, აშკარაა, რომ მეფის რუსეთი აჭარას ინკორპორაციისთვის იყენებდა ადგილზე რუსეთს მოახალშენეთა დიდი მასის ჩასახლებას - რუსული სპელების შექმნას, სასკოლო პოლიტიკას და სამხედრო რეფორმასაც კი, რომ აჭარაში მტკიცე ლევედებით დაეკავშირებინათ იმპერიის ცენტრალურ გუბერნიებთან და ამოეშანათათ ყოველი ქართული, ტრადიციული.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. რ. კოჭლამაზიშვილი, საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა სოციალურ-ეკონომიური ხასიათი, თბილისი, 1975, გვ 25;
2. დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათ, 1984;
3. აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემოკლებით აც-

- სა), ფ.1, აღწ. 1, საქ. 410, ფურც.20.26,41. საქმე 426, ფურც. 11, 37,5929;
4. აცსა,ფ.1,აღწ.1, საქ 431, ფურც.3.8,16;
 5. აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი №283, გვ.179.

Otar Gogolishvili

***About Some Aspects of Tsarist Colonial Policy in Batumi Region
Summary***

Russian Tsarist regime steadily led its national-colonial policy in Adjara. The Tsarist colonial policy always tried to isolate the small nations from each other and then to make their assimilation. The invading policy of Russia artificially created the conditions for small nations to forget their past. First of all, this policy persuaded the Adjarians that they had nothing in common with Georgians. The officials of the Tsarist government constantly told the people that the Georgian culture was strange for them. The Tsarist policy banished The Georgian language from schools, court, administrative institutions. The government officials spoke to the people by the help of interpreters of the Turkish language. To restrict the native language for the Muslim Georgians was an anti-national step: the local Muslim population must know the Russian language very well\ . We must do our best to make Russian the only native language for them, and in the mountainous regions, where the Ottoman remains are still strong, we should try that Russian could oppress and gradually abolish its usage” – one of the military governor of Batumi region mentions in his official letter to the Chief Governor of the Caucasus in 1901.

**ჯანმრთელობის მდგომარეობა სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოში (XIX საუკუნის შუა ხანები)**

ოსმალთა მფლობელობის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე სამშობლოს ეს კუთხე მრავალმხრივ ჩამორჩა. საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა მხარე ნელა ვითარდებოდა.

1839 წლიდან ოსმალეთის იმპერიაში ერთგვარად დაჩქარდა გარდაქმნის („თანზიმათის“) პროცესი. ამის შედეგად წინსვლა დაეტყო განათლების სფეროს, მაგრამ ჯანმრთელობის საქმე იმპერიაში კვლავ არასახარბიელო რჩებოდა. ეს განსაკუთრებით შესამჩნევი იყო ახალშობილთა სიკვდილიანობის სავალალო მაჩვენებლით.

მართალია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შობადობის მაღალი დონე იყო, მაგრამ ამასთან ერთად სიკვდილიანობაც დიდი იყო, მაშინ ბავშვთა თითქმის ნახევარი ვერ აღწევდა 2 წლამდე ასაკს, რაც განპირობებული იყო პრიმიტიული სამედიცინო მომსახურებით, ეკონომიკური სიდუხჭირით და სხვა.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში საკვლევ პერიოდში ერთგვარი დანინაურება დაეტყო ქ. ბათუმს, რომელიც იმ დროს ლაზისტანის სადროშოს ცენტრი იყო. ამის მიუხედავად აქ არავითარი სამოქალაქო სამკურნალო დაწესებულებანი არ ფუნქციონირებდა. კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობა იყო მთიან რეგიონებში. განათლების დაბალი დონე განაპირობებდა სპეციალისტების უკმარისობას და მაღალპროფესიონალი ექიმების უყოლობას.

ყოველივე ამის შედეგად ვრცელდებოდა მრავალი ავადმყოფობა, რაც საფრთხეს უქმნიდა მხარის მოსახლეობის ჯანმრთელობას. დაავადებათა შორის აქ აღსანიშნავია: გადამდები სნეულებანი, ციებ-ცხელება, ჩიყვი, „ინფლუენცია“ ანუ გრიპი და ა.შ.

იმუამად განუვითარებელ მედიცინას უჭირდა მრავალ გადამდებ სნეულებასთან ჭიდილი. ამიტომ ავადმყოფობათა მსხვერპლი მრავალი ადამიანი ხდებოდა.

ოსმალეთის იმპერიაში თანზიმათის პერიოდის დამდეგს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შავი ჭირი მძვინვარებდა. 1838-1843 წლებში ამ სენით ხალხი შენუხებული იყო რუსეთის

მფლობელობაში მყოფი საქართველოს ფარგლებშიც. კერძოდ ახალციხეში გავრცელებული შავი ჭირის ეპიდემიამ დიდი მსხვერპლი გამოიწვია (1). 1840 წლისათვის ახალციხის მაზრის სამხრეთ საზღვართან, როგორც წყაროშია მითითებული, „შავი ჭირი მძვინვარებდა მთელი სისასტიკით”(2). უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ახალციხესთან ახლომდებარე აჭარა, შავშეთი, ნიგალი, ბათუმის მიდამოებიც ვერ იქნებოდა დაცული ამ სენისაგან.

ოსმალეთის ხელისუფლებას იმ დროს ტრაპიზონში მკაცრი კარანტინითა და სხვა ქმედითი ზომებით ეს უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო ქალაქი და პორტი სენისაგან გადაურჩენია. საგულისხმო ცნობას გვაწვდის 1841 წელს კავკასიის მთავარმმართველის კანცელარიის მმართველი ა. ხვოსტოვი, რომელიც მიუთითებს, რომ ერზრუმშიც აღნიშნული სენი მცირდებოდა (3). ჩანს, რომ გატარებულმა დროულმა მკაცრმა ღონისძიებებმა დიდ სავაჭრო ცენტრებში და მოხერხებულ ნავსადგურებში კარგი შედეგი გამოიღო, მაგრამ ამ დიდი ქალაქების შემოგარენი და დაშორებული ადგილები დაუცველი აღმოჩნდა.

1842წ. გაზაფხულზე რუსეთის არმიის ოფიცერი ი. პროსკურიაკოვი ბათუმში იმყოფებოდა. მისი გადმოცემით ქალაქში ჭაობიანობის და საერთოდ ნიადაგში ტენის შენარჩუნების გამო ჰავა არაჯანსაღი იყო და შედეგად ციებ-ცხელება მძვინვარებდა. ქალაქელებიც მაღალ ადგილებში სახლდებოდნენ, რითაც გაურბოდნენ არასასურველ ჰავას (4). ამავე დროს რუსი ოფიცერი წერს ოლთისში შავი ჭირის არსებობაზე. ამ დაავადებას მორწმუნენი უწოდებდნენ- „მუბარენ“, ანუ ღვთის განგებას(5). ირკვევა, რომ მოცემულ პერიოდში ჩვენი მხარის სპეციფიკური განვითარების გამო საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ რელიგიური დოგმები. კონფესიური აღზრდა აჭარელს არწმუნებდა ბედისწერის წინასწარ განზრახულობაში, რაც მას ფაქტიურად ფარხმალს აყრევინებდა ავადმყოფობასთან ბრძოლაში.

მოსახლეობის სამედიცინო უზრუნველყოფა არც რუსეთის ხელისუფლებას ჰქონდა შესაბამის დონეზე დაყენებული. კარანტინის ისინი მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდნენ, ამიტომ 1843 წელს იმპერიის შავი ჭირისაგან დაცვის მიზნით ოსმალეთთან და სპარსეთთან ორი დამცველი ხაზი დანესდა (6).

ეტყობა რამდენიმე წელიწადში შავი ჭირის პრობლემა საქართველოს ამ მხარეში ნელ-ნელა მოაწესრიგეს. მეფისნაცვალმა მ. ვორონცოვი, როცა თავის მოხსენებაში 1849-1851 წლებს მიმოიხილავდა, ამბობდა, რომ თავს უსაფრთხოდ ვგრძნობთ, რადგან ახლა გადამდები დაავადებანი შავი ჭირი, რუსეთის მეზობელ სამხრეთ პროვინციებში არ არისო და ამას იგი მიაწერდა რეფორმების პროცესს (7). პრობლემების საბოლოო მოწესრიგების მიზნით, 1849წ. ქ. ბათუმის ნავსადგურში შემოიღეს კარანტინი, რადგან აქ ვაჭრობა დროთა განმავლობაში იტენსიური ხდებოდა (8). ამის შემდეგ შავი ჭირის მასიური გავრცელება ამ რეგიონში დროებით შეჩერდა.

აღნიშნული შავი ჭირის საფრთხის ლიკვიდაციის შედეგად მხარის მოსახლეობის ჯანმრთელობის პრობლემა არ მოგვარებულა. ოსმალეთის იმპერიაში დაწყებულმა გარდაქმნებმა „თან-ზიმათმა“, ჩანს, განაპირა მხარეების განვითარებას ისე ვერ შეუწყო ხელი, როგორც ცენტრალურ პროვინციებში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა რაიონების მოსახლეობას, აქაური არახელსაყრელი პირობების გამო, ძალიან აწუხებდა ციებ-ცხელება. თავადი მ. ვორონცოვი 1853 წელს წერდა, ბათუმში „ივლისში, აგვისტოსა და სექტემბერში მძვინვარებდა ციებ-ცხელება, რომელიც ძლიერი წვიმებისა და ქარიშხლის ბუიანობის მერე სუსტდებოდა“ (9). ყირიმის ომის დროს (1853-1856წწ.) აქაურმა ჰავამ და ხსენებულმა ავადმყოფობამ სერიოზული ზიანი მიაყენა ოსმალეთის არმიასაც. მაიორი ოსმან ბეი ამ ომის გახსენებისას გადმოგვცემს, რომ ტიფი და გავრცელებული ციებ-ცხელებანი შეადგენს აქაურობის (მხედველობაშია შავიზღვისპირა დაბლობები მდინარე ენგურიდან მდინარე ჭოროხის ჩათვლითა.ჩ.) ერთ-ერთ, მაგრამ ყველაზე საშინელ თავისებურებას, ეს დაავადებანი „იმდენად დამლუპველი და ავთვისებიანია, რომ სახელი მსოფლიოში გაითქვა და როცა ამბობენ: „შავი ზღვის ციებ-ცხელება“ მთელმა მსოფლიომ იცის ეს რა არის... ბოლო ომში ოსმალებმა ამ ჯოჯოხეთის ნაპირზე დაკარგა ათი ათასობით ადამიანი“ (10).

საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის მერყევი მდგომარეობა, სავაჭრო ურთიერთობის ზრდა აიძულებდა რუსეთის ხელისუფლებას ფხიზლად ყოფილიყო, გაეთვალისწინებინა გადმოცემუ-

ლი ცნობები, რასაც ოსმალეთის მფლობელობაში არსებულ საქართველოში მყოფი თავისი წარმომადგენლებისაგან იღებდა.

ბათუმის ვიცე კონსული 1862წ. მარტს იტყობინებოდა, რომ საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის მდგომარეობა ბათუმსა და მის შემოგარენში დამაკმაყოფილებელი იყო (11). ეს იმას ნიშნავდა, რომ არ იყო ეპიდემიური დაავადების გავრცელების და რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოქცეულ საქართველოში ამ სენის გავრცელების საფრთხე. რუსეთის ხელისუფლებას სხვა საკითხები აღარ აინტერესებდა. საჭირო შემთხვევაში დროულად იქმნებოდა კარანტინი და კარგად ისინჯებოდნენ საექვო პირები, გემები, საქონელი, მაგრამ ამ ღონისძიებას სხვა დანიშნულებითაც იყენებდნენ. როცა 1872წ. აჭარაში ეკონომიურ ნიადაგზე დაიწყო ანტისამთავრობო გამოსვლები, რუსეთის ჯარს რომ უკონტროლოდ არ ეპარპაშა, გააკეთეს კარანტინი(12).

ამ რეგიონის მოსახლეობისათვის განსაკუთრებით შემანუხებელი იყო, როგორც იმდროინდელი მოღვაწე გვამცნობს, ნელინადის დროების სეზონის მიხედვით ინფლუენცია ანუ გრიპი, რომლის გავრცელებას სიღარიბე განაპირობებდა. აქაური მკვიდრი აბდულ მიქელაძე თავის საგაზეთო პუბლიკაციებში ამ საკითხსაც ეხებოდა. „საშინელმა ნოტიო და წვიმიანმა დარებმა, -წერდა ის, -გაგვიჩინა საძაგელი სენი, ინფლუენცია. დღე იშვიათად გაივლის, კაცი არ დაიმარხოს“ (13). ამის მიზეზად ის ასახელებდა სიღარიბეს, არც თბილი სახლები გვაქვს-მიუთითებდა ის, არც კარგი საჭმელები. სახლები კი მამა-პაპურია, უიატაკო და უფანჯრებო, რომელიც ვერ თბება, ხოლო ტანსაცმელი და ფეხსაცმელი უვარგისია და წყლისაგან ვერ გვიცავსო(14).

XIX საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო შემოიარეს გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწეებმა: ნიკო ნიკოლაძემ, დიმიტრი ბაქრაძემ, გიორგი ყაზბეგმა და სხვა. მათ, როგორც თვითმხილველებმა, გადმოგვცეს ცნობები რეგიონში საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე მკაცრი რეალობის შესახებ.

XIX ს. 70-იანი წლების დასაწყისში, როცა ნ. ნიკოლაძე ბათუმში იმყოფებოდა, ის კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა უცხოელთა მფლობელობის შედეგად აქ შექმნილ მძიმე მდგომარეობას: „ერთი უბრალო გადამდები ავადმყოფობა უეჭიმობის და

უნამლობის გამო ათასობით ხოცავს ხალხს, არსად არც საავად-
მყოფოა, არც სამაგალითო სამკურნალო” (15).

დიდ ინტერესს იწვევს გამოჩენილი ქართველი ისტორიკო-
სის დიმიტრი ბაქრაძის აზრი, რომელიც განსაკუთრებული ის-
ტორიული მისიით იმყოფებოდა გურია-აჭარაში 1873 წელს. ის
სავსებით რეალურად აღწერდა აქაურთა ჯანმრთელობის მდგო-
მარეობას. მისი თქმით, ბათუმის ოლქში, ისევე როგორც მთელ
აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, გავრცელებულია ციებ-ცხე-
ლება, კატარული ავადმყოფობანი და სხვა. მხოლოდ ბათუმის
ოლქისათვის კი დამახასიათებელია ჩიყვი. დაავადება გავრცე-
ლებულია, როგორც ზემოთ, ისე ქვემო აჭარაში, -აგრეთვე მცი-
რედ იმერხევში (შავშეთში და იქით არააო). „აჭარაში, -გადმოგ-
ვცემს სახელოვანი ისტორიკოსი, ის განსაკუთრებით გავრცელე-
ბულია: ხულოს, ჩანჩხალოსა და მერისის ხეობებში. ზოგი მამაკა-
ცის ჩიყვი მთლინად ბურთისებრია, ზოგჯერ ისეთი შემზარავი,
როგორც სვანეთში. ქალებში ეს ნაკლებადაა განვითარებული.
ჩიყვის მიზეზს აქ მიაწერენ წყალში იოდური მარილის ნაკლებო-
ბას”(16), სამართლიანად ასკვნის ისტორიკოსი.

რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის პოლკოვნიკმა გიორ-
გი ყაზბეგმა 1874წ. იმოგზაურა ჯერ კიდეც ოსმალეთის მფლობე-
ლობაში მყოფ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და დაგვიტო-
ვა საკმაოდ საინტერესო ცნობები იმდროინდელ აჭარაზე. სხვა-
თა შორის ის წერდა, რომ აქ ავადმყოფობის და სიკვდილიანობის
დაბალი დონეა, მაგრამ გამონაკლისი ჩიყვიაო (17). ამ ცნობამ შე-
იძლება შექმნას მხარეში საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის კარ-
გი მდგომარეობის შთაბეჭდილება. თუმცა ავტორს ჩვენ ვერ და-
ვეთანხმებით.

გ. ყაზბეგი აჭარის სხვადასხვა კუთხეში მცირე ხნით ყოფნი-
სას ნამდვილად შეხვდებოდა ცხოვრების სიმკაცრეში, შეიძლება
ითქვას, სპარტანული წესით გამოზრდილ თაობას, მაგრამ, რო-
გორც აღვნიშნეთ, დაბადებულთა დიდი ნაწილი ბავშვობაში ილუ-
პებოდა, ხოლო გადარჩენილნი ეგუებოდნენ ცხოვრების მკაცრ
პირობებს და კაჟდებოდნენ. ეს იყო თავისებური „ბუნებრივი გა-
დარჩევა”. მაგრამ ადამიანები არა თუ არ იყვნენ დაზღვეულნი
ავადმყოფობისაგან, არამედ ცუდი პირობების, უექიმობის გამო
სნეულების გართულება და სიკვდილი აქ იშვიათი ამბავი არ იყო.

სავალალო მდგომარეობა იყო არა მარტო უგზოო მთიანი რეგიონისათვის, არამედ ლაზისტანის სადროშოს ცენტრის-ქ. ბათუმისათვისაც კი. აღნიშნული სადროშო თანამედროვე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე თითქმის სამჯერ დიდი იყო (მოიცავდა აჭარას, მის მიმდებარე სამხრეთ ტერიტორიას, კერძოდ ლიგანსა და მის დასავლეთით, ზღვის სანაპიროს, ათინას მაზრას ანუ კაზას ჩათვლით).

ასეთ პირობებში, როცა სახელმწიფო მხოლოდ იმაზე ზრუნავდა, რომ არ გავრცელებულიყო ეპიდემიური დაავადებანი, ხოლო ხალხი ძირითადად უყურადღებოდ იყო მიტოვებული, აჭარაში გავრცელებული იყო სამედიცინო საქმიანობის ყველაზე ძველი სისტემა-სახალხო მედიცინა. ეს იყო ძველი ტრადიციული მკურნალობის წესები და ხერხები, ანუ მწირი სამედიცინო გამოცდილების პრაქტიკა. შესაბამისი ხალხური მკურნალობის კარაბადინების მნიშვნელოვანი ნაწილი ჟამის სიავემ მოსპო. შემორჩენილთაგან ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ხსენებული აზდულ მიქელაძის მიერ 1893 წ. აღმოჩენილი XVIII საუკუნის „აგარული კარაბადინი“. გამოვლენილია სხვა მსგავსი ძეგლებიც (18). ამ მნიშვნელოვან სამკურნალო ხელნაწერთა მონაცემების და საკუთარი გამოცდილების საფუძველზე მხარის ექიმები ემსახურებოდნენ ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვის დასაფასებელ საზოგადოებრივ საქმეს. ამასთან ერთად სწეულთან მიჰყავდათ სასულიერო მოძღვრები, ამა თუ იმ ავადმყოფობათა შელოცვის მცოდნენი, რომელთა რჩევა, შთამაგონებელი მოწოდებები, დარიგებები და სხვა, კეთილ იდეურ მხნეობას მატებდა სწეულს, ხელს უწყობდა მის სწრაფ განკურნებას.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. მ. შენგელია, ქართული მედიცინის ისტორია, გამომცემლობა, თბილისი, 1970, გვ. 230.
2. Акты, т. IX, Типография канцелярии главноначальствующего гражданскою частью на Кавказе, Тифлиси, 1884, გვ.66.
3. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი (შემოკლებით სსცსა), ფონდი 11, საქმე 1197, ფ.21.

4. Я. Проскуряков, Заметки о Турции, типография К.П. Козловскаго, Головинск, просп. №12, Тифлиς, 1905, გვ.3.
5. იქვე, გვ.5.
6. Акты, т. IX, Типография канцелярии главноначальствующаго гражданскою частью на Кавказе, Тифлиς, 1884, გვ.610.
7. Акты, т. X, Типография канцелярии главноначальствующаго гражданскою частью на Кавказе, Тифлиς, 1885, გვ.894.
8. სსცსა, ფონდი 11, საქმე 1934, ფ.2.
9. Акты, т. X, Типография канцелярии главноначальствующаго гражданскою частью на Кавказе, Тифлиς, 1885, გვ.757.
10. Кавказский сборник, Т II, Типография окружнаго штаба кавказкаго военнаго округа, Тифлиς, 1877, გვ.146.
11. სსცსა, ფონდი 8, საქმე 2567, ფ.4.
12. გაზეთი „დროება“, 1872წ., №26.
13. აბდულ მიქელაძე, წერილები აჭარიდან, შეადგინა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო რამაზ სურმანიძემ, თბილისი, 1991, გვ. 50.
14. იქვე.
15. ნ. ნიკოლაძე, თხზ., ტ. III, სახელმწიფო გამომცემლობა „ცოდნა“, 1963, გვ. 79.
16. Известия Кавказкаго отдела императорскаго русскаго географическаго общества, Т. VI, типография главнаго управления наместника Кавказскаго, Тифлиς, 1879-1881, გვ.156.
17. გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995, გვ.62.
18. რ. სურმანიძე, ქართული კარაბადინი, ბათუმი, 1996, გვ. 13.

Aleksander Chkhaidze

*Condition of Health in South-West Georgia
(The middle of XIX century)*

Summary

In the middle of XIX century in Ajara the low level of medicine and poverty of population provoke child's death-rate.

During Tukey's domination in Ajara there was no medical establishment, the government took some measure against epidemic. In other certain cases they did not took care to defend population's health.

Such as terms national medicine helped them. For medical treatment also took Muslim religious servant for sick.

მერაბ მეგრელიშვილი

რუსული მმართველობა აჭარაში XIX ს. დასასრულს და XX ს. პირველ ოცწლეულში

1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად აჭარა დაუბრუნდა რუსეთის მიერ ოკუპირებულ, ანექსირებულ დედა-სამშობლოს. რუსეთის ხელისუფლებამ ახლად შემოერთებულ აჭარაში გააგრძელა „გააერთიანე და იბატონეს“ კოლონიური პოლიტიკა და ამით კიდევ უფრო გააფართოვა საკუთარი იმპერიის შავი ზღვის საზღვრები, „საქართველო, როგორც იმპერიის განაპირა კოლონიური მხარე ბუნებრივია განიცდიდა ყველა იმ შინაგანი პროცესის ზეგავლენას, რაც XX საუკუნის პირველი ოცწლედის რუსეთის სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებას ახასიათებდა (საქართველოს სიტორიის ნარკვევები; 1973:შესავალი). ჯერ კიდევ „1840 წელს რუსების მიერ ამიერკავკასიაში გატარდა ადმინისტრაციული რეფორმა, რომლის მიზანი იყო სრული, წმინდა რუსული მმართველობის შემოღება და მისგან ადგილობრივი ელემენტების მთლიანად ჩამოცილება“ (გოდერძი ვაჭრიძე, სულხან კუპრაშვილი; 2015:78.) „რუსეთის განაპირა კოლონიურ რაიონებში, სადაც ცარიზმი სოციალურ ჩაგვრასთან ერთად ეროვნულ ჩაგვრასაც ახორციელებდა, გაცილებით უფრო მძიმე და მტკიცენული იყო შეურიგებელი წინააღმდეგობა და მისი შედეგები“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები: 1973:შესავალი). საქართველოში მოსული დამპყრობელი საკუთარ საზღვრებს აწესებდა. რუსეთსა და თურქეთს შორის საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებმა ჭახათში დაიდო სათავე და შეკვეთილში ზღვას შეუერთდა. რუსეთი ცდილობდა საკუთარი ინტერესებისთვის გამოეყენებინა ადგილობრივი მოსახლეობა. და ამ მიზნით აჭარაში ჰქმნიდა სადროშოებს. აღმოსავლეთ ციმბირის 35-ე პოლკის ხელმძღვანელმა, პოლკოვნიკმა სლავოჩინსკიმ მანჯურიის არმიის მთავარსარდალს გენერალ ლენევიჩს მოახსენა, აჭარლების სურვილის თანახმად სადროშის შექმნის შესახებ, რომელიც მონაწილეობას მიიღებდა რუსეთ-იაპონიის ომში. გენერალ-მაიორ შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა თემურ-ბეგ ხიმშიაშვილმა და პოლიციის მაიორმა თუფან-ბეგ შერვაში-

დემ 1905 წლის 10 აპრილს წერილით მიმართეს პოლკოვნიკ სლავოჩინსკის, რომ დახმარებოდა მათ სადროშის ფორმირებაში. 200-მა აჭარელმა გამოთქვა მზადყოფნა საკუთარი სისხლის ფასად დაემტკიცებინა რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულება. პოლკოვნიკ სლავოჩინსკის მიაჩნდა, რომ ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტის შემთხვევაში გაძლიერდებოდა მოსახლეობასთან კავშირი, ასევე წარმოჩნდებოდა აჭარლების საუკეთესო საბრძოლო თვისებები და ეს კი იმპერიას მოუტანდა სარგებელს. მაგრამ როცა საქმე უკვე არმიაში გაწვევაზე მიდგა, მაშინ პოლკოვნიკმა სლავოჩინსკიმ უნდობლობა გამოუცხადა ადგილობრივ მოსახლეობას. მაშინ თემურ-ბეგ ხიმშიაშვილმაც არ დააყოვნა, უკან დაიხია და სლავოჩინსკის შემდეგი პასუხი გასცა: „ამბოხებები ოზურგეთსა და ბათუმის რეგიონში გარკვეულ საშიშროებას უქმნის, როგორც რუსეთის სახელმწიფო წყობას, ასევე ჩვენ ოჯახებს, ამიტომაც უმჯობესია, რომ თავი შევიკავოთ“ (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 170, ფ. 4). რუსეთის ხელისუფლების ცალკეული პირები გამოთქვამდნენ სხვა მოსაზრებასაც, კერძოდ 1905 წლის 13 მაისს, კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის უფროსი ბათუმის სამხედრო გუბერნატორს აცნობებდა, რომ აჭარლებს არავითარი ვალდებულება არ გააჩნდათ რუსეთის არმიის წინაშე და მათი ნების გარეშე ამ საქმის განხორციელება არ შეიძლებოდა.

1910 წლის 1 სექტემბერს რუსეთის მეფისნაცვალ კავკასიაში თავის საიდუმლო წერილში იუწყებოდა, რომ რუსეთის სახელმწიფო სათათბირო გამოთქვამდა სურვილს, რომ სამხედრო ვალდებულება გავრცელებულიყო იმპერიის განაპირა მხარეებში მცხოვრებ მოსახლეობაზე. თუმცა რუსეთის სამხედრო მინისტრი კატეგორიული წინააღმდეგი იყო ინოვაციებისგან (უცხო ტომები, ასე მოიხსენიებდნენ ქართველებს) შექმნილიყო რეგულარული სამხედრო შენაერთი, რადგან თვით ინოვაციები გამოთქვამდნენ ზიზლს სამხედრო ჯარში სამსახურზე, ასევე წინადადებას იძლეოდა თავი შეეკავათ ასეთი გადაწყვეტილებისგან, რათა ამას აღშფოთება არ გამოეწვია ადგილობრივ მოსახლეობაში. სამხედრო მინისტრს უფრო მეტად აინტერესებდა რუსული კოლონიზაციის საქმე. აღნიშნული საქმის გამოკვლევის და დადგენის მიზნით, სამხედრო მინისტრს შედგენილი ჰქონდა

მკითხვარი, რომელიც შემდეგ საკითხებს მოიცავდა: არმიის რომელ ნაწილებში (ქვეითი, ცხენოსანი, კაზაკების ასეული და ა.შ) შეიძლებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის გამოყენება, როგორი იყო ინოროდცების განწყობა, გამოიწვევდა თუ არა ეს ღონისძიება მათი მხრიდან აღშფოთებას და წინააღმდეგობას, იყვნენ თუ არა ინოროდცები საიმედო და ერთგული ჯარისკაცები, 100 მამაკაცისგან რამდენი პროცენტი გაეწვიათ ჯარში, განსაკუთრებით რომელი კუთხის მცხოვრებნი იყვნენ უფრო საიმედონი, იყვნენ თუ არა ინოროდცები ფიზიკურად სრულყოფილნი, ჰიგიენური წესების დამცველნი, გამოიწვევდა თუ არა ეს ღონისძიება მათ მასიურ ემიგრაციას რუსეთის საზღვრებს მიღმა და ეს უკანასკნელი სავალალო შედეგს მოუტანდა იმპერიას. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი რუსეთის იმპერატორს აცნობებდა, რომ თურქი ემისრები ინოროდცებში ავრცელებდნენ ხმას, რუსულ ჯარში იძულებით განწევვის შესახებ, რამაც გამოიწვია მუსლიმი მოსახლეობის მასიური მუხაჯირობა. ამასთან ერთად 1905 წელს, კავკასიაში რევოლუციური მოძრაობის აღორძინების პერიოდში, გარკვეული წრეები შეეცადნენ ამ გამონათქვამების საფუძველზე ადგილობრივ მუსლიმ მოსახლეობაში გამოეწვიათ უკმაყოფილება, თუმცა ამას მათთვის სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. რუსეთის ხელისუფლებამ დაამშვიდა ადგილობრივი მოსახლეობა და აუხსნა, რომ ხელისუფლება უახლოეს მომავალში ასეთი ღონისძიებების გატარებას არ აპირებდა. რუსეთის ხელისუფლება ამ პრობლემურ საკითხს განიხილავდა წმინდა რელიგიური მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე და მათი მხრიდან წინააღმდეგობას ხსნიდნენ, როგორც: „посягательства на их религиозные принципы и тот оригинальный их уклад жизни и мировоззрение, которое кристаллически чисто построено еще на шариате и очень слабо подверглось нашему культурному влиянию“ (აცსა, ფონდი ი-1 ანან. 1, საქმე 882, ფ. 4).

ანტირელიგიური პროპაგანდა მუსლიმ მოსახლეობაში იწვევდა პანიკურ შიშს, ამას ემატებოდა რუსული კოლონიზაციით გამოწვეული უკმაყოფილება, რუსი ჩინოვნიკების უტაქტო ქმედებები, სავაყუფო მიწების ჩამორთმევა და მოსახლეობაში გადასახადების იძულებითი აკრეფის წესი.

რუსეთის ხელისუფლება ინოროდცების რუსულ არმიაში

განვევასთან დაკავშირებით სიფრთხილეს იჩენდა შემდეგი გარემოებების გამო: ინოროდცების ცხოვრების არსებული პირობები, მათი რელიგიური და ყოფითი თავისებურებები, სხვა რელიგიებთან შეუთავსებლობა, სიმპატიები თურქების მიმართ, რაც განსაკუთრებით შეინიშნებოდა ადგილობრივ ბეგებში, რუსებს მიაჩნდათ, რომ დიდგვაროვანთა ორიენტაციებს უპირველეს ყოვლისა მათი ფეოდალური, სამამულო ინტერესები განსაზღვრავდა და ყველა სხვა მომენტი მათთვის მეორადი ხასიათის იყო. ყოველივე ამის საფუძველზე რუსეთის ხელისუფლება ასკვნიდა, რომ შეუძლებელი იყო რაიმე მოთხოვნები წაეყენებინათ იმ მოსახლეობის მიმართ, რომელიც რუსეთის იმპერიას რაღაც 30 წელია შეეკედლა და რომელსაც ცნობიერებაში შემორჩენილი აქვს თურქეთის ბატონობის მძიმე ხვედრი, მისი პანისლამიზმით.

საყოველთაო სავალდებულო სამხედრო სამსახურის დამკვიდრებას კავკასიის ქრისტიანებს შორის ასწლეული დასჭირდა. რუსეთის ხელისუფლება ამ საკითხს თანდათანობით წყვეტდა, კერძოდ კავკასიის ქრისტიანთა საუკეთესო გვარის წარმომადგენლები საკუთარი სურვილით მსახურობდნენ რუსეთის არმიაში ოფიცრებად, თავადაზნაურთა შვილები თითქმის იძულებით აღიზრდებოდნენ რუსულ კადეტურ კორპუსებში, სამხედრო გიმნაზიებში. თავადაზნაურთა ქალიშვილები კარგ პირობებში სწავლობდნენ კეთილშობილთა ინსტიტუტებსა და ქალთა გიმნაზიებში. ყაზანელი და ასტრახანელი თათრები დღემდე ინარჩუნებენ სიმპატიებს თურქების მიმართ. წლების განმავლობაში ბრიტანეთის დაქვემდებარებაში მყოფი ინდოეთის ადგილობრივი არმია რელიგიური ნიშნით იყო დაყოფილი, ერთმანეთისადმი მტრულად იყო განწყობილი და ვერაფრით ვერ მოხერხდა მათი ასიმილაცია ბრიტანეთის ნაციონალურ არმიაში.

რუსები დიდად უფრთხილდებოდნენ იმპერიის საზღვრების თავდაცვის საქმეს და ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობას უნდობლობას უცხადებდნენ. მათ აუცილებლად მიაჩნდათ „ინოროდცების“ სამხედრო სამსახურში გაგზავნა პირველ წელს ამიერკავკასიასა და ჩრთილოეთ კავკასიაში, შემდეგ ყირიმში და ბოლოს ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ყაზანი და იმპერიის შიდა გუბერნიები. ბათუმის ოლქში ახალწვეულების კონტიგენტი აღწევდა 364 კაცს. 1910 წელს აჭარის მკვიდრი მოსახლეობიდან 57,637

იყო მამაკაცი. რამაზანის პერიოდში მუსლიმთა ცხოვრების წესი მოითხოვდა გარკვეულ დათმობებს რუსულ სამხედრო ნესდებში (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 482, ფ. 10).

რუსეთის ხელისუფლებას სასურველად მიაჩნდა მუსლიმების მასიური გახიზვნა კინტრიშის ოლქიდან, სარფის სასოფლო მხარიდან, გონიოს უბნიდან, მურლულის და ართვინის ოლქებიდან, სადაც იყო მდიდარი კლიმატური პირობები, მოსავლიანი ნიადაგი, ზღვისპირა და მთის ბუნებრივი სიმდიდრეები. რუსებს წინასწარ მოფიქრებული ჰქონდათ, მკაცრი პროგრამით, ზემოთ აღნიშნულ რეგიონებში რუსების ჩასახლება და მათგან ერთგული, სამხედრო ჯარის შექმნა.

რუსეთის ხელისუფლება არ ინდობდა არავის, ვინც ეწინააღმდეგებოდა მათ მიზნებსა და ინტერესებს. 1904 წლის 6 მარტის, ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორისადმი გაგზავნილ მიმართვაში აღნიშნულია, რომ ხულოს ეკლესიის მღვდელი ანტონ ფირცხალავა ადგილობრივ მოსახლეობას მოუწოდებდა რუსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებისკენ. რუსებმა ანტონ ფირცხალავა ხულოდან გაიწვიეს. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის 1904 წლის 22 მაისის მიმართვაში აღნიშნულია, რომ ოზურგეთის რაიონის სოფელ ბახვის მცხოვრები გიორგი სალუქვაძე სოფელ ღორჯომის მოსახლეობას მოუწოდებდა გადასახადებზე უარის თქმისკენ და ანტისახელმწიფოებრივი ქმედებების განხორციელების მიზნით გურულებთან გაერთიანებისკენ. გიორგი სალუქვაძეზე დაწესდა მეთვალყურეობა და გაიცა ბრძანება მისი დაპატიმრების შესახებ. ამ პერიოდში აჭარაში ხმა გავრცელდა, რომ ბათუმის და ოზურგეთის მოსახლეობამ თურქეთის სულტანს გაუგზავნეს მიმართვა, სადაც თანადგომას უცხადებდნენ რუსეთთან ომის დაწყების შემთხვევაში.

1904 წელს რუსეთის ხელისუფლებამ გამოსცა კანონი, რომლითაც საეკლესიო საკუთრება მთლიანად გადაეცა სახელმწიფოს და ამ გადაწყვეტილების სამართლიანობას იგი ხსნიდა შემდეგი მიზეზით: „ всем хорошо известно, что никто, никогда, ничего не терял, когда здавал свои збережения на хранения в казенных учреждениях, казна будет только управлять, всеми церковными имуществами, но все доходы с этих имуществ будут идти в пользу церквей. в Российском государстве, где существуют и католики, и

протестанты, и магометани, ни католическое, ни протестантское, ни магометанское духовенство не управляет имуществом своих храмов, без правительственного надзора (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 13, ფ. 65).

რუსეთის ხელისუფლების ამ უკანონო გადაწყვეტილებას ამიერკავკასიის გუბერნიაში მოჰყვა მასობრივი დემონსტრაციები, მაგრამ ღია დაპირისპირებას ადგილი არ ჰქონია, რუსეთის ხელისუფლებამ გასცა განკარგულება, რომ განსაკუთრებული საჭიროების შემთხვევაში გამოეყენებინათ არმია, ასევე გავრცელდა განცხადება, რომ რუსეთის ხელისუფლება არ აპირებდა სხვადასხვა რელიგიების აღმსარებელთა მართლმადიდებლობის წესებზე მოქცევას. რუსეთის ამ უკანონო ქმედებამ განსაკუთრებული ვნებათაღელვა გამოიწვია სომეხ გრიგორიან და კათოლიკ მოსახლეობაში. კათოლიკი და გრიგორიანი სომხები ცხოვრობდნენ ართვინის და არტანუჯის ოლქების შემდეგ სოფლებში: ნორაშენი, ტანზოტი, სათლელრაბათი, ოქრობაკეთი, ფხიკიური და მამანელისი, აქედან 1730 იყო მამრობითი სქესის და 1768 იყო მდედრი. (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 482, ფ. 13) ართვინში მოეწყო სომხების გამოსვლები, სომხებმა დაიკავეს ჭოროხის ხიდთან არსებული სოფლები და აპირებდნენ ბათუმში გადმოსვლას. სომხური ეკლესია უარს ამბობდა საეკლესიო საკუთრების სახელმწიფოსთვის გადაცემაზე.

1904 წლის 12 იანვარს, კავკასიის მთავარმართებელი, შინაგან საქმეთა მინისტრის მოხსენების საფუძველზე ბრძანებას იძლეოდა, რომ კავკასიიდან გაესახლებინათ სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის მსახურნი, რომლებიც მთავრობის დადგენილებას არ ასრულებდნენ. რუსეთის სახელმწიფოსთვის მავნე პირებს ასახლებდნენ რუსეთის გუბერნიაში. 1907 წელს, კავკასიიდან ციმბირში გენერალ ასლან-ბეგ აბაშიძესთან ერთად გასახლებული იქნა ოზურგეთის რაიონის სოფელ უჩხუბში, ოთო ჯინჭარაძის სახლში მცხოვრები ალფეს მიქელაიშვილი. იგი იყო სოციალ-დემოკრატი, მისმა ორმა შვილმა უარი თქვა რუსეთის არმიაში სამხედრო სავალდებულო სამსახურზე. ასლან-ბეგ აბაშიძე და ალფეს მიქელაიშვილი მოსახლეობაში აწარმოებდნენ პროპაგანდას გერმანიის იმპერიის ლიბერალური წყობის შესახებ და აიარალებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას რუსეთის ხელისუფ-

ლების წინააღმდეგ, მოუწოდებდნენ მათ მხარი დაეჭირათ თურქეთის არმიისთვის, რომელიც გერმანიის მოკავშირე იყო. ამ მიზნით მათ მიერ გურიის სოფლებში დაგზავნილი იქნა პროკლამაციები. მათი თანამებრძოლი იყო ოზურგეთის სოფელ დვაბზუს მცხოვრები ვიქტორ ლლონტი.

რუსეთის ხელისუფლება აგიტაცია-პროპაგანდის გზით დაპყრობილ ხალხებში აღვივებდა რუსეთისადმი სიყვარულს. 1912 წლის 17 დეკემბერს ბათუმის თვითმმართველობის სხდომაზე განსაკუთრებული პატივისცემით აღნიშნეს რომანოვების 300 წლიანი ბატონობის ხანა. ბათუმში, აზიზიეს მოედანზე სკოლის მოსწავლეებთან ერთად მოეწყო საერთო სახალხო წირვა-ლოცვა. სობორის მოედანს რომანოვების სახელი უწოდეს. ბათუმის ქალთა გიმნაზიას მიენიჭა რომანოვების სახელი. ბათუმის სკოლებში დაარიგეს რომანოვების მეფობის ისტორიის ამსახველი ბროშურები. (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 527, ფ. 4)

აჭარის მოსახლეობა ვერ ურიგდებოდა რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას. ამ პერიოდში ზემო აჭარაში რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლები მოეწყო. ხულოს, სხალთის ეკლესიის მღვდელი ლუკა ხუნდაძე ოზურგეთიდან ჩამოსულ პირებთან ერთად აწარმოებდა ანტირუსულ პროპაგანდას. 1908 წლის 18 ივნისს ქუთაისის გუბერნიის და სოხუმის ოკრუგის გენერალ გუბერნატორი ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს აცნობებდა, რომ მღვდელი ლუკა ხუნდაძე მუსლიმ მოსახლეობაში ეწევა პოლიტიკურ აგიტაციას, აჭარლებს მოუწოდებს რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ. 1909 წლის 29 მაისს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი, პოლკოვნიკი რომანოვსკი გურია-სამეგრელოს ეპარქიის ეპისკოპოს ლეონიდეს სთხოვს სოფელ აჭყვის ეკლესიის მღვდელი თევდორე პაპანდოპულო გადაიყვანოს სხვაგან, რადგან იგი რუსეთის ხელისუფლებისთვის არასასურველი პიროვნება იყო (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 412, ფ. 1-8)

1908 წლის 20 მაისს, იუსტიციის სამინისტროს დეპარტამენტის დირექტორი, თბილისის სასამართლო პალატის პროკურორს აცნობებდა გურიის შეირაღებული აჯანყების მონაწილეთა, ბათუმიდან ოდესაში, გასასამართლებლად გადაგზავნის შესახებ. გურიის აჯანყებულთა ოდესაში გადაგზავნის უსაფრთხოების

თავიდან აცილების მიზნით რუსეთის ხელისუფლებამ გამოჰყოშავი ზღვის ფლოტის სამხედრო გემები „დონეცი“, „პრუტი“, „კრონშტადი“, ადმირალ დიკოვის ხელმძღვანელობით. გურიის 12 მსჯავრდებულთა შორის იყვნენ ერთი თავადი, ორი სასულიერო წოდების მქონე პირი და დანარჩენი გლეხები. მათ შორის იყვნენ: ბენიამინ ჩხიკვიშვილი (ეს პიროვნება 1905 წელს გურიის სახალხო რესპუბლიკას ედგა სათავეში), ნესტორ ერქომაიშვილი, სიმონ ღლონტი, სერგო სურგულაძე, მოსე ტულუში, პარმენ თოთიბაძე, ალექსანდრე იმედაიშვილი, რაჟდენ ხომერიკი, გიორგი მამულიაშვილი, კირილე ლომაძე. (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 347 ფ. 1)

1914 წელს, მსოფლიო ომის დაწყების შედეგად რევოლუციური მოძრაობა შესუსტდა, ადგილობრივი მოსახლეობის განწყობას აჭარაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესებისადმი განაპირობებდა შემდეგი მიზეზები: თვითგადარჩენის ინსტინქტი, პოლიტიკუტი ორიენტაციის გაურკვეველობა, რელიგიური ფანატიზმი, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პირობები, გადასახადების სიდიდე და რუსეთისადმი სიძულვილი. ამ პერიოდში გავრცელდა ცნობა აჭარლების მიმართ რუსი ჯარის სასტიკი მოპყრობის შესახებ, რამაც გამოიწვია გურიის და იმერეთის მოსახლეობის აღშფოთება. აჭარისწყალში, სოფელ ერგეში ადგილი ჰქონდა რუსი სამხედროების მიერ მოსახლეობის დარბევას, დაყაჩაღებას. კავკასიის მეფისნაცვალთან მოსალაპარაკებლად შეიქმნა დეპუტაცია, რომელშიც შევიდნენ: ქალაქის თავი ჩიქოვანი, მწერალი აბაშიძე, სახლმწიფო სათათბიროს წევრი ჩხენკელი და თავადი ერისთავი. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ბათუმში მოლაპარაკება გაიმართა სამხედრო გუბერნატორთან.

1914 წლის 7 ოქტომბრის, ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის საიდუმლო წერილში, თურქეთთან მოახლოვებულ ომთან დაკავშირებით, თურქი მისიონერების აგიტაციის გამო, რუსეთის ხელისუფლება გამოთქვამდა შიშს, ხელსაყრელ ისტორიულ მომენტში თურქეთის გარშემო მუსლიმი მოსახლეობის გაერთიანების გამო, ისლამის უდიდესი იმპერიის შესაქმნელად. მისიონერები ადგილობრივ მოსახლეობაში ეძებდნენ დასაყრდენ ძალას. რუსები განსაკუთრებულ შიშს გამოთქვამდნენ თურქი გენერლის, წარმოშობით ქართველი ალა თავ-

დგირიძის გამო, რადგან 1911 წელს კონსტანტინეპოლიდან საქართველოში მის ჩამოსვლას მოჰყვა მოსახლეობის დიდი მხარდაჭერა. ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ მუსლიმი მოსახლეობის ერთი ნაწილი ანტირუსულ მოძრაობასთან დაკავშირებით იჩენდა პასიურობას და უცდიდა ხელსაყრელ მომენტს, რომ გადასულიყო გამარჯვებულის მხარეზე. აჭარელი ბეგების მოწოდების მიუხედავად ადგილობრივი მოსახლეობა სადროშოში არ გაერთიანდა, მაგრამ მათ აწუხებდა სომხური სადროშოს შექმნა, რადგან მათი მხრიდან იყო დაპირისპირების საშიშროება (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 1-2).

1914 წლის 16 ოქტომბრის კავკასიის არმიის დაზვერვის შტაბის უფროსის საიდუმლო წერილში საუბარია ვინეში (ლაზეთი) განთავსებულ განსაკუთრებულ კომისიაზე, რომელშიც შედიოდა სამი გერმანელი, ოთხი თურქი ოფიცერი და პარიზიდან ჩამოსული ოთხი ინტელიგენტი ქართველი. აღნიშნული კომისია შეიქმნა ტრაპეზუნდში იარაღის მიწოდების ორგანიზაციის მიზნით. კავკასიაში, რუსეთის ბატონობით უკმაყოფილო პირებისათვის ტრაპეზუნდიდან რიზეში ჩამოტანილი იქნა 82 ყუთი გადაკეთებული იარაღი, 300 ყუთი საბრძოლო ტყვია. საომარი იარაღი უნდა გადმოეტანათ ბათუმსა და ფოთში. 1914 წლის 14 ოქტომბერს ტრაპეზუნდის ვალის დეპეშის ცნობით დასტურდება, რომ რიზედან ტრაპეზუნდში ჩამოვიდა 150 ადამიანი, რომელთაც საკუთარი სიცოცხლე მიუძღვნეს საქართველოს დამოუკიდებლობის საქმეს. 1914 წლის 20 ოქტომბრის რუსეთის ჟანდარმერიის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ვინეში გამოცხადდა 6000 ქვეითი რაზმი, იქმნებოდა ჩეთნიქების რაზმები. ზემოთ აღნიშნული კომისია უნდობლობას უცხადებდა ლაზეზს, მაგრამ ვითარების არ გამწვავების მიზნით მათ მაინც ლეზულობდნენ ჩეთნიქებათ, მაგრამ ლაზეზებმა უნდობლობის გამო გადაწყვიტეს შური ეძიათ ვინეს კომისიისთვის და მხარი დაუჭირეს რუსებს. ამავე წერილში ნათქვამია, რომ ირანის ყოფილი შაჰი ალი საღალუტი ლოილას გადაწყვეტილი ჰქონდა ურმიაში თავს დასხმოდა რუსეთის არმიას (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1 საქმე 708, ფ. 9-10).

1914 წლის 26 ოქტომბრით დათარიღებულ ბათუმის ოლქის მმართველის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ტრაპეზუნ-

დის ვილაეთის სოფელ ორდუში მყოფი გენერალი ასლან-ბეგ აბაშიძე 500 მეომრით, საიდუმლო ბილიკებით აპირებდა აჭარაში გადმოსვლას, რის შესახებ იგი წერილობით აცნობებდა თავის ძმას ბათუმში მემედ-ბეგ აბაშიძეს. (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 9).

1914 წლის 3 ნოემბერს, ბათუმის ოლქის მმართველი პოლკოვნიკი სატოვი მის მოადგილეს როტმისტრ აივაზოვსკის ავალებდა, რომ გამგზავრებულიყო აჭარის წყალში, ქედაში, შუახევში, ხულოში და მიხაელის ციხესიმაგრის მეომრებისთვის მოსახლეობისგან შეესყიდა 286 ცხენი (აცსა, ფონდი ი-1 ანან. 1, საქმე 708, ფ. 20).

სოფელ მარადიდში მყოფ 150 კაციან რაზმს ხელმძღვანელობდა ასლან-ბეგ აბაშიძე, გონიოში მყოფი 15 კაციანი რაზმით მასვე შეუერთდა ბათუმის ოლქის ურიადნიკი, ზენდიდელი დედე-ბეგ ბეჟანიძე, ჩეთნიკების რაზმი ოსმან-ბეგ ბეჟანიძის ხელმძღვანელობით და ლიმანში მყოფი 1200 კაცი ალი ეფენდი ჯაფარიძესთან ერთად. ადგილობრივ მოსახლეობას რუსების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ მოუწოდებდნენ ბათუმში მცხოვრებნი: ქიქავა დურსუნი, დიასამიძე აბდული, კომახიძე დურსუნი, მურმან გორაძე, რამიზ ჭყონია. ამ პერიოდში რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ განსაკუთრებით აქტიურობდა თურქეთში მოქმედი ქართული ლეგიონი. 1920 წლის 20-28 ივნისს, ინგლისის წარმომადგენელმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან ბათუმის და მისი ოლქის საქართველოსთვის გადაცემის ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი (ლელა სარალიძე; 2015:159).

ვინეში გერმანელების მიერ ორგანიზებულმა დამოუკიდებლობის კომიტეტმა გამოაქვეყნა მონოდება „ქართველ ხალხს“, რომელშიც ნათქვამია შემდეგი: „ასწლიანი აუტანელი დამცირების შემდეგ დადგა თავისუფლების დღე, დიდი წარმატებით ომობს და იმარჯვებს რუსებზე გერმანია, ხოლო ამჯერად რუსეთს ომი გამოუცხადა თურქეთმა. ქართველებო! ახლა ის დროა, როცა ჩვენ უნდა გადავწყვიტოთ ჩვენი ბედი უკუნიითი უკუნისამდე. ნუ ემსახურებით ჩვენს მტერს, ჩვენს დამანგრეველ რუსეთს, არ დაუჯეროთ მათ დაპირებებს, რადგან მათ დარღვეეს ხელმოწერილი ტრაქტატიც, ამიტომ მათი დაპირება არაფერს ნიშნავს.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის კომიტეტი გერმანიის წარმომადგენლებთან ერთად მოდის საქართველოში და მთელ ქართველ ერს მოუწოდებს მაღლა ასწიოს თავისუფლების დროშა. აქ არჩევანი არ არის. ის ქართველი, რომელიც არ დადგება თავისუფალი საქართველოს დროშის ქვეშ, ის იქნება საქართველოს მოღალატე, საკუთარი მშობლიური ერის მოღალატე, ნუ გეშინიათ თურქეთის არმიის, მიიღეთ ისინი მეგობრული სიყვარულით, რამდენადაც ის მოგვიტანს თავისუფლებას. გერმანია თანახმაა უზრუნველყოს ჩვენი თავისუფლება. აი ის პირველი პუნქტი ამ თანხმობის: „საქართველო წარმომადგენს დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, არც რუსეთს, არც თურქეთს არ ექნება არავითარი უფლება საქართველოზე. აღსდექით ყველგან და დააფუძნეთ, სადაც კი შეიძლება საკუთარი დროებითი ხელისუფლება. ყველგან შეჰქმენით შენაერთები, შეიარაღდით და ყოველგვარ დახმარებას გაგიწევთ, როგორც კი შემოვალოთ. გაუმარჯოს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ საქართველოს! ძირს მონობა! (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 88).

ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის 1914 წლის 25 ნოემბრის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ჭოროხის გარე რაზმს ხელმძღვანელობს გენერალი ხუსეინ ავნი ფაშა, წარმომოებით ქართველი, ჩურუქსუდან, რაზმში ირიცხება 30-40 ათასი კაცი, მასვე შეუერთდენ მურღულისა და ბორჩხის მცხოვრებნი. გენერალი ასლან-ბეგ აბაშიძე იმუქრებოდა თავის მოკვლით თუ ერთი თვის განმავლობაში არ დაიკავებდა ბათუმს (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1 საქმე 708, ფ. 26).

თურქები რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში ცდილობდნენ გამოეყენებინათ ქართველები. ქედის ალების შემდეგ თურქეთის მთავარსარდლობამ მიმართა ქართველ მოსახლეობას, რომ გაერთიანებულიყვნენ არმიაში და მათ დაურიგდებოდათ იარაღი. თურქეთის არმიის მიერ გონიოს, მახოს, ჭარნალის დაკავების შემდეგ, მოსახლეობას დაურიგდა გერმანული წარმოების მაუზერები. ამ ფაქტს მოსახლეობა გამოეხმაურა შეძახილით: გაუმარჯოს სულთანს! გაუმარჯოს ვილჰელმს! მოსახლეობისადმი გავრცელდა მიმართვა: „ბისმილა, რჰმანი რახილ!“ მუსულმანებო! მუსულმანური დროშა კვლავ აღიმართა კავკასიის მთებზე. ყველა მხრიდან შეძახილით ალაჰიკებერ! – მიესალმებოდნენ მათ. ხა-

ლიფა გიგზავნით თქვენ თაყვანისცემას და მოგიწოდებთ საღვთო ომისკენ. ყველა მუსულმანმა გამოაცხადა საღვთო ომი დღეს. თქვენ, კავკასიის მუსულმანებმა უნდა აღსდგეთ რუსების წინააღმდეგ და დაიწყოთ საღვთო ომი. დადგა რელიგიის, ყურანის კანონის დაცვის დრო შეურაცხყოფებისგან, ამიტომ თქვენ უნდა შეიარაღდეთ, რათა გააძევოთ თქვენი ქვეყნიდან მტერი. ამიტომაც თქვენ უნდა მოშალოთ რკინიგზის ხაზი, დაანგრियोთ ხიდები, ტელეგრაფი და დაეხმაროთ თურქეთიდან მოსულ ჩეთნიკებს, შეასრულოთ მათი მოთხოვნები და შეუერთდეთ მათ, რადგან ისინი არიან თქვენი სისხლისმყრელი და რწმენის ძმები და თქვენი ყურანის და შარიათის განთავისუფლებისთვის ისინი ღვრიან სისხლს და სწირავენ თავიანთ სიცოცხლეს. ასე ათასიანი არმია მოდის თქვენ დასახმარებლად, ისინი კვლავ გაანთავისუფლებენ კავკასიას (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 76-77).

1914 წლის 10 თებერვალს ბათუმში გავრცელდა ქართულ ენაზე დაწერილი პროკლამაციები, რომელიც იპოვეს მდინარე ჭოროხთან, ერგეს მიდამოებში. პროკლამაციას ბოლოში ეწერა ქალაქი თბილისი, მაგრამ ჟანდარმერიის აზრით იგი დამზადებული იყო თურქეთში და ჩეთნიკების მიერ გავრცელებული ქართველებში. აი ისიც: ქართველებო! საქართველოს შვილებო! 114 წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც ივერია იმყოფება მონობაში. მეფე ერეკლე და გიორგი შეუთანხმდნენ რუსებს, რათა მიეღოთ მფარველობაში საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მათი იმედი არ გამართლდა. რუსების შემოსვლით საქართველომ დაკარგა დამოუკიდებლობის რწმენა, საკუთარი ენა და უფლებები, საეკლესიო ფასეულობანი და სახელმწიფო ქონება. საქართველო საბოლოოდ გაძარცვული და დანგრეულია, ქართული სინმინდეები შეურაცხყოფილი. საუკუნეების განმავლობაში ქართველები იარაღით ხელში იცავდნენ სამშობლოს მეზობელი ხალხებისგან. ბაგრატიონები გაასახლეს რუსეთში, ხალხი შეეჩვია მონობას. თავადაზნაურობა, ორდენების გამო მზად არის გაჰყიდოს არა მარტო სამშობლო, არამედ საკუთარი თავიც. მათ ვერ შეძლეს ქართველ კათოლიკებთან და მაჰმადიანებთან ერთად ქართული სულის განმტკიცება. კულტურული პროგრესის მხრივ ჩვენ ვერაფერი ვერ მივიღეთ. შარიათის მტრები ფრანგები, რუსები და ინგლისელები ფლობენ მუსულმანთა მიწებს, ისინი ცდილობენ

ყველგან მოსპონ შარიათის რწმენა. რუსებმა ბეგებს წაართვენ ყველა უფლება და პრივილეგია. გუბერნატორები მათ ისე ექცევიან, ვით მონებს. თქვენ მუფთებს არა აქვთ ისეთი დაფასება, როგორიც აქვს პრისტავს. სკოლაში ისწავლება მხოლოდ რუსული ენა. თქვენ მოლებს ნიშნავენ რუსები. კავკასიის ვაჟკაცებო! აამხედრეთ ახალგაზრდობა, შეიარაღდით და შეუტით მტერს, რადგან სამყაროს ყველა მუსულმანი აღდგა და იღებს მონაწილეობას საღვთო ომში. ყველა განანყენებული ხალხი იბრძვის და ჩვენ ქართველებს უნდა გვეძინოს! ქართველებო! იყავით ვაჟკაცები, გაერთიანდით ყველამ, მაჰმადიანი თუ ქრისტიანი და წადით დესპოტი ხელისუფლების წინააღმდეგ. თურქეთი გაგანთავისუფლებთ თქვენ რუსების ბატონობისგან. თურქეთის ინტერესია, რომ ივერია იყოს დამოუკიდებელი. ჩვენ უნდა ვიყოთ მეგობრულად თურქეთთან. უნდა დავივინყოთ ადრეული მტრობა. იმიერ ამერნო, ჭანებო და ლაზებო და ყველა ქართველებო! აიღეთ იარაღი ხელში, კმარა მონობა და მოთმინება! გაუმარჯოს განმანთავისუფლებელ ომს! დიდება ქართველ მხედრობას (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 60).

ავსტრიელი მეცნიერი, მოგზაური, სამხედრო მოღვაწე ამანდ ფონდ-შვაიგერ ლერხემფელდი, რომელმაც XIX საუკუნის 80-იან წლებში იმოგზაურა აჭარაში, თავის წიგნში „დუნაისა და კავკასიას შორის“ (სახმელეთო და საზღვაო მიმოსვლა შავი ზღვის რეგიონში) მიმოიხილავს რა ბათუმში არსებულ ვითარებას რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომამდე და ომის შემდეგ აღნიშნავს, რომ აჭარლები არც პორტას ერთგული ქვეშევრდომები და არც რუსეთის მშვიდობიანი მეზობლები არ ყოფილან (გოჩა საითიძე, იზა აღლაძე; 2009:38) იტალიელი ისტორიკოსი, მოგზაური და დიპლომატი ლუიჯი ვილლარი, რომელმაც 1905 წელს იმოგზაურა ბათუმში, თავის წიგნში „ცეცხლი და მახვილი კავკასიაში“ წერს: „დარწმუნებული ვარ ბოლოს და ბოლოს მიეცემათ თავისუფალი განვითარება იმ ერებს, რომლებიც ასე დიდხანს იყვნენ ისტორიული „უკუღმართობის გერები“ (გია გელაშვილი; 2009:42).

დასასრულს, განვიხილოთ ჩვენი კუთხის ისტორიისთვის ისეთი მტკივნეული საკითხი, როგორიცაა „აჭარელთა ღალატი რუსებისადმი“. მიმაჩნია, რომ ჩვენი კუთხის ისტორიის ამ რთულ

პერიოდში მოსახლეობის დიდი ნაწილი იყო ტერორიზებული, რადგან, როგორც რუსეთის, ისე თურქეთის მხრიდან განიცდიდა შემოსევას. ადგილობრივი მოსახლეობა არსებულ ვითარებას განიხილავდა, როგორც უბედურებას, რომელმაც დაარღვია მათი მშვიდობიანი ცხოვრება. მოსახლეობის მცირე ნაწილი დაექვემდებარა რა ძლიერის ნებას, პასიურად უყურებდა ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს. ცალკეული პირები, რომელთა მისამართით ისმის ღალატის ბრალდება, იძულებული გახდნენ მუხაჯირობის თუ სხვა მიზეზების გამო წასულიყვნენ სამშობლოდან. ისტორიკოსი ჯ.ვარდმანიძე წიგნში „მუხაჯირობა სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში“ აღნიშნავს, რომ ქართველი მუხაჯირების ოსმალეთში გადასვლას ესა თუ ის კონკრეტული მიზეზი ჰქონდა, ეკონომიკური გაჭირვება, ჩინოვნიკთა უდიერობა, ისლამის პროპაგანდა. ისინი აცხადებდნენ, რომ საჭიროა აჭარის მოსახლეობის ასიმილაცია ან გადასახლება (ჯ. ვარდმანიძე; 2013:123). პროფესორი ბიჭიკო დიასამიძე სტატიამი „მუხაჯირობა ბათუმ-ქობულეთის მხარეში სერგეი მესხისა და ალექსანდრე ფრენკელის მიხედვით“ აღნიშნავს, რომ მას შემდეგ რაც გადანყდა აჭარის ბათუმითურთ რუსეთზე გადაცემა, თურქებმა გაააქტიურეს აჭარიდან ქართული მოსახლეობის გასახლება სხვადასხვა ხერხებით და ძალის გამოყენებითაც (ბიჭიკო დიასამიძე, 2015:63).

უნდა ითქვას, რომ ობიექტურ, ისტორიულ რეალობას წარმოადგენს თვით რუსების მიერ აღიარებული დებულება, რომლითაც უარყოფილია თურქების სასარგებლოდ რუსების მიმართ აჭარელთა მასიური ღალატის ისტორიული ტენდენციის არსებობა. 1915 წლის 14 მარტს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის საიდუმლო წერილში აღნიშნულია, რომ ადგილობრივ მოსახლეობაში აღმოჩნდა მხოლოდ რამდენიმე მოღალატე (აცსა, ფონდი ი-1, ანან. 1, საქმე 708, ფ. 85). ამ აზრს ადასტურებს 1915 წლის დასაწყისში პეტროგრადიდან გამოგზავნილი სამი კომისიის დასკვნაც (გენერალ ლეიტენანტ პოროშინის, გენერალ ნიროდის, სენატორ გოლიცინის) სადაც აღნიშნულია, რომ აჭარის ოლქის მუსლიმური მოსახლეობის საერთო ღალატს ადგილი არ ჰქონია, იყო მხოლოდ ცალკეულ დამნაშავე პირთა ღალატი (მალხაზ სიორიძე; 2002:135). აჭარლების მიმართ განსაკუთრებული სიძულვი-

ლით გამოირჩეოდნენ რუსი გენერლები: გრიაზნოვი, ალიხანოვ-ავარსკი, ლიახოვი, ვორონცოვ-დაშკოვი, პარკაუ. მათ კავკასიის ერები დაუპირისპირეს ერთმანეთს (ოთარ გოგოლიშვილი; 2015:55). აჭარელთა დაცვის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის აკაკი ჩხენკელს და კარლო ჩხეიძეს, ასევე ქართველთა საქველმოქმედო საზოგადოების ბათუმის განყოფილებას. ადგილობრივი მოსახლეობის ერთ ნაწილი რუსეთის ხელისუფლებისადმი იჩენდა ლოიალურ დამოკიდებულებას, მაგრამ მათაც ჰქონდათ შიში შეიარაღებული მოსახლეობის მხრიდან, რომლებიც მოუწოდებდნენ თურქებთან გაერთიანებისკენ. (აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1 საქმე 708 ფ. 60). მკვლევარი კახა კვაშილავა სტატილაში „ოსმალთა ბატონობისგან ბათუმის განთავისუფლების ერთი გეგმის შესახებ, სამურზაყანოელ შერვაშიძეთა იდეა“ აღნიშნავს, რომ ქვეყანაში მიმდინარე ზემოდ აღნიშნული პოლიტიკური პროცესი იმჟამინდელი ქართული საზოგადოების ნაწილისთვის მისაღები იყო, რადგან ისინი ამ გზით მოიაზრებდნენ ქართული მიწა-წყლის გაერთიანებას და დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნებას. (კახა კვაშილავა; 2015:112).

ამრიგად, ზემოდ მოტანილი სარქივო მასალა ნათლად წარმოაჩენს XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის პირველ ოცწლედში აჭარაში რუსეთის ხელისუფლების მიერ წარმოებულ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სამხედრო, კულტურულ-ინფორმაციული ექსპანსიის არსს, რომელსაც ვერ ეგუებოდა ადგილობრივი მოსახლეობა და აწარმოებდა რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ განმანთავისუფლებელ ომს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 170.
2. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 882.
3. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 482.
4. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 13.
5. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 527.
6. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 412.
7. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 347.
8. აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ. 1, საქმე 708.

9. კახა კვაშილავა „ოსმალთა ბატონობისაგან ბათუმის განთავისუფლების ერთი გეგმის შესახებ სამურზაყანოელ შერვაშიძეთა იდეა“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. VI, თბ. 2015
10. ლელა სარალიძე „ინგლისის ჯარის მიერ ბათუმის დატოვების ისტორიიდან 1920“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. VI, თბ. 2015
11. ბიჭიკო დიასამიძე „მუხაჯირობა ბათუმ-ქობულეთის მხარეში სერგეი მესხისა და ალექსანდრე ფრენკელის მიხედვით“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. VI, თბ. 2015
12. გოდერძი ვაჭრიძე, სულხან კუპრაშვილი „ბათუმი ქუთაისის გუბერნატორების ანგარიშებში“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. VI, თბ. 2015
13. ჯუმბერ ვარდმანიძე „მუხაჯირობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში“ ბათ. 2013.
14. გია გელაშვილი „ლუიჯი ვილლარი 1905 ბათუმის შესახებ“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. I, ბათ. 2009
15. გოჩა საითიძე, იზა ალლაძე „ავსტრიელი მეცნიერი და მოგზაური ამანდ ფონ შვაიგერ-ლერხემფელდი ბათუმისა და აჭარლების შესახებ“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. I, ბათ. 2009
16. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. VI თბ.1973
17. ოთარ გოგოლიშვილი „დავით კლდიაშვილი ქართული ტრადიციების დანერგვისა და განმტკიცების საქმეში დაუღალავი მებრძოლი“ ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა ტ. VI, თბ. 2015
18. მალხაზ სიორიძე „სამხრეთ დასავლეთ საქართველო 1914-1918 წლებში“ ბათ. 2002

Merab Megrelishvili

***Russian Rule in Ajara at the End
of the 19th Century and in 1920s
Summary***

Based on the analysis of the archive material, the article presents the objectives of the Russian rule in Ajara and the very essence of their political, military, cultural, and information expansion. It also provides a brief history of the fight against the Russian colonization in this period.

ერთი შენობის ორი ისტორია

ბათუმი, შავი ზღვის აუზის ქვეყნების ქალაქებს შორის გამორჩეული ქალაქია. იგი უძველესი დასახლებული პუნქტია. დღევანდელი იერსახის მიღებამდე განვითარების რამდენიმე ეტაპი გაიარა. ბათუმის, როგორც საპორტო და სამრეწველო ქალაქის ჩამოყალიბება მე-19 საუკუნეში იწყება. 1878 წლის 29 ოქტომბერს კი, თავისუფალ ქალაქ-ნავსადგურად, „პორტო-ფრანკოდ“ გამოცხადებამ, სათავე დაუდო ბათუმის ინტენსიურ სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას. ქალაქში ჩამოსახლდნენ: რუსები, სომხები, ბერძნები, გერმანელები, ებრაელები, ფრანგები... სწრაფი ტემპით შენდებოდა სახლები, სავაჭროები, მაღაზიები, სასტუმროები, ქარხნები, ბანკები, სკოლები, ეკლესიები... ქალაქში იხსნებოდა საკონსულოები და უცხოეთის ქვეყნების წარმომადგენლობები.

ქალაქის არქიტექტურულ დაგეგმარებაში მთავარი, ბუნებრივი ორიენტირი მუდამ იყო და არის ზღვა, ამიტომაც ქუჩების განლაგება კვარტალურია და შენობის ფასადებიც ქუჩების მიმართულებითაა ნაგები. მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში აშენებული შენობები შთაგონებულია რომანტიზმით, ნეოკლასიციზმით და საერთოდ მრავალფეროვანი მხატვრულ-არქიტექტურული სტილით.

ეს ლამაზი, ისტორიულ-არქიტექტურული შენობები დღესაც ამშვენებს ბათუმს, რითაც კიდევ უფრო იზრდება უცხოელი ტურისტების, ქალაქის სტუმრებისა და დამსვენებელთა ინტერესი ქალაქისადმი, რომელმაც ზღვისპირა საკურორტო ქალაქის სტატუსიც შეიძინა.

ამ უძველეს შენობებს თავისი ისტორია და თავგადასავალი აქვს. საუკუნის განმავლობაში ყველა მათგანს შეეცვალა მეპატრონე და თავდაპირველი დანიშნულება. შენობებმაც, ისევე რო-

გორც ადამიანებმა, თავის თავზე იწვნიეს ისტორიის ქარტეხილები, გასაბჭოების მიძიმე შედეგები; ბევრი მათგანი დაინგრა და გავერანდა, თუმცა ბევრიც შემორჩა და ქალაქის წარსულის ისტორიულ ძეგლად იქცა.

ერთ-ერთი მათგანია შენობა, რომელმაც მე-20 საუკუნის 90-იან წლებში კვლავ დაიბრუნა თითქმის 60 წლის მანძილზე ჩამორთმეული ფუნქცია და დანიშნულება.

კ. გამსახურდიასა და ნ. ჟორდანიას ქუჩების კვეთაში, ფართოდ გაშლილ, მაგნოლიებით დამშვენებულ ეზოში დგას სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია „**სობრ-ჰრკიჩას**“-ს, **წმინდა ჰრკიჩას** სახელწოდებით. მკვლევარისა და საზოგადო მოღვაწის თ. კომახიძის წიგნში „რელიგია და საღვთისმსახურო ნაგებობები აჭარაში,“ (თ. კომახიძე, 2001:362-365) ვკითხულობთ: „პირველი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია ბათუმში აიგო 1873 წელს. შენობა ხის იყო. 1885 წელს ხის შენობა დაშალეს და აქაური მრევლის შემოწირულობებიდან შეგროვილი თანხით, აისიკ ხრიმიანის ინიციატივით აიგო ქვის ეკლესია“ (სამწუხაროდ, ავტ. საფუძველს არ უთითებს).

აჭარის ცენტრალურ არქივში, ბათუმის საქალაქო მმართველობის ფონდში, დაცულია ბათუმის შენობა-ნაგებობათა შეფასებითი უწყისები, რომლებიც წარმოადგენს მათ ტექნიკურ დახასიათებას. ქალაქის მმართველობის მიერ შენობების ტექნიკური აღრიცხვა და პირველი აღწერილობების შედგენა დაიწყო 1889 წლიდან.

1890 წლის შეფასებითი უწყისის მიხედვით ღუნდუკოვ-კორსაკოვისა და ლორის მელიქოვის (ამჟამად, კ. გამსახურდია – ნ. ჟორდანი) ქუჩების კუთხეში 304 კვ. საჟენი მიწის ნაკვეთი უჭირავს სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიასა და მის მფლობელობაში არსებულ ნაგებობებს. უწყისის მიხედვით, ეკლესია აქ იდგა 1884 წელსაც. შენობა – ნაგებობების დახასიათებაში აღწერილია: 1. ჩასხმული ფუნდამენტი ეკლესიის ასაშენებლად; 2. ერთსართულიანი სახლი კრამიტის სახურავით; 3. ეკლესიის ეზოში მდგარი ორი ხის სახლი, რომელთაგან ერთში დროებით განთავსებულია ეკლესია, მეორეში – სკოლა; 4. ხის 4 დახლი (ЛІВКА) თუნუქის გადახურვით და 5. ხის სავაჭრო ჯიხური (ასსცსა, ფონდი ი-ნ; აღწ.1; საქ. 72; ფურც.533).

თავისთავად ცხადია, ეკლესია თავის ფუნქციას ასრულებდა და ბათუმში მცხოვრები სომხებისათვის სულიერების თვალსაზრისით დიდი დატვირთვაც ჰქონდა. ეკლესიას ჰყავდა მრევლი, აღმსარებელ-მაზიარებელი, შემომწირველი... ეკლესიაში მიმდინარეობდა წირვა-ლოცვა, ჯვრისწერა, ნათლობა, მიცვალებულისათვის წესის აგება. ეკლესიის ცხოვრების ამ პერიოდზე წარმოდგენას გვიქმნის ბათუმის ოლქში მოქმედი ეკლესიების გაერთიანებული ფონდის (ი-80) საარქივო დოკუმენტები, სადაც ბათუმის ოლქში 1873-1922 წლებში მოქმედი სხვადასხვა აღმსარებლობის ეკლესიებთან (რომის კათოლიკური, ბერძნული, რუსული და ქართული მართმადიდებლური, ებრაული სინაგოგა) ერთად დაცულია სომხურ-კათოლიკური და სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიების საეკლესიო ჩანაწერები: დაბადების, გარდაცვალების, ჯვრისწერისა და ნათლობის შესახებ (იქვე, ფონდი ი-

80). ჩანაწერები გაკეთებულია სომხურ ენაზე და მოიცავს 1889-1921 წლებს.

1903 წლის 12 ივნისს, მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მიერ დამტკიცებული იქნა რუსეთის მინისტრთა კომიტეტის დებულება – რუსეთში არსებული სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის უძრავი ქონებისა და კაპიტალის სახელმწიფო დაწესებულებებში მართვის მიზნით თავმოყრის შესახებ (ასსცსა, ფონდი ი-1; აღწ.1; საქ.13; ფურც 20).

ამ რეფორმის აუცილებლობის საფუძველი მოყვანილია დებულებაში, ხოლო გადაცემის თანმიმდევრობა და პირობები ჩამოყალიბებულია სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ქონებისა და კაპიტალის რუსეთის ორ – შინაგან საქმეთა და მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების – სამინისტროების მმართველობასა და მფლობელობაში გადაცემის წესში, ამასთანავე სომხურ ეკლესიას შენარჩუნებული ექნებოდა საკუთრების უფლება. გადაცემა ეხებოდა არა მარტო ბათუმის, არამედ ართვინის ოლქის სომხურ ეკლესიებსაც. მასალები, თუ როგორ მიმდინარეობდა ქონების გადაცემა, რა წინააღმდეგობები და გამოსვლები მოჰყვა მას, დაცულია ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის კანცელარიის ფონდში (ასსცსა, ფონდი ი-1; აღწ.1; საქ. 13-14-15).

ეს არ იყო ერთადერთი შემთხვევა ეკლესიისათვის მეპატრონისა და მფლობელის შეცვლისა. 1921 წელს, საქართველოსა და აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას მოჰყვა საკუთრების ნაციონალიზაცია, ქონების ჩამორთმევა და სხვადასხვა ორგანიზაცია-დაწესებულებებზე გადაცემა, ბევრ მათგანში საცხოვრებლად შეასახლეს მოქალაქეები და ოჯახები.

ისტორიის ეს შავი ფურცელი შეეხო სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიასაც. 1938 წელს ეკლესია დაიხურა, შეწყდა საეკლესიო მსახურება, ქონება სახელმწიფომ ჩაიბარა, მრევლიც გაიფანტა. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ეკლესია დაკეტილი და უფუნქციო იყო, მაგრამ სხვა ეკლესია-მონასტრებისაგან განსხვავებით დანგრევას გადაურჩა. რაღაც დროით ეკლესიაში განთავსებული იყო კინოგაქირავება.

შენობამ (და არა ეკლესიამ) სიცოცხლე დაიბრუნა და ახალი ფუნქცია შეიძინა 1959 წლის 29 დეკემბერს, როცა დღის 4 საათზე მასში საზეიმოდ გაიხსნა **პლანეტარიუმი**. საქართველოს სსრ პოლიტიკური და სამეცნიერო ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების აჭარის განყოფილების გამგეობის პრეზიდიუმის 1959 წლის 28 დეკემბრის დადგენილებით, საზეიმო გახსნისათვის შეიქმნა კომისია და დაისახა ღონისძიებები (ასსცსა, ფონდი რ-978; აღნ.1; საქ.71; ფურც 136).

რა თქმა უნდა ეს უცებ არ მომხდარა. ყოფილ გრიგორიანულ ეკლესიაში პლანეტარიუმის დაფუძნებას წინ უძღოდა რამდენიმეწლიანი მიმოწერა კულტურის სამინისტროსა და ზემდგომ ორგანოებს შორის პლანეტარიუმისათვის შესაფერისი შენობის შერჩევის, რეკონსტრუქციის, საჭირო აპარატურის შეძენისა და სხვათა შესახებ.

ცოტა რამ თვით პლანეტარიუმის შესახებ: „პლანეტარიუმი“ ლათინური სიტყვაა და აღნიშნავს მოწყობილობას, რომლითაც გუმბათისებურ ეკრანზე აჩვენებენ პლანეტებისა და სხვა ციური ხსეულების მოძრაობას. პლანეტარიუმს უწოდებენ აგრეთვე შენობას, რომელშიც ასეთი აპარატია მოთავსებული ციური ხსეულების მოძრაობის სადემონსტრაციოდ. სწორედ ეკლესიის გუმბათი უნდა გამხდარიყო ერთ-ერთი საფუძველი საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტის ბიუროს 1958 წლის 14 ნოემბრის დადგენილებისა, რომლითაც სამეცნიერო-ათეისტურ პროპაგანდაში არსებული ნაკლოვანებების აღმოფხვრისა და მისი გაუმჯობესების ღონისძიებებისათვის, აჭარის ასსრ კულტურის სამინისტროს დაევალა ლენინისა და სვერდლოვის (ამჟამად, კ.გამსახურდია-ნ.ჟორდანი) ქუჩების კუთხეში მდებარე „კინოპრაკატის“ აჭარის განყოფილების ყოფილი შენობის ბაზაზე მიეწყო პლანეტარიუმი.

აჭარის ასსრ კულტურის სამინისტროს ფონდში (ასსცსა, რ-972) სხვა მიმონერებთან და საინტერესო საარქივო დოკუმენტებთან ერთად დაცულია აჭარის ასსრ კულტურის მინისტრის ვ. ახვლედიანის წერილი საქართველოს კპ ბათუმის საქალაქო კო-

მიტეტის პირველ მდივნის ლ. უკლებასადმი (ასსცსა, ფონდი რ-972; აღწ.1; საქ. 337; ფურც. 54-55). ფონდში ინახება აგრეთვე მინისტრის წერილი აჭარის ასსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის ა. თხილაიშვილისადმი, რათა კულტურის სამინისტროს ნება დაერთო ბათუმის პლანეტარიუმის კაპიტალური რემონტისათვის გათვალისწინებული სახსრები -100 000 მან. გახარჯოს ამავე პლანეტარიუმის სარეკონსტრუქციო სამუშაოების შესასრულებლად (ასსცსა, ფონდი რ-972; აღწ.1; საქ.335; ფურც15,16).

აჭარის ასსრ მინისტრთა საბჭოს 1959 წლის 17 მარტის N 101 დადგენილებით დაკმაყოფილდა აჭარის ასსრ კულტურის სამინისტროს შუამდგომლობა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით (ასსცსა, ფონდი რ-2; აღწ.1; საქ.3170; ფურც 100.) აჭარის ასსრ კულტურის მინისტრის ზემოთ ხსენებული წერილიდან ირკვევა, რომ პლანეტარიუმისათვის საჭირო აპარატურისა და ხელსაწყოების დამზადება ხდებოდა მოსკოვის პლანეტარიუმში, მასთანვე შეთანხმდა შენობის რეკონსტრუქციის პროექტიც. კულტურის სამინისტროს მიმონერებში, საყურადღებოა მშრომელთა დეპუტატების მოსკოვის საქალაქო საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის მოსკოვის პლანეტარიუმიდან აჭარის ასსრ კულტურის მინისტრისა და სამშენებლო ჯგუფის არქიტექტორის სახელზე გამოგზავნილი წერილი, რომელიც დათარიღებულია 1958 წლის 1 დეკემბრით. წერილში გამოთქმულია შენიშვნები ბათუმის ყოფილი სომხური ეკლესიის პლანეტარიუმად რეკონსტრუქციის პროექტის შესახებ (ასსცსა, ფონდი რ-972; აღწ.1; საქ. 344; ფურც 30.)

პროექტი წარდგენილი იყო ბათუმიდან. ჩემი ყურადღება მიიპყრო ერთი შეხედვით, თითქოს უწყინარმა წინადადებათ. კერძოდ, პროექტის ირგვლივ გამოთქმულ შენიშვნაში მოსკოვის პლანეტარიუმის დირექტორი კოზლოვი აღნიშნავს, რომ არ იყო საჭირო სომხური ეკლესიის საარქივო ნახაზების აღდგენა, მათ არაფერი აქვთ საერთო და არ არიან დაკავშირებული პლანეტარიის საპროექტო დავალებასთან. ყოფილი საკულტო ნაგებობების (ეკლესიები) გამოყენებაზე მოსკოვიდან გამოგზავნილი გეგ-

მის მიხედვით სასურველი იყო, ბათუმის არქიტექტორთა ჯგუფს გასაცნობად წარმოედგინა ყველაზე მთავარი-გუმბათის სამუშაო ნახაზი. ამ წერილში (ჩემი აზრით) საყურადღებოა ის, რომ როგორც ჩანს, ბათუმის საპროექტო ჯგუფის მიერ პლანეტარიუმის რეკონსტრუქციის დროს მოხდა სომხური ეკლესიის თავდაპირველი სახისა და იერის აღდგენა, რაც რა თქმა უნდა მიუღებელი იქნებოდა მოსკოვისათვის, საბჭოთა ხელისუფლებისათვის, რომელიც ებრძოდა ყოველივე ეროვნულს, რელიგიას, ტრადიციას, როგორც მავნე წეს-ჩვეულებებსა და მავნე გადმონათქმებს. ასე იყო თუ ისე, სომხურ ეკლესიაში რეკონსტრუქციის შედეგად განთავსდა პლანეტარიუმი.

აჭარის კულტურის სამინისტროს ფონდში დაცულია მასალები, პროექტები, ნახაზები, განმარტებითი ბარათები, ხარჯთაღრიცხვები სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის რეკონსტრუქციისა და პლანეტარიუმის მოწყობის შესახებ. სწორედ ეს არის ერთადერთი პროექტი ამ ეკლესიისა. ეკლესიის წინა ფასადის პროექტზე კარგად ჩანს წარწერა „პლანეტარიუმი“ -გაკეთებული ქართულ და რუსულ ენებზე, ასევე სააფიშედ გამოყოფილი ადგილები. დაცულია აგრეთვე გუმბათის ქრილის პროექტი, როგორც პლანეტარიუმის სფეროსებრი გუმბათისა, რომლის ქვეშ, მრგვალი დარბაზის ცენტრში მოეწყობა აპარატი „პლანეტარიუმი“. დარბაზი გათვალისწინებულია 88 მაყურებლისათვის. ცენტრში დგას სალექციო კათედრა (ასსცსა, ფონდი რ-972; აღწ.1 საქ.342; ფურც 33). პროექტის ავტორია **კალანდარიშვილი**, არქიტექტორი და ჯგუფის ხელმძღვანელი **ბერშტეინი**.

აჭარის ასსრ მინისტრთა საბჭოს 1959 წლის 5 ივნისის N 272 დადგენილებით პლანეტარიუმი კულტურის სამინისტროს დაქვემდებარებიდან გადაეცა პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების აჭარის განყოფილებას თავისი შტატით, ხელფასის ფონდითა და საბიუჯეტო ასიგნებებით (ასსცსა, ფონდი რ-2; აღწ. 1; საქ. 3174; ფურც. 53). დაქვემდებარების შეცვლა გამოწვეული იყო იმით, რომ კულტურის სამი-

ნისტროს სალექციო პროპაგანდის ფუნქციები გადაეცა პოლიტიკური და სამეცნიერო ცოდნის გამავრცელებელ საზოგადოებას. აჭარის ცენტრალურ არქივში დაცულია საზოგადოება „ცოდნი“-ს საარქივო დოკუმენტებიც, სადაც თავმოყრილია დადგენილებები, მიმონერები, პლანეტარიუმის ანგარიშები. „ქ. ბათუმის პლანეტარიუმი, რომელიც გაიხსნა 1959 წლის 29 დეკემბერს, ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა მშრომელთა შორის საბჭოთა მეცნიერების მიღწევების პოპულარიზაციისათვის, ადამიანთა შეგნებაში რელიგიური ცრურწმენების გადმონაშთების დაძლევისათვის“- აღნიშნულია პლანეტარიუმის პირველი დირექტორის **ლევან ძნელაძის** მოხსენებით ბარათში (ასსცსა, ფონდირ-978; აღწ.1. საქ.191; ფურც 51). პლანეტარიუმის ლექტორთა ჯგუფი ლექციებს ატარებდა არა მარტო პლანეტარიუმის სალექციო დარბაზში, არამედ კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში, სასწავლო დაწესებულებებსა და დასასვენებელ სახლებში, ფაბრიკა-ქარხნებსა და სხვა დაწესებულებებში. ლექციები იკითხებოდა ასტრონომიის, ფიზიკის, გეოგრაფიის, გეოფიზიკის და სხვა საბუნებისმეტყველო მეცნიერების საკითხებზე. ლექციები ტარდებოდა ისეთი თვალსაჩინოების გამოყენებით, როგორიცაა პლანეტარიუმის აპარატი, დიაპოზიტივები, დიაფილმები. პლანეტარიუმის ხშირი სტუმრები იყვნენ არა მარტო ბათუმის და აჭარის მოსახლეობა, მოსწავლეები და სტუდენტები, არამედ საქართველოსა და სსრკ სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული დამსვენებლები, საზღვარგარეთელი ტურისტები. პლანეტარიუმის ეზოსთან სეანსზე შესვლის მოლოდინში, ხშირად იდგა ერთდროულად ექსკურსანტებით სავსე რამდენიმე ავტობუსი. პლანეტარიუმი შესული იყო მეცნიერული ცოდნის პროპაგანდის, კულტურულ-მასობრივი ღონისძიებების ნუსხაში. პლანეტარიუმი და მისი ულამაზესი ეზო ბათუმის ერთგვარ სავიზიტო ბარათად და ბათუმელებისათვის შეხვედრების ერთ-ერთ საყვარელ ადგილად იქცა.

ამ სტრიქონების ავტორმა ბავშვობა პლანეტარიუმთან მჭიდრო კავშირში გავატარე. იქვე ახლოს მდებარე სახლში დავი-

ბადე და გავიზარდე. მე და ჩემს მეზობელ ბავშვებს სათამაშო ადგილი არ გვქონდა და პლანეტარიუმის ეზოში გავრბოდით სა-თამაშოდ და დასასვენებლადაც, რადგან მაღალი მაგნოლიების ფართოდ გაშლილ ტოტებ ქვეშ ზაფხულის მზეს კარგად ვემალე-ბოდით. პლანეტარიუმის თანამშრომლებიც გვიცნობდნენ და ჩვენთვის საინტერესო სეანსების სანახავად გვეპატიჟებოდნენ ხოლმე. მახსოვს, როგორ მიყვარდა, როცა შუეი ჩაქრებოდა და სრულ სიბნელეში დარბაზის ჭერზე, ანუ ეკლესიის გუმბათზე, ცის კაბადონი გამოისახებოდა მოჭედილი ვარსკვლავებით, მზით, მთვარითა და პლანეტებით. ბავშვები აღტაცებით შეეყუ-რებდით, როგორ მოძრაობდა პლანეტები, როგორ ბრუნავდა დე-დამინა თავისი ღერძის გარშემო, როგორ თენდებოდა და ღამდე-ბოდა...ეს იყო ნამდვილი ზღაპარი....მიუხედავად იმისა, რომ კომ-პიუტერით შესაძლებელია ტექნიკურად უფრო დახვეწილი კად-რების ნახვა, ჩემში მაინც პლანეტარიუმის ნოსტალგია ცოც-ხლობს შორეული ბავშვობიდან...

აღბად, ბედის ირონია იყო, რომ ღვთის სალოცავში, იქ, სა-დაც ჯვარს იწერდნენ და ინათლებოდნენ, იქ, სადაც ერთ დროს აქტიურად მიმდინარეობდა საღვთო მსახურება, სულ რაღაც 20 წლის შემდეგ გაიხსნა დანესებულება – კომუნისტებისათვის და-მახასიათებელი ათეისტური დატვირთვით, ღვთის გმობითა და უარყოფით. ის, რაც ერთის მხრივ, სასარგებლო იყო ადამიანები-სათვის საბუნებისმეტყველო და საერთოდ მეცნიერული ცოდნის ამაღლებისათვის, მიუღებელი იყო სულიერების თვალსაზრისით. თითქმის 30-33 წლის განმავლობაში წარმატებით მუშაობდა პლანეტარიუმის ლექტორთა ჯგუფი ორივე მიმართულებით.

1985 წელს, საბჭოთა ხელისუფლებაში ახალმა სიომ დაუბე-რა. საბჭოთა ხელისუფლების გადარჩენისა და ავტორიტეტის ამაღლებისათვის დაწყებული ე.წ. „перестройка“ (გარდაქმნა), 1992 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლით დამთავრდა. ყოფილმა საბჭოთა ხალხმა თავისუფლად ამოისუნთქა, წარსულს გადახე-და და მისი მყოფადობის დაბრუნება დაიწყო.

1992 წელს, ქ. ბათუმში აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს სრულუფლებიანი წარმომადგენლის კაბინეტს (ყოფილი ქალაქის საბჭო, ამჟამად მერია) წერილით მიმართა საზოგადოებრივ-საქველმოქმედო ასოციაცია „ვერაცუნდა“-მ, კ. გამსახურდიას (ყოფ.ლენინის) ქ. N25-ში მდებარე პლანეტარიუმის შენობის ასოციაციაზე გადაცემის მოთხოვნით. „პლანეტარიუმის შენობა თავის დროზე იყო სომეხთა ეკლესია, რომელიც ქალაქის ხელისუფლების მიერ ჩამორთმეული იქნა 1938 წელს. საზოგადოებრივი საქველმოქმედო ასოციაცია „ვერაცუნდი“ მოითხოვს აღნიშნული შენობის დაბრუნებას და გათვალისწინებული აქვთ ეკლესიის აღდგენა“- ნათქვამია ქ. ბათუმში აჭარის არ მინისტრთა საბჭოს სრულუფლებიანი წარმომადგენლის კაბინეტის 1992 წლის 3 მარტის N212-ე გადაწყვეტილების საკონსტატაციო ნაწილში (ასსცსა, ფონდი რ-10; აღნ.1; საქ. 2430; ფურც.118). აღნიშნულის საფუძველზე დაცმა-ყოფილდა მათი მოთხოვნა და პლანეტარიუმის შენობა ბალასიდან ბალანსზე გადაეცა ასოციაცია „ვერაცუნდ-ს“ სომხური ეკლესიის მოსაწყობად.

შენობამ დაიბრუნა დანიშნულება და ფუნქცია. სომეხი მრევლისა და ქალაქის ხელმძღვანელთა თანადგომით, 1994 წელს საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის კარები და თითქმის 60-წლიანი შესვენების შემდეგ ბათუმელ სომხებს ღვთისმსახურებისაკენ მოუწოდა.

კ. გამსახურდიასა და ნ. ჟორდანიას ქუჩების კუთხეში, მაგნოლიებით დამშვენებულ დიდ ეზოში, რომელსაც ჩემი თაობა

პლანეტარიუმის ეზოდ იცნობდა, ბათუმელი სომხების რწმენად და იმედად დგას მე-19 საუკუნის რთული არქიტექტურული ფორმის, აგურით ნაშენები სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია თავისი წარსულით, ანმყოთი და მომავლით.

აპარატი პლანეტარიუმი გადაიტანეს ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთ სასწავლო დარბაზში, როგორც საილუსტრაციო საშუალება გეოგრაფიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. იქნებ, ეს ერთ-ერთი სწორი გადაწყვეტილება იყო იმ დროისათვის, მაგრამ, ვფიქრობ აპარატურა „პლანეტარიუმი“ უფრო ეფექტურად უნდა იქნას გამოყენებული, რითაც კიდევ ერთი სამეცნიერო კულტურული სანახაობითი ობიექტი შეემატება ქალაქს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. თ. კომახიძე, რელიგია და საღვთისმსახურო ნაგებობები აჭარაში, ბათ. 2001;
2. აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდგომში ასსცსა), ფონდი ი-1; აღწ.1; საქ.13, 14, 15
3. ფონდი ი-6; აღწ. 1; საქ. 72; ფურც.533;
4. ასსცსა, ფონდი რ-2; აღწ. 1; საქ. 3170, 3174; ფურც. 100, 53;
5. ასსცსა, ფონდი რ-10; აღწ.1; საქ. 2430; ფურც.118;
6. ასსცსა, ფ. ი-80;
7. ასსცსა, ფონდი რ-972; აღწ.1; საქ. 71, 335, 337, 342,344, ფურც.136, 54-55, 15-16, 33, 30;
8. ასსცსა, ფონდი რ-978; აღწ.1. საქ.191; ფურც 51.

Maia Rurua

Two stories of one building
Summary

Between the cities of the Black Sea countries, the most distinctive is Batumi. There are many beautiful historic buildings in the city. One of them is Armenian-Gregorian church `Sobor-Hrkicha` the name of St. Hrkicha on K. Gamsakhurdia street. That building history is described in the article.

**რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის ისტორიიდან
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XIX საუკუნის
ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში**

1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი, მათ შორის აჭარაც, განთავისუფლდა და სამშობლოს დაუბრუნდა. ეს უდავოდ ღირშესანიშნავი მოვლენა იყო. მაგრამ ამიერიდან აჭარაც, საქართველოს სხვა მხარეების მსგავსად რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა. რუსეთს სამხრეთ კავკასიაში და კერძოდ აჭარაშიც დიდი ინტერესები გაჩნდა. ეს ინტერესები აჭარაში რუსეთის დამკვიდრების პირველი დღეებიდანვე გახდა აშკარა.

რუსეთთან ახლად შეერთებულ აჭარის მოსახლეობას გენერალმა სვიატოპოლ-მირსკიმ გამოუცხადა, რომ ხელშეუხებელი იქნებოდა ადგილობრივთა ქონება, რელიგია, სახელმწიფოს მიმართ ვალდებულებები დარჩებოდა იგივე, რაც ოსმალთა მმართველობის პერიოდში იყო. უცვლელი დარჩებოდა ადგილობრივი თვითმმართველობა, გადასახლების მსურველებს მიეცემოდათ ქონების გაყიდვის დრო (სცსსა, ფ.426, ს.163 : 11). სამწუხაროდ, რუსეთის ხელისუფლებამ ადგილობრივი მოსახლეობისადმი მიცემული პირობა არ შეასრულა, რამაც ოსმალეთში გადასახლების პროცესს ხელი შეუწყო. მით უფრო, რომ ოსმალეთის აგენტები ხალხში სხვადასხვა ჭორს (სალდათში განვევას, ძალად გაქრისტიანებას, ტრადიციების ხელყოფას) ავრცელებდნენ.

აჭარის მკვიდრთათვის ძნელად ასატანი და შესაგუებელი იყო უცხო, რუსული მმართველობის ხელაღებით შემოღება. „დროება“ ეხებოდა რა საერთოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შექმნილ ვითარებას, აქაურთა მუჰაჯირად წასვლის ძირითად მიზეზად რუსულ მმართველობას და სამართალს მიიჩნევდა: „ჩვენი მხარე ვერანდება, ხალხი დიდი და პატარა, ფუხარა და შეძლებული, ყველაყაი სტოვებს თავის სახლ-კარს, დედულ-მა-

მულს და მიეშურება ხონთქრის სამკვიდრებელში... სადმე რომ სამართალი იყოს და მთავრობას სურდეს ამ გავერანებას ბოლო მოუღოს, კვლავად გადასახლება შეაჩეროს და ჩვენს ხალხს გული გაუკეთოს – ერთი რაცდაის შემოღების მეტი არაფერი იქნება საჭირო. ამ ერთს რაღაცას სახელად ჰქვია სამართალი. სამართლის მეტი ჩვენ არაფერი გვინდა. იგი დაგვაკმაყოფილებს სულ მთლად. იგი მოგვიბრუნებს გულს, ხელს აგვალებინებს გადასახლებაზე, შეგვაყვარებს რუსთ-მმართველობას და ტირილით გარდახვენილ მუჭაჯირებსაც კი დააბრუნებს“ („დროება“, 1881 : #4).

აჭარაში რუსეთის ადინისტრაციული მმართველობის შემოღების შემდეგ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო საადგილმამულო ურთიერთობების მოწესრიგება. ამ მიმართებით რუსეთის ხელისუფლებას გარკვეული ინტერესები გააჩნდა, განსაკუთრებით ზღვისპირა ზოლში. ცარიზმის დაინტერესება მდგომარეობდა შემდგომში – რაც შეიძლება მიწის მეტი ფართობი გამოეთავისუფლებინა კოლონისტებისათვის ახლადშემოერთებულ მხარეში.

ბათუმის ოლქში მიწათსარგებლობის წესების შესწავლისა და საერთოდ მიწათმფლობელობის საკითხის გადასაწყვეტად ხელისუფლებამ 1879 წელს შექმნა სპეციალური „საადგილმამულო კომისია რომელსაც სათავეში ჩაუყენა ცნობილი ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე“ (სიჭინავა, 1958: 81). კომისიამ დიდი მუშაობა ჩატარა ამ მიმართულებით. მიუხედავად იმისა, რომ კომისიის სათავეში დიდი პატრიოტი დ. ბაქრაძე იდგა, იგი იძულებული იყო მიწათმფლობელობის პრობლემები ისე გადაეწყვიტა, როგორც ამას ცარიზმის ინტერესები მოითხოვდა.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო დოკუმენტია კავკასიის ჯარების მთავარსარდლების გენერალ-ადიუტანტ თავად სპიატოპოლ-მირსკის ქ. თბილისში, 1879 წლის 8 თებერვალს დამტკიცებული ინსტრუქცია კომისიებისადმი, რომლებსაც უნდა შეესწავლათ ბათუმისა და ყარსის ოლქებში მიწისმფლობელთა უფლებები და მათზე არსებული აქტები (აცსა, ფ.6, ს.141 : 378-381).

სერიოზულ პრობლემას ქმნიდა ისიც, რომ ოსმალეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებმა წასვლისას მიუხედავად შეთანხმების პირობისა, მთელი არქივები (და მათ შორის საკადასტრო წიგნები თუ მიწათმფლობელობასთან დაკავშირებული სხვა სახის დოკუმენტები) თან წაიღეს. ახლადშექმნილი კომისიების მოვალეობას წარმოადგენდა მოეძიებინა ადგილობრივ მოსახლეობაში ამ სახის დოკუმენტები და თუ ასეთი აღმოჩნდებოდა გადაეცა იგი კავკასიის სამხარეო მმართველობისათვის.

ინსტრუქციის № 15 პარაგრაფით თუ რომელიმე დოკუმენტი ტოვებდა ყალბის შთაბეჭდილებას, ხდებოდა ამის დაფიქსირება ოქმში, შემდეგ მისი შედარება სხვა საკადასტრო წიგნებთან (თუ ასეთი კომისიას მოეძევებოდა) თუ არა კეთილსინდისიერი პირების დაკითხვა, რის შემდეგაც დოკუმენტი მიიჩეოდა სანდოდ ან ყალბად. ცხადია, „კეთილსინდისიერი პირები“ რუსეთის ხელისუფლებისათვის სასურველ თვალსაზრისს დაუჭერდნენ მხარს.

რუსეთის ხელისუფლების ნამდვილ მიზანს ცხადყოფს ინსტრუქციის № 10 პარაგრაფი: „კომისია ვალდებული იყო ზუსტად განესაზღვრა ყველა თავისუფალი მიწისა და სავარგულეობის რაოდენობა, რომელიც შეადგენდა ხაზინს საკუთრებას...“ (აცსა, ფ.6, ს.141: 378-379).

თუ რამდენად „ზუსტად განსაზღვრა“ და „შეისწავლა მიწისმფლობელთა უფლებები“ ხსენებულმა კომისიამ, კარგად ჩანს შემდეგი ვითარებიდან. აჭარაში მიწისმფლობელობის საკითხი კვლავაც დიდხანს გადაუჭრელ პრობლემად რჩებოდა. „ბათუმის ოლქში, რომელიც რუსეთის შემადგენლობაში 33 წელია, ჯერ კიდევ არაა მოწესრიგებული მიწათმფლობელობის საკითხი“ („ბათუმის გაზეთი“, 1911 : #8). ამ სფეროში შექმნილ კრიტიკულ ვითარებას ვერც ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენლები ფარავდნენ. კავკასიის სამთო სამმართველოს 1913 წლის ანგარიშში ვკითხულობთ : „მიწათმოწყობა ბათუმის ოლქში ჯერ არ განხორციელებულა, ამდენად ჯერ კიდევ დაუდგენელია, სად მთავრდება ადგილობრივი მოსახლეობის საკუთრებაში მყოფი მიწები და სად იწყება სახაზინო მამულები“ (სცსსა, ფ.264, ს.4805: 307).

მაინც რატომ აყოვნებდა რუსეთის ხელისუფლება მიწათმფლობელობის საკითხის გადაჭრას? ვფიქრობთ, ასეთ გაურკვეველ ვითარებაში უფრო იოლად შეეძლო კოლონიზატორული პოლიტიკის განხორციელება. ოფიციალური საბუთების გარეშე მინიმუმფლობელს არ შეეძლო მის სარგებლობაში მყოფი მიწის გასხვისება. მეორეს მხრივ ცარიზმი ყოველნაირად ხელს უწყობდა მუჰაჯირობას. რათა „განთავისუფლებულ“ მიწებზე „ერთგული“ ელემენტი ჩამოესახლებინა.

რუსეთის ხელისუფლების მიერ განხორციელებული ასეთი გეგმაზომიერი პოლიტიკის შედეგი იყო ის, რომ მალე აჭარის ზღვისპირა ზოლი მთლიანად გადმოსახლებული კოლონისტების ხელში მოექცა. „1905 წლისთვის ქობულეთამდე გადაჭიმულ რუს მემამულეთა შორის ქართველი მიწათმფლობელი მხოლოდ სევასტი ქელიძე ყოფილა“ (გოგოლიშვილი, 1996 : 11).

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა ნათლად გამოჩნდა ბათუმის პორტოფრანკოს საკითხშიც. ცნობილია, რომ ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით ბათუმი რუსეთს გადაეცა როგორც თავისუფალი სავაჭრო ნავსადგური. რუსეთის დელეგაცია იძულებული გახდა დათანხმებოდა ამ გადაწყვეტილებას, მაგრამ ყოველმხრივ ცდილობდა მის შეზღუდვას. რუსეთის ხელისუფლებამ კავკასიის მმართველობას დაავალა შეემუშავებინა ბათუმის პორტო-ფრანკოსათვის შესაბამისი წესდება.

წესდების მიხედვით პორტო-ფრანკო თხრილით უნდა ყოფილიყო შემოსაზღვრული. იქმნებოდა საბაჟო საგუშაგოები, რომელთაც უნდა გაეკონტროლებინათ ქალაქში, როგორც საქონლის შემოტანა, ისე განსაკუთრებით მისი გატანა. ამ მიზნით ქალაქს დაუნესდა ოთხი საბაჟო კარი: ოზურგეთისა (ქობულეთ-გურიისკენ), კახაბრისა (ქედა-ხულოსკენ), ჭოროხისა (ბორჩხა-ბირთვინისაკენ) და ჭოროხის ბოლოსი (გონია-სარფის გზით ყარს-ტრაპიზონისაკენ). ამ კარებში გატანილ ნებისმიერ საქონელზე მეპატრონეს უნდა გადაეხადა ბაჟი დაწესებული ნიხრით (სურგულაძე, სიორიძე, 1996 : 25).

რუსეთის ხელისუფლება, რომელიც თავიდანვე წინააღმდე-

გი იყო ბათუმში პორტო-ფრანკოს შემოღებისა, სარგებლობს რამე-19 საუკუნის 80-იან წლებში ევროპის სახელმწიფოთა შორის ახალი გადაჯგუფებით, თანდათან იწყებს პორტო-ფრანკოს შეზღუდვას. 1886 წლის 27 ივნისს, რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე მესამის ბრძანებულებით ბათუმში პორტო-ფრანკო გაუქმებულია გამოცხადდა.

რუსეთის ხელისუფლების ნამდვილი განზრახვა კარგად გამოჩნდა ისეთ მნიშვნელოვან საკითხთან დაკავშირებით, როგორიც იყო ბათუმში საქალაქო თვითმმართველობის შემოღება და მისი შემდგომი ფუნქციონირება.

1888 წლის 28 აპრილს ბათუმზე გაიცა უმაღლესი ბრძანება თვითმმართველობის შემოღების შესახებ. აღნიშნული განკარგულების განხორციელებისათვის შეიქმნა კომისია, რომელსაც სათავეში კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიის მოხელე კ. დ. გავრონსკი ჩაუყენეს. განკარგულების მიხედვით ქალაქის თავის მოვალეობას პირველი ოთხი წლის მანძილზე შეასრულებდა არა სათათბიროსაგან არჩეული, არამედ მთავრობისგან დანიშნული პიროვნება, ასევე ქალაქის სამშენებლო ნაწილი დარჩებოდა საგუბერნიო მმართველობის განკარგულებაში. ამდენად ბათუმის თვითმმართველობის უფლებები იმთავითვე შეკვეცეს, რასაც ემატებოდა რუსეთის იმპერიის საქალაქო თვითმმართველობებისათვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებები: არჩევნების შეზღუდულობა, ადმინისტრაციის მხრიდან სათათბიროს საქმეებში ჩარევის შემთხვევები და სხვა. მიუხედავად ამ ნაკლოვანებებისა საქალაქო თვითმმართველობის შემოღება ბათუმში იყო დიდი მნიშვნელობის მოვლენა, რამაც სერიოზული გავლენა მოახდინა როგორც ქალაქის ეკონომიკურ, ისე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ განვითარებაზე. მიუხედავად ფინანსური სირთულეებისა, თვითმმართველობა ცდილობდა გადაენწყვიტა ქალაქისთვის ისეთი აუცილებელი საკითხები როგორიც იყო წყლით მომარაგება, განათება, სანიტარული მდგომარეობა, ჯანდაცვა, განათლება და სხვა.

თვითმმართველობის სამოქმედო ასპარეზს ზღუდავდა იმდროინდელი სისტემის საკანონმდებლო ბაზა, რომელიც საქალაქო თვითმმართველობის უფლებებს კვეცავდა. იშვიათი არ იყო შემთხვევები, როცა ბათუმის ოლქისა თუ კავკასიის ადამინისტრაცია უხეშად ერეოდა თვითმმართველობის საქმეებში. ამის მაგალითია 1901 წელს გამგეობის წევრადი. ივანოვის კანდიდატურის თავს მოხვევა. 1911 წელს ბათუმის ოლქის გუბერნატორი მოითხოვდა ქალაქის თავისაგან ხმოსნების: გ. სოგოროვის, ე. ბერძენიშვილის, აა. დეკანოზოვის, გ. ელიაშას და ხმოსანთა კანდიდატის ე. ხორომანსკის გადაყენებას და მათ შეცვლას გურგენიძით. ვ. რუხაძით, ნ. საიპოვით და ი. კახიანიტ („ბათუმის გაზეთი“, 1911 : #12).

თვითმმართველობის წინააღმდეგ ცილისწამების ფაქტებსაც ჰქონდა ადგილი. მაგალითად, 1910 წლის 2 აპრილს „რუსკოე ზნამიაში“ გამოქვეყნდა წერილი, რომელშიც ბათუმის თვითმმართველობის წევრებს და გამგეობას 1905-1907 წლების რევოლუციური მოვლენების დროს აჯანყებულებზე მხარდაჭერა ბრალდებოდათ. ეს საქმე ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობამ მოიგო. 1915 წლის 31 მარტს სასამართლომ დუბროვინს 2 თვით პატიმრობა მიუსაჯა (აცსა, ფ.6, ს.652 :1-6).

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა ნათლად დასტურდება ბათუმის ოლქის, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის შექმნისა და მისი სტატუსის ცვლილებასთან დაკავშირებით მიღებული გადაწყვეტილებებით.

1878 წლის 20 სექტემბერს კავკასიის მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზიის ძემ ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციული მმართველობის დროებით დებულებას, რომლის მიხედვითაც შეიქმნა ბათუმის ოლქი, რომელსაც სათავეში სამხედრო გუბერნატორი ეყოლებოდა. ბათუმის ოლქის პირველი სამხედრო გუბერნატორი გახდა გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ბესარიონის ძე კომაროვი (Батумь и его окрестности, 1906 : 105).

ბათუმის ოლქის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფით რუსეთის ხელისუფლება ორ მიზანს ისახავდა: ჯერ

ერთი, ამათ ხელი შეეშლებოდა აჭარის დანარჩენ საქართველოს-
თან შერწყმის (როგორც ეკონომიკურად, ისე პოლიტიკურად-
ავტ.), ბუნებრივ პროცესს; მეორე – ხელისუფლება უფრო სწრა-
ფად მოახდენდა აჭარის (და საერთოდ ბათუმის ოლქის – ავტ.)
კოლონიზაციას. მთავრობა მალე დარწმუნდა, რომ ამ მიმართუ-
ლებით ჩატარებული ღონისძიებები არასაკმარისი იყო. ცარიზმს
აშკარად არ აკმაყოფილებდა ბათუმის ოლქის კოლონიზაციის
ტემპები (ქცა, ფ.130, ს. 258 : 24). ბათუმის ოლქის ადმინისტრაცი-
ის შენახვა მთავრობას არც თუ მცირე თანხები უჯდებოდა. „ბა-
თუმის ოლქის ადმინისტრაციის ხარჯები, სასამართლოსა და
სხვა სპეციალური დაწესებულებების გარდა ხაზინას ყოველ-
წლიურად უჯდებოდა 219, 419 მანეთი („Кавказ“, 1882 : #155),
მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში კავკასიის მართვა-გამგეობის
ხარჯების შემცირების მიზნით მომზადდა რეფორმები როგორც
ცენტრალურ აპარატში, ისე ადმინისტრაციულ მოწყობაში. ასეთ
ვითარებაში გაჩნდა ბათუმის ოლქის გაუქმებისა და მისი ქუთაი-
სის გუბერნიასთან შეერთების იდეა. საკითხის ასეთი გადაწყვე-
ტა სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ხარჯებისაგან გაათავისუფ-
ლებდა. „ოლქის ცენტრალური მმართველობა შეიძლება გაუქ-
მდეს საქმისადმი ყოველგვარი ზიანის გარეშე... ამ გზით სახელ-
მწიფო შეამცირებს ხარჯებს 173, 349 მანეთით“- წერდა „კავკა-
ზი“ („Кавказ“, 1882 : #155). ხელისუფლებას მოეწონა აღნიშნული
მოსაზრება და ბათუმის ოლქის გაუქმების შესახებ გადაწყვეტი-
ლება მიიღო“. როგორც დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული
ერთეული, ბათუმის ოლქი, რუსეთთან შეერთების შემდეგ არსე-
ბობდა დაახლოებით 4 წელს. 1883 წლის 12 ივნისს მისი უდიდე-
ბულისობის დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს დადგენილე-
ბით განისაზღვრა მისი შეერთება ქუთაისის გუბერნიასთან.

მალე ცხადი გახდა, რომ გატარებული ღონისძიებების მიუხე-
დავად ცარიზმის მზაკვრული მიზანი- ბათუმი წმინდა რუსულ ქა-
ლაქად გადაქცეულიყო, ხოლო აჭარა საერთოდ მოწყვეტოდა ქარ-
თულ სამყაროს – განუხორციელებელი დარჩა. „ცარიზმის ერ-
თგულმა გუშაგებმა გვიან იგრძნეს ეს მარცხი და ამის უმთავრეს

მიზეზად 1883 წლის რეფორმის შედეგად ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება მიიჩნიეს (სიჭინავა, 1958 : 83).

რუსეთის ხელისუფლების სურვილი, სწრაფად მოეხდინა აჭარის კოლონიზაცია, მიუღწეველი იყო. ეს მაშინ, როცა ბათუმის ოკრუგი (ე.ი. აჭარა- ავტორი) მთელს ქუთაისის გუბერნიაში ყველაზე არამჭიდროდ დასახლებული მხარე იყო. ქუთაისის გუბერნიის 1892 წლის ანგარიშში ვკითხულობთ: „ყველაზე მცირერიცხოვანი დასახლებები არის ბათუმის ოკრუგში. თუ საშუალოდ გუბერნიაში ერთ დასახლებაზე მოდის 87 კომლი 530 მცხოვრებით, ბათუმის ოკრუგში ეს ციფრი შესაბამისად შეადგენს 28 კომლს და 157 მცხოვრებს“ (ქცა, ფ. 130, ს.175 : 2). ამის მიუხედავად, გადმოსახლებული „ერთგული ელემენტის“ რაოდენობა არც ისე ბევრი იყო, ყოველ შემთხვევაში, ასე აცხადებდნენ რუსი მოხელეები, „ბათუმის და ართვინის ოკრუგში მოსული მოსახლეობა არის უმნიშვნელო. სულ არის ორი რუსული დასახლება – ერთი ჩურუქ-სუსთან, სადაც მოახალშენეებს გამოეყოთ 11 დესეტინა მიწა თითო კომლზე, და მეორე – ხოლოდნაია სლობოდა ბათუმის ახლოს. აქ მხოლოდ მამულისათვის გამოეყოთ მიწები (ქცა, ფ. 18,2145 :4). საქმე მთლად ასე როდი იყო. ჯერ ერთი რუსი კოლონისტები ძნელად ეგულებოდნენ ადგილობრივ კლიმატურ თუ საყოფაცხოვრებო პირობებს, მეორე – მათ სურდათ მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში დასახლება, სადაც თავისუფალი მიწები უკვე იმ დროისთვის ძნელად იშოვებოდა. ამით იყო გამოწვეული კოლონიზაციის დაბალი ტემპი. მე-19 საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ბათუმის სამრეწველო განვითარების მასშტაბებმა, და ჩაქვში საუფლისწულო მამულის დაარსებამ, რაც თავის მხრივ დიდი რაოდენობით მუშახელს მოითხოვდა, ხელისუფლებას ზემოთ აღნიშნული „ნაკლოვანების“ გამოსწორების საშუალება მისცა..

1896 წელს დუნდუკოვ-კორსაკოვის შემდეგ კავკასიის მთავართმარტებელი გახდა გენერალი გოლიცინი. (იგი მთავარმარ-

თებელი იყო 1896-1904 წწ. -ავტ.) ახლადდანიშნული მთავარმართებელი „აკრიტიკებდა კავკასიაში 1883-1885 წლების რეფორმის ორგანიზატორებს, რომელთა ძირითად მიზანს მხარის მართვა-გამგეობის ხარჯების შემცირება შეადგენდა“ (ვანიშვილი, 1989 : 86). გოლიცინი სასტიკად ილაშქრებდა ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთების წინააღმდეგ. მიაჩნდა, რომ ეს ხელს უწყობდა არა მარტო მაჰმადიან ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, არამედ გააძლიერებდა ქართველთა კონსოლიდაციის პროცესს. ეს კი ნამდვილად არ შედიოდა კოლონიური პოლიტიკის თანმიმდევრულად გამტარებელი მთავარმართებლის ინტერესებში. ამას დაემატა ისიც, რომ მე-19 საუკუნის დამლევიდან ბათუმი მუშათა მოძრაობის მნიშვნელოვან ცენტრად გადაიქცა. კავკასიის ადმინისტრაცია რევოლუციური გამოსვლების გაძლიერებისა და მის წინააღმდეგ არაეფექტური ბრძოლის მიზეზს ბათუმში ადმინისტრაციული ცენტრის არ არსებობაში ხედავდა.

ბათუმის ოლქის აღდგენის საკითხი დღის წესრიგში ჯერ კიდევ 1900 წელს დამდგარა. ამას ადასტურებს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში 1900 წლის 23 ოქტომბერს გაგზავნილი წერილი № 4821, რომელშიც ნათქვამი იყო: „თქვენო უმაღლესობავ, ქუთაისის გუბერნიიდან ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების გამოყოფა ვცანით სასარგებლოდ და აუცილებლად“ (ქცა, ფ. 186, ს. 759 :1).

1902 წლის 9 მარტის მოვლენებმა კვლავ განსაკუთრებული აქტუალობით დასვა ბათუმის ადმინისტრაციული სტატუსის აღდგენის საკითხი. იმპერატორის კანცელარიიდან მთავარმართებლის სახელზე გამოგზავნილ წერილში აღნიშნული იყო: „ როგორც ჩანს თქვენ ვერ იმოქმედეთ ისე, რომ უმოკლეს დროში გადაწყვეტილიყო ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად ჩამოყალიბების საკითხი. სწორედ ეს უმოქმედობა გახდა მიზეზი 1902 წლის 9 მარტის სისხლისღვრისა. ამჟამად, მგონი აღარ გამოინახება იმის საბაბი, კიდევ გადაიდოს ეს უმნიშვნელოვანესი საკითხი. ამიტომ, გთხოვთ, დაუყოვნებლივ წარმოადგინოთ პროექტი

ბათუმის ოლქის ცალკე გამოყოფის თაობაზე (აცსა, ფ. 7, ს.431 : 46). ოფიციალურ ბათუმის ოლქის გამოყოფის ასეთნაირად ასახულებდა: „1883 წელს ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება იყო ხელოვნური და მექანიკური გაერთიანება ერთ მმართველობაში ორი პრინციპულად განსხვავებული სისტემისა და აბსოლიტურად სხვადასხვაგვარი ადგილებისა, და ამ ღონისძიებამ შეაფერხა ახლადშემოერთებული ოლქის განვითარება ყველა მიმართულებით და მოუტანა ხაზინას ზარალი, რომელიც აჭარბებდა ეკონომიას, მიღებულს დამოუკიდებელი ბათუმის ოლქის მმართველობის გაუქმებით.

1903 წლის 17 მარტს იმპერატორმა ნიკოლოზ II ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის აღდგენის შესახებ დადგენილებას. 1903 წლის 17 მარტს მისი უმაღლესობის დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს წინადადების საფუძველზე იმავე წლის 1 ივნისს ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან მასთან შეერთებული ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები გამოიყო დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ ერთეულად, სამხედრო გუბერნატორის მმართველობით. ოლქის ადმინისტრაციულ ცენტრად განისაზღვრა ქ. ბათუმი“ (ქცა, ფ. 130, ს.258 : 4).

ამრიგად, აჭარის რუსეთთან შეერთების შემდეგ აშკარად გამოიკვეთა მისი მიზანი, დაუყოვნებლივ მოეხდინა ახლადშემოერთებული მხარის სრული კოლონიზაცია. განზრახვის განსახორციელებლად იგი იყენებდა ყველა სფეროს: პოლიტიკურს, ეკონომიკურს, სოციალურს, კულტურულს. ამის მიუხედავად, ცარიზმის გეგმა მიუღწეველი დარჩა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. აცსა, ფ. 6, ა.1, ს.141, 652
2. აცსა, ფ. 7, ა.1, ს.431
3. სცსა, ფ. 264, ა.4, ს. 4805
4. სცსა, ფ. 426, ა. 3, ს.163

5. ქცსა, ფ.18, ქ.1, ს. 2145
6. ქცსა, ფ. 130, ა.1, ს. 175
7. ქცსა, ფ.130, ს. 258
8. ქცსა, ფ.186, ა.1, ს. 759
9. „ბათუმის გაზეთი“, #8, 1911
10. „ბათუმის გაზეთი“, #12, 1911
11. „დროება“, #4, 1881 წ.
12. გოგოლიშვილი ო., საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება ბათუმის ოლქში 1900-1914, I, ბათუმი 1996;
13. ვანიშვილი შ., ამიერკავკასია რუსეთის მმართველობის სისტემაში 1864-1917 წწ. თბილისი, 1989;
14. სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი 1958;
15. სურგულაძე ა., სიორიძე მ., პორტო ფრანკო ბათუმში, ბათუმი 1996;
16. Батумь и его окрестности, Батумь 1906;
17. „Кавказ“, #155, 1882.

Jemal Karalidze

***From the history of Russia colonial policy in the late XIX
and early XX centuries in the south-west Georgia
Summary***

As a result of Russian-Turkish war in 1877-1878, the important part of western Georgia, Adjara, among them, became the part of Russia. The aim of Russian policy was clear: the goal was to take full control of the annexed country. Tsarism took measures to fulfill the plan through administrative settlement and changes, determining estate arrangement, announcing self-government and its further functioning in the field of education and culture. In spite of great effort, tsarism was not able to accomplish its mission.

ЯЗЫК КУЛЬТУРЫ И КУЛЬТУРА ЯЗЫКА

Культура – своеобразная историческая память народа.
И язык, благодаря его кумулятивной функции, хранит ее,
обеспечивая диалог поколений не только из прошлого
в настоящее. Но и из настоящего в будущее.

В.Н.Телия

Изучение языков мира – это также всемирная
история мыслей и чувств человечества.

Вильгельм фон Гумбольдт

Каждый национальный язык – это зеркало культуры своего народа, в котором отражается не только окружающий человека мир, но его видение мира, менталитет народа, его национальный характер, система ценностей. Все, что пережил народ, так или иначе, отражается в его языке и культуре.

Конец двадцатого века ознаменовался активным процессом всеобщей глобализации, которая охватила все важнейшие сферы жизни человека. Достижения научно-технической революции, современные технологии, интернационализация образования, разветвленная экономическая система – все это сопровождается культурной и языковой глобализацией.

По мнению С.В.Кортунова, признаками глобализации считают демократизацию, экономизацию, информатизацию, культурную стандартизацию, универсализацию ценностных ориентиров (Кортунов 2009:18).

В современном мире культурная стандартизация протекает по англо-американской модели общества, которая заняла доминирующее положение после окончания холодной войны. Как отмечает В.М.Алпатов, помимо экономических и политических причин это связано с английским языком, который претендует на роль всемирного языка (Алпатов 2005:3001). Таким образом, диалог языка и культуры в условиях глобализации перерастает в культурную и языковую глобализацию.

А.Т.Хроленко считает языковую глобализацию важнейшей составной частью всеобщей глобализации и понимает ее как “процесс активного взаимопроникновения языков в условиях доминирования одного из языков в качестве мирового”. По его мнению, термин языковая глобализация имеет два значения:

1) использование английского языка в качестве средства научных и политических

контактов;

2) американизация национальных языков (Хроленко 2013:277).

На примере современного грузинского языка четко прослеживаются оба этих процесса. Языковая глобализация в Грузии имеет интересную предысторию. Являясь страной древнейшей культуры и одного из оригинальных языков с уникальным алфавитом, Грузия в разные исторические периоды испытывала влияние разных языков и культур. “Многослойный пирог” грузинской национальной культуры впитал в себя и этническую культуру этого древнего народа, и общечеловеческие культурные ценности, в ней отражены и культурные концепты завоевателей (персы, арабы, турки-османы, монголы и пр.), и культурные концепты, сформированные в период тесных русско-грузинских взаимоотношений. Многочисленные поликультурные связи в той или иной степени получили отражение в грузинском языке, который в разные периоды своего функционирования обогащался заимствованиями из этих языков. На раннем этапе развития грузинского языка сильным было влияние арабского и персидского языков, процесс заимствования из латинского и греческого языков стал особенно интенсивным после принятия христианства, во время переводческого бума, когда на грузинский язык переводилось большое количество богослужебной литературы.

Тюрко-кавказские языковые контакты зародились в период раннего средневековья, что подтверждается многочисленными данными кавказских, и в частности грузинских, письменных памятников (Картлис цховреба и др. – гунны, хазары, кыпчаки, сельджуки). Исторические данные свидетельствуют о нескольких периодах контактирования тюркских и кавказских народов, что не могло не

оставить свой особый отпечаток и на их языках. Продолжительным и тесным этот контакт был в нашем регионе, в Аджарии, которая около трехсот лет – с конца 16-го до конца 19-го вв. – находилась под игом Османской империи. Еще более длительным был период господства османов для болгар – около 500 лет – с конца 14-го до конца 19-го вв. Неудивительно, что османская экспансия оставила серьезный след и в болгарском, и в грузинском языках. Помимо большого количества лексических заимствований схожие культурные параллели прослеживаются в быту, архитектуре, искусстве, национальных кухнях этих народов.

Грузинский язык легко осваивал заимствованную лексику, переплавляя и “огрузинивая” ее: она органично переплеталась с исконными грузинскими лексемами и фраземами. Известный исследователь грузинской культуры Иосиф Гришашвили назвал разговорную речь жителей Тбилиси “сплавом персидско-турецко-арабско-армянско-грузинских слов”, но в конце-концов “многие века кропотливо и осторожно оттачивал Тбилиси слова-алмазы чужих языков, сообщал им свою свежесть и солнечность, и они поддались, вписались в грузинскую речь” (Гришашвили 1989:11).

С конца XVIII века после принятия протектората России грузинский язык стал испытывать влияние русского языка: билингвизм, насильственно насаждаемый в царской России, после образования Советского Союза сменился более тонкой и разумной политикой, провозгласившей русский язык “вторым родным языком”. Большое количество русскоязычного населения, активные общественно-политические и культурные связи с Россией, высокий удельный вес русского языка как обязательного учебного предмета в сочетании с языковой средой позволяли активизировать приобретаемые навыки аудирования и говорения, что способствовало высокому уровню владения русской речью большей частью населения Грузии. Более того, русское телевидение, русская пресса, основательное изучение русской истории, культуры и литературы позволяло усваивать концепты русской культуры, реалии русской жизни, поэтому билингвизм языковой базировался на бикультуризме.

Эпоха НОМО SOVETICUS сблизила народы Советского Союза, сформировала общий пласт культурной памяти: общие радости и проблемы, совместные достижения, направляемые и регулируемые централизованной властью, формировали общую концептуальную базу, вырабатывали схожие языковые формы их фиксации в разных национальных языках (например, Великая Отечественная война, совместно пережитая представителями всех советских республик, породила во всех национальных языках схожие лексемы и фразеологизмы, идентичные коннотации и прецеденты).

Культурная память – феномен коллективный, но коллективные воспоминания являют собой отнюдь не простую сумму индивидуальных воспоминаний. Культурная память общества является социокультурным конструктом, который в определенной степени поддается манипулированию. Культурная коллективная память зафиксирована в многочисленных текстах, в медиа-текстах, архивных материалах, произведениях устного народного творчества, мифах, в художественной и специальной литературе, фотодокументах, кинофильмах, в произведениях изобразительного искусства, в материальных памятниках, сооружениях и пр., в том числе и в языке (в лексемах, фразеологизмах, метафорах, сравнениях, прецедентах, коннотациях). Процесс социализации человека – это, прежде всего, процесс овладения культурной коллективной памятью, овладение символическим культурным кодом.

Резкая смена общественно-политического устройства Грузии после развала Советского Союза и периода перестройки, возникновение серьезных этноконфликтов в Абхазии и Осетии, отток русскоязычного населения, большое количество мигрантов и эмигрантов – все эти обстоятельства сильно изменили языковую ситуацию в Грузии. Роль английского языка как медиатора международных отношений повсеместно выросла как следствие всеобщего процесса глобализации и интеграции, в современной Европе повседневной реальностью становится мультилингвизм, современный европеец – это человек, владеющий, как минимум, тремя языками, из которых один родной, а один из иностранных – чаще всего английский. Но если естественный переход от билингвизма к мультилингвизму

обычно осуществляется добавлением к уже приобретенному языку нового языка (ведь каждый коллективный опыт усвоения языка – бесценен), то в Грузии произошло вытеснение русского языка английским в результате целенаправленной языковой политики: русский язык потерял статус обязательного предмета, в средних школах его еще выбирают в качестве второго иностранного языка, а в высших учебных заведениях почти повсеместно студенты изучают лишь один иностранный язык – английский. Общение на русском языке, ранее охватывающее все стороны общественно-культурной жизни, сосредоточилось в основном в сфере профессиональной, круг людей, для которых доступны телевизионные передачи на русском языке и Интернет, довольно ограничен, к этому необходимо добавить, что язык интернет-сайтов демонстрирует размывание и расшатывание норм на всех уровнях языка, засилье заимствованной и нецензурной лексики.

Результатом всех вышеперечисленных процессов стала сложная языковая ситуация, когда интенсивное изучение английского языка не базируется на мультикультуризме: часть русских культурных реалий и советизмов уже агнонимичны для подрастающего поколения, а реалии англо-американской культуры еще далеко не привычны. Более того, необходимо учитывать и тот факт, что в школах и вузах молодежь изучает британский вариант английского, тогда как средства массовой информации и массовая культура тиражируют американизмы. Еще одним фактором, оказывающим влияние на складывающуюся в Абхазии языковую ситуацию стало повышение роли турецкого языка в силу активизирующихся турецко-грузинских взаимоотношений. Современные грузинские школьники и студенты получают образование в условиях настоящего “лингвистического бума”, который закономерно привел к пересмотру социокультурного контекста и условий формирования языковой личности. Изменение социальной структуры общества приводит к изменениям личности языковой, ограничивает возможности привычных средств ее самореализации и самопонимания.

Владение несколькими языками и межкультурная компетентность уже стали одним из главнейших условий успешного трудоу-

тройства и карьеры в современной Европе. Но в процессе мультилингвального образования происходит интенсивная трансляция концептов иных культур, протекает сложный и многогранный процесс формирования языковой картины мультилингвов, который требует пристального внимания и координированных социолингвистических, психолингвистических, лингвокультурологических исследований, исследований культурной памяти этноса. Острая необходимость подобных исследований диктуется еще и тем обстоятельством, что дети очень рано начинают изучать английский язык. Они приобщаются к нему уже в детском саду, затем начинают интенсивный курс обучения с первого же класса грузинской школы, когда еще у маленького члена социума не вполне сформирована национальная картина мира. Затем с третьего (или с пятого класса) они изучают второй иностранный язык и т.д. Этот процесс необратим, иностранные языки необходимо изучать, но при этом надо успевать усваивать ценности своей собственной культуры.

Именно язык народа является необходимым условием понимания его культуры, менталитета. На современном этапе развития науки особенно ярко проявилась концентрация современных научных отраслей вокруг языка. Это, в первую очередь, лингвокультурология, которая рассматривает язык как средство проявления, отражения и фиксации культуры, как транслятор культурной информации, а языковые единицы – как средство выражения языкового и внеязыкового содержания. Это и этнолингвистика, которая исследует взаимодействие языка и этноса в свете культурно-национального самосознания, с ориентацией на систему норм и общечеловеческих ценностей. Это и интенсивные исследования культурной памяти народа. Будучи тесно взаимосвязанными проблемы этнической идентификации и культурной памяти имеют универсальные средства выражения – языковые маркеры, динамика изменений которых отражает судьбоносные для данного этноса периоды жизни. Это и лингводидактика, одним из самых спорных вопросов которой является вопрос о подаче культурологического материала. В качестве цели обучения выдвигается межкультурная (социальная) компетенция, которая включает различные компоненты: языковой, исторический, эстетический, этический.

Социальная сущность современного мультилингвального образования состоит в формировании не просто языковой, а широкой социокультурной компетенции, формирование которой решает проблемы этнических статусов, критического осознания мира с развитием коммуникативных возможностей и глубоко рефлексивного отношения к собственной культуре и языку – что делает процесс социокультурной трансляции этнических ценностей более стабильным, способствует осознанному сохранению национальной культуры носителями языка и социокультурного опыта конкретного народа.

Литература:

Алпатов В.М. Глобализация и развитие языков// Труды ОИФН РАН. М., 2005.

Гришашвили И. Литературная Богема старого Тбилиси. Тбилиси, 1989.

Гумбольдт В. фон – Избранные труды по языкознанию. М., 1984.

Кортунов С.В. Становление национальной идентичности. Учебное пособие для студентов вузов. М., 2009.

Сабитова З.К. Лингвокультурология. М., 2015.

Телия В.Н. Основные постулаты лингвокультурологии // Филология и культура: материалы II международной конференции. Тамбов, 1999.

Хроленко А.Т. Основы современной филологии. М., 2013.

***ქართული სარკინი თოჯინის გენეზისი, ტრადიციები
და რიტუალი ზემო გურიიში***

„ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა“-ში ვკითხულობთ: „თოჯა“ – თოჯინა დედოფალა (ვაჟა-ფშ. მც. ლექსიკ) (253, თბ 1974). სულხან საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში განმარტებული აქვს სიტყვა „კუკი“, კაცთ სახე ცუდა(დ) ZAB. ჭუპრა შემზადებულ(ნ)ი კაცთა მსგავსნი (მგზავსი ცე) ც. ჭუპრი DE (393; თბ. 1966).

საქართველოში კუკების თეატრი თავისი წარმოდგენისათვის ბიბლიის სიუჟეტებს იყენებდა. ეს გარემოება საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროდ, რომ კუკების ქართულ თეატრში რელიგიური მისტიკების წარმოდგენა წინ უსწრებდა, თუ ამაზე მეტი არა 9 საუკუნით ევროპული მარიონეტების ქრისტიანულ-რელიგიურ დრამებს (487; თბ 1948).

ყოველივეს გათვალისწინებით თამამად შეიძლება ითქვას: ქართული თოჯინის განვითარების გზა მეტად საინტერესო და საყურადღებოა. გურიაში გართობა-თამაშობა წარმოდგენდა სწავლების ერთ-ერთ ფორმას.

სამწუხაროდ გურულების ეთნოგრაფიულ დახასიათებას, ნაკლებად ვხვდებით ქართულ მწერლობაში. გურული ყოველ დროს ცდილობდა შრომა შეემსუბუქებინა და ყოველგვარ პირობებში სიამოვნება ენახა. შემოდგომაზე, როგორც ყველგან ზემო გურიაშიც ძალიან მძიმე იყო მოსავლის დაბინავება. შრომაში მამა-

კაცებს არც ქალები ჩამორჩებოდნენ, ბავშვები ცდილობდნენ მშობლებს შრომაში გვერდით ამოდგომოდნენ, ამასთანავე დრო გართობა--თამაშობით გაეტარებინათ. რთველის დროს შექმნილი გურულ უნიკალურ სიმღერებს მშობლები თუ შეიძლება ითქვას „თამაშ-თამაშით“ გადასცემდნენ მომავალ თაობებს.

მეცნიერ მკვლევარი ნ. ლოლობერიძე აღნიშნავს, რომ გურიას განსაკუთრებული ყურადღება დათმობილი აქვს სწავლა-განათლებისადმი ბავშვი შეიქმნება თუ არა 6-7 წლის, მაშინვე სკოლაში აძლევენ. უპირატესობას ანიჭებდნენ ისეთ დარგებს, რომელიც გურიაში განსაკუთრებით იყო ფეხმოკიდებული (144; თბ 1980). ეს იყო მეაბრეშუმეობა, მეთამბაქოება, საფეიქრო საქმე, მებოსტნეობა და სხვა ბავშვები მშობლებს ეხმარებოდნენ აბრეშუმის პარკის „დახვევის“ დროს აგროვებდნენ ნარჩენებს ცდილობდნენ დედოფალების კეთების დროს გამოეყენებინათ. ასევე იყო მეთამბაქოობის დროს ისინი ფოთლებს კინძავდნენ ერთ სწორ ძაფზე ან მავთულზე, ყოველივეს თამაშის ფორმით აკეთებდნენ, ეუფლებოდნენ კერვის ხელოვნებას და სხვა.

სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული გართობა თამაშობანი და რიტუალები შემორჩენილია ეთნოგრაფთა და სხვა მკვლევართა ჩანაწერებში. ვარაუდობდნენ გაერკვიათ რა უფრო ადრინდელია შრომა თუ თამაშობა, როგორც სხვაგან გურიაშიც საბავშვო თამაშობანი წარმოადგენდა იმპროვიზაციას მოზრდილთა ცხოვრებიდან. ეს განპირობებული იყო იმითი, რომ ბავშვები მცირე ასაკიდან ეხმარებოდნენ მშობლებს საოჯახო საქმიანობაში, მრავალშვილიანი ოჯახის უფროსი შვილები თითქმის დამოუკიდებლად ზრდიდნენ უმცროს და-ძმებს.

გოგონები ძირითადად სწავლობდნენ ჭრა-კერვას, სახლებში ბებიების დახმარებით ამზადებდნენ თოჯინებსა და სხვადასხვა ცხოველის გამოსახულებებს, რომლებსაც მოარგებდნენ თამაშს, რომლებსაც ასრულებდნენ მეგობრებთან და და-ძმებთან ერთად.

XVIII საუკუნის დასასრულს საქართველოში ცნობილი ყოფილა ცხენკაცობის თამაშობა მოთამაშენი „ხეებს გაიკრავდნენ ტანზედ და ჩითებს გადააფარებდნენ ცხენებივით თავსა და კისერს ხისაგან გააკეთებდნენ შემოახვევდნენ რასმე და კიდებდნენ წვრილ ზანზალაკებს. მეცნიერთა კვლევებიდან დადგინდა,

რომ ცხენკაცობა ძველისძველი თამაშობაა ასრულებდნენ ყველიერობას „კერპობის დროიდან“, მსგავსი ტიპის თამაშები დადასტურებულია რაჭასა და სამეგრელოში, რომელიც იოანე ბაგრატიონს შეუსწავლია და შეუგროვებია (50; თბ, 1948).

მსგავსი ტიპის თამაში ე. წ. ცხენოსნობა გავრცელებული ყოფილა გურიაში, ჯოხზე გადამჯდარი პატარა ბავშვები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ დათქმულ ადგილამდე მისვლაში და ამასობაში ისეთ წვრთნას გადიოდნენ, რომ ცნობილი მოჯირითეები ხდებოდნენ. ამ თამაშთან დაკავშირებით გურიაში შეიქმნა ლეგენდა როგორ გაჩნდნენ ქართველები სტამბულში“, გურული და ეშმაკი ერთმანეთს „ცხენობიაში“ შეჯიბრებიან. თან მღეროდნენ, სტამბულამდე ჩასულან. ეშმაკს გურული მიუტოვებია და უკან დაბრუნებულა. 1923 წელს საქართველოში სტუმრად მყოფ ფერიდნელ ქართველს სეიფულა იოსელიანს საზოგადოებისთვის გაუცნია, რომ პატარძლის მოყვანის დროს მაყრები გადავაჯდებით ჯოხების ცხენებს და ეზოში დავაჭენებთო“ (138; 1980).

ბავშვები თვითონ იკეთებდნენ სათამაშოებს, უმთავრესად ჩალის ღეროსაგან: მშვილდისარს, შურდულს, საბზრიალას, დედოფალას, სამეურნეო დანიშნულების სახვადასხვა საგნებს, ჩიტის დასაჭერ მახეებს, აგებდნენ სათამაშო წისქვილებს, პატარა ოდა სახლებს და სხვა (153; თბ: 1980).

მშობლებიც ცდილობდნენ შვილებს ისეთი თამაშით გაეტარებინათ დრო, რომელიც შემდეგ მათ ცხოვრებაში სირთულეების დაძლევაში დაეხმარებოდათ (იგულისხმება ტყვეთა ტაცების პერიოდი, გატაცებულს გაჭირვებისათვის გაეძლო და დასხლეს ტოდა მტერს).

მკვლევართა მოსაზრებით თამაშთა გავლენა ჩანს ამ კუთხის მცხოვრებთა ხასიათზედაც. გურულები მოქნილები, ცქვიტები, გამბედავები, საზრიანები, გონებამახვილები არიან. ამ თვისებათა ჩამოყალიბებას ხელი შეუწყო გურულებისათვის საყვარელმა თამაშებმაც. გართობა-შეჯიბრება ვაჟის ფიზიკურ წვრთნას ემსახურებოდა: ნონასწორობა, თითის, ფრჩხილის „წკიპურტი“, ბეჭის გატეხვა ცერზე, „კენწლობი“ ფეხით, ჯოხით, უმოძრაო კაცის აყვანა, მჯილის გახსნა, მუშტებით აყვანა, „მკლავაყვანიე“, ფოთლის გატკლევა, ცურაობა, „ჩორხიალი“ და სხვა (131; თბ: 1980).

გოგონები ძირითადად ერთობოდნენ დედოფალებით, რომლებსაც აკეთებდნენ ხისას, ნაჭრებისას, უმთავრესად კი ჩალის ღეროსაგან, თვალების მაგიერ ჩაუდგამდნენ „წი-ლობიეს“ ან ნახშირს. ტუჩებზედ ამ მასალას ხმარობდნენ. თმად აბრეშუმის ჭიის ნაწენს ან სიმინდის ფუჩეჩს უკეთებდნენ. თავზე დაადგამდნენ ხოლმე ან ნაჭრებისაგან შეკერილს ან თიხისაგან გამოძერწილ ქუდს. დედოფალას ხან ქორწილს უმართვადნენ, ხან დღეობას, ხან დაიტირებდნენ და სხვა (147; თბ: 1980).

XVII საუკუნიდან საქართველოში თოჯინის აღმნიშვნელად კუკსა და ჭუპრს ხმარობენ. ხალხში დაცულ ბავშვის სათამაშო თოჯინის აღმნიშვნელ სახელებად ჩანს: კუკი, ჭუპრა, ძონძი-კუკუ (კახეთი სოფ. საბუე), ტიკინა-ტუკინა (ქართლი), შვილუკა (ხევსურეთი, ზემო რაჭა), დედოფალ დიოფალა (რაჭა), გუგა (თუშეთი), სამეგრელოში გუგას უწოდებენ ნაქუჩელას, რისგანაც თოჯინას ამზადებენ (450; თბ. 1948).

მსახიობ სერგი ცაგარეიშვილის მონათხრობიდან ჩანს, რომ კახეთში, სოფელ შილდაში „როდესაც გვალვიანი დღეები დადგებოდა, ძველად სოფლელებს გამოჰყავდათ ხელზე წამოგებული ორი თოჯინა „გელიოსი“ და „მარო“, რომლებსაც წყალს ასხამდნენ და ლოცვებს ამბობდნენ“ (460; თბ. 1948).

გაზაფხულის დღესასწაულ ბერიკობაში, რომელიც XVIII საუკუნიდან იღებს სათავეს, მოთამაშებთან ერთად კუკიც მონაწილეობდა. იგი მწყემსის ტანსაცმლით იყო მორთული. ბერიკების ნიღბების რკალზე ზოგჯერ თოჯინებიც იყო დაკიდებული.

ნ. მარის განმარტებით მესტიაში „განსაკუთრებულ როლს თამაშობს ალიკაპამოდებული ხახადარებული ლომის ფიგურა, დამზადებულია აბრეშუმისაგან. ღოცა იგი ჰაერით ივსება და იბერება, სკულპტურული ნაწარმოების სახეს ღებულობს. მიმაგრებულია ჯოხის ტარზე და დაცულია ადგილობრივ ეკლესიაში. ერთ-ერთი მხედარი იღებს მას და ცხენს მიაჭენებს, „ლომი“ ჰაერით იბერება და ცოცხალის შთაბეჭდილებას ტოვებს, უკან მიჰყვება ასევე ჭენებით 10-15 მხედარი. ისინი 2-3 ჯერ გაიჯირითებენ და ისევ ეკლესიაში ინახავენ (476; თბ. 1948).

სვანეთში მიცვალებულის სულის მოსახსენიებელ „კათხტა-ბაკობას“ ან,კონჩხოობას“ იხდიდნენ. სუფრას რომ გაანყო-

დნენ „სუფრის ბოლოს საპატიო სკამზე წამოსკუპებულია რაღაც არაჩვეულებრივი არსება. როცა კარგად დაუკვირდებით, დაინახავთ, რომ კრივისათვის ჩაუცმევიათ ჩოხა-ახალუხი, გვერდით აუყუდიათ თოფი, ურომლისოდაც სვანი არ გაივლის. მუჯურო, ქამარ-ხანჯალი, ჩოხა-ახალუხი ეკუთვნის იმ მიცვალებულს, რომლისათვის არის მოწყობილი ეს „კათხტაბაკობას“ ან, კონჩხო-ბობას”.

ხევში კვირელვთისშვილის ხატში (სოფ. თხლეშე) ციხე-კომ-კის ნანგრევში არის ქალის კუკი სიმაღლით 0,54 მ. რომელსაც აცვია თეთრი სამოსი მოკაზმულია მძივებით, ბეჭდებით, საყურეებითა და ზანზალაკებით. დღესასწაულებს აწყობენ ქალები ამალეების წინააღმდეგ. მლოცველი ქალები კვირელვთისშვილის სთხოვდნენ შვილიანობას, ჯანმრთელობას, უშვილო ქალები კერპს სწირავდნენ თოჯინებს.

აფხაზებსა და ქართველებს, კახელებსა და აჭარლებს აქვთ წეს-ჩვეულება, რომლის მიხედვით გვალვის დროს, წვიმის გამოწვევის მიზნით თოჯინას აბანავენ. წესს მხოლოდ ქალები და ქალიშვილები ასრულებენ მდინარეში ხტებიან ტანსაცმლიანად თოჯინასთან ერთად (478; თბ. 1948).

ჩოხატაურის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქივში დაცულია რამდენიმე წერილობითი დოკუმენტი მარო კალანდაძის ჩანაწერით: „წითელა და წითურა ბატონები მძიმე ავადმყოფობა იყო, მარა ბავშვებს გვიხაროდა, ნენე პატარა ტომრებს გატენიდა თივით, ჩამოაცმევდა წითელ კაბას, თავის ფორმას თუ პატარა ღილები ჰქონდა თვალებად დაამაგრებდა, ნახშირით მოხატავდა და სანოლთან დაგვისვამდა. ზოგჯერ მეზობლის ქალებსაც მოჰქონდათ, რავაც დედაჩემმა იცოდა სხვისას წაღება. ამ დროს დამზადებულ თოჯინას განსაკუთრებით ყურადღებით ვექცეოდით, ბატონი რომ არ გაბრაზებულიყო და უკან აღარ შეგვეყრდა“. განსაკუთრებით გვიყვარდა, ასევე ჭიაკოკონობა (15 თებერვალი). ამ დღისთვის ვემზადებოდით. მამა შეშას აგროვებდა სახლის წინ ცეცხლის დასანთებად, წინა საღამოს „მწარე ხაპისგან“ გვიმზადებდა სათამაშო ნიღაბს, რომელიც გრძელ ჯოხზე იყო დამაგრებული და პირის და თვალების ადგილი ჰქონდა გამოჭრილი. ცხიმში ამოვლებულ

ნაჭრებს ვტენიდით ამოჭრილ ადგილებში და ცეცხლს მოუკიდებდით, ღამე, როცა კოცონი დაინთებდა, სახლს ანთებული სათამაშოთი შემოუვლიდით და მერე კოცონზე დავაგდებდით (სოფელ ხიდისთავის ისტორია).

სოფელ დაბლაციხეში მცხოვრები ქალბატონი ეთერი ცინცაძე (მარი) იგონებს: სად გექონდა შვილო სათამაშოები მშობლებსაც არ ეცალათ ჩვენთვის დრო დაეთმოთ, საქმე აუარებელი იყო, ამიტომ ჩვენ თითონ ვიკეთებდით თოჯინებს. ბებია--ბაბუები გვეხმარებოდნენ. შემოდგომა გვიხაროდა თოჯინის გასაკეთებელი ბევრი მასალა იყო: სიმინდის „ქურჩენე“ და ფუჩეჩი, გადაჭრილი ჩალის ღერო, ზოგი ნედლი იყო და ზოგი ხმელი ე. ი. ფერები სხვადასხვა იყო და ჩვენს დედოფალას ღამაში კაბა ეცვა. თუჩეჩს შევავროვებდით დავნნიდით და თმებად ვამაგრებდით. ზოგს გაშლილ თმებს უკეთებდით. მერე მეზობლის ბავშვები ვეჯიბრებოდით ერთმანეთს თოჯინებს უხდიდით დღეობებს, დაგვყავდა სტუმრად, უტარებდით მეცადინეობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სულხან საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ. 1966;
2. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ. 1974;
3. გურია, თბ. 1980;
4. დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის ხალხური საწყისები, თბ. 1948;
5. ჩოხატაურის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქივი (ეთნოგრაფიის განყოფილება).

Natia Kalandadze
Ketevan Phutkaradze

*The genesis, traditions and rituals of Georgian
fishing dolls in Upper Guria*
Summary

The development of Georgian dolls is very interesting and worthy of the attention of people. In Guria, children entertainment was considered as a form of teaching them. Information about entertainment connected with agriculture can be found in different ethnographic and scientific writings. From the 17th century, Georgians used chrysalis to denote dolls.

ნანული ნოღაიდელი

კაცი იყო მამულისა (ჯემალ ნოღაიდელის დაბადების 110 წლისთავის გამო)

„კაცი იყავ მამულისა“... ეს სიტყვები ეკუთვნის პოეტ ნესტორ მაღაზონიას; იგი მიძღვნილია გამოჩენილი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის ჯემალ ნოღაიდელისადმი დაბადების 60 წლისთავთან დაკავშირებით, 1966 წლის მარტში;

საქართველოს ერთ-ერთი ძირძველი და უმშვენიერესი კუთხის, აჭარის, მეცნიერულ შესწავლაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ამაგდარ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს, ჯემალ ნოღაიდელს. თანამედროვეთა შეფასებით, ის იყო ამ კუთხის მეცნიერთა შორის პირველი, ვინც თავისი დაუღალავი საქმიანობით პირველი ხნული გაიტანა აჭარის ეთნოგრაფიის, ზეპირსიტყვიერების, მუსიკალური ფოლკლორისა და აჭარული კილოს თავისებურებათა მეცნიერულად შესწავლის უაღრესად საშურ საქმეში.

ჯემალ იზეთის ძე ნოღაიდელი დაიბადა 1906 წლის 23 მარტს ქობულეთის რ-ის სოფ. წყავროკაში. დაწყებითი განათლების მიღების შემდეგ 1916–1919 წლებში იგი სწავლობდა თბილისის გიმნაზიაში, შემდეგ, 1919–1921 წლებში, – ბათუმის მგელაძის სახელობის სკოლაში 1921–1924 წლებში კი – ბათუმის ვაჟთა გიმნაზიაში. 1924 წელს მან სწავლა განაგრძო აჭარის პედაგოგიურ ტექნიკუმში, რომლის დამთავრების შემდეგაც, 1926 წელს მუშაობა დაიწყო სოფელ ანგისის რვანლიანი სკოლის გამგე-მასწავლებლად.

1928 წელს იგი გახდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტის ენისა და ლიტერატურის განყოფილების სტუდენტი. 1930 წელს უნივერსიტეტს პედაგოგიუ-

რი ფაკულტეტი გამოეყო. ჯ. ნოლაიდელი და მისი თანაკურსელები საქართველოს სსრ სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის სტუდენტები გახდნენ. მისი მეგობრები, იოსებ მეგრელიძე და თინათინ გონიაშვილი უნივერსიტეტში ენათმეცნიერების ფაკულტეტზეც სწავლობდნენ. ჯ. ნოლაიდელი მათთან ერთად აქაც ესწრებოდა ლექციებს. მან იცოდა თურქული ენა, იცნობდა არაბულ დამწერლობას. სწორედ აქ დაინტერესდა არაბული ენის და მეორე დარგის, ენათმეცნიერების ფაკულტეტის, მსმენელიც გახდა. ი. მეგრელიძეს, თ. გონიაშვილს და ჯ. ნოლაიდელს, სხვა სტუდენტთაგან განსხვავებით, უტარდებოდათ დამატებითი ლექციები და კლასიკურ ენებსაც სწავლობდნენ. იოსებ მეგრელიძე იგონებს: ერთსა და იმავე დროს ორ განყოფილებაზე სწავლა გვიჭირდა, მაგრამ, იმის შიშით, რომ, ლექციებზე დამსწრეთა სიმცირის გამო, ენათმეცნიერების დარგი შეიძლება შეემცირებინათ, აღარც ფაკულტეტის ძირითადი, ენისა და ლიტერატურის, განყოფილება დავტოვეთ და ორივე განყოფილება დავასრულეთ. ამან უეჭველად კარგი გავლენა იქონია ჯ. ნოლაიდელის შემდგომ მუშაობაზე. მნიშვნელობა ჰქონდა სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობაში და გვგზავნიდნენ სამეცნიერო მივლინებებში... (ი. მეგრელიძე, ჯემალ ნოლაიდელი, ბათუმი, 1977, გვ.10).

აჭარის წარსულის, ანმყოს და მისი სულიერი კულტურისადმი დიდი ინტერესი ჯ. ნოლაიდელმა ჯერ კიდევ მოსწავლეობის პერიოდიდან გამოამჟღავნა. კუთხის ყოფა-ცხოვრების შესახებ შეკრებილ მასალათა ნაწილი მან პირველად 20-იანი წლების ბოლოს გაზეთ „ფუხარაში“ დაბეჭდა.

უნივერსიტეტში სწავლის წლებიდან ჯ. ნოლაიდელი ფართოდ ჩაება სამეცნიერო საქმიანობაში. იგი აჭარაში სისტემატურად კრებდა ეთნოგრაფიულ, ფოლკლორულ თუ დიალექტოლოგიურ მასალებს, მეცნიერულად აანალიზებდა, აქვეყნებდა სამეცნიერო კრებულებსა და პერიოდულ გამოცემებში, მან კარგად იცოდა, რა დიდი მნიშვნელობაც ჰქონდა ამ მასალებს ქართველი ერის სულიერი კულტურისათვის.

1935 წელს ჯ. ნოლაიდელი წერდა: აჭარა ამჟამად არ არის ის, რაც იმ ათიოდე წლის წინ იყო. იცვლება ძველი ყოფა-ცხოვრება, თანდათან ქრება ძველი ზნე-ჩვეულებანი, ადგილი ეთმობა

ახალს. ამიტომ საჭიროა წარმავალი ყოფისა და ადათ-ჩვევების, ზეპირსიტყვიერი ნიმუშების შეკრება-შესწავლა, რომ შესაძლებელი გახდეს წარსული საზოგადოებრივი ცხოვრების სწორი გაშუქება. ეს მითუმეტეს საჭიროა აჭარაში, სადაც ასეთი მუშაობა ჯერ არ ჩატარებულა (ჯ. ნოლაიდელი, ეთნოგრ. ნარკ. აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, ტფ., 35. 3).

ჯ. ნოლაიდელი განათლებით ფილოლოგი, ენათმეცნიერი იყო. მან პირველმა სცადა, მონოგრაფიულად შეესწავლა აჭარული დიალექტი და სამეცნიერო ხარისხიც 1940 წელს ამ საკითხის გაშუქებისათვის მიენიჭა. აჭარული კილოს დიალექტური თავისებურებების, აჭარის ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის შესწავლასთან ერთად, იგი დიდ ყურადღებას უთმობდა ქართული პოლიფონიური მუსიკისა და მისი ტექსტების შეკრება-შესწავლას. ჯ. ნოლაიდელი დაჯილდოებული იყო შესანიშნავი სმენითა და ხმით. იცოდა ქართული ხალხური, განსაკუთრებით კი გურულ-აჭარული ოთხხმიანი სიმღერები. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ ჯ. ნოლაიდელის მიერ ტრადიციული ნადური სიმღერების ოთხხმიანობის შესახებ მიწოდებული ცნობების საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილმა წიგნში „ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები (თბილისი, 1938 წ.) მოგვცა ამ სიმღერებში მონაწილე ხმათა სახელწოდებები და მათი საერთო დახასიათება, რის შესახებაც იქვე მიუთითა კიდევც.

ჯ. ნოლაიდელი დაუღალავად მოგზაურობდა, კრებდა ფოლკლორულ, დიალექტოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ მასალებს. მისი ხელმძღვანელობით აჭარისა და მის მეზობელ რაიონებში მოენყო მრავალი ექსპედიცია, რომელთა მასალებიც ინახება ბათუმის სახელმწიფო მუზეუმში, ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში და აჭარის ცენტრალურ არქივში-ჯ. ნოლაიდელის პირად ფონდში.

ნაკლებადაა ცნობილი, რომ ჯ. ნოლაიდელი, სხვადასხვა სახის მასალის შეკრებასთან ერთად, დიდ ყურადღებას უთმობდა აჭარული დიალექტური ლექსიკის მოძიებას და მის ფიქსაციას. განზრახული ჰქონდა აჭარული კილოს ლექსიკონის გამოცემა. ლექსიკონისთვის საჭირო მასალები ბარათებზე ჰქონდა გადატანილი, მაგრამ ისე გარდაიცვალა, მისი სათანადოდ დამუშავება და გამოცემა ვერ მოასწრო.

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი-

სა და უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მესვეურთა თანადგომითა და ხელშეწყობით ჯ. ნოლაიდელის აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალები დაიბეჭდა 2015 წელს. ეს მასალები დღესაც აქტუალურია, რადგანაც მასში მოქცეულია აჭარის მე-20 ს-ის 30-50-იანი წლების ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, სამეურნეო თუ სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ამსახველი ცნობები. სალექსიკონო მასალები იმითაცაა საინტერესო, რომ აქ დაფიქსირებულია ისეთი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ახლა უკვე აღარ გვხვდება; ჯ. ნოლაიდელის სალექსიკონო მასალებში დიდი როლდენობითაა შესული მის მიერ პირველად დაფიქსირებული ფრაზეოლოგიზმები, ხატოვანი გამოთქმები და სხვ.

ახლა უკვე გამოცემული ჯ. ნოლაიდელის ნაშრომის „აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალების“ დედანი (ბარათებზე გადატანილი 4000-ზე მეტი ლექსიკური ერთეული) ინახებოდა ჯ. ნოლაიდელის პირად არქივში, მის ოჯახში. ასევე, აქვე ინახებოდა ის პირადი ბარათები, რომელთა ადრესატი იყო ჯ. ნოლაიდელი. ბარათების ავტორები არიან დიდი ქართველი მეცნიერები, ჯ. ნოლაიდელის მეგობრები და თანამოკალმეები: ივანე ჯავახიშვილი, ვარლამ თოფურია, სერგი ჯიქია, მიხეილ ჩიქოვანი, იოსებ მეგრელიძე, ალექსანდრე ღლონტი, გიორგი ლეონიძე და სხვ. რადგანაც აჭარის ცენტრალურ არქივში უკვე არსებობს ჯ. ნოლაიდელის საარქივო ფონდი, გადავწყვიტეთ, ეს, უკვე ისტორიულ დოკუმენტებად ქცეული ბარათები და მისი სალექსიკონო მასალები, ჯემალ ნოლაიდელის დაბადების 110 წლისთავთან დაკავშირებით, გადავცეთ არქივს, რომ ისინი ხელმისაწვდომი გავხადოთ აჭარის ისტორიის, ეთნოლოგიის, ფოლკლორის, დიალექტისა თუ ლექსიკის კვლევით დაინტერესებულ პირთათვის, ფართო საზოგადოებისათვის.

Nanuli Noghaideli

A man was of the estate

Summary

In scientific study one of the most beautiful region of Georgia, Ajara, special role has Jemal Noghaideli, honored scientist and public figure. The article discusses about his life and merit.

**მამია ვარშანიძის ცხოვრება და ღვაწლი
(აჭარის არ საარქივო სამმართველოში დაცული
დოკუმენტების მიხედვით)**

მიმდინარე 2016 წელი პოეტ მამია ვარშანიძის საიუბილეო წელია. მას დაბადებიდან 100 წელი უსრულდება. აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცულია მისი პირადი ფონდი, რომელიც აერთიანებს 38 საქმეთა ერთეულს. მასში შესულია მისი ბიოგრაფიული, სამეცნიერო, სამსახურეობრივი, საზოგადოებრივი საქმიანობის ამსახველი დოკუმენტები, აგრეთვე მხატვრული ნაწარმოებები, პოემები, ლექსები, სიტყვები და მოხსენებები წარმოთქმული საიუბილეო საღამოებზე, კონფერენციებზე, პუბლიცისტიკა, გაზეთში გამოქვეყნებული სტატიები, მიმოწერები, ავტორეფერატები, მისაღოცი ბარათები.

მამია ვარშანიძე დაიბადა 1916 წლის 15 დეკემბერს, ბათუმის რაიონის სოფ. ურეხში, გლეხის ოჯახში. დედა გარდაიცვალა 1923 წელს, ხოლო მამა 1947 წელს. დედის გარდაცვალებამ მომავალ პოეტს დიდი ტკივილი დაუტოვა: „ბავშვისთვის დედა ყოფილა ყველაფერი, რომლის შეცვლა არავის შეუძლიაო“ – წერდა იგი.. დედის გარდაცვალების შემდეგ მამია ვარშანიძე დედუღეთში, სოფელ ყოროლისთავში ბიძებთან იზრდებოდა. აქ შევიდა სკოლაში, აქ შეისწავლა ქართული ენა, აქ შეიგრძნო სიტკბოება „დედა ენისა“. სწორედ ბიძებმა მისცეს ხელში პირველად „ვეფხისტყაოსანი“, გააცნეს ნიკოლოზ ბარათაშვი-

ლის შემოქმედება. ამ მაღლს ბატონი მამია ბიძა – ჯემალ ფაღალას უმაღლის. ოთხი კლასის დამთავრების შემდეგ მამია ვარშანიძე ჩაირიცხა მწვანე კონცხის სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკუმში, სადაც საფუძვლიანად გაეცნო მხატვრულ ლიტერატურას, საქართველოს ისტორიას. მისი პირველი პატრიოტული ლექსების წყარო სამხრეთ საქართველოს (აჭარა, შავშეთი, ტაო-კლარჯეთი, ლაზეთი) მღელვარე, ტრაგიკული, რომანტიკული ისტორიაა. ამ პატრიოტულ მოტივზე უამრავი ლექსი შექმნა ჯერ კიდევ დიდ სამამულო ომამდე. პირველი ლექსი დაიბეჭდა გაზეთ „საბჭოთა აჭარაში“ 1933 წელს, ხოლო 1934 წელს – აჭარის მწერალთა კავშირის განყოფილების მიერ გამოცემულ ალმანახში. 1935 წლიდან იგი აჭარის მწერალთა კავშირის წევრია.

1934 წელს მომავალი პოეტი სწავლას აგრძელებს თბილისის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში (იძულებით, კადრების არარსებობის გამო), თუმცა სულით და გულით უნდოდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაეგრძელებინა სწავლა, რაც მისთვის აუხდენელ ოცნებად დარჩა. ხანგრძლივი ავადმყოფობის გამო (აუტანელი თავის ტკივილი) მეორე კურსიდან აკადემიური შევბუღება აიღო და სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტს აღარ დაბრუნებია. ეს დაავადება მას 27 წელი აწამებდა. თავის ტკივილებმა მოადუნა მისი ნიჭი და მეხსიერება. იგი იგონებს: „ჩემს ცხოვრებაში ყველაზე დიდი წამება ჩემთვის ეს იყო, თორემ ადამიანმა არც უნდა მოიგონოს ეკონომიკური გაჭირვება ან ერთდროულად მოხდილი სენი ან რაიმე წამიერი უსიამოვნებანი, რაც ადვილად გადაივლის ხოლმე ქარივით“... მიუხედავად ამისა, ბატონი მამია სულით არ დაცემულა. წინააღმდეგობათა და ტკივილთა სამყაროში იგი უფრო გამაგრდა. ამ გარემოებით უნდა აიხსნას მისი ლირიკის სევდიანი, მაგრამ ოპტიმისტური ტონი. საბოლოოდ, მამია ვარშანიძემ დაამთავრა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი.

მამია ვარშანიძე 1941 წლის 15 მაისს ჯარში გაიწვიეს. იყო

არტილერიისტი. მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში, კერძოდ ჩრდილო კავკასიის ფრონტზე. ომიდან იგი დაბრუნდა 1945 წლის 10 ოქტომბერს. 1946 წელს კრებულის სახით გამოიცა სახვრებში დაწერილი ლექსები.

ომის დასრულების შემდეგ, 1946 წ. მ. ვარშანიძემ მუშაობა დაიწყო ბათუმის მასწავლებელთა სახლის დირექტორად. ამავე წელს გადაყვანილი იქნა აჭარის ასსრ მიმისტრთა საბჭოსთან არსებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო სამმართველოში. მოგვიანებით, სწავლა გააგრძელა პარტიულ სკოლაში, რომელიც დაამთავრა 1948 წელს. 1948-1952 წლებში მუშაობდა გაზეთ „საბჭოთა აჭარის“ მშრომელთა წერილების განყოფილების გამგედ, ხოლო 1952-1955 წლებში ბათუმში არსებული სახელმწიფო გამომცემლობის დირექტორად. აქედან კი გადაყვანილი იქნა „ლიტერატურული აჭარის“ პასუხისმგებელ მდივნად.

მამია ვარშანიძეს გამოცემული აქვს ოცზე მეტი წიგნი, კერძოდ: „მებრძოლის სიმღერები“ (1946 წ.), „ჩემო სამშობლო“ (1950 წ.), „სიცოცხლის წყარო“ (1953 წ.), „მთის ყვავილები“ (1955 წ.), „შენ მზეს ვფიცავ“ (1957 წ.), „ხიხანის არწივები“, პირველი და მეორე ნაწილი (ისტორიული პოემა, 1958 და 1968 წწ.), „ჩემი ტაძარი“ (1960 წ.), „უუუუნა წვიმა“ (1962 წ.), უკრაინული, რუსული, აფხაზური, თურქული პოეზიის ნიმუშები, თარგმანები (1971) „ჩემი დედუღეთი“ (პროზა, 1980 წ.), „სიზმარეული მესხეთი ჩემი“ (1985) და სხვ.

პატრიოტიზმი ხომ მამია ვარშანიძის შემოქმედებითი ქვაკუთხედი, „ხიხანის არწივები“ სამხრეთ საქართველოს გმირული წარსულის აპოპეაა. აჭარის ზვიადი მთები და წყალუხვი ხეობები მონმეა არაერთი სისხლისმღვრელი ბრძოლისა. აჭარა არასოდეს შეგუებია დამპყრობელთა ბატონობას. ამ ბრძოლაში კი მამაც მამულიშვილებს მხარში ედგნენ მანდილოსნებიც.

გაბედულობა და მამაცობა, მეგობრობა, სიყვარული, შუღლი და ღალატი – ნაწარმოებებში კონკრეტული სახელებია წარმოჩენილი. პოეტი გზადაგზა გვახედებს გლეხკაცის ჭირვეულ ცხოვრებაში. „ხიხანის არწივებში“ წყაროსავით ჩქეფს ხალხთა მეგობრო-

ბის, მშვიდობის, კაცთმოყვარეობის, ბოროტზე კეთილის გამარჯვების ჰიმნი. მე-19 ს. დასაწყისში ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ბრძოლებს სათავეში ჩაუდგა სამხრეთ საქართველოს მმართველი სელიმ სელიმ ხიმშიაშვილი, რომლის უკანასკნელი, 1815 წლის ბრძოლა მომხდურთან ტრაგიკულად დამთავრდა. პოემას ავტორმა უწოდა არა ხიხანის არწივი, არამედ „ხიხანის არწივები“. ერთი არწივი სელიმის სახით დაეცა ბრძოლაში, სხვა არწივები კი შლიან ფრთებს და გადაუხდიან მტერს სამაგიეროს. „ხიხანის არწივები“ მკითხველისათვის იქცა სამაგიდო წიგნად, თავად ავტორი კი ყველასათვის საყვარელ პოეტად.

„პოეზია უწმინდესი მცნებაა, იგი წმინდაა, ისე როგორც მორწმუნე ქრისტიანისათვის ხატი, იგია ლოცვა და სიმღერაც, სიცილიც და ცრემლიც. ამიტომ ლექსი უბრალო ქმნილება როდია, იგი ადამიანის სულის რთული პროცესის შემოქმედია და უბრალო, ჩვეულებრივი ადამიანის კი არა, ჭეშმარიტი ზეგარდმო მადლით მოსილი კაცის სულის, გონების, ნიჭის შენამოქმედია“, წერდა პოეტი. მისი კრებული „ჩემი ტაძარი“ ჩვენი ერის საუნჯეა – სამშობლოს, მისი კუთხის სიყვარულით გაჯერებული.

კრებული – „ჩემი ტაძარი“ პოეტის მიერ განვლილი შემოქმედებითი გზის ერთგვარი შეჯამებაა. იგი მტკივნეულად განიცდიდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტრაგიკულ ისტორიას:

„რა მენალვლება?! – ეს რა თქმა არის

უდარდელებთან მუდამ ვშიშობდი,

ძმაო სამშობლო არის მთავარი,

თორემ ლუკმა-პურს ყველგან იშოვი“..

მამია ვარშანიძის პოეზიის წყარო-მარაგი დაუშრობელია. მისი საასპარეზო სარბიელი შემოქმედებით სიღარიბეს არასდროს განიცდიდა. მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობა უკვალოდ და უყურადღებოდ არ დარჩენილა. აღინიშნა მამია ვარშანიძის 50, 60, 70 წლის საიუბილეო თარიღები. გაიმართა საიუბილეო საღამოები რესპუბლიკის მასშტაბით. მიღებული აქვს მრავალი ჯილდოები: ორდენები, მედლები, სიგელები. მინიჭებული ჰქონ-

და ქ. ბათუმის, ხელვაჩაურის და შუახევის რაიონების საპატიო მოქალაქის წოდება.

ასეთი იყო ერთ-ერთი გამორჩეული პოეტის ბატონი მამია ვარშანიძის შემოქმედებითი ცხოვრების გზა, რომელიც ეფუძნებოდა სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულს:

„მშობლიურ მთების ახლოს

ძლელისძველი ქვევრებია,

მოდის, ნახე, მე იქ ვსახლობ,

მზე იქ შემიჩერებია“.

მამია ვარშანიძე გარდაიცვალა 1998 წელს, 82 წლის ასაკში. წავიდა ქვეყნიდან, მაგრამ მისი შემოქმედება, მისი აზრი და გონება ჩვენ, მომავალ თაობას დაგვიტოვა.

მამია ვარშანიძე მე-20 საუკუნის ჯანსაღი მემკვიდრეობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ფიგურა „ჩუმი ხმის, უპრეტენზიო, მაგრამ დიდი გულის უფალი პოეტი“ იყო. იგი იმ პლეადას ეკუთვნოდა, ვისთვისაც მწერლობა ხელოვნება იყო და არა ხელობა. და ეს ხელოვნება თაობიდან თაობას უნდა გადაეცეს. იგი ყველა თაობას უნდა ეკუთვნოდეს. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია პოეტის რჩეული ნიმუშების შეტანა სასკოლო პროგრამებში რათა მომავალმა თაობებმა იცოდნენ – ვინ იყო მამია ვარშანიძე და რა დამსახურება ჰქონდა მას სამწერლო ასპარეზზე.

გამოყენებული წყაროები:

1. ასსცსა, ფ. ფონდი №1010; ან. 1. საქმ. №1,2,3, 26, 35,41, 46, 46-ა.

Nargiz Basiladze

Life and deeds of Mamia Varshanidze Summary

This year is anniversary year for the poet-Mamia Varshanidze. It's his 100th anniversary. In Archives Administration of Ajara are preserved his personal fund, which brings together 38 units. Based on archival data, in article is presented main issues of his creative life.

თინა შიოშვილი

პატარძლის დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერები კლარჯულ საქორწილო პოეზიაში

კლარჯული საქორწილო რიტუალის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია დედოფლის (პატარძლის) დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერები, რომლებიც ფართოდ არის გავრცელებული, აგრეთვე, შავშეთსა (შიოშვილი, 2011: 178-178) და აჭარაში (ნბიფა, საქმე №150-163). ზეპირსიტყვიერების ეს ნიმუშები დიდაქტიკური ხასიათისაა და გულისხმობს ოჯახში ახლად შესული წევრისათვის გარკვეული რჩევა-დარიგების მიცემას. ჩვეულებრივ, როგორც შავშეთში, ისე კლარჯეთშიც, ამგვარი ლექს-სიმღერები სრულდება როგორც მშობლიური სახლიდან დედოფლის გამოყვანისას, ისე მის ახალ საცხოვრისში, ანუ მეუღლის სახლში, შეყვანისას.

საქარიას პროვინციის გეივეს რაიონის სოფელ ნურუოსმანიეს უბანში – ბიჩქიდირეში 2013 წელს კლარჯ მუჰაჯირთა შთამომავლისაგან – მელაათ ქიბარისაგან ჩვენ მიერ ჩაწერილი ლექს-სიმღერით, რომელიც პატარძლის სახლიდან გამოყვანისას სრულდება, მისიანები არიგებენ, ახალი ოჯახის წევრებს სათანადო პატივისცემით მოექცეს:

გელინო, გელინო,
მიხვალ, მიხვალ, ჰად მიხვალ?
აქზე მოდი, გელინო!
დედამთილი დედასავე,
მამამთილი მამასავე,
მაზლები გყავსდა ძმასავე,
მეეხიზმეთე, გელინო!..

საქმროს სახლის კართან მისულ პატარძალს კი დამხვდურები მიეგებებიან და ასე მიუმღერებენ:

გელინო, გელინო,
ზალო, ზალო!
კარზე მოვდა ზალი,
ბოძა მუუსვა კარზე!
გელინო, გელინო!..

(მთქმელი ნურიე ეფენდოლი (ფალავა), ჩაინერა თინა ში-ოშვილმა 2007 წელს სოფ. ავანაში)

ლექსში ნახელება პატარძლის მიერ კარზე “ბოძას” (საღება-ვის) წასმა, რაც, აგრეთვე, პროფილაქტიკურ-მაგიური დანიშნუ-ლებისაა.

დამხვდურთა სიმღერაა, აგრეთვე, სოფელ ბუჯურში ნურან ილმაზისაგან ჩვენ მიერ 2007 წელს ჩანერილი ლექს-სიმღერა, რომელშიც, დედოფლისადმი სიყვარულისა და პატივისცემასთან ერთად, გამოხატულია სიხარული იმის გამო, რომ დაპირებული სარძლო “გელინად” (რძლად) მოიყვანეს:

გელინო, გელინო, გელინო,
ჰაიდე, ზალო, მოზნანდი,
მოვიაროთ სარაძ!
ჰემ ვთქვით და მოგიყვანეთ,
არ გეიარა ერთი თვით.

პატარძალს დამხვდურებმა “კაი თვალთ” უნდა შეხედონ. ამის დასტურია სოფელ დევსქელში იხსან ილმაზთურქისაგან 2007 წელს ჩვენ მიერ ჩანერილი ლექს-სიმღერა, რომელიც “დაკ-ვლევა-შერჩევის” ცნობილი ლექს-სიმღერის – “...თითზე ბეჭედი მაქვა...” – ტრანსფორმაციაა:

გელინო, გელინო,
თავზე ძაზმა გბურია,
გელინო, გელინო!
თითზე ბეჭედი მაქვა,
გელინო, გელინო!
ბეჭედ თვალი არ აქვა,
გელინო, გელინო!
ბოშინე ნუ მიყურავ,
გელინო, გელინო!
შენზე თვალი არ მაქვა,
გელინო, გელინო!

თავად რძალმაც კარგი “ფეხი” უნდა გამოიჩინოს, ხვავი და ბარაქა შეიტანოს ოჯახში. სოფელ ბაშქოიში (თავისოფელი) მკვლევარ ვარდო ჩოხარაძის მიერ 2007 წელს ნეირე იეთიშისა-გან (თავდგირიძე) ჩანერილი ლექს-სიმღერით პატარძალს ასე წაახალისებენ:

გელინო, გელინო,
ხეირი მეიტანე, გელინო!
გელინო, გელინო!..

დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერების თანახმად, ახალ ოჯახში პატარძალი სუფთა გულით უნდა შევიდეს, გულში ცუდი არაფერი უნდა ჩაიდვას. ქოჯაელის პროვინციის გოლჯუქის რაიონის სოფელ ჰამიდოეში (ბორჩხა) 2013 წელს ადნან ვურალისაგან ჩვენ მიერ ჩანერილი ლექს-სიმღერის თანახმად, პატარძალს ამაზე მინიშნებენ:

გელინო, გელინო,
სოილე რუმიანაძნა;
გელინო, გელინო,
გულში რამ გეგივარა?

(თ. შიოშვილი, გ. მახარაშვილი, 2014: 161)

კარგ რძალს, კლარჯული ხალხური პოეზიის თანახმად, ბევრი ლაპარაკი არ შეშვენის. 2007 წელს სოფელ არხვაში 72 წლის ფაქიზე თოსუნისაგან ჩვენ მიერ ჩანერილი ლექს-სიმღერა ასე მოძღვრავს პატარძალს:

გელინო, გელინო,
დედამთილ კაძ შეხედე, გელინო!
კაძ ძლობა ქენი, გელინო!
ლაში გქონდეს, გელინო,
ენა არ გქონდეს, გელინო!

უმთავრესი სწავლება კი, რაც დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერებით არის გამოხატული, ოჯახის წევრთა მიმართ გამოსაჩენი სათნოებაა:

გელინო, გელინო,
შენ დედამთილს კაძ ასვი, გელინო,
გელინო, გელინო!
რა ლამაზი გოგონა ხარ, გელინო,
გელინო, გელინო!
დედამთილი დედასავით, გელინო...

(თ. შიოშვილი, გ. მახარაშვილი, 2014: 160)

სოფელ ებრიკაში (იბრიქლი), მარმარწმინდას უბანში, 2007 წელს ჩვენ მიერ ნეზაჰათ დემირალისაგან ჩანერილი დედოფლის დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერა ერთდროულად ოჯახის ახალი

წევრის ქება-დიდებაც არის და მოვალეობის შეხსენებაც, რათა კარგი რძლობა გამოიჩინოს, დედამთილი დედასავით მიიღოს, მამამთილი – მამასავით, ხოლო ქმრის და-ძმები – საკუთარ დედ-მამიშვილებად:

გელინო, გელინო,
ლელა-ლელა გამეიარ,
გელინო, გელინო!
კარის ღობი დაბალი, გელინო,
გელინო, გელინო!
შენი ტანი მაღალი, გელინო,
გელინო, გელინო!
დედამთილი დედასავით, გელინო,
გელინო, გელინო!
მამამთილი მამასავით, გელინო,
გელინო, გელინო!
მაზლი არი ძმასავით, გელინო,
გელინო, გელინო!
მული არი დასავით, გელინო,
გელინო, გელინო!
კაძ ძლობა ქენი, გელინო,
გელინო, გელინო!
ლაში გქონდეს, ენა – არა, გელინო,
გელინო, გელინო!

ამ ვრცელ ლექს-სიმღერას მთქმელმა ასევე ვრცელი კომენტარი მოაყოლა: „– სახლებში დუგუნი იქნებოდა. ახლა გოგოს სახში ყინა დეიდება, დილამდინ ისამება, ელენჯი იქნება. დადეები მოიდოდენ ბიჭის თერეფიდან. ბიჭის თერეფიდან ერთთანე დადე მოვა, ერთი სადლუჯი მოვა; ისე კიდეც ბევრი მოვლენ დადეგებიან გოგოს თერეფში, ჰო, დოდოფალის სახში. მერე წავლენ, ჰაიდე! დილაზე კიდე მოიდოდენ. წინანდელი სოფლის დუგუნებ გიძახი მე შენ ახლა. მიორე დღეს, დილას, მოიდოდენ, სალამომდინ გოგოს სახში დუგუნი იქნებოდა... ვარა, გელათ, სავა, ყიამეთი!.. წევიდოდა. იმის მემრე, იქინდის მემრე, ადგებოდენ, ბიჭის სახში წევიდოდენ. ი ღამე ბიჭის სახში გათენდებოდა, დილამდი დუგუნი... საჭმელი გაკეთდებოდა... დილამდი დუგუნი...

მეორე დღესა, შვადლი ხან, დოდოფალი და სიძე კლავი კლავზე გამოდებული, გარეთ გამოვყვანდით. გარეთ, კარზე გამოვყვანდით დოდოფალ. ქალი, კაცი – შიან; იმა მაშინ წინედან ორითანე ქალი, უკნიდან ორითანე ქალი, სიძეს უკან გამოდებული, ისე მუუთქმევდით; ორი წინედან, ორი უკნიდან და მუუთქმევდით: „– გელინო, გელინო, ლელა –ლელა გამეარე... „გელინოს“ ქალები დეიდახვენ“...”

ისტორიული კლარჯეთისა თუ თურქეთის რესპუბლიკის შიდა რაიონებში გადასახლებულ კლარჯთა შთამომავლებით დასახლებულ სოფლებში დედოფლის დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერის – “... გელინო...” – 26 ვარიანტი ჩავიწერეთ. მათი ფუნქცია მარადიდელი სახალხო მთქმელის ნიმეთ ოზთურქის (სადიროღლი) თქმით ასე გამოიხატება: “რძალი მეიყვანებენ და მუუთვალევენ; მუუთვალევენ, სახში შეეფერესო”. მართლაც, ახალ ოჯახთან შეთვისება-შეთავსებას ურჩევს ჩვენი ბრძენი ხალხი პატარძალს. ეს ტრადიციული ლექს-სიმღერა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ძალზე პოპულარულია შავშეთსა და აჭარაში, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამ მშვენიერი დიდაქტიკური ზეპირპოეტური ნიმუშის ყველა ვარიანტი ერთი ფოლკლორული სივრცის ნაყოფია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის ფოლკლორული არქივი;
2. ნბიფა, საქმე №150-163 – ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი;
3. შიოშვილი, 2011 – თინა შიოშვილი, შავშური ფოლკლორი. – კოლექტიურ მონოგრაფიაში “შავშეთი”, თბილისი;
4. შიოშვილი, მახარაშვილი, 2014 – თინა შიოშვილი, გიორგი მახარაშვილი, კლარჯული ზეპირსიტყვიერება (მასალები). – ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის “კრებული”, ტ. VIII, ბათუმი.

Тина Шиошвили

*Наставительные стихо-песни для невестки
в свадебной поэзии Кларджети*

Р е з ю м е

Среди свадебных ритуалов клардж особое место занимают наставительные стихо-песни, предназначенные для невестки. Такие стихо-песни распространены также в шавшском и аджарском фольклорах. Стихо-песни указанной тематики дидактического характера и подразумевают передачу невестке – новому члену семьи, некоторых необходимых советов и навыков. Следование этим наставлениям осуществляется как в родительском доме невестки, так и в новом её пристанище, после вхождения в дом супруга.

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УСТОЙЧИВЫХ
ВЫРАЖЕНИЙ С ЗООКОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРИАЛЕ
УКРАИНСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Фразеологический корпус языка любого народа представляет собой неисчерпаемую, а, сокровищницу, содержащую в себе традиции, духовный опыт, историю того или иного этноса. Это свидетельствует о непреходящей актуальности исследований в области устойчивых выражений.

Материалом нашего исследования стали украинские и французские устойчивые выражения с зоокомпонентами, обозначающими животное *Felis domestica*. Выбор именно этого компонента обусловлен тем, что данная лексема репрезентирует домашнее животное, т. е. тот объект окружающего мира, который находится в непосредственной близости от субъекта в его повседневной жизни и может служить основой для образования новых значений. Постоянное наблюдение за повадками домашних животных, в частности котов, дает мотивационную основу для сравнения их с поведением человека и в дальнейшем для образования пословиц и поговорок с исследуемыми компонентами.

В нашем исследовании мы поставили перед собой цель – изучить мотивацию образования устойчивых выражений (фразеологизмов и паремий) в украинском и французском языках, определить при этом универсальные и этноспецифические тенденции, установить влияние зоокомпонента на семантику устойчивых выражений.

Как указано в лексикографических источниках, кот – это “свійська тварина родини котятчих, що знищує мишей і щурів; самець кішки” (букв. *домашнее животное семейства кошачьих, которое уничтожает мышей и крыс; самец кошки*) (здесь и далее – перевод наш – А. С.) [1, с.171].

Несколько иное, более расширенное толкование предлагает французский словарь: “*petit animal domestique carnassier, à pelage de couleur variée souvent noir ou gris, se nourrissant de souris, de petites*

proies, et de la nourriture servie par ses maîtres“ [2] (букв. *маленькое домашнее хищное животное, с мастью различного цвета, часто черного или серого, питающееся мышами, мелкой добычей и едой, приготовленной его хозяевами*)

Итак, мы видим, что универсальными составляющими семантики исследуемого зоокомпонента являются всего два: место проживания (дом), рацион питания (мыши). Особенностью является то, что в украинской дефиниции указывается на ранг иерархической классификации в биологической системе (семейство кошачьих), уточняется рацион питания (крысы) и указывается пол (самец кошки). Что касается французского определения, то специфическими составляющими семантики являются: размер животного (маленький), окрас (различный, преимущественно черный или серый), плотоядность, рацион питания (человеческая еда), зависимость от хозяина.

Далее нами были проанализированы устойчивые выражения с компонентами *kim/chat*. Нам удалось обнаружить 427 таких выражений в украинском и 513 – во французском языке. Результаты исследования показывают, что в качестве компонента в паремиях употребляются не только гиперонимы укр. *kim* и фр. *chat*, но и другие наименования этого животного: укр. *кішка, кітка, киця, кошеня*, фр. *chatte, chaton, minou* и др.

Изучение данных выражений показывает различный спектр их значений. Все фразеологизмы можно условно разделить на две группы. К первой мы относим те, значение которых мотивировано поведками или внешним видом кота.

Как уже было отмечено, кот является хищником. Это главное его свойство, которое легло в мотивационную основу фразеологизмов: укр. *kim спить, а мишею бачить* (букв. *кот спит, а мышей видит*); *кішці смішки, а мишиці слізки* (букв. *кошке смешки, а мышке слезки*); *котяча забавка – мишам задавка* (букв. *кошачья забавка – мышам удавка*); *грається як кіт із мишею* (букв. *играется как кот с мышью*); *як кіт до миші кидатися* (букв. *как кот на мышь бросаться*); *ловить, як кіт шпака* (букв. *ловит, как кот скворца*); *один кіт стада мишей не боїться* (букв. *один кот стада мышей не боится*); фр. *à tard se répent le rat quand par le col le tient le chat*

(букв. поздно кается крыса, когда ее за шею держит кот); *chat et chaton, chassent le raton* (букв. кот и котенок охотятся за крысенком); *chat de souris s'ébat, puis la dévore* (букв. кот резвится с мышью, потом ее пожирает).

В противоположность вышеперечисленным, следующие фразеологизмы мотивируются теми свойствами, которые могут мешать коту охотиться: укр. *гладкий кіт мишей не ловить* (букв. толстый кот мышей не ловит); *кіт із дзвіночком – мишам забава* (букв. кот с колокольчиком – мышам забава); *кіт їв би рибу, та в воду лізти не хоче* (букв. кот ел бы рыбу, но в воду лезть не хочет); *кіт у рукавицях не ловить птиці* (букв. кот в рукавицах не поймает птицу); *кіт мишей під стелею не ловить* (букв. кот мышей под потолком не ловит); *чує кіт у глечик у молоко солодке, та морда коротка* (букв. чует кот в кувшине молоко сладкое, но морда короткая); фр. *chat miauteur, mauvais chasseur* (букв. мяукающий кот – плохой охотник); *chat qui dort ne se met rien sous la dent* (букв. спящий кот ничего не кладет себе под зуб); *personne ne veut attacher la sonnette au cou du chat* (букв. никто не хочет привязывать колокольчик на шею кота) и др.

Следующая группа фразеологизмов имеет значение “равнозначные соперники” и мотивируется хищной натурой котов и тем, что основной их пищей являются грызуны: фр. *à bon chat bon rat* (букв. хорошему коту – хорошую крысу); *à mauvais chat, mauvais rat* (букв. плохому коту – плохую крысу); *à vieux chat, jeune souris* (букв. старому (т.е. опытному) коту – молодую мышь (т.е. достойного соперника)).

Мыши могут чувствовать себя в безопасности только в отсутствии кота, что отражено в следующих фразеологизмах: укр. *кіт з хати – миші на стіл* (букв. кот из дома – мыши на стол); *кіт з хати – миші танцюють* (букв. кот из дома – мыши танцуют); *кіт із дому – миші в танець* (букв. кот из дома – мыши в танец); фр. *n'éveillez pas le chat qui dort* (букв. не будите спящего кота); *c'est folie de réveiller le chat qui dort* (букв. это сумасшествие – будить спящего кота); *quand le chat n'est pas là, les souris dansent* (букв. когда кота нет, мыши танцуют).

Хищнику обязательно присущи такие повадки и свойства, как хорошее зрение: укр. *баче, як кіт* (букв. *видит, как кот*); фр. *avoir des yeux de chat* (букв. *иметь кошачьи глаза*); светочувствительность глаз: укр. *задивився, наче кіт на каганець* (букв. *засмотрелся, как кот на светильник*); бесшумная походка: укр. *ходит, як кицька* (букв. *ходит, как киска*); *ходит котик тихо – буде мишкам лихо* (букв. *ходит котик тихо – будет мышкам лихо*); фр. *ped de chat, bon marcheur* (букв. *кошачья нога – хорошая походка*); хорошее обоняние: укр. *хутко зачує кіт, де сало* (букв. *быстро учует кот, где сало*); *чує кітка, де сало лежить* (букв. *чуует кошка, где сало лежит*); скорость: укр. *бігає, як кіт загорений* (букв. *бегает, как кот ошпаренный*); *спішить, як кіт на драбину* (букв. *спешит, как кот на лестницу (ведущую на чердак)*); фр. *courir comme un chat maigre* (букв. *бежать как худой кот*); *passer comme un chat sur la braise* (букв. *пройти как кот по горячему угля*); чистоплотность: *faire une toilette de chat* (букв. *делать кошачий туалет*); ловкость, живучесть: укр. *він що кішка: як ти його не кинь, а він все на ноги стає* (букв. *он как кошка: как ты его не бросай, а он все на ноги становится*); *живучий, як кіт* (букв. *живучий, как кот*); *retomber comme un chat sur ses pattes* (букв. *снова упасть как кот на свои лапы*); игривость: укр. *пустує, мов кіт на старій рогожині* (букв. *шалит, как кот на старой рогожке*); теплолюбивость: укр. *примостився, як кіт на сонці* (букв. *устроился, как кот на солнце*); *заліг, як кошени у грубі* (букв. *залег, как котенок в грубе*); *пишається, як кошени в попелі* (букв. *наслаждаться как котенок в золе*); *від чого кіт гладок: поїв – та й набок* (букв. *от чего кот толстый: поел – и набок*); *працюю, як кіт на печі* (букв. *работай, как кот на печке*); наличие когтей: укр. *дряпучий, як кіт* (букв. *царапливый, как кот*); хитрость: укр. *гратися в ката і мишку* (букв. *играться в ката и мышку*); фр. *jouer au chat et à la souris* (букв. *играть в ката и мышь*). Как известно, сытая кошка играет с добычей перед тем, как ее съесть. Эта повадка стала основой для подвижной детской игры.

Кроме мелкой добычи кот питается еще и едой своих хозяев: укр. *готовеньке і кішка з'їсть* (букв. *готовенькое и кошка съест*); *старий кіт, а масло любить* (букв. *старый кот, а масло любит*);

возиться, як кіт з оселедцем (букв. возится, как кот с селедкой); дивиться, як кіт на сало (букв. смотрит, как кот на сало); любить, як кіт сметану (букв. любит как кот сметану); ласий, як кіт на ковбасу (букв. падох, как кот на колбасу); фр. *friand comme un chat* (букв. лакомка как кот) и др. Кроме того, французы еще и подчеркивают, что хозяева должны кормить своего кота: фр. *qui ne pourrait pas le chat nourrit le rat* (букв. кто не кормит кота, кормит крысу). При этом часто кот ворует еду у своих хозяев. Это качество мотивирует следующие фраземы: укр. *шкідливий, як кошеня* (букв. пакостный, как котенок); *поки суд та діло, а кошеня сало з'їло* (букв. пока суд да дело, а котенок сало съел); *знає кіт, чие сало з'їв* (букв. знает кот, чье сало съел); *носив кіт сало, поки його не стало* (букв. носил кот сало, пока его не стало); фр. *comme de donner garder le lard au chat* (букв. как-будто дать хранить сало коту); *laisser aller le chat au fromage* (букв. позволить пойти коту к сыру) и др. Понятно, что за это кота часто наказывают: укр. *наївся, як кіт качалки* (букв. наелся, как кот скалки (т.е. был избит скалкой)); *буде котюзі по заслузі* (букв. будет котяре по заслуге); фр. *à chat lècheur bat-on souvent la gueule* (букв. кота-сластену часто бьют по морде).

Как следствие из вышеназванных устойчивых словосочетаний имеют место следующие фраземы со значением "осторожность": укр. *кіт коло гарячого молока танцює* (букв. кот около горячего молока танцует); фр. *chat échaudé craint l'eau froide* (букв. ошпаренный кот боится холодной воды); *chat brûlé ne se laisse pas brûlé deux coups* (букв. обожженный кот не позволит себе обжечься дважды); *chat brûlé craint la braise* (букв. обожженный кот боится горячего угля) и др.

Но, с другой стороны, урон в быту человека от этого не является значительным, да и наказания не изменяют природу и характер кота. Отсюда фразеологизмы: укр. *з чорної кішки білої не зробиш* (букв. с черной кошки белую не сделаешь); фр. *il n'y a pas de quoi fouetter un chat* (букв. не зачем стегать кота). у французов любовь к коту приравнивается любви к жене: *comme il aime son chat, il aime sa femme* (букв. как он любит своего кота, так он любит и свою жену). Более того, убийство кота считается очень дурной

приметой: *qui tue chat et chien, ne fait jamais bien* (букв. кто убивает кота и собаку, никогда не получит ничего хорошего).

Как известно, антагонистом кота является другое домашнее животное – собака. Их взаимной враждебностью мотивируются фразеологизмы со значением “непримиримость”: укр. *живуть, як кішка з собакою* (букв. живут, как кошка с собакой); *так любляться, як собака з котом* (букв. так любят друг друга, как собака кота); фр. *s'entendre (vivre) comme chien et chat* (букв. договариваться (жить) как собака и кот); *amis comme, le chien et le chat* (букв. друзья, как собака и кот); *eau et vin dans un estomac, chat et chien dans le même sac* (букв. вода и вино в желудке – кот и собака в одном мешке).

Люди часто держат котов не только из-за того, что они охотники на мышей, но и из-за их привлекательного внешнего вида. Поэтому фразеологизм *queue de chat* (букв. кошачий хвост) “маленькое белое облако” мотивирован именно внешними данными этого животного. По этой же причине фраземы укр. *кота в мішку купувати (продавати)* (букв. кота в мешке покупать (продавать)); фр. *acheter (vendre) chat en poche* (букв. купить (продать) кота в кармане (т.е. не видя его)) имеют значение “неудачная сделка”.

С другой стороны, любые действия над котом дают негативный внешний эффект: укр. *заріс, як кіт* (букв. зарос, как кот); *облізла кицька* (букв. облезлая киска); фр. *chat coiffé* (букв. подстриженный кот); *chat écorché* (букв. ободранный кот); данные устойчивые словосочетания имеют значение “урод”. Внешний вид котов является также мотивационной основой для фразеологизма с семантикой “недостатки в поведении”: *fil de chat lui ressemble des pieds à la tête* (букв. сын кота похож на него с головы до ног), т.е. дети имеют те же недостатки, что и их родители.

Как было указано ранее, во французском лексикографическом определении кота обращалось внимание на небольшие размеры этого животного. Хотя в украинских словарях это качество не указывается, но оно нашло свое отражение в устойчивых выражениях: укр. *великий, як кіт навсидячки* (букв. большой, как сидящий кот); *виріс, як кіт навсидячки* (букв. вырос, как сидящий кот).

По внешнему подобию с кошачьей лапой мотивируется и фразеологизм, обозначающий орудие наказания, пытки: фр. *chat à neuf queues* (букв. *кот с девятью хвостами*) – плеть с девятью хвостами с железными наконечниками для наказания солдат.

Другая группа фразеологизмов с компонентом *chat* не является мотивированной. Данные фразеологизмы являются ироническими. Они образуются вследствие того, что коту приписываются неприличные ему качества и повадки или действия, которые человек обычно не совершает по отношению к этому животному. Таким образом, в данных фразеологизмах отображено нестандартное видение окружающего мира, т.е. они являются ирреальными. В данных фразеологизмах выделяются такие немотивированные повадки кота, как, например, плохой почерк: укр. *пише, як кішка лапою* (букв. *пишет, как кошка лапой*); фр. *écrire comme un chat* (букв. *писать как кот*), т.е. писать плохо, маленькими неразборчивыми буквами; заболевание горла: *avoir un chat dans la gorge* (букв. *иметь кота в горле*); волнение: укр. *досада шкребе, як кішка лапою* (букв. *досада царапает, как кошка лапой*); *коти шкребуть на серці* (букв. *коты скребут на сердце*); непостоянство хорошей жизни: укр. *не все коту масниця* (букв. *не все коту масленица*); фр. *ce n'est pas du beurre pour son chat* (букв. *это не масло для кота*); безответственность: фр. *c'est le chat! (qui l'a fait)* (букв. *это кот! (который это сделал)*) – иронический ответ человека, отказывающегося признать свою ответственность. При перекладывании ответственности за ошибки на другого употребляют выражение фр. *jeter le chat aux jambes de qqn.* (букв. *бросить кота под ноги*); *c'est le chat qui brise toutes les écuelles* (букв. *это кот бьет все миски*). Фразеологизм *tirer les marrons du feu avec la patte du chat* (букв. *доставать каштаны из костра кошачьей лапой*) имеет значение “пользоваться посредником для выполнения работы, которую боишься делать сам”.

Кроме этого, нами зафиксированы и другие фразеологизмы, имеющие различные значения: неблагодарность: *ingrat comme les chats* (букв. *неблагодарный как кот*); невежливость: *emporter le chat* (букв. *уносить кота*), т.е. уйти не попрощавшись; глупость: укр. *великий, як світ, а дурний, як кіт* (букв. *большой, как мир, а дурной, как кот*); жадность: укр. *заліз кіт на сало та й кричить: “Мало!”*

(букв. залез кот на сало и кричит: “Мало!”); любопытство: укр. *від допитливості кицька здохла* (букв. от любопытства кошка сдохла); небрежная работа: *c'est de la bouillie pour les chats* (букв. это варево для кота); бессилие: фр. *donner sa langue au chat* (букв. отдать свой язык коту) “признаться в том, что не можешь отгадать загадку, шараду”; и наоборот, умение сделать невозможное: укр. *котові хвоста зав'язати* (букв. коту завязать хвост) и др.

Всем известна примета о том, что черная кошка якобы приносит несчастье, отсюда и выражение: *чорна кішка пробігла* (букв. черная кошка пробежала); *чорний кіт пробіг між ними* (букв. черный кот пробежал между ними). Что касается французов, то у них существует прямо противоположная примета: фр. *un chat noir porte bonheur* (букв. черный кот приносит счастье).

Если говорить о коте без упоминания его окраса, то и в украинской картине мира некоторые его повадки – к счастью, напр.: укр. *кіт гуде – в нас весілля буде!* (букв. кот ворчит – у нас свадьба будет!).

Таким образом анализ украинских и французских устойчивых словосочетаний с компонентами *кіт* / *chat* показывает, что зооморфизмы являются важным фрагментом фразеологических картин мира украинцев и французов. Для них является характерным высокий уровень мотивированности.

С точки зрения аксиологического потенциала более 70 % исследованных фразем в исследуемых языках имеют пейоративную окраску. Все эти тенденции объясняются тем, что в основе большинства фразеологических словосочетаний с данным компонентом лежат результаты наблюдений и невысокая (часто необоснованная) оценка человеком поведенческих особенностей этого животного. Кроме того, большое влияние осуществили и древние поверья, будто кот является пособником нечистой силы.

Перспективой наших дальнейших исследований мы считаем изучение устойчивых выражений с другими зоокомпонентами в сопоставительном аспекте.

Литература

1. Словник української мови: [в 11т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1973 – Т. 4. – С. 171.
2. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales : Portail lexical URL: <http://www.cnrtl.fr/definition/chat> (дата обращения – 10. 09. 2016).

შოთა მამულაძე
ციური ქათამაძე

**არტაანის საფოტიფიკაციო ნაგებობანი და
არტანუჯთან დამაკავშირებელი ძველი გზები**

(ქუმურლუხი, ური,ველი, ქინძოტამალი)

**(ნაშრომი შესრულებულია საგრანტო პროექტის (NER/196/2-
105/14) „არტაანის ქართული კულტურული მემკვიდრეობის
ძეგლების“ ფარგლებში)**

სამხრეთ საქართველო შუა საუკუნეებში წარმოადგენდა არამარტო სახელმწიფოებრიობისა და კულტურის მძლავრ კერას, არამედ ქვეყნის კარიბჭესაც მომხდურთა აგრესიის წინააღმდეგ. ამიტომ საუკუნეთა განმავლობაში რეგიონი მძლავრი საფორტიფიკაციო ნაგებობებით დაიფარა. „ჟამთა სიავემ“ თავისი კვალი დატოვა აღნიშნულ ციხე-სიმაგრეებზე: ზოგი საძირკვლებამდე დაინგრა; ზოგის დაზიანებული კედლები ჯერ კიდევ დგას ქართველთა თავგანწირული ბრძოლების მოწმედ; ზოგის სახელი მხოლოდ მატყანებს შემოუნახავს და ა.შ.

ისტორიული არტაანი ამჟამად მოიცავს თანამედროვე თურქეთის არდაჰანის პროვინციის რამდენიმე რაიონს. იგი ძირითადად მდ. მტკვრის ზემო წელზეა გაშლილი. ყარსისაგან მას ყოფს ყარსის მაღალი მთები და აქ გზა არტაანიდან ბუღა-თაფას ზეკარით გადადიოდა. არტაანის მთლიანი ოლქის ფართობი, როგორც ეს ე.თაყაიშვილს აქვს მითითებული 5.664 კვ.კმ-ს შეადგენდა. ფიზიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ეს ოლქი ზეგანს წარმოადგენს. იგი ადრე იყოფოდა სამ უბნად: ჩრდილის (თურქულ გამოცემებში ჩილდირად იქცა), არტაანისა და ფოცხოვისა. ეს უკანასკნელი არ ეკუთვნის არტაანის ზეგანს. იგი უფრო ახალციხის ტერასისაკენაა და მოიცავს მტკვრის მარცხენა შენაკადის ნაწილს, ფოცხოვის წყალსა და მის შემდინარე წურწყაბის წყალს, ჯაყის წყლისა და ქობლიანის (ქვაბლიანის) წყლის ხეობებს. ამ და ნაწილობრივ სხვა ტერიტორიებს ძველად ზემო

ქართლს, სამცხეს ანუ მესხეთს უწოდებდნენ, ხოლო XIII სს-დან, როცა აქ სამცხის ათაბაგების (ჯაყელთა საგვარეულო) ძალაუფლება დამკვიდრდა, ამ მხარეს სამცხე-საათაბაგო ეწოდა. ისტორიულ ხანაში ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ შემდეგი თემები: ფოსო, ჩრდილი, არტაანი, ერუშეთი, კოლა.

ქართული და ოსმალური წყაროების მიხედვით საკუთრივ არტაანი ორ ნაწილად იყოფოდა: „ზემო“ და „ქვემო“ არტაანი, „მტკვარს იქითი“ და „მტკვარს აქეთი“ არტაანი, „დიდი არტაანის ლივა“ გურჯისტანის ვილაიეთში და „პატარა არტაანი“ – ყარსის ვილაიეთში (გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი III, 1958:498-499; ჩელები, 2013:111,249).

არტაანის მხარე ძალზე მდიდარია მატერიალური კულტურის ძეგლებით. მათ გარკვეული ნაწილის შესახებ ყურადღება გამახვილებულია მოგზაურების თუ ცალკეული მკვლევარების (დ. ბაქრაძე, პ.უვაროვა, ე.თაყაიშვილი, ა. გუგუნავა, ი.გვარამია, კ.ოდიშარია; ჩვენი დროის მკვლევარების ვ.ბერიძე, ბ.კუდავა, მ.თარხნიშვილი, დ. კლდიაშვილი და სხვა; უცხოელი მკვლევარების-ჰ.გუნდოგლუ, ჩელები და ა.შ.) შრომებში.

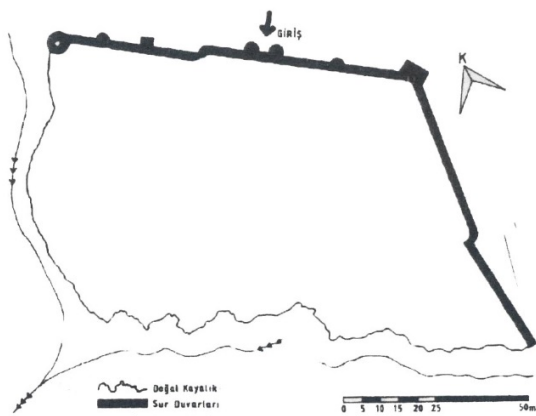
ცალკეული ძეგლების შესახებ კატალოგი მოამზადა და გამოსცა თ. ხუციშვილმა თავის ჯგუფთან ერთად. აღნიშნული რეგიონის ცალკეულ ძეგლებზე მცირე, მაგრამ საკმაოდ საინტერესო ცნობებია დაცული ქართულ თუ უცხოურ წერილობით წყაროებშიც (ქართლის ცხოვრება, გ.მერჩულე, ვახუშტი ბატონიშვილი...გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, იბრაიმ ფეჩევი და სხვა).

ამჯერად ჩვენი მიზანია ყურადღება გავამახვილოთ ისტორიული არტაანის რამოდენიმე საფორტიფიკაციო ნაგებობაზე და წერილობითი წყაროების, საკუთრივ საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ადგილზე შესწავლის საფუძველზე, წარმოვაჩინოთ ზემოაღნიშნული საფორტიფიკაციო ნაგებობების ადგილი და როლი ქვეყანაში განვითარებულ მოვლენებსა თუ მომხდურთა აგრესიის მოგერიებაში. ასევე შეძლებისდაგვარად მოვახდინოთ მათი აღწერა დახასიათება და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია.

1. ქუმურლუხის ციხე.

არტაანის ციხე-სიმაგრეების დიდი ნაწილი მდინარე მტკვრის ზემო დინების ბუნებრივად დაცულ კლდოვან ნაპირებზეა აგებული. ამ ციხეების დაკავებით იწყებოდა რეგიონის და ქვეყნის დამორჩილება. ოსმალური წყაროს ჩვენებით, როდესაც 1578 წელს მუსტაფა ლალა-ფაშას ლაშქარმა „არტაანად წოდებულ ხეობას მიაღწიეს...აქ დაბანაკდნენ“, რადგან „ეს ადგილი კარია საქართველოსი“ (ფეჩევი, 1964:38). ამ „კარის“ ერთ-ერთი გასაღები იყო ქუმურლუხის ციხე. ციხის შესახებ წერილობითი წყაროები ფრაგმენტულია. ქუმურლუხის ციხე მდებარეობს ისტორიულ კოლაში, მტკვრის სათავეებთან ახლოს, ყანლუს მთის ძირას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებული თვალსაზრისით, „პატარა არტაანი ძირითადად უნდა ყოფილიყო იგივე ძველი ქართული მხარე-კოლა, რომელიც ხშირად წყაროებში არტაანთან იხსენიება“ (ქ.ცხ. I, 1955:288; გურჯისტანის ვილაიეთის..., III, 1958:499). ქუმურლუხის ციხე ამჟამად მოქცეულია არდაჰანის პროვინციის გიოლეს რაიონში, სოფელ კალეჯიკთან ახლოს. ვახუშტი ბატონიშვილი მიუთითებს: „მტკვრის სათავეს ზემოთ, ყანლუს მთის ძირზე არს ციხე შენიქუმურლუსი, მაგარი და შეუვალი (ვგონებ ბეჭის ციხედ). აწ ცალიერ არს, მას ზედა გარდავალს გზა ბანასა და ფანასკერტს“ (ვახუშტი, ქ.ცხ.IV, 1973:674). ამ ცნობის თანახმად, XVIII ს. საქართველოში უკვე იცოდნენ, რომ ისტორიული ბეჭის ციხე, რომელსაც „მატიანე ქართლისაის“ ავტორი იხსენიებს ბაგრატ IV-სა (1027-1072 წ.წ.) და ლიპარიტის დაპირისპირებისას (ანისთან ლიპარიტ ერისთავმა დაატყვევა ბაგრატ მეფის მომხრე დიდებულები, მათ შორის, გუარამ გოდერძის ძე, ბეჭის ციხის პატრონი-ქ.ცხ.I, 1955:300), უკვე ქუმურლუხის სახელითაა ცნობილი. ციხის სახელის ცვლილება სამხრეთ საქართველოში ოსმალთა დამკვიდრებას უკავშირდება. ციხეს უნდა უკავშირდებოდეს სოფლის სახელიც: კალეჯიკი (კალე-თურქ. ციხე). XVII ს. ცნობილი თურქი მოგზაური ევლია ჩელები მიუთითებს, რომ „კალეჯიკი“ ნიშნავს – მცირე ციხეს (ჩე-

ლები, I, 1971:385). თუმცა მის მიერ აღწერილი კალეჯიკის ციხე სულაც არ არის მცირე და, რაც მთავარია, ევლია ამ ციხეს უთითებს ჩორუმის პროვინციაში შავი ზღვის სამხრეთით და მას არაფერი აქვს საერთო კოლაში არსებულ ქუმურლუხის ციხესა და სოფელ კალეჯიკთან. ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელმაც XX ს. დასაწყისში მოინახულა ეს რეგიონი, ქუმურლუხს კალაჯუხის (ს. კალეჯიკის მიხედვით) ციხის სახელით იხსენიებს და დასძენს: „კალაჯუხის ციხე მშვენივრად არის დაცული და ფრიად ლამაზია. ეს უსათუოდ ერთი საუკეთესო ძეგლია კოლას რაიონისა... სხვა უკეთესი ციხე კოლაში არ არის“ (თაყაიშვილი, 1938:15-16). ქუმურლუხის (ბეჭის ციხე) სტრატეგიული მნიშვნელობის შესაფასებლად ასევე შეიძლება გავითვალისწინოთ თამარ მეფის ისტორიკოსის-ბასილი ეზოსმოძღვრის ცნობა, რომ „ზედათ არტაანი („პატარა არტაანი“-კოლა), სადაც მესხნი მონაპირობდეს“ (ქ.ცხ. II, 1959:129), იმ დროს საქართველოს სანაპირო ზოლში შედიოდა და ბეჭის ციხეც ამ ზოლის ნაწილი უნდა ყოფილიყო, მით უმეტეს ციხე ბანასა და ფანასკერტისაკენ მიმავალ მნიშვნელოვან გზებზე აკონტროლებდა.

ქუმურლუხის ციხის გეგმა. პ. გუნდოლდუს მიხედვით

XVI ს. საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანეს წყაროში- „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ კალეჯიკის სახელით ორი სოფელი იხსენიება: ერთი, მოსახლეობისაგან სრულიად დაცლილი, დიდი არტაანის ტყე-ნაპიეში (გურჯისტანის ვილაიეთის...,II.1941:503;

III.1958:557); მეორე კალეჯიკი-13 კომლიანი სოფელი-მზვარეს ნაპიეში (გურჯისტანის ვილაიეთის...,II.1941:424). მიუხედავად სახელის მსგავსებისა, ეს სოფლები დიდი არტაანის ფარგლებში შედის. ჩვენთვის საინტერესო კალეჯიკი კი, როგორც პატარა არტაანის-კოლას სხვა სოფლები, „დავთარში“ აღწერილი არ არის. მხოლოდ მათი ჩამონათვალია, სადაც დასახელებულია: ქუმურლუხი-კალეჯიკი (გურჯისტანის ვილაიეთის...,II. 1941).

ქუმურლუხის (კალეჯიკის) ციხე

ქუმურლუხის მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად საინტერესოა შემდეგი გარემოებაც: ოსმალები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ მნიშვნელოვანი საგზაო მაგისტრალების შეკეთებას. მაგრამ იმის გამო, რომ გზისპირა სოფლები კიდევ უფრო მეტად ზარალდებოდა და მოსახლეობა აქედან გარბოდა ხოლმე, ოსმა-

ლური ხელისუფლება იძულებული იყო ასეთი კატეგორიის სოფლის მცხოვრებნი რიგი გადასახადებისაგან გაეთავისუფლებინა. ასე, მაგალითად: ერთი მინანერის მიხედვით, მტკვრის ზემო დინების მიდამოებში არსებული სოფლები (კონკრეტულად-ყუთარ-მელიქი) რადგან „არზრუმის, არტაანის და ახალციხის გზებზე მდებარეობს და მათ გამვლელ-გამომვლელთაგან მოსვენება არა აქვს, მცხოვრებლებმა დაფანტვა დაიწყეს...ამიტომ აუცილებელია (ისინი) გათავისუფლდნენ გადასახადებისაგან და მათ სოფ. კომკის-წყაროდან ვიდრე ქვემო ჯინჭრობად წოდებულ სოფლამდე ხიდები შეაკეთონ“ (გურჯისტანის ვილაიეთის..., II.1941:443-444). ამ მინანერში ჩამოთვლილი სოფლები: ყუთარ-მელიქი, კომკი (თანამედროვე ს. ტეპელერი) და ქვემო ჯინჭრობი (თანამედროვე ს. სუგოზე) არტაანის სამხრეთ-დასავლეთით ჩრდილის ნაჰიეში შემავალი სოფლებია (გურჯისტანის ვილაიეთის... „III.1958: 520-521:523) მტკვრის სანაპიროებზე, სადაც ამჟამად შემორჩენილია ნაეკლესიარებიც და ციხის ნანგრევებიც (ტაოკლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები, 2015:100,106-107). უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სოფლები იმ სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მაგისტრალის გასწვრივ იყო გაშენებული, რომლის სათავეებთანაც ქუმურლუხის ციხე და სოფელი კალეჯიკი მდებარეობდა.

საკუთრივ ციხე სოფლიდან სამხრეთით 1 კმ-ში, მდ. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზეა. ციხე აშენებულია სოფლის მარცხენა მხარეს, მდინარისაკენ დაქანებული ქედის ბოლო მონაკვეთში. ამ ადგილას ქედი თანდათანობით მაღლდება, ზემოთ იწევს და მდინარე მტკვრის სიღრმეში ნახევარკუნძულისებრი ფორმით იჭრება. მისი ბოლო მონაკვეთები სამხრეთ-დასავლეთით ვერტიკალური კლდოვანი შვერილებით ბოლოვდება. ე.ი. ციხე სამხრეთ-სამხრეთით, დასავლეთით და ნაწილობრივ აღმოსავლეთით ბუნებრივად დაცულია. ამ ტერიტორიის ხელსაყრელი სტრატეგიული ადგილმდებარეობა შესანიშნავად გამოუყენებიათ ციხის მშენებლებს და ზედ უზარმაზარი ციხე დაუშენებიათ.

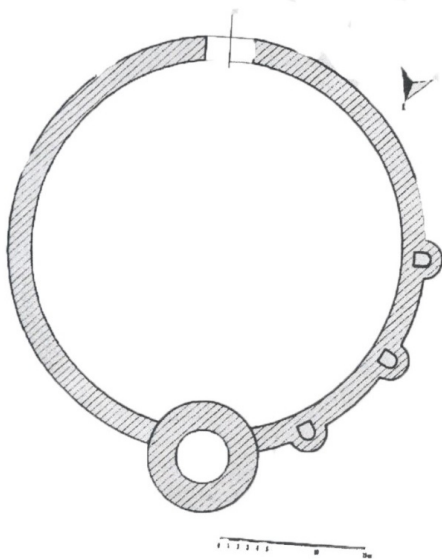
ციხის მიუვალ ნაწილს დამატებითი გამაგრება არ სჭირდებოდა. ერთადერთი ყველაზე დაუცველი მისადგომი ჩრდილოეთის მხარეს ქონდა. ციხის შიგნითაც შეღწევა აქედან შეიძლებოდა. ეს კარგად გაუაზრებიათ ციხის მშენებლებს და როგორც მთელ სიგრძეზე, ისე გვერდითი ფერდობების კლდოვან ქარაფებამდე, საკმაოდ მძლავრი გალავნის კედლები აუშენებიათ. ამით მდინარისაკენ წინ ნაზიდული ტერიტორიის ხარჯზე, დაახლოებით ერთ ჰექტრამდე ფართობი შემოუკავებიათ. ციხის მთელი დატვირთვა ჩრდილოეთის და ნაწილობრივ აღმოსავლეთის გალავნის კედლებზე მოდიოდა. ამიტომაც ისინი საგულდაგულოდ გაუმართავ-გაუმაგრებიათ. ჩრდილოეთი გალავნის კედლის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთში არსებულ კლდოვან ქარაფებზე წრიული ფორმის კოშკი აღუმართავთ, ხოლო მის უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილში კი- შედარებით მოზრდილი ოთხკუთხა ფორმის კოშკი. კუთხის კოშკებს გარდა, მთელ სიგრძეზე დატანილია ხუთი კოშკი. მათ შორის ორი ნახევარწრიული კოშკი ჩრდილოეთი გალავნის კედელშივე დატანილ კარიბჭეს იცავდა. ჩრდილოეთის გალავნის კედელი დღემდე საკმაოდ კარგადაა შემონახული, თუმცა მასაც აშკარად ემჩნევა სხვადასხვა დროს ნგრევისა და შეკეთების კვალი. ასევე შედარებით კარგადაა მოღწეული აღმოსავლეთის გალავნის კედელი, რომელიც რელიეფის შესაბამისად ჩრდილო დასავლეთიდან სამხრეთ აღმოსავლეთისკენაა დამხრობილი. იგი ბუნებრივად იმდენად კარგადაა დაცული, რომ დამატებითი გამაგრების საშუალებებს აღარ მოითხოვდა. ამიტომაცაა რომ მთელ სიგრძეზე ერთი კოშკიც კი არაა ჩართული. გალავნის ამ კედელსაც ემჩნევა მრავალჯერადი ნგრევისა და აღდგენის კვალი. ციხის დანარჩენი ორი მხარე (სამხრეთი და დასავლეთი) მიუვალია და ამიტომაც აქ კედლების რაიმე ნაშთები არ გვხვდება,

კედლებში რამოდენიმე სამშენებლო პერიოდი შეიძლება გამოიყოს. მათ შორის ყველაზე ადრეული ჩანს დიდი ზომის კარგად დამუშავებული ქვების ნყოფები. ისინი ძირითადად შემორჩენილია

გალავნის და კოშკების ქვედა ნაწილში. ქვებს შორისი სივრცე შევსილია კირის, ქვიშისა და მცირე ზომის ქვების ნარევით. მოგვიანო, აღდგენილი კედლების ქვებიცა და კირის ფერიც სრულიად განსხვავებულია ადრეულისაგან. ციხის შიდა ტერიტორიაზე ძველ მეგალითურ ნაგებობათა ნაშთების გარდა, ციხის მშენებლობის თანადროული ნანგრევებიც დასტურდება. ვფიქრობთ ციხე IX-X სს უნდა იყოს აგებული, როცა იწყება ამ მხარის როგორც ეკონომიკური ისე კულტურული აღმავლობა. ციხე შესანიშნავად აკონტროლებდა არა მარტო იმ გზას, რომელიც ერთის მხრივ ბანასა და ფანასკერტისაკენ მიემართებოდა, არამედ იმ გზასაც, რომელიც კოლადან არტაანის ცენტრისკენ ან კიდევ კოლადან არტანუჯისაკენ მიდიოდა და ქინძოტამალის ციხისძირში უერთდებოდა არტაან-არტანუჯისაკენ მიმავალ გზას.

2. ურის ციხე.

სამხრეთ საქართველოს თავდაცვით სისტემაში მნიშვნელოვანი როლი იყო მტკვრის მარცხენა ნაპირზე აღმართული ურის ციხე. სოფელ ური და ციხე მრავალჯერაა მოხსენიებული გურჯისტანის ვრცელ დიდ დავთარში, ქართლის ცხოვრებაში, ვახუშტისთან და სხვადასხვა მკვლევარებთან (ი. სიხარულიძე, დ. ბერძენიშვილი, გუნდოგლუ, ე.თაყაიშვილი და სხვა).

ურის ციხის გეგმა.

3. გუნდოღლუს მიხედვით.

ციხე მდებარეობს არტაანის რაიონში (თანამედროვე სახელწოდება ალთაში), სოფ.ურში, მდ.მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე არსებულ შემალღებულ ბორცვზე. სწორედ ამ მიდამოებში, ციხის ძირში ერთმანეთს ერთვის ორი მდინარე. აქაურები მათგან ერთ-ერთს გუმუშლუბუს, ხოლო მეორეს სულაქს უწოდებენ. ანუ ეს იგივე მდ. მტკვრისა და მისი ერთ-ერთი მარცხენა შენაკადია. მოსახლეობის მეორე ნაწილი ერთ-ერთს ჩიხისთან გოლს უწოდებს, ხოლო მეორეს ბალიქქოის ან ახანსუს, ხოლო გაერთიანებულს კი ურის წყალს (იგივე მტკვარს). როგორც ჩანს, როგორც მთლიანად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, აქაც მდინარეებს სოფლის სახელწოდებით მოიხსენიებენ. ციხე სწორედ ხერთვისის თავზე არსებულ სოფლისაკენ წინ წაზიდულ შემალღებულ ბორცვზეა დაშენებული. იგი შესანიშნავად აკონტროლებს უზარმაზარ სივრცეს ოთხივე მხრივ. უშუალოდ დასაცქერის მდინარეთა ხერთვისს, ციხისძირში არსებულ სოფ. ურს ანუ იგივე ალთაშს და მის გაგრძელებაზე არსებულ ტერიტორიებს. როგორც ჩანს, იგი შესანიშნავად აკონტროლებდა ფოცხოვ-ჩილდირისა თუ ახალციხისაკენ მიმავალ ძველ გზებს.

ციხის ტერიტორია საკმაოდ მიუვალია. ნაგებია ქვების მშრალი წყობით, ზოგან გამოყენებულია დულაბიც. სამმხრივ მკვეთრად დახრილი ფერდობები აკრავს. ერთადერთი, შედარებით იოლი მისადგომი აღმოსავლეთის მხარეს აქვს. ეს თავის დროზე გაუთვალისწინებიათ ციხის მშენებლებს და წრიული ფორმის გალავნის კედლებში, სწორედ ამ მხარეს განუთავსებიათ სამი ნახევარწრიული ფორმის კოშკი.

ცენტრალური წრიული ფორმის კოშკი ბორცვის შემალღებულ წვერზეა დაშენებული. აქედან გალავნის კედლების დასაწყისში, გრძივი ჩაღრმავებული ადგილია, შემდეგ ტერიტორია კვლავ მაღლდება და ქმნის საკმაოდ დიდ მოვაკებას. სწორედ ამ მოვაკების მთელი სივრცეა შემოზღუდული გალავნის კედლებით. ფაქტიურად ციხის გეგმას ამ შემთხვევაშიც რელიეფი განსაზღვრავს. ციხის დიდი ნაწილი საკმაოდ კარგადაა შემონახუ-

ლი. საკუთრივ ცენტრალური კოშკის ზედა ნაწილი მორღვეულია. შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 4 მ-ია, კედლის სისქე თითქმის 2 მ-ი. დაცული ნაშთების მიხედვით არ ჩანს კოშკში შესასვლელი. არაა გამორიცხული საამისოდ ციხის გალავნის კედლების შიდა სივრციდან ასანევი კიბე ყოფილიყო გამოყენებული. ციხის გალავნის კედლები კოშკის შუა ნაწილშია მიშენებული და შემდეგ ქვემოთ თანდათან წრიულად ეშვება. ფაქტიურად ციხე მთლიანობაში წრიული ფორმისაა. აქვს ერთადერთი შესასვლელი სამხრეთ დასავლეთით. დაზიანების გამო მისი ზომების განსაზღვრა არ ხერხდება. გალავნის კედლები შედარებით კარგადაა დაცული ჩრდილო-აღმოსავლეთით და ჩრდილო-დასავლეთით. აქ მათი შემორჩენილი სიმაღლე 2,5-3 მ-ს აღწევს. სამხრეთით კი საკმაოდ მორღვეულია. მათი სისქე სხვადასხვაა. შედარებით ფართეა იმ მხარეს, საიდანაც იოლია ციხეში შეღწევა. მათი სისქე ზოგან 2 მ-საც აღწევს. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, გალავნის კედლებს ჩრდილო-აღმოსავლეთით დატანილი აქვს ერთმანეთისაგან თანაბრად დაცილებული კედელში ჩასმული 3 ნახევარწრიული ფორმისკოშკი, სამივე საკმაოდ დაზიანებულია. ცენტრალური კოშკის მშენებლობაში გარე და შიგა პერანგებად გამოყენებულია კარგად დამუშავებული მოზრდილი ზომის ქვები. წყობაში რიგები რამდენადმე დაცულია. რაც შეეხება გალავნის კედლებს, იქაც გარე და შიგა საპირეებად მოზრდილი და საშუალო ზომის ქვებია გამოყენებული. ზოგან გარეგნულად ჩანს, რომ თითქოსდა კედლების მშენებლობაში მშრალი წყობაა გამოყენებული, მაგრამ დიდ ნაწილში ჩანს, რომ საპირე ქვებს შორის შიდა სივრცე დულაბითაა შეკრული.

ციხე თავისი მშენებლობის სტილითა და ფორმით საკმაოდ ადრეული ნაგებობა ჩანს.

ქართულ წერილობით წყაროებში „ური“ გვხვდება ძველი ფორმით – „ჭური“: „მიეგება (ფარნავაზ) ნაქალაქევსა თანა არტანისასა, რომელსა ერქუა მაშინ ქაჯთა ქალაქი, რომელ არს ჭური“ (ქცხ.I, გვ.23). ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული

მოსაზრებით, „ქართლის ცხოვრების“ „ჰური“ – ქაჯთა ქალაქი და არტაანის ნაქალაქარი, და „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში მოხსენიებული სოფელი ური, ორი სხვადასხვა პუნქტია ძველთაგანვე (გურჯისტანის ვილაიეთის..., III, 1958:553-534). ყოველ შემთხვევაში, ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით საქართველოს ისტორიულ რუკაზეც „ჰური“ დატანილია სოფელ ურის ადგილას, ხოლო ქაჯთა ქალაქი და ნაქალაქევი ცოტა მოშორებით არიან განლაგებული (საქართველოს ისტორიული რუკა, 1923). ვახუშტის მიხედვით, „ჰური“ და „ქაჯთა ქალაქი“-წუნდაა ჯავახეთში (ქ.ცხ.IV.1973:670), ეს მოსაზრება წუნდასა და ურის (ჰურის) იგივეობის შესახებ მართებულად უარყო ექვთიმე თაყაიშვილმა (MAK., XII, 1909:59).

ურის ციხე

XVI ს. 70-იან წლებში სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე მიმდინარე შიდა დაპირისპირებასა და ოსმალთა შემოსევების დროს დასახელებულ ციხეთა შორის (თეთრა ციხე, ველის ციხე, მგელ ციხე, ქაჯის ციხე) ურის ციხე მოხსენიებული არ არის.

თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ ურის ციხე მაშტაბით აშკარად ჩამოუვარდება დასახელებულ ციხეებს. ამის მიუხედავად, ის მაინც მოიაზრება მტკვრის ზემო დინების იმ თავდაცვით სისტემაში, რომელსაც ეს ციხეები ქმნიდნენ. ოსმალური წყაროს თანახმად, ური საკმაოდ დიდი სოფელია 66 კომლით, რომელზეც შენერილია 15 000 ახჩა (გურჯისტანის ვილაიეთის..., II, 1941:466).

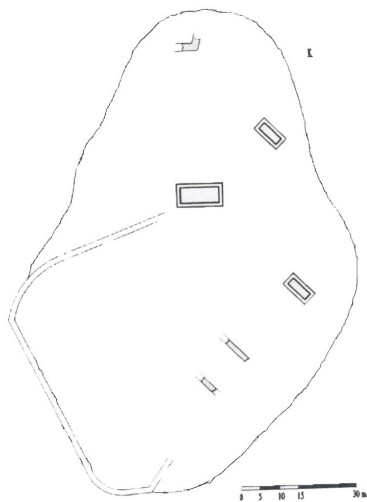
XIX ს. რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შემდეგ, ურში მხოლოდ 20 კომლი ცხოვრობდა. როგორც ჩანს, მცხოვრებთა რიცხვი საკმაოდ შემცირებულა. ერთი ცნობით, ამ პატარა სოფლის მცხოვრებნი ახალციხის სოფლებიდან არიან გადმოსახლებულნი. სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით „პატარა გორაკზე, ტყის პირად დგას და დაღვრემით გადმოჰყურებს პატარა ციხე. აქაურობა მოსილი ყოფილა ტყით, ახლაც ნახავთ კარგა მანძილზე ტყეს (ბავრელი., გაზ. დროება, 1878, 20.10.№212:1-2; 2008:71). აქვე ს. ბავრელი ასახელებს პატარა ეკლესიის ნანგრევებს, და მიუთითებს, რომ ამ სოფელს, ჩემოვნ ხიმშიაშვილები (ხიმშიაშვილის მესამე ცოლი ცხოვრობს შვილებით). როგორღაც იმის შვილებს იქაურები არ ემადლიერებიან: „ცოტა ბაშიბუზუყობენო..“ ექ. თაყაიშვილი, რომელიც XX ს. დასაწყისში იმყოფებოდა ურში, ადასტურებს, რომ სოფელი შერიფ-ბეგ აჭარელის (შემდეგ აზუსტებს-ხიმშიაშვილის) საგვარეულო საკუთრებაა (MAK., XII, 1909:59). საინტერესოა, რომ სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობა უკმაყოფილოა რუსული მართვა-გამგეობით და ოსმალთა აგენტების აგიტაციის გავლენით ამჯობინებს ოსმალეთის შიდა რაიონებს მიაშუროს. ამაზე ს. ბავრელიც მიუთითებს. უთუოდ ამის შედეგია, რომ 1889 წ. ურში მხოლოდ ორი კომლი დარჩენილა (სცია, ფ, 415, ს. 12, გვ. 82). ურის ციხის და სოფელ ურის შესახებ ჩვენთვის ცნობილ წერილობით წყაროებში მეტი არაფერია ნათქვამი. ძეგლი არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. ამჟამად სოფელში ქუთუთული მოსახლეობაა.

3.ველის ციხე,

არტაანის თავდაცვითი სისტემის მნიშვნელოვანი რგოლი

იყო ველის ციხე, რომელიც მდებარეობდა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე ისტორიულ სოფელ ველში (სახელი ადგილმდებარეობიდან მომდინარეობს). ამჟამად ციხის ნანგრევები შემორჩენილია თანამედროვე სოფ. სევიმლისთან, არდაჰანის პროვინციის, ჰანაკის რაიონში (თურქეთი). ესაა დიდი ზომის ციხე, რომლის ნაგებობები განლაგებულია რამდენიმე ასეული მეტრი სიგრძის შვერილ კლდეზე. მტკვარი კლდეს სამი მხრიდან ჩამოუდის. ციხის ნაგებობებიდან შემორჩენილია რამდენიმე დიდი ზომის შენობა და ორი ეკლესიის ფრაგმენტები, ასევე გალავნის ნაშთები.. განლაგებითა და მასშტაბით ველის ციხე წააგავს თმოგვის ციხეს. მსგავსი ციხეები არტაანიდან ხერთვისამდე ქმნიდნენ მტკვრის ხეობის ზედა დინების ერთიან თავდაცვით სისტემას (ტაო-კლარჯეთის არქეოლოგიური ძეგლების..., 2015:27-28). ორივე ეკლესია ყოფილა მოხატული და წარწერებით შემკული, თუმცა ისინი ახლა განადგურებულია.

მდებარეობს ისტორიულ არტაანში, ჰანაკის რაიონის სოფ. ველთან, რომლის თანამედროვე სახელწოდებაა სევიმლი. ციხე სოფლიდან სამხრეთ დასავლეთითაა. სოფლის ამ მონაკვეთში კლდოვანი ქედი წინ მდ. მტკვრის სიღრმეში იჭრება და ქმნის ნახევარკუნძულისებრ ტერიტორიას. მას მდ. მტკვარი სამხრეთ გარს უვლის და ბორცვს კლდოვან რელიეფთან ერთად საიმედოდ იცავს. ქედი სოფლის მიდამოებიდან დაბლა მდინარისაკენ თანდათანობით ეშვება. შუა მონაკვეთში იგი ქმნის ვიწრო ყელს. შემდეგ თანდათანობით კვლავ მაღლდება და დასასრულს ქმნის პირამიდისებური ფორმის კლდოვან

ველის ციხის გეგმა.
ჰ. გუნდოლდუს მიხედვით.

ბორცვს, რომლის ზედა ნაწილი მოსწორებულია. მისი გვერდითი მონაკვეთები სამმხრივ მდ. მტკვრისპირამდე ეშვება. ციხე საკმაოდ კარგადაა დაცული-გამაგრებული. სოფლიდან ციხისაკენ მიმავალ გზას ვიწრო ყელზე განივად სახელდახელოდ აგებული გალავნის კედელი იცავდა. დღემდე შემორჩენილია მისი ნაშთები. საკუთრივ ციხის ნაგებობებიდან შემორჩენილია რამდენიმე დიდი ზომის შენობა და ორი ეკლესიის ნანგრევები. ასევე დაცულია ამ კომპლექსისი გალავნის ნაშთებიც. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს კლდოვანი ბორცვის დასავლეთ ტაფობზე დღემდე საკმაოდ კარგად შემორჩენილი საცხოვრებელი ნაგებობის ნაშთები. რაც შეეხება წყაროებში აღწერილ „წითელ“ ეკლესიას, მისგან დარჩენილია მხოლოდ აფსიდის ნაწილი. შედარებით უკეთაა შემონახული მდინარის პირას არსებული ეკლესიის ნაშთები. იგი ტიპიური შვერილ-აფსიდის დარბაზული ეკლესიაა. კედლებზე აქა-იქ შემორჩენილია მოხატულობის მცირე ფრაგმენტები. ამ ციხის შესახებ სსაკმაოდ საინტერესო ცნობებია დაცული წყაროებში(ბერი ეგნატაშვილი, იბრაიმ ფეჩევი, გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარი) და

ველის ციხე

ასევე სხვადასხვა ავტორებთან (ბავრელი, ბქარაძე, ჭიჭინაძე, მარტვილელი, ლომსაძე, ბაგრატიონი, სიხარულიძე, გუნდოგდუ და სხვა), რომელთა შესახებაც სხვა დროს გვექნება შედარებით ვრცლად საუბარი. ეს ციხე წარმოადგენდა არტაანიდან ხერთვისამდე მტკვრის ხეობის ზედა დინების ერთიანი თავდაცვითი სისტემის ერთ-ერთ ძირითად ძეგლს.

ისტორიულ წყაროებში სოფელი ველი და ველისციხე იხსენიება XVI საუკუნეში. 70-იან წლებში სამცხე-საათაბაგოში მიმდინარე ფეოდალური დაპირისპირებისას: „ამავე ქორონიკონსა (1576 წ.)...გურგაქ შემოგუენყო და ველი მოგუცა“ (სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, 1961:46-47); ხოლო სამხრეთ საქართველოში 1578 წ. შემოსულმა მუსტაფა ლალა-ფაშას ლაშქარმა „ამავე ქორონიკონსა (1578 წ.) პარასკევს დღესა, მარიამობის თვესა ქაჯის ციხე, ველი და თეთრ ციხე წაგვართვეს ურემთა“ (სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, 1961:46-47; 163,169). სამცხე -საათაბაგოში მიმდინარე პროცესებს ძირითადად „მესხური დავითნის მატთანეზე“ დაყრდნობით გადმოგვცემენ ვახუშტიც, ბერი ეგნატაშვილიცა და „პარიზის ქრონიკაც“ (ცხოვრება საქართველოსა) (ქ.ცხ. IV. 1973:720; ქ.ცხ. II.1959:520-522).

XVII საუკუნის ოსმალთა ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევიც მიუთითებს, რომ როცა ოსმალებმა „არტაანად წოდებულ ხეობას მიაღწიეს, ეს ადგილი კარია საქართველოსი. აქ დაბანაკდნენ“, ხოლო 1578 წ. 9 აგვისტოს ჩილდირის გადამწყვეტი ბრძოლის წინ „ისლამის“ ლაშქარი დაიძრა არტაანიდან და ველის ციხის მახლობლად დაბანაკდა-„შესაძლებელი გახდა ამ ციხის ადვილად დაპყრობა“ (ფეჩევი, 1964: 38-39).

ველის ციხის მასშტაბებიდან გამომდინარე ასე იოლი არ უნდა ყოფილიყო მისი დაპყრობა, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ სამცხის წინააღმდეგობა საკმაოდ შესუსტებული იყო ორწლიანი შიდა ომით, თანაც ლალა-ფაშას მრავალრიცხოვანი არმია ახლდა, მაშინ, ალბათ, გასაგები უნდა იყოს, რომ ველის

ციხე სხვა ციხეებთან (მგელ ციხე და ქაჯის ციხე) შედარებით იოლად იქნა აღებული.

1578 წ. ველი ოსმალთა ხელში გადავიდა. „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, სოფელი დიდი არტაანის ლივას ტყე-ნაპიეში მოქცეულა. ველში 30 კომლი ირიცხება, რომელთაც შეწერილი აქვთ 21 ათასი ახჩა (გურჯისტანის ვილაეთის..., III, 1958:531-532). „დავთარში“ ასევე მოხსენიებულია ს. ველის არხი, რომელიც მომდინარეობს ს. საკასრიადან(?) და საზიარო ყოფილა „გუგუბა, ზემო ბორქ და ველ სოფელთათვის“ (გურჯისტანის ვილაეთის..., III, 1958:533). ამჟამად ეს სოფლები მდებარეობს არდაჰანის პროვინციის ჰანაკის რაიონში (თანამედროვე სახელწოდებები: ბინბაშაკი, ბიორქი და სევიმლი). ველი იმავე ადმინისტრაციულ სტრუქტურაში რჩება XVIII ს.-ის პირველ ათწლეულშიც, თუმცა გადასახადი 3000 ახჩამდეა შემცირებული (ჩილდირის ვილაეთის ჯაბა დავთარი, 1979:135), რაც მოსახლეობის კლებას ადასტურებს. ერთი ცნობით, ველში XVIII ს.-ში ახალციხის საფაშოს იმერხევის სანჯაყის ბეგი იჯდა (ლომსაძე, 1975:255). მიუხედავად ოსმალთა ბატონობისა ველის მცხოვრებლებმა ქრისტიანობა შეინარჩუნეს. მაჰმადიანურ გარემოცვაში მოქცეულებმა კათოლიკობა მიიღეს (ლომსაძე, 1975:363; ბავრელი-ასლანიშვილი, 2008: 17,18,72-76,186-197). 1829 წელს რუსეთ-ოსმალეთის მორიგი ომის დამთავრების შემდეგ ველის მცხოვრებნი ჯავახეთის სოფლებში კარტიკაში, ბავრაში, ხულგუმოსა და ტურცხში გადმოსახლებულან. XIX ს.-ის 70-იან წლებშიც ველი დიდი სოფელია, ადრე უფრო დიდი ყოფილა-300 კომლი მდგარო (ბავრელი-ასლანიშვილი..., 2008:72), თუმცა „დავთარში..“ 30 კომლია მითითებული. იმავე ველში ახალციხის სოფლებიდან გადმოსახლებული გამაჰმადიანებული ქართველები ცხოვრობდნენ. იმავე ავტორის ცნობით, „ხეობის ჩასავალზე (სოფლიდან) მაგარ კლდეზე დგას ძველი ციხე“, რომელიც XIX ს. ბოლოსათვის კარგადაა შემონახული, ასევე შემონახული ყოფილა ციხის შიგნით მდგარი ეკლესია (წითელი ეკლე-

სია) მოხატული და წარწერებით შემკული, აბანოსა და ორსართულიანი სასახლის ნაგებობებით: „ამ ადგილას საცა კლდე მთავრდება მტკვრისაკენ, დგანან მაგარი კოშკები (ბავრელი-ასლანიშვილი, 2008:74). XX ს-ის დასაწყისში, კ. ოდიშარიას ცნობით, ველში 55 კომლი გამაჰმადიანებული ქართველი ცხოვრობს და ბევრი მათგანი ქართულს კარგად ლაპარაკობს. თითქმის დაუზიანებელია ველისციხის გუმბათიანი წითელი ეკლესია, მოხატულობაც ბრწყინვალედ გამოიყურება (სიხარულიძე, 1998:245). ეკლესიის ჩრდილოეთი კედელი ციხის კედელზეა მიბჯენილი. აღმოსავლეთის კედელზე ორი დაზიანებული ხუცური წარწერაა, რომელშიც მოხსენიებულია ეკლესიის ამშენებელი გვარამ „მე გვარამ ავმართე წმიდა იოვანე ქ.კსა როდ (954) თვესა მაისსა“ ეკლესია თარიღდება X საუკუნის შუა ხანებით (თაყაიშვილი, MAK., XII, 1909:70-72; ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, 2013:217). ექ. თაყაიშვილის დასკვნით, „ველთან ყოფილა პირველხარისხოვანი ციხე, რომელიც მგელციხესა და ქაჯის ციხესთან ერთად დიდ როლს თამაშობდა სამცხე-საათაბაგოს ისტორიაში“ (თაყაიშვილი, MAK., XII, 1909:70-71). ველის ციხე ახლაც მასშტაბურად გამოიყურება და შთამბეჭდავ გავლენას ახდენს მნახველზე. ისტორიულ სოფელ ველში (თანამედროვე სევიმლი) კი ქურთული მოსახლეობაა. ძეგლი არქეოლოგიურად შეუსწავლელია.

4. ქინძოტამალის ციხე, არტაანიდან არტანუჯისაკენ, ხოლო მეორე მხრივ არტაანიდან შავშეთისაკენ მიმავალი გზის ბოლო სოფელ ბაღდაშენიდან, დასავლეთით მდებარეობს. იგი ქ. არტაანიდან 34 კილომეტრითაა დაცილებული. ძეგლიდან ბილბილანის მთაზე არსებულ უღელტეხილამდე 10 კმ-ია. ბილბილანის (იგივე არსიანის) მთა ფაქტიურად წარმოადგენს გამყოფს ისტორიულ არტაანსა და მეორეს მხრივ კლარჯეთსა და შავშეთს შორის. ბილბილანის უღელტეხილიდან არტაანის მხარეს ეშვება რამოდენიმე პატარ-პატარა წყალგამყოფი ქედები (ტაბალის, ალაბალიქდერესი, ურუმდერესი, საჰარა). მათგან განსაკუთრებით ყურადღებას

იქცევს ურუმდერესის ხეობა. აქ გადიოდა და გადის სწორედ კოლა-არტაანსა და არტანუჯსა თუ შავშეთს შორის დამაკავშირებელი როგორც ძველი, ისე თანამედროვე გზები.

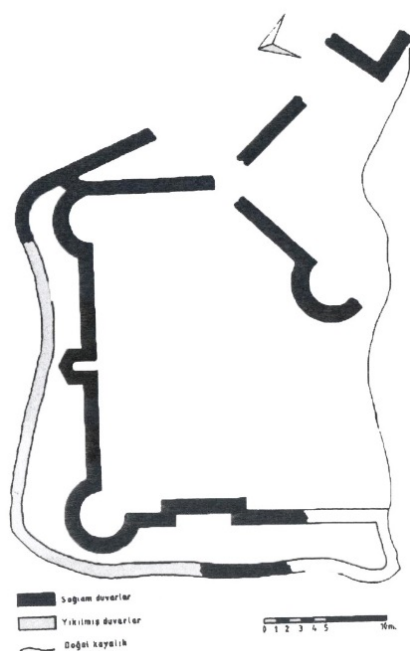
ურუმდერეს ქედის პარალელურად, სხვა ქედების დიდი ნაწილიც, ბილბილანის მთებიდან ქვემოთ თანდათან ეშვებიან და ერთმანეთს უახლოვდებიან და ქმნიან ვიწრო ყელს. ამ ყელიდან ზემოთ და ქვემოთ არსებული სივრცეები შედარებით გაშლილია და მათი გაკონტროლებაც ძნელია. ქედებს შორისი სივრციდან ყველაზე ხელსაყრელი სწორედ ურუმდერეს ხეობა იყო. აქ ქედებს შორის დაცილება 300-400 მ იქნება. სწორედ ქედებს შორისი გზების დასაწყისში, ყველაზე შევიწროებული მონაკვეთის გაკონტროლებისათვის აუშენებიათ აქაურ უძველეს მკვიდრთ ქინძოტამალის ციხე. იგი მდებარეობს ურუმდერეს ხეობის მარცხენა სანაპიროზე არსებულ შემალლებულ ბორცვზე და ზემოდან დასცქერის აქ გამავალ გზებს.

ქინძოტამალის ციხე

ციხე დაზიანებულია. მის გეგმას ბორცვის კონფიგურაცია განსაზღვრავს. შედარებით კარგადაა გადარჩენილი და ჩვენამ-

დე მოღწეული მისი ჩრდილოეთი გალავნის კედელი. ციხეს შედარებით იოლი მისადგომიც ამ მხრიდან აქვს. ეს გაუთვალისწინებიათ მის მშენებლებს და იგი საგულდაგულოდ გაუმაგრებიათ. გრძივი კედლის ბოლოებში ორივე მხარეს ნახევარწრიული კოშკები დაუტანებიათ. მათ შორისი გალავნის კედელი საკმაოდ სქელია (1,50 მ). ბურჯებით ჩანს გამაგრებული კოშკებიც. კოშკებიდან ფლანკირებული სროლებით სრულიად თავისუფლად შეიძლება მთელს სიგრძეზე კედლისა და შუა ნაწილში განთავსებული ცენტრალური შესასვლელის დაცვა. აღმოსავლეთი კოშკის მაქსიმალური სიმაღლე 16-17 მ-ია, ჩრდილო-დასავლეთის-12-13 მ.მათ შორისი შემორჩენილი კედლის სიმაღლე კი 5,50 მ. ციხის მესამე ნახევარწრიული კოშკი ციხის უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთშია. იგი, როგორც ჩანს აღმოსავლეთის შიგნით შენეული გალავნის კედლის სამხრეთ მონაკვეთს იცავს. იგი დაზიანებულია. მის მშენებლობაში გამოყენებული ქვის წყობების მიხედვით ჩანს, რომ აქ არსებულ შემორჩენილ ნაგებობათა შორის ყველაზე ადრეულია. შემორჩენილი სიმაღლე 3,5 მ-ს აღწევს. ციხის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში ზედაპირულად გალავნის კედლის ნაშთები არ ფიქსირდება. როგორც ჩანს, იგი მთლიანადაა განადგურებული. ეს მხარე შედარებით მიუვალიცაა.

ქინძოტამალის ციხის გეგმა.
პ. გუნდოლდუს მიხედვით

საინტერესოა ქინძოტამაღის ციხე იმ მხრივაც, რომ ცენტრალურ, ყველაზე იოლ მისადგომ მხარეს და დასავლეთითა და ნაწილობრივ აღმოსავლეთის გაღავნის კედელს მთელს სიგრძეზე ქონდა დამატებითი დამცავი კედელი, რომელიც ძირითადი კედლისაგან 3-5 მ-თაა დაცილებული. ე.ი. ორმაგ ძირითად და დამცავ კედლებს შორის სიცარიელე ციხის დამცველებს აძლევდა საშუალებას უფრო ეფექტურად ემოქმედათ. გარე დამცავი, დამატებითი გაღავნის კედლის ძირითადი ნაწილი თითქმის საძირკვლის დონემდეა განადგურებული. მისი ნაშთები შემონახულია მხოლოდ ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ და უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. საკუთრივ ციხის კედლებში აშკარად შეიმჩნევა სხვადასხვა პერიოდის ნიშნები. ჩანს, რომ ციხეს რამოდენიმეჯერ განუცდია ნგრევა და აღდგენა. ყველაზე ადრეულად გამოიყურება დიდი ზომის ქვებიანი კედლები, რომელთა გარე ზედაპირი მოსწორებულია. ამ ტიპის ნიშნებში რიგებიც მეტნაკლებად დაცულია. თუმცა გვხვდება მოგვიანო ოსმალური ეპოქის საამშენებლო ფენებიც.

საყურადღებოა, ისიც, რომ ციხის ძირში დღემდე კარგადაა შემონახული ძველი ნასოფლარის ნაშთები. იგი უშუალოდ ურუმდერეს ხეობის მარცხენა სანაპიროზე არსებულ მოვაკებულ ტერიტორიაზე თუ ფერდობებზე ყოფილა შეფენილი. ძველ ნაგებობათა საძირკვლის ნაშთების მიხედვით ზოგიერთ ნაგებობათა გეგმაც კი იკითხება. გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში ფიქსირდება სოფელი ურუმი. არაა გამორიცხული ეს აღნიშნული ნასოფლარი იყოს. ნასოფლარის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ფერდობებზე დღემდე შემორჩენილია ეკლესიის ნაშთები. დარბაზული ეკლესიის დიდი ნაწილი დანგრეულია. ნაგებობას აღმოსავლეთით აქვს ნახევარწრიული აფსიდა, რომელიც კედელშია ჩასმული. მის ირივე მხარეს შემორჩენილია ოთხკუთხა ფორმის ნიშები. ცენტრალური შესასვლელი სამხრეთიდან ქონია. შემორჩენილი ნიშნების მიხედვით ჩანს, რომ კედლის ნიშნებში პერანგებად გამოყენებული იყო კარგად დამუშავებული დიდი ზომის ქვები. კვადრებს შორისი სივრცე შევსილია ქვა-

ღორღისა და კირის ნარევი მასით. კედლების სისქე-0,65-70 სმ-ია, შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე-3,20 მ-ს აღწევს.

ბუნებრივია ციხის ერთ-ერთი ფუნქციაც ამ სოფლის დაცვა იყო. ნასოფლარი სწორედ ციხსძირში იყო გაშენებული. ციხის დარეცხილ ფენებსა და ნასოფლარის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული კერამიკული მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ეს კომპლექსი სავარაუდოდ განვითარებული შუა საუკუნეებიდან უკვე უნდა არსებობდეს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქინძოტამალის ციხე არ იყო ერთადერთი ნაგებობა, რომელიც კეტავდა ამ სივრცეს. ურუმდერეს მარჯვენა წყალგამყოფ უსახელო ქედს, რომელიც ასევე ბილბილანის მთებიდან ეშვება ქვემოთ თანამედროვე სოფ. ბაღდაშენამდე, მთლიანად ტყითაა დაფარული. ქედის შუა მონაკვეთში, ქინძოტამალის ციხის გაღმა მდებარეობს მეორე ციხის ნანგრევები. მას ადგილობრივი მოსახლეობა ქულთექკალეს სახელით მოიხსენიებს. ციხე საშუალო ზომის ნაგებობა ჩანს, მისი ზედაპირი ტყითაა დაფარული. შემორჩენილია აქა-იქ საძირკვლის ნაშთები. მისი გეგმა არ იკითხება. ეს ნაგებობაც ქინძოტამალის ციხესთან ერთად გაღმა-გამოღმა შესანიშნავად აკონტროლებდნენ აქ გამავალ გზებს.

ურუმდერეს ხეობის მარცხენა სანაპიროს ფერდობზე, ქინძოტამალის ციხის ზემოთ, თანამდროვე საავტომობილო გზიდან 150 მეტრში დასტურდება ადრეული პერიოდის მეგალითური კულტურის ნაგებობის ნაშთები. მას ადგილობრივი მოსახლეობა „შეითან კალეს“ ეძახის. შემორჩენილი ნაშთებისა და ქვის ნაყარის მიხედვით ჩანს, რომ ნაგებობა საკმაოდ მოზრდილი ყოფილა. შედარებით კრგადაა შემონახული სამხრეთ-აღმოსავლეთ კედლის საძირკვლის ნაშთები. დაცულია ორი, ზოგან სამი რიგი შედარებით კარგად დამუშავებული მოზრდილი ქვებისა. როგორც ჩანს, ეს ხეობა ადრეულ ეპოქებშიც (არაა გამორიცხული დაიაენის (დიაუხას) არსებობის ხანაში, ძვ.წ. მეორე ათასწლეულის ბოლო, პიორველი ათასწლეულის დასაწყისი) წარმოადგენდა არსიანის ქე-

დის ორივე მხარის აქაურ უძველეს ტომთა თუ ტომობრივ გაერთიანებათა დამაკავშირებელ ერთ-ერთ ძირითად არტერიას.

და ბოლოს, ურუმდერეს ხეობა, რომ ძირითად არტერიას წარმოადგენდა არტაანის მხარესა და ისტორიულ კლარჯეთს შორის, ამას შესანიშნავად ადასტურებს ამ ხეობაში სოფ. ბაღდაშენიდან ბილბილანის მთების უღელტეხილამდე ოთხი ძველი ქვის თაღოვანი ხიდის არსებობა. ოთხივე მათგანი (ბილბილან ქოფრუ, ქილისენინ ქოფრუ, ქალვანინ ქოფრუ-მას მეორენაირად კალე-ქოფრუსაც ეძახიან და ბაღდაშენქოფრუ) დანგრეულია. პირველი ორი მათგანის მხოლოდ ბურჯების ნაშთებიღაა შემორჩენილი.

არტაანის სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებზე საუბარი სხვა დროისთვისაა გამიზნული. აქვე მოკლედ შევჩერდებით **იმ გზებზე**, რომელიც ამ რეგიონს აკავშირებდა ტაო-კლარჯეთის ერთ ერთ უძველეს და ძირითად ცენტრ არტანუჯთან. კოლა-არტაანიდან არტანუჯისაკენ მიმავალი გზა ბილბილანის (არსიანის), „ აქ ქვაყრილად წოდებულ“ (ვახუშტი, აღწერა, გვ.128, 132, ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ.2, გვ.56) მთებზე არსებული ზეკარით არტანუჯისაკენ მიემართებოდა. არტაანი როგორც ნ.ბერძენიშვილი შენიშნავდა, დიდი მაგისტრალების საკვანძო პუნქტი იყო (ნ.ბერძენიშვილი 1966, გვ.91-92). აქ თავს იყრიდა გზები თითქმის ყველა მიმართულებიდან. ერთ-ერთი გზა სამცხიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით არტაანისაკენ მიდიოდა. ახალციხიდან ეს გზა ვალეზე გაივლიდა. ის ჯაყის წყლის (ფოცხოვის წყლის) ხეობით მიდიოდა. აქ და თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე ამ მიმართულებით არსებულ ციხეთა ნანგრევების სიმრავლე მიუთითებს გზის მიმართულებასაც და მნიშვნელობასაც. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ციხეები საგულდაგულოდ აკონტროლებდნენ არტაანისაკენ თუ არტაანიდან სხვადასხვა მიმართულებით მიმავალ გზებს. არტაანიდან გზის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ტრასა არტანუჯისაკენ და შემდეგ აქედან სხვადასხვა მიმართულებით მიდიოდა. IX-X საუკუნეებში „ბაგრატიონთა სახლი“ მეტად ხელსაყრელ პოლიტიკურ-გეოგ-

რაფიულ პირობებში მოექცა და ქ. არტანუჯიკ აღმოჩნდა ბიზანტია, სომხეთ, ქართლსა და აფხაზეთს შორის გზაგასაყარად.

არტაანიდან ძველი გზა გაივლიდა თანამედროვე სახელწოდების მქონე სოფლებს ქირმანს, ქონქს, იანლიჩანს, შადევანს, ჰასქოის და მიდიოდა ბაღდაშენთან. შადევანი გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის მიხედვით საკმაოდ დიდი სოფელი ყოფილა. ამ დოკუმენტით აქ ამ დროისათვის 59 კომლი ცხოვრობდა (გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი, 3, თბ. 1958, გვ. 509-510). გზის შევიწროება ხეობისაკენ ჰასქოიდან იწყება. ბაღდაშენში შემოდიოდა და უერთდებოდა ცენტრალურ ტრასას კოლადან-დორთქილისე-დედეშენ-სამზელექურეთ-კალეჯიკის, იენიქოის (აქაც ციხე-კოშკია) ციხის გავლით მომავალი გზა არტანუჯისაკენა². აქაურ მკვიდრთა გადმოცემით ძველად ამ გზებით დადიოდნენ ვაჭრები არტაანიდან, კოლადან თუ სხვა მხარეებიდან. ამ გზას ისინი დიდ საქარავნო გზას უწოდებენ. არტანუჯისაკენ მიმავალი ყველა გზა ქინძოტამალის რაბათის ციხისძირში იყრის თავს. ეს სოფელიც იგივე დავთრის მიხედვით დიდი სოფელი ყოფილა. ამ დროისათვის აქ 45 კომლი ცხოვრობდა (გვ. 509). ამის შემდეგ გზა ურუმდერეს ხეობაში შედის. იყო ამ სახელწოდების სოფელიც. სოფ. ურუმი, აღნიშნავს ს. ჯიქია, ქინძოტამალთან ახლოს უნდა იყოს (გვ. 517). ჩვენი ექსპედიციის დროს დადასტურდა, რომ ქინძოტამალის ციხის ზემოთ ტერიტორიას

² აქაურები დღესაც კალეჯიკის, არტაანის ციხეებს და იენიქოის ციხე-კოშკს ძმებს უწოდებენ. გზას, რომელიც მოდიოდა კოლადან უერთდებოდა არტაანიდან არტანუჯისაკენ მიმავალ ტრასას ბილბილანის მთების ძირში ქინძოტამალის ციხესთან. კოლადან მომავალ გზას კარგად კეტავდა როგორც იენიქოის ციხე-კოშკი, ისე კალეჯიკის ცნობილი ციხე. მეორეს მხრივ არტაანიდან მიმავალ გზებს ნებისმიერი მიმართულებით და მათ შორის არტანუჯისაკენაც, დასაწყისშივე კეტავდა არტაანის ციხე. ფაქტიურად ეს სამი ციხე ქვემოთ და ქინძოტამალის ციხე ურუმდერეს ხეობის ძირში, საგულდაგულოდ აკონტროლებდა არტანუჯ-შავშეთისაკენ თუ ზღვისპირეთისაკენ მიმავალ თუ შემომავალ თითქმის ყველა გზას.

აქაურები ურუმს ეძახიან. შესაბამისად იმ ხეობას, რომელიც იწყება ბილბილანის (იგივე არსიანის) მთების ფერდობებიდან, ჩაედინება ქინძოტამალის ციხისა და მისი ძველი ნასოფლარის ძირში და ჩადის სოფ. ბაღდაშენამდე, ურუმდერეს ხეობას უწოდებენ. აქ გადიოდა და გადის სწორედ კოლა-არტაანსა და არტანუჯსა თუ შავშეთს შორის დამაკავშირებელი როგორც ძველი, ისე თანამედროვე გზები.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ურუმის ხეობაში სოფ.ბაღდაშენიდან ბილბილანის მთების უღელტეხილამდე ოთხი ძველი ქვის თაღოვანი ხიდია. ოთხივე ხიდი სწორედ უღელტეხილზე ამავალი გზისთვის იყო განკუთვნილი. ამ მთის შესახებ ვახუშტი წერდა: „არტანიდამ მოდრკების არსიანის მთა და წარვალს სამხრით ყარსის მთას. ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს-ქვაცრილს, და კოლას-ყალნუმთას. ამ მთას აქუს აღმოსავლეთით კოლა-არტაანი, და დასავლეთით არტანუჯი და ფანასკერტი“(ვახუშტი, აღწერა... ტ.4, თბ.1973, გვ.668). მისივე თქმით არსიანის ანუ იგივე, ქვაცრილად წოდებულ მთაზე, „ გარდავალს გზა არტანუჯს“ (გვ. 132)

არტაანიდან ბაღდაშენამდე 30 კმ-ია. ხეობის ყელზე მდებარე ქინძოთის ციხემდე 3 კმ-ია,აქედან ბილბილანის იაილამდე კი-6-7 კმ-ი. სულ არტაანიდან ბილბილანის იაილამდე 41 კმ. იაილიდან უღელტეხილამდე 3 კმ-ია. ე.ი. არტაანიდან უღელტეხილამდე 44 კმ-ია. იგი ზღვის დონიდან 2581 მეტრზეა. საჰარის უღელტეხილიდან გზა ორად იყოფა. ერთი შავშეთისაკენ მიემართება, მეორე არტაანისაკენ.

უღელტეხილიდან გზა არტანუჯისაკენ დაბლა ეშვება. პირველი იაილა ზემოდან ხევას იაილაა. მთების ამ ნაწილს ადგილობრივები ინჯეხახანის მთებსაც უწოდებენ. აქ დღეს ძირითადად თურქები და ხემშილები ბინადრობენ. არიან ზღვისპირეთიდან (ხოფადან) ამოსული ლაზებიც კი. პირველი სოფელი, სადაც გზა ჩამოდიოდა გეჩითლიქოი იყო. ამიტომ აქაურები ხეობას რომელიც ლონგოთხევის სახელწოდებითაა ცნობილი, გოჩითქოიხე-

საც უწოდებენ. აქამდე არტანუჯიდან საკმაოდ კარგი თანამედროვე გზაცაა მოყვანილი. უღელტეხილიდან 10 კმ-ია. ამ სოფლიდან გულეშენის (ძვ.გოლეშენ), ბულანექის (ლონგოთხევი), რაბათის, ლაკომარყალის ციხისძირის, მოეზინლერის (მეჩეგილ), ქარლის (დიეგარმუჩ) გავლით ჩადიხარ არტანუჯში. სწორედ არსიანის (იგივე ბილბილანის) მთებს გადმოღმა არტანუჯისაკენ მომავალ გზას აკონტროლებდა ლაკომარყალეს ციხე. ეს ციხე გადმოღმა მხარის შუა მონაკვეთშია. დასაწყისში, მთების ძირს კი ბულანუხთან ახლოს არსებული ომერკოჩის ციხე მეთვალყურეობდა. უღელტეხილიდან არტანუჯამდე 30 კმ-ია. მთლიანად არტაანიდან არტანუჯამდე მანძილი 74 კმ-ია. არტანუჯიდან არტანუჯისა და ჭოროხისწყლის ხერთვისამდე კი-13 კმ. აქედან ართვინამდე 30 კმ. ართვინიდან ბორჩხამდე კი-29 კმ. მთლიანად მანძილი არტაანიდან ბორჩხამდე თანამედროვე ტრასით სულ 139 კმ-ია.

ამრიგად, მიუხედავად არტაანის პროვინციის ზემოაღნიშნულ ციხეთა შესახებ წერილობითი წყაროების სიმცირისა, აშკარაა, რომ ისინი განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ შუა საუკუნეების სამხრეთ საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებში. ხოლო XVI ს-ის მეორე ნახევრიდან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ოსმალური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. აქ არსებული ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. თუმცა მიწისზედა ნაშთების (საფორტიფიკაციო, საეკლესიო, საგზაო და სხვა ტიპის ნაგებობები) შესწავლა, შედარებით სრულყოფილ წარმოდგენას გვიქმნის აქაური უძველესი მკვიდრი მოსახლეობის პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ კულტურული განვითარების შესახებ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ასლანიშვილი-ბაგრელი ს, წერილები „ოსმალოს საქართველოზე“, თბ., 2008;
2. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ.IV, თბ., 1973;
3. ბერძენიშვილი ნ., გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბილისი, 1966;
4. გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ, ნ. II, თბ., 1941; ნ. III, თბ., 1958;
5. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1973;
6. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისსა და სოფ. ჩანგლში, 1907 წელს პარიზი, 1938
7. თაყაიშვილი ე., Карская область, МАК., вып. XII, М., 1909;
8. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობების საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი თარგმნა, შესავლითა და კომენტარებით გამოსცა ს. ჯიქიამ, თბ., 1964;
9. ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975;
10. მამულაძე შ., გზები, საგზაო და საფორტიფიკაციო ნაგებობანი.-სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, ბათუმი, 2009;
11. მამულაძე შ., შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები, თბილისი, 2014 (თანაავტორი);
12. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV- XVI ს.ს.), ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1961;
13. საქართველოს ისტორიული რუკა, შედგენილი ევ. ბარამიძის მიერ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1923;

14. სიხარულიძე ფრ., მასალები სამხარეთმცოდნეო ექსპედიცი-ათა ისტორიისათვის (კონსტანტინე ოდიშარია-მარტვილე-ლი), ბსუ, შრომები, II, ბათუმი, 1998;
15. ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2014 წლის საკვლევო ექსპედი-ციების ანგარიშები, თბ., 2015;
16. ქართლის ცხოვრება, ტ. I. თბ., 1955; ტ. II. თბ., 1959;
17. ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, შე-ადგინეს: გ. გამყრელიძემ, დ. მინდორაშვილმა, ზ. ბრაგვაძემ, მ. კვაჭაძემ, თბ., 2013;
18. ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995;
19. ჩელები ევლია, „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარ-გმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, ნაკვ. 1, თბ., 1971; ნაკვ. II, თბ., 1973;
20. ჩელები ქათიბ, ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესა-ხებ, ტექსტის თარგმანი, შესავალი და შენიშვნები გ. ალასა-ნიასი, თბ., 2013;
21. ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი (1694-1732 წ.წ.), ტექ-სტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბუ-ლაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ, თბ., 1979.
22. ჭილაშვილი ლ., ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, II, თბილისი, 1970;
23. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. 2, თბილისი, 1970;
24. ჯიქია ს., გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თურ-ქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტა-რი დაურთო ს. ჯიქიამ, თბილისი, 1958.

Shota Mamuladze

Tsiuri Katamadze

*Fortification buildings of Ardahan and old roads connecting to
Artanuji (Kurumlukhi, Uri, Veli, Kindzotamali)*

Summary

The article deals with some fortification building of Ardahan – Kurumlukhi, Uri, Veli, Kindzotamali place and value in the current historical process of medieval south Georgia.

**„მარმარილოსებური“ კერამიკა სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოს ძეგლებიდან**

წინამდებარე სტატიაში თქვენს ყურადღებას გავამახვილებთ მოჭიქული კერამიკის ერთ-ერთ ჯგუფზე, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „მარმარილოსებური“ კერამიკის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ტიპის კერამიკის აბსოლუტური უმრავლესობა აღმოჩენილია გონიო-აფსაროსის ციხეზე, რამოდენიმე ნატეხი გვხვდება ბათუმის ციხის არქეოლოგიურ მონაპოვრებშიც.

ყველა მათგანი სხვადასხვა სიდიდისა და ფორმის ჯამებია და წარმოდგენილია ძირისა და პირ-კალთის ფრაგმენტების სახით. ჯამები მოხატულია ურთიერთმონაცვლე, ან ერთმანეთში შერეული მუქი-მწვანე, ღია-მწვანე, ყვითელი, ყავისფერი და შავი საღებავებით. გადავლებული აქვთ გამჭვირვალე ჭიქური. ჭიქურის ხარისხი ორგვარია კრიალა ფერის და შედარებით უსიცოცხლო, ჩამუქებული. ჯამები პირ-კალთის ფრაგმენტების მიხედვით განსხვავებულია: ა) აქვთ პროფილირებული, მაღალი შიდა მხარეს ოდნავ გადახრილი, გარე მხრიდან კალთისაგან გამოყოფილი პირ-ბაკო და მომრგვალებული კალთა (ტაბ.I/1). ბ) აქვთ გარეთ გადაშლილი პირი და მომრგვალებული კალთა (ტაბ.I/2-6). ორი ჯამის პირ-კედლის ნატეხს ვარდისფერკეციან ზედაპირზე გადავლებული აქვს ყვითელი ანგობი და მოხატულია არა ერთმანეთში შერეული, არამედ ირიბად დახრილი და ერთმანეთის მონაცვლე ფართო ყავისფერი და მოყვითალო ელფერის მქონე ზოლებით (ტაბ.I/6). გ) აქვთ მომრგვალებული პირ-ბაკო, რომელიც შერწყმულია კალთასთან (ტაბ.I/7-9). „მარმარილოსებური“ დეკორით გაფორმებულია ჯამების პირ-კედლის ზოგიერთი ნიმუშის გარე კალთაც.

ჯამებს ახასიათებს დაბალი, კალთისაგან გამოყოფილი წრიული ფორმის ქუსლი და ბრტყელი ძირი. ზოგიერთი ჯამის ძირზე,

ამოკანრულია კონცენტრული წრე. „მარმარილოსებური“ ტექნიკით გაფორმებულია ან უბრალოდ ერთი ფერის ჭიქურითაა დაფარული, ზოგიერთი ჯამის გარე კალთა და ქუსლის ნაწილიც. გაფორმების ტექნიკით ძირები განსხვავებულია: ა) ძირები, რომელთა მოხატულობაში წამყვანია მწვანე ფერი. ჯამების შიდაპირი მოხატულია დაკლაკნილი, ერთმანეთში შერეული შავი ან ყავისფერი და მწვანე საღებავებით. წამყვან ფერს წარმოადგენს სხვადასხვა შეფერილობის მწვანე, მუქი-მწვანე ან ღია-მწვანე საღებავი (ტაბ.I/10-14). ერთ-ერთი ჯამის შიდაპირი მწვანე ფონზე, ყავისფერი ლაქებითაა მოხატული (ტაბ.I/14). ზოგიერთი ჯამის გარე კალთა დაფარულია ღია-მწვანე ან მწვანე მოყავისფრო ფერის საღებავით; ბ) ჯამის ძირები, რომელთა მოხატულობაში წამყვან ფერს წარმოადგენს ყვითელი. ყვითელ ფონზე მოხატულია დაკლაკნილი ან ერთმანეთში შერეული ყავისფერი ზოლები. ღია-ყვითელი ჭიქურით დაფარულია ამ ტიპის ჯამების გარე კალთა და ქუსლის ნაწილიც (ტაბ.I/15-18). განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთ-ერთი ჯამის ძირი. ჯამის ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია ერთმანეთში შერეული ყავისფერი, მწვანე, ყვითელი, შავი საღებავით. ანალოგიური დეკორით გაფორმებულია გარე კალთაც. შიდა ზედაპირზე დეკორის ქვეშ შემოუყვება რამდენიმე კონცენტრული წრე. გადავლებული აქვს კარგი ხარისხის, კრიალა ჭიქური (ტაბ/6); გ) ერთიანდება ჯამები რომელთა მოხატულობაში წამყვანია ყავისფერი ფონი. ერთ-ერთი ჯამის შიდაპირი გაფორმებულია ყავისფერ ფონზე მოხატული თეთრი ლაქებით, ყავისფერი საღებავით, თეთრი და მწვანე ლაქებით დაფარულია გარე კალთა, ქუსლისა და ძირის ნაწილი (ტაბ.I/19). განსხვავებული დეკორითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ჯამის ძირი. ყავისფერ ფონზე მოხატულია ერთმანეთში შერეული, ღია-ციხისფერი და მოწითალო-მოყავისფრო საღებავებით, ყავისფერი საღებავით დაფარულია გარე კალთაც (ტაბ.I/20).

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია „მარმარილოსებური დეკორით“ შემკული პატარა ზომის დოქის ხუფიც. ხუფს

ცენტრალურ ნაწილში მიძერწილი აქვს სახელური. შიდაპირი მოჭიქულია ყავისფრად, ხოლო გარე მხრიდან მოხატულია ყავისფერი, მწვანე და ღია-მწვანე საღებავებით (ტაბ.I/21).

ახალი სტილის ე.წ. „მარმარილოსებური ტექნიკით“ შემკული მოჭიქული კერამიკა ჩვენს რეგიონში ვრცელდება ოსმალეთის იმპერიიდან. ამ ტიპის კერამიკის დამზადების საწარმოო ცენტრად მიჩნეულია ქ. სტამბოლში მდებარე თექეფიურის სასახლე და ეიუფ სულთნის ხელოსანთა უბანი. როგორც ცნობილია, აქ კერამიკული წარმოება ჯერ კიდევ XV ს-ში იწყება და 1936 წლამდე უწყვეტად გრძელდებოდა. ყოველდღიური მოხმარების მოჭიქული ნაწარმის დამზადება კი, აქტიურად XVI-XVII სს-ში მიმდინარეობდა [Yenişehirlioğlu 1999:43-47]. მას შემდეგ რაც 1718 წლიდან იბრაჰიმ ფაშას ინიციატივითა და თაოსნობით იზნიკის საწარმოო ცენტრის დაცემის შემდეგ, ამ ქალაქში დარჩენილი ხელოსნები თექეფიურის სასახლეში გადაიყვანეს, მოხდა ეიუფ სულთნის სახელოსნო უბნის გაფართოება.

როგორც ფიქრობენ, ოსმალეთის იმპერიაში ამ ტიპის კერამიკის წარმოება სწორედ ეიუფ სულთნის ხელოსანთა უბნის გაფართოების შემდეგ XVIII-XIX სს-შორის უნდა დაწყებულიყო და თექეფიურის ხელოსნების სახელთანაა დაკავშირებული [Yenişehirlioğlu 2007: 351; Barışta 1999: 156-163; Baş 2012: 14; Findik 2001:16-17]. თექეფიურის სასახლეში დამზადებულმა კერამიკამ ძალიან მალე მოიპოვა პოპულარობა.

თავდაპირველად სტამბოლში „მარმარილოსებური“ კერამიკა აღმოჩნდა ბიზანტიური პერიოდის კერამიკასთან ერთად და წარმოების ცენტრი გაურკვეველი იყო, მაგრამ უკანასკნელ პერიოდში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ოსმალურ მასალებთან ერთად გამოვლინდა საბერძნეთში (დიმე-თოკა), სუდანში და ყირიმში, კაფასა და სუდაკის ციხეებზე, რომლებიც თექეფიურის სასახლეში დამზადებული ნაწარმის მსგავსი იყო.

საერთოდ ე.წ. „მარმარილოსებური“ კერამიკა პირველად XVI-XVII სს-ში იტალიაში ჩნდება და მას ამზადებდნენ ჩრდილო-

ეთ იტალიის სხვადასხვა საწარმოო ცენტრები (პიზა, მონტელუპო, სავონა ლომბარდია და ა.შ). ამ ტიპის კერამიკა და მისი მინაბაძი ფორმები იტალიიდან ფართოდ ვრცელდება, ხმელთაშუა ზღვისპირეთში, ამერიკის კონტინენტზე და ჩრდილო-დასავლეთ ევროპაში. ე.წ. „მარმარილოსებური“ კერამიკა და მისი მინაბაძეები ნაპოვნია: ათენში, თებეში, ლარისაში, კორინთოში, არგოსში, ჩლემოუთისის ციხეზე, თესალონიკში, ვერიაში, დიმეთოკაში, ანდროსში, კოსში, სამხრეთ პელეპონესში, სამხრეთ საფრანგეთში (პროვანსი), ბალკანეთის ნ.კ-ზე, კვიპროსზე (ნიქოზია) და თურქეთში (სტამბოლში, ლიკეის კუნძულზე, მერსინში, განოში, მარმარილოს ზღვის სიახლოვეს) [Yenişehirlioğlu 2007: 351; Vroom 2005: 165].

ვფიქრობთ, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე აღმოჩენილი ე.წ. „მარმარილოსებური“ დეკორით გაფორმებული ნაწარმი, სწორედ სტამბოლის თექეფიურის სასახლეში და ეიუფ სულთნის სახელოსნო უბანში უნდა იყოს დამზადებული. აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილ მსგავსი ტიპის ნაწარმს მ. მიწიშვილი დალესტნურად ნაკეთობად მიიჩნევს და მის გავრცელებას საქართველოში XVIII ს-ის შუა წლებიდან დარიალის სავაჭრო გზის გააქტიურებას უკავშირებს [მიწიშვილი 1976: 48, ტაბ.XI. სურ.2].

ეიუფის ხელოსნების მიერ დამზადებული „მარმარილოსებური კერამიკა“ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია ყირიმში, კაფასა და სუდაკის ციხეებზე და კავკასიაში. მათი გავრცელება ოსმალთა ჯარისკაცების სახელს კავშირდება [Yenişehirlioğlu 2007: 351; Yenişehirlioğlu 1999: 49]. როგორც ფიქრობენ, ეს ნაწარმი სტამბოლიდან შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში საზღვაო გზით ვრცელდებოდა [Yenişehirlioğlu 2007: 351]. ანალოგიური გზით უნდა მოხვედრილიყო საქართველოს ტერიტორიაზეც.

ლიტერატურა

1. **მინიშვილი 1976:** მინიშვილი მ., ქართული მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების ისტორიიდან. თბილისი
2. **Barišta 1999:** Barišta Ö., Eyüp Sultandan Ebru Desenli Seramik ve Çiniler// III, Eyüp Sultan Sempozyumu, 28-30 mayis, 156-163. İstanbul
3. **Baş 2012:** Baş G., Bitlis Kalesi Kazisi Sirli Seramikleri (2004-2012). Ankara
4. **Findik 2001:** Findik N.Ö., İznik Roma Tiyatrosu Kazi Buluntulari (1980-1995) Arasindaki Osmanli Seramikleri, Ankara
5. **Vroom 2005:** Vroom J., Bizantine to modern pottery in the Aegean (7th to 20th Century). Bijleveld
6. **Yenişehirlioğlu 1999:** Yenişehirlioğlu F., Eyüp Çömlekçiler Mahalesi Araştırmaları// III, Eyüp Sultan Sempozyumu, 28-30 mayis, 42-51. İstanbul
7. **Yenişehirlioğlu 2007:** Yenişehirlioğlu F., Tekfur Saray Çinileri ve Eyüp Çömlekçiliği// Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik sanatı. Editörler Öney G., Çobanlı Z., 348-361. İstanbul

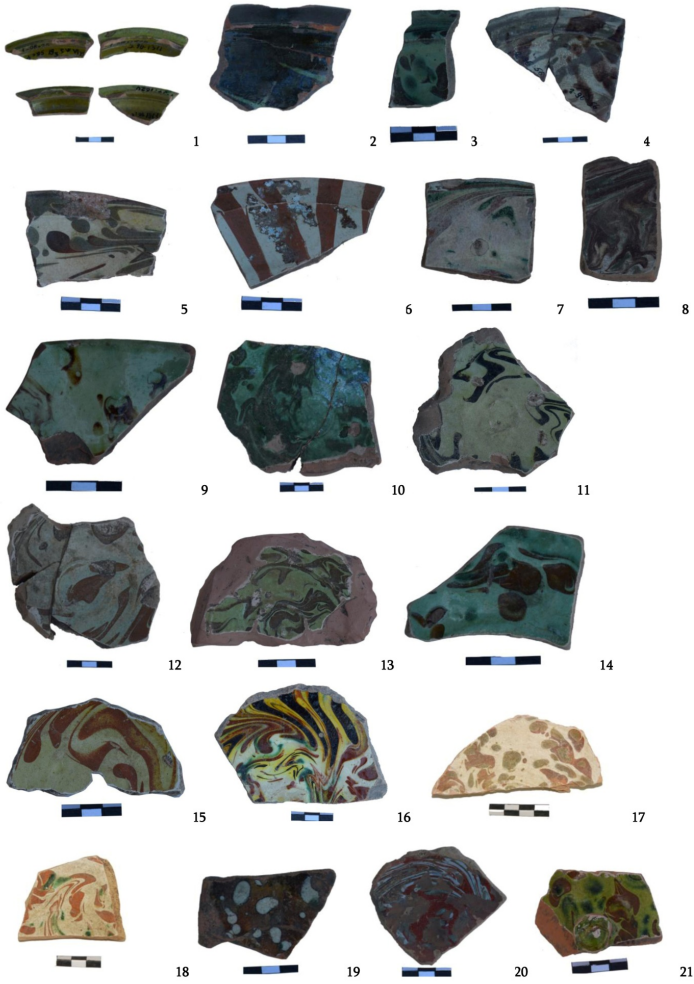
Kakhaber Kamadadze

“Marble” Ceramics from the Monuments of South-west Georgia Summary

The new style of producing so-called marble glazed ceramic in the Ottoman Empire is related to the Tekfur Sarayı (palace). The “marble” ceramics made by the masters of Eiufi district were found in a considerable quantity during the archaeological excavations at the castles of Crime, Kafa, Sudaki and the North Caucasus. Their spread is connected to the Ottoman soldiers. They were brought from Istanbul to the Black Sea countries by the sea. Through that way, they must have been brought to the territory of Georgia too. That type of the ceramics has been discovered at Gonio Fortress. Some pieces have been found at Batumi Fortress and at Narikala Fortress in Tbilisi (Eastern Georgia).

In my opinion the production of the “marble” ceramics in the Ottoman Empire begins between XVIII-XIX centuries and after the widening Eiuf Sultan Master’s district it was connected to the Tekfur Palace.

᠒᠗᠔. I

**საკულტო კერამიკის ერთი სახეობის
გავრცელებისათვის აჭარისწყლის ხეობაში
(კვაშტა)**

ჩვენ არაერთხელ გვისაუბრია კვაშტის ანტიკური ხანის საფორტიფიკაციო ნამოსახლარის შესახებ, სადაც მცირე არქეოლოგიური სამუშაოებიც კი ჩატარდა და ნათლად დავინახეთ, რომ ეს სოფელი ერთ-ერთი უძველესია ჩვენს ხეობაში. სევე გვაქვს ინფორმაცია აქ არსებულ მდინარეზე ბრინჯაოს უძველესი დამუშავების კერის არსებობის შესახებ, რომელზეც მალე იგეგმება დაზვერვითი ექსპედიცია. 2006 წლის შემოდგომაზე მუზეუმში მოვიდა სოფელ კვაშტის მკვიდრი ავთანდილ სირაბიძე და გვითხრა, რომ სოფელში ერთ-ერთი სახლის დაშლისას უპოვნია ძველი თოფი და შეუნახია. შემდეგ მოსვლაზე მოგვითხრობდა ნაპოვარი. გაირკვა, რომ იარაღის კონდახი და სასროლი ლულა მთლიანად განადგურებულიყო, მხოლოდ შუა სასხლეტი ნაწილია მთელი, რომელიც დღეს მუზეუმის კუთვნილებაა. ავთანდილ სირაბიძის ურთიერთობა ჩვენს მუზეუმთან ამით არ ამოწურულა, არ გასულა დიდი დრო და ავთანდილმა ორი ცალი პატარა ზომის თიხის ჭურჭელი მოგვითხრობდა, ერთი მათგანი ელინისტური პერიოდის თიხის სასმისია, მეორე ჭურჭელი კი მეტად საინტერესო აღმოჩნდა ჩვენთვის, რომლის ანალოგებიც ერმიტაჟშია დაცული და სანკტ-პეტერბურგიდან ჩამოტანილ ლიტერატურაში კ.ი. ზაიცევას ნაშრომში ვიპოვეთ.

ავტორი მიუთითებს, რომ მსგავსი კერამიკის კვლევას დიდი ყურადღება ექცევა, ნაკლებადაა შესწავლილი პატარა ზომის ფეხიანი თასები. სადგამ-ფეხიანი თასები გვხვდება ბევრგან. ოლბია, ქერსონი და ბოსფორის ყელზე ყუბანის პირეთში. შეისწავლეს სულ 105 მსგავსი ჭურჭელი, ამათი წარმოება ხანგრძლივდროს მოიცავს, იწყება ძვ. წ. V ს-ში და გრძელდება ახ. წ. III-IV საუკუნეებამდე. ძვ. წ. V-IV საუკუნის ნიმუშები ცოტაა. ძირითადი მასა ელინიზმის ეპოქას განეკუთვნება. მკვლევარი იწყებს ოლბიით და მათ აკუთვნებს საკულტო ნივთს. ოლბიისა ყველა ელინისტური ხანისაა. გამოქვეყნებულია ხუთი თასი (38) სიმაღლე

არაა დიდი, 6,2 – 8,7 – 10 სმ. ერთ-ერთის სიმაღლე 14 სმ-ია. პირის დიამეტრი 6,3 სმ-დან 10,6 სმ-მდე. ძირის დიამეტრი 5,6 სმ-დან 8,7 – 9 სმ-მდე. ფორმა კონსერვატულია ერთნაირია, მაგრამ დეტალები განსხვავდება. კონუსისებურ ფეხს აქვს უმეტესად რელიეფური რგოლი. ერთ ცალ ვაზის სადგამზე ორი რელიეფური რგოლი შემოუყვება. სქელკედლიანია და გვერდით გრძელ ღარიანი. არსებობს რელიეფურ ფეხზე და მასიურრგოლიანი სადგამით.

მნიშვნელოვანია ბევრი სიახლოვე ნაკეთობებს შორის. ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სიდიდითა და ღრმა ფიალით. მოლუნულ-მომრგვალებული ან პირდაპირი კედლით.

სხვადასხვაგვარადაა გასქელებული კედლები, ბევრ ფიალას პირი შიგნითკენ აქვს გადაღუნული. აღსანიშნავია, რომ რამოდენიმე ფიალას ზემო ნაწილი მსუბუქად აქვს მოხრილი, ერთ ცალს ხუფის ადგილიც კი აქვს დატანებული, მაგრამ არც ერთი სახურავი ნაპოვნი არ არის. ფეხები და სადგამებიც სხვადასხვაგვარადაა ნაკეთები განსხვავდება მათი სიმაღლე და დიამეტრი.

ოლბიის ელინისტური ხანის ფიალები განსხვავებულია – ცილინდრული ფორმა მხოლოდ ექვს ნაკეთობას გააჩნია (№53-58), კონუსური შიგთავსით რელიეფური რკალით ფეხზე, ახლოს დგას ზემოთ განხილულ ნაკეთობებთან. სხვა ხუთისაგან განსხვავებით რელიეფური რგოლი დატეულია ქვედა ნაწილში და არა მაღალ ფეხზე.

ოლბიის ფიალებზე დაბლა სადგამსა და შიგნით ფეხზე აქვს კონუსური ჩაღრმავება, რომელიც გაკეთებულია ბასრი საგნით. განსაკუთრებული ნიშნითაც გამოირჩევა 15 ფიალა, რომელიც 0,1 – 1,0 სმ-ის ნახვრეტი აქვს გაკეთებული. ნახვრეტები სხვადასხვა ზომისაა, შესაძლებელია ეს ხვრელები შემდეგ გაკეთებულიყო ან კიდევ დამზადებულიას.

თიხა ტიპური, ოლბიურია ღია ყვითელი და ყვითელი (25 ნომერი), ნარინჯისფერი (19 ნომერი), ღია ყავის ფერი (5 ნომერი). ოლბიის ფიალების

ზედაპირზე შემორჩენილია თიხის ფერი ან დაფარულია ღია-ყვითელი ანგობით – შემდეგ დაგრუნტული თეთრი საღებავით. არსებულ 17 ფიალაზე შეინიშნება შეღებვის კვალი. აქედან შეიძლება ითქვას, რომ ფიალების უმეტეს ნაწილზე არსებობდა საღებავით მონიშვნები. მონიშვნა შედგება ვიწრო ჰორიზონტალური ხაზებით. რელიეფური რგოლები ფეხზე შემკულია ვიწრო ზოლებით, ერთი ან ორი ფერის საღებავი, შავი და ყვითელი, ღია ყავის ფერი და ერთი ნითელიც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ მსგავსი ნივთი – საკულტო დანიშნულების ფიალა ჩვენს კუთხეში დღემდე უცნობი იყო. ახლა სწორედ ამ ნივთზე შევჩერდებით, რომელიც აჭარისწყლის ხეობის მორიგი მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. მისი მოკლე აღწერილობა ასეთია: კონუსისებურ ფეხზე შემდგარი, მკვეთრად გამო-

ყოფილი ყელი, ზომიერად გადაშლილი პირი, დამზადებულია დაუმუშავებული თიხისაგან, შეინიშნება არასტანდარტულობა, როგორც ძირის, ასევე ყელის გამოყვანაში,

აკლია პირის ნაწილი. ფიალა საკულტო დანიშნულებისაა, იგი ახლოს დგას ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ საკულტო ჭურჭლებთან. მისი სიმაღლე 6,5 სმ-ია, ქუსლის დიამეტრი 7სმ, პირის – 6,5 სმ. დამზადებისას ძირი შიგნითაა შენეული, ფიალის სიღრმე 2 სმ-ია.

კვაშტის ფიალა ოლბია, ქერსონურისა და ყუბანის პირეთში აღმოჩენილ ანალოგებისაგან დამუშავების ტექნოლოგიით განსხვავდება. იგი ხელითაა ნაძერნი,

საკმაგიოდ უხეშად, შეინიშნება ცეცხლთან სიახლოვის, წვის კვალი. ფიალაში შემორჩენილია ნამწვავი, შავი ლაქები.

ჭურჭლის აღმოჩენის ადგილი აჭარისწყლის ხეობა ჩვენი ქვეყნის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ისტორიული კუთხეა. აქ აღმოჩენილია ადრებრინჯაოს ხანის მთლიანად დაცული თიხის ჭურჭლები, ასევე შუაბრინჯაოსა და გვიანბრინჯაოს პერიოდის სხვადასხვა სახის სამკაულები თუ სამეურნეო დანიშნულების ნივთები. ნათლად ჩანს, რომ ეს რეგიონი უძველესი დროიდან ყალიბდებოდა და ვითარდებოდა. მნიშვნელოვან აღმოჩენათა რიცხვს მიეკუთვნება აკავრეთას ხეობაში, სიხალიძეებში აღმოჩენილი იშვიათი ტიპის ბრინჯაოს ყუაკვერიანი ცულები. ამ ყველაფერს ხელს უწყობდა აქვე ფერადი ლითონების საბადოების არსებობა.

ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული საკულტო ჭურჭლის აღმოჩენის ადგილიც მეტად მნიშვნელოვანია, სოფელი კვაშტა რომელზეც უკვე გვქონდა საუბარი დიდ როლს ასრულებდა ანტიკური და შემდგომ პერიოდებისათვის ქვეყნის დაცვის სამსახურში. კვაშტის გამაგრებული საფორტიფიკაციო სამოსახლო ძვ. წ V საუკუნით თარიღდება. თანაც ნათლად ჩანს, რომ ეს ტერიტორია ფართოდ ყოფილა დასახლებული. ამდენად აქ მცხოვრებნი ასრულებდნენ იმ დროისთვის დამახასიათებელ რწმენა-წარმოდგენებს და ჩვენს ხელთ არსებული ჭურჭელიც ვფიქრობთ კვაშტის „ზეობის“ ხანას ძვ. წ V საუკუნის ნაკეთობას განეკუთვნება. კვაშტის საკულტო ნივთის მიხედვით ჩანს, რომ კლასიკური ხანისათვის საქართველოს ზღვისპირეთს მჭიდრო კონტაქტები ქონია პონტოსპირეთის სახელმწიფოებთან, კერძოდ ჩრდილო შავიზღვისპირეთთან. მ ურთიერთობის კვალმა, როგორც ვხედავთ აჭარისწყლის ხეობამდე შემოაღწია და უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ურთიერთობის შუამავალი უნდა ყოფილიყო ზღვისპირა ქალაქის ტიპის დასახლებები როგორიცაა ბათუმის ციხე, ციხისძირი, ფიჭვნარი და სხვა...

Vazha Phartenadze

*For the dissemination of the one species of cult ceramics
in Ajaristskali valley (village Kvashta)*

Summary

The gorge of Acharistskali is always interesting because of its physical geographic disposition and historical archeological monuments. Archeological works conducted here, in this region, confirm that Keda was settled from the ancient period. The newest discoveries show that the native of Keda was separating a metal from the ground with water 500 000 years ago, what was confirmed by the stony troughs found in the rivers. So, now it is clear that this region was tightly settled. The same we can say about Kvashta, where was the defensive settlement in the antique period, that was controlling extensive territory during many years. Exactly here, near this territory is found a small clay bowl, that belong to the V century BC. The analogos are found in the north of Black Sea Side Kerson Olbia Kobani...

**საწურბლიას მღვიმის ფინალური ზედა
პალეოლითის კლიმატურ-გეომორფოლოგიური გარემოს
რეკონსტრუქცია პალეონტოლოგიური და
პალინოლოგიური კვლევების ფონზე**

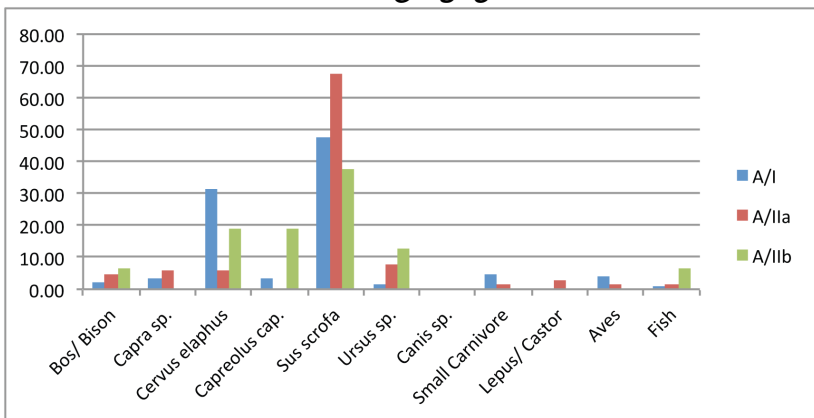
საწურბლიას მღვიმე მდებარეობს ქვედა ცარცული ასაკის, მასიური ტექსტურის მქონე ნაცრისფერ პელიტომორფულ კირქვებში და გააჩნია ჩრდილო-აღმოსავლეთის ექსპოზიცია. მღვიმე 1975 წ. აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ქუთაისის მხარის ქვის ხანის შემსწავლელმა ექსპედიციამ პროფ. ალ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით. მღვიმე ითხრებოდა 1976, 1985-1988, 1990-1993 წწ. კ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით. საწურბლიას მღვიმეში სამი კულტურული ფენაა გამოყოფილი: ენეოლითი, ნეოლითი და ზედა პალეოლითი (მეშველიანი... 2011: 9).

ახალი ეტაპი საწურბლიას მღვიმის შესწავლის საქმეში დაიწყო 2008 წლიდან. კერძოდ, 2008-2010 წწ. შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტით („მონადირე-შემგროვებლობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლა დასავლეთ საქართველოში“) მუშაობს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ექსპედიცია თ. მეშველიანის ხელმძღვანელობით; 2012-2013 წწ. საწურბლიას მღვიმის შესწავლას შეუდგა საერთაშორისო საქართველო-ირლანდია-ისრაელის წყალტუბოს ქვის ხანის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვანელი თ. მეშველიანი). 2014 წლიდან სამუშაოები აღნიშნულ ძეგლზე კვლავ გაგრძელდა შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის („იმერეთის ქვის ხანის ზოგიერთი ძეგლის გვიან პლეისტოცენისა და ჰოლოცენის პერიოდის კულტურათა გენეზისისათვის“) ფარგლებში (მეშველიანი... 2014: 23).

საწურბლიას მღვიმეში მომუშავე მკვლევართა (არქეოლოგები, გეოლოგები, პალეონტოლოგები, პალინოლოგები) მიერ გაკეთდა უმნიშვნელოვანესი აღმოჩენები. ამჯერად, ჩვენს ყურადღებას შევაჩერებთ პალეონტოლოგიურ და პალინოლოგიურ კვლევებზე, რომელიც მღვიმეში ჩატარებული საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციების დროს შესაბამისი სპეციალისტების მიერ იქნა შესრულებული. ჩვენი მიზანია, ამ მონაცემებზე დაყრდნობით საწურბლიას მღვიმის ფინალური ზედა პალეოლითური ეპოქის კლიმატურ-გეოგრაფიული სურათის ჩვენება.

საწურბლიას მღვიმის ფაუნაში მკვლევართა მიერ დაფიქსირებულია მთლიანი და ფრაგმენტული ძვლის 327 ერთეული. შესაძლებელი იქნა მათი იდენტიფიცირებაც. ესაა: ტახი (*Sus scrofa*) და კეთილშობილი ირემი (*Cervus elaphus*), რომელიც განსაზღვრული ფაუნისტური მასალის ნახევარზე მეტს წარმოადგენს. ჩლიქოსნებში ასევე წარმოდგენილია დიდი ზომის ბოვიდები (*Bos primigenius* and *Bison priscus*), ჯიხვი (*Capra caucasia*) და ირემი (*Capreolus*

ფინალურ ზედაპალეოლითურ A ფენაში დაფიქსირებული დომინანტი ფაუნა

capreolus). გარდა ამისა, ფაუნაში წარმოდგენილია ხორცისმჭამელი ცხოველების ნაშთებიც. კერძოდ, მურა დათვის (*Ursus arctos*), მგელის (*Vulpes vulpes*) და მელას (*Vulpes vulpes*) (Pinhasi... 2014: 12). მკვლევართა მიერ ფაუნისტურ მასალაში დადასტურებულ იქნა ასევე თევზის მალეები და თახვის (*Castor fiber*) ნაშთები. ეს სახეობა გავრცელებული იყო კავკასიაში (Baryshnikov 2002: 61-67; Vereshchagin 1967), ვიდრე მე-XIX საუკუნეში ისინი სრულიად არ გადაშენდნენ.

აღსანიშნავია, რომ პალეონტოლოგების მიერ ტახის ძვლები განისაზღვრა, როგორც ახალგაზრდა და ახალშობილი ინდივიდები. იმის გათვალისწინებით, რომ ჩვენთან, კავკასიაში ტახის გამრავლების პერიოდი მარტი-აპრილია, მაშინ შესაძლებელია, რომ სანურბლიას ბინადარი აქტიურად გვიან გაზაფხულ-ადრე ზაფხულში ნადირობდა, რასაც პალინოლოგიური მონაცემებიც ამყარებს (მეშველიანი.. 2014: 24-25).

მღვიმის ფაუნისტური მასალის შესწავლის შედეგად აღმოჩნდა მიკროფაუნისტური ნაშთებიც. უნდა ითქვას, რომ იგი საკმაოდ მრავალფეროვნებითაც არის წარმოდგენილი. კერძოდ, პატარა მღრნელების, კურდღლის, ღამურასა და სხვ. ნაშთები. როგორც მკვლევართა მიერ იქნა დადასტურებული, მიკროფაუნაში დომინირებული ადგილი უკავია პატარა მღრნელებს (*Arvicolinae voles*) და დიდი ზომის ზაზუნას (*Mesocricetus raddei*), წყლის თაგვის (*Arvicola terrestris*) და თხუნელას (*Ellobius sp.*) ნაშთებს. მართალია მცირე რაოდენობით, მაგრამ მიკროფაუნაში ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი უკავია მღრნელების ჯგუფში შემავალ შემდეგ სახეობებს – ციყვს (*Sciuridae*) და თაგვისმაგვარ მღრნელს (*Gliridae*). ამასთან ერთად, მღვიმის გვიანი ზედა პალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ღამურას (*Chiroptera*) და კურდღლის უკბილო ქვედა ყბის ნაშთები (Pinhasi... 11).

ფაუნისტური მასალების შესწავლის საფუძველზე მკვლევარები ამტკიცებენ, რომ ფაუნის ძირითადი ნაწილი

კარგად არის შენახული. ჩანს, რომ ძვლების უმეტესი ადგილი ადამიანის მიერაა მოხმარებული და წარმოდგენილია ფრაგმენტების სახით. აქვე, ისინი აფიქსირებენ ძვლებზე არსებულ ნაკანრებსა და ასევე დაზიანებებს, რომელიც მათი აზრით ძვლის ტვინის ამოღებასთანაა უნდა იყოს დაკავშირებული. შეიძლება იმის თქმაც, რომ ძვლებს ადამიანი იარაღის გასაკეთებლადაც ხმარობდა. თითქმის ყველა ძვალი ნანადირევ ცხოველს ეკუთვნის და მონადირეების მიერაა მოტანილი მღვიმეში. ამგვარად, საწურბლიას ბინადარნი კარგი და გამოცდილი მონადირეები იყვნენ, დიდი რაოდენობის ხორცის მოპოვება შეეძლოთ და, რომ მონადირეებს ათვისებული ჰქონდათ ამ რეგიონის განსხვავებული ეკოლოგიური ზონები **(მეშველიანი... 2013: 9).**

საწურბლიას მღვიმეში მიმდინარე საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის ფარგლებში პალეონტოლოგიური მასალების პარალელურად, აქტიურად მიმდინარეობდა პალინოლოგთა ჯგუფის (ე. ყვავაძე, ი. მარტყოფლიშვილი და სხვ.) მუშაობაც. მღვიმის პალინოლოგიური კვლევა 2007 წლიდან მიმდინარეობს. როგორც შესწავლამ აჩვენა, დანალექი ქანები მდიდარია არამარტო მცენარეთა მტკვრით და სპორებით, არამედ სხვა ორგანული არაპალინოლოგიური მასალითაც, როგორიცაა ხის მერქანის უჯრედები, სხვადასხვა სახის სოკოს სპორები, მწერებისა და ფეხსასრიანთა მიკროსკოპული ნარჩენები, ასევე სელის ბოჭკოები და სხვ.

პალინოლოგებმა საწურბლიას მღვიმის სხვადასხვა ფენებიდან 40-ზე მეტი ნიმუში შეისწავლეს და გააკეთეს დასკვნა, რომ კლიმატური პირობები დიდ გავლენას ახდენდა ადამიანზე. ადამიანი საწურბლიას მღვიმეში ცხოვრობდა მშრალი და თბილი კლიმატური პირობების დროს, ხოლო ცივ და ნესტიან კლიმატურ პირობებში მღვიმეს ტოვებდა, რადგან ამ დროს მღვიმეში წყალი დგებოდა, რის დასტურიცაა წყალმცენარეების ნაშთების აღმოჩენა. მკვლევართა აზრით, მაშინ როცა

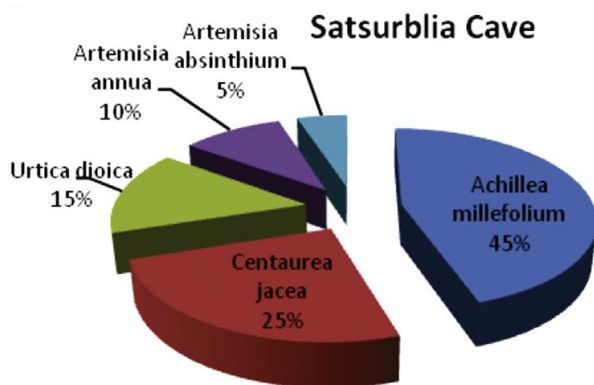
ადამიანი ტოვებდა მღვიმეს, იქ ცხოველები იდებდნენ ბინას (ყვავაძე... 2011: 85-100).

აღსანიშნავია, რომ საწურბლიას მღვიმის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დროს აღმოჩნდა საცხოვრებელი დონე – იატაკები, რომელიც თანხმლები არქეოლოგიური მასალით არქეოლოგებისთვის, გეოლოგებისთვის, პალინოლოგებისთვის და პალეონტოლოგებისთვის ინფორმაციის უტყუარი და მნიშვნელოვანი მონაცემთა ბაზაა, რომელიც მკვლევარებს საშუალებას აძლევს აღადგინონ იმდროინდელი ადამიანის ცხოვრების სურათი. კერძოდ, ქვის და ძვლის დამუშავების ტექნოლოგია, უძველესი ადამიანის კვების რაციონი, ვეღური სელის გამოყენება, ნადირობა და სხვ.

მკვლევართა მიერ შესწავლილ იქნა ოთხი ასეთი საცხოვრებელი იატაკი. მათი შესწავლის შემდეგ მივიღეთ შემდეგი სურათი. იმის გათვალისწინებით, რომ ფართოფოთლოვანთა და მათ შორის კაკლის მტვერი, მხოლოდ პირველ და მეორე საცხოვრებელ იატაკზე ჩანს, მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ ამ დროს კლიმატი უფრო თბილი იყო, ვიდრე მესამე საცხოვრებელი დონის ათვისებისას. ქვედა ფენებში, სითბოს მოყვარული, ფართოფოთლოვანები არაა, მაგრამ აღმოჩენილია ფიჭვის დამწვარი პარენქიმული უჯრედები. მათი აზრით, შესაძლებელია, მესამე და მეოთხე საცხოვრებელის ათვისების დროს, ფიჭვი მღვიმის ახლოს იზრდებოდა, რაც ცივ კლიმატზე მიუთითებს. ფიჭვის მერქანის უჯრედების გარდა, აღმოჩენილია ფიჭვის წიწვის ბაგეები, რომელიც, ისევე როგორც მერქანი დიდ მანძილზე ვერ ვრცელდება. ხის მერქნის და ბაგეების არსებობა კარგი არგუმენტია იმისათვის, რომ საწურბლიას მღვიმის გარშემო ფიჭვის ტყის არსებობა დადასტურდეს. მკვლევართა ამ მოსაზრებას ამყარებს ისიც, რომ მასალაში ბევრია ფიჭვის მტვრის მარცვლებიც (ყვავაძე... 2011: 85-100).

პალინოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ ასევე უმნიშვნელოვანესი აღმოჩენა დაადასტურა საწურბლიას ზედა პალეოლითურ ფენაში სამკურნალო მცენარეთა ნაშთების დაფიქსირების მხრივ. აღსანიშნავია, რომ სამკურნალო მცენარეთა მტვრიანას ნაშთები მსოფლიოს მრავალ სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზეა აღმოჩენილი (Merlin 2003; Chaves, Reinhard 2003; Eshleman 2003; Magyari... 2013). საწურბლიას მღვიმეში პალინოლოგებმა (ი. მარტყოფლიშვილი, ე. ყვავაძე) 22 ნიმუში აიღეს, რომელთაგან 10 მათგანი იქნა შესწავლილი და გამოქვეყნებული (Martkoplshvili, Kvavadze 2015: 42-52). დაფიქსირდა რამდენიმე სამკურნალო მცენარის მტვრიანას ნაშთები. კერძოდ, ღიღილო – 25 % (C. Jacea), აბზინდა – 10 % (A. Annua), მწარე აბზინდა – 5 % (A. Absinthium), ფარსმანდუკი – 45 % (A. Millefolium) და ჭინჭარი 15 % (U. Dioica).

საწურბლიას ზედა პალეოლითურ ფენაში დადასტურებული სამკურნალო მცენარეების პროცენტული მაჩვენებელი

**მღვიმეში დადასტურებული სამკურნალო მცენარეების
სია და მათი თვისებები**

სახეობა	ფარმაკოლოგიური თვისებები	გამოყენება სა- ხალხო მედიცინა- ში
Artemisia annua (ბალახოვანი აბ- ზინდა)	ანტი-მალარიული მოქმედება	მალარია
Artemisia absinthium (მწარე აბზინდა)	ანტი-მალარიული, ან- ტი-ანთებითი, სიცხის დამწვევი, ეპატროპ- როტექცია, ანტისეპ- ტიკური, ანტიიკრო- ბული, ტკივილგამა- ყუჩებელი, ანტირევ- მატიზმული, კიბო, გულსისხძარ- ღვთა, ათეროსკლე- როზი	რევმატიზმული, ათეროსკლერო- ზის, ტკივილგამა- ყუჩებელი, მალა- რიის ცხელების დროს, მუცლის ტკივილის, ჰეპატი- ტის, კიბოს
Achillea millefolim (ფარსმანდუკი)	ანტი-ანთებითი, ან- ტიმიკრობული, ანტი- ოქსიდანტი, არტერი- ული წნევის დამწვევი, ბრონქული, ანტიბაკ- ტერიული, კუჭ-ნაწ- ლავის ტკივილის, სესხლდენის შემაჩე- რებელი, ანტიდეპრე- სანტი, შარმდენი, საა- ბოროტე საშუალება	კუჭ-ნაწლავის და- ვადების სანინაალ- მდეგო, ანემია, დი- აბეტის, სისხლის შემაჩერებელი

Centaurea jacea (ლი- ლილო)	ანთების სანინაალ- მდეგო, შარმდენის სა- ნინაალმდეგო, ანტი- რევმატიზმის, ანტი- ბაქტერიული, ქოლე- რის სანინაალმდეგო, კუჭ-ნაწლავის, საჭ- მლის მომნელებული	ანტიანთებითი, შარმდენი, დიაბე- ტის
Urtica dioica (ჭინ- ჭარი)	ანტი-ანთებითი, ან- ტიოქსიდანტი, კიბოს სანინაალმდეგო, ან- ტიმიკრობული, გულ- სისხლძარღვთა, ეპატროპროტექცია	რევმატიზმი, ას- თმა, ანათემია, სისხლდენის სანი- ნაალმდეგო, ნიკრი- სის ქარი, სოკოვა- ნი დაავადება

ამდენად, პალეონტოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევების ფონზე მტკიცდება, რომ ფინალური ზედა პალეო-ლითის ფაზაში სანურბლიას მღვიმეში ჩანს ხელსაყრელი კლიმატურ-გეოგრაფიული გარემო, რაც სითბოსმოყვარულ მცენარეთა და ცხოველთა არსებობით დასტურდება. სრული-ად განსხვავებული სურათია ამავე პერიოდის სხვა ძეგლზე (ძუძუანას მღვიმე), რაზეც შემდგომში გვექნება საუბარი.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. მეშველიანი თ., ვეკუა ა., რუსიშვილი ნ., ყვავაძე ე., ჩაგე-ლიშვილი რ., ჯაყელი ნ., სახელმწიფო გრანტის „მონადირე-შემგრძოვებლობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადას-ვლა საქართველოში“ ფარგლებში 2008-2009 წწ. ჩატარებული საველე არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში, ძიებანი სა-ქართველოს არქეოლოგიაში, თბ., № 20, 2011a, 9-15

2. **მეშველიანი თ., ვეკუა ა., ჩაგელიშვილი რ., ჯაყელი ნ.,** ბელმნიტის საკიდი სანურბლიას მღვიმედან, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მაცნე, საბუნებისმეტყველო და პრეისტორიული სექცია, № 5, 2013b, 20-23
3. **მეშველიანი თ., ჯაყელი ნ., პინჰასი რ., ბელფერ-კონი ა., მაცკევიჩი ზ., ბარ-ოზი გ., ჩაგელიშვილი რ., ყვავაძე ე.,** სანურბლიას მღვიმის კომპლექსური კვლევის შედეგები, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მაცნე, საბუნებისმეტყველო და პრეისტორიული სექცია, № 6, 2014, 20-36
4. **ყვავაძე ე., მეშველიანი თ., ჯაყელი ნ., მარტყოფლიშვილი ი.,** სანურბლიას მღვიმეში 2011 წელს მოპოვებული მასალის პალეონოლოგიური კვლევის შედეგები, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მაცნე, საბუნებისმეტყველო და პრეისტორიული სექცია, № 3, 2011, 85-10
5. **Baryshnikov GF.,** Local biochronology of Middle and Late Pleistocene mammals from the Caucasus. Russ J Theriol 1: 61–67, 2002
6. **Chaves M; Reinhard K.J.,** Paleopharmacology and Pollen: Theory, Method, and Application. Mem Inst Oswaldo Cruz, Rio de Janeiro, Vol. 98(Suppl. I): 207-211, 2003.
7. **Eshleman C..** Upper Paleolithic imagination & the Construction of the Underworld. Published by Wesleyan University Press, Middletown. pp. 161-167, 2003
8. **Martkoplshvili I., Kvavadze E.,** Some popular medicinal plants and diseases of the Upper Paleolithic in western Georgia, Journal of Ethnopharmacology, 42-52, 166 – 2015
9. **Merlin M.D.,** Archaeological evidence for the tradition of psychoactive plant use in the Old World. Economic botany 57(1):295-323, 2003
10. **Magyari, P., Gaydarska, B., Pettitt, P., Chapman, J.,** Palaeoenvironments of the Balkan Lateglacial and their potential- were humans absent from Garden of Edem? Bulg. J. Archaeol. 3, 1–30, 2013.

11. **Pinhasi R., Meshveliani T., Matskevich Z., Bar-Oz G., Weissbrod L., Miller Ch., Wilkinson K., Lordkipanidze D., Jakeli N., Kvavadze N., Higham Th., Belfer-Cohen A.,** Satsurbliia: new insights of human response and survival across the Last Glacial maximum in the Southern Caucasus, PLOS ONE, October 2014, vol. 9, issue 10, e 111271, 1-27
12. **Vereshchagin NK.,** The Mammals of the Caucasus: A History of the Evolution of the Fauna. Jerusalem: Israel Program for Scientific Translations, 1967

Guram Chkhatarashvili

Reconstruction of climatic-geographical environment of final Upper Paleolithic stage of Satsurbliia cave based on Paleontological and Palynological investigations
Summary

In this paper we present Paleontological and Palynological investigations of Satsurbliia cave and show reconstructions of climatic-geographical environment of final Upper Paleolithic stage. According to materials we can see information about human activities such as hunting, cooking, the use of fibers and some medical plants.

*ირინე ვარშალომიძე,
რეზო ტაკიძე*

კირმანეული თეთრი სოფელ აჭყვისთავიდან

2014 წელს სოფელ აჭყვისთავში, ადგილობრივმა მცხოვრებმა ავთანდილ მემარნემ მიწის სამუშაოების დროს ვერცხლის მონეტები იპოვა. ერთ ერთი მონეტა წარმოადგენს XIII-XV სს მოჭრილ დასავლეთ ქართულ ვერცხლის ფულს – კირმანეულ თეთრს. მეორე კი გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალურ ვერცხლის ახჩას. მემარნის ინფორმაციით იმ ადგილას სადაც მონეტა იპოვა, ეკლესია იდგა, რომლის ნანგრევებიც გასული საუკუნის 70-იან წწ ციტრუსების პლანტაციის გაშენების დროს ტრაქტორით გადათხარეს. 2014 წელს ორთავე მონეტა ავთანდილ მემარნემ ქობულეთის მუზეუმს გადასცა. ამჟერად ჩვენი კვლევის ობიექტი მხოლოდ კირმანეული თეთრია.

შუბლი: წმ.ევგენიოსის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ.თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია. მარცხენა დოინჯშემოყრილი. აქვს ბერძნული წარწერა: ΓΕΝΙ.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. თავის ზედა ნაწილი სიქის არასწორად დარტყმის გამო მონეტა-

ზე არაა აღბეჭდილი. შემოსილია გრძელი და განიერი სამოსით. ჰორიზონტალურად განვდილ მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო უჭირავს. მოხრილ მარჯვენა ხელში-მოკლებუნიანი ლაბარუმი. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. ქვე-მოდ სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული წარწერა: ... OKO..

1204 წელს ჯვაროსნებმა კონსტანტინეპოლი აიღეს და ბიზანტიის სამფლობელოები გაინაწილეს. საქართველოს ჯარმა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო დაიკავა და ტრაპიზონის დამოუკიდებელი სამეფო შექმნა. მეფედ საქართველოს სამეფო კარზე გაზრდილი ბერძენი უფლისწული ალექსი კომნენი დასვა. მალე საქართველოს მონროლები შემოესია. რუსუდანის გარდაცვალების შემდეგ მონღოლებმა სამეფო ტახტზე ორივე პრედენდენტი დავით ულუ და დავით ნარინი დაამტკიცეს. მონღოლებს დავით ნარინი აუჯანყდა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. სადაც დარჩა სიკვდილამდე. მონღოლების წინააღმდეგ მებრძოლ ნარინს არ დავიწყებია ის პოლიტიკური უპირატესობა, რომელიც ქართველებს XIII საუკუნის დამდეგისათვის ჰქონდათ ტრაპიზონში მოპოვებული. 1282 წ. დავით ნარინი ტრაპიზონს შეესია და ალყა შემოარტყა. ტახტზე საქართველოში გათხოვილი იოანეს II-ს და თეოდორა ავიდა. ტრაპიზონთან ურთიერთობის შედეგი უნდა იყოს ტრაპიზონის ასპრების გვერდით ჩვენში ამავე ტიპის ფულის გაჩენა. სწორედ ასეთ ვითარებაში უნდა წარმოშობილიყო კირმანეული თეთრი. როგორც ვარაუდობენ ეს მონეტები დავით ნარინს უნდა მოეჭრა (თ.აბრამიშვილი, 1984:8). ტრაპიზონის კეისრების მანუილ I-ის და იოანე II-ის ასპრების მიბაძვით. მათი გამოყოფა ორიგინალებისაგან რთულია. ემისია დაიწყო XIII საუკუნის 80-იანი წლებიდან და გაგრძელდა XV საუკუნის ჩათვლით (გ.დუნდუა, ი.ჯალალანია, 2009:92|93).

კირმანეული თეთრი დასავლეთ საქართველოშია ძირითადად აღმოჩენილი განძებისა თუ ერთეულების სახით: ქუთაისში, სოხუმში, ფოთში, ვანში, ზუგდიდის მიდამოებში და ა.შ. რამდენიმე შემთხვევა აღმოსავლეთ საქართველოშიცაა დაფიქსირებული (თ.აბრამიშვილი, 1984:108,113). რაც შეეხება ჩვენს რეგიონს, აქ

კირმანეული თეთრის გამოვლენის ერთი შემთხვევაა ცნობილი. 1954 წ. ქობულეთის რაიონის სოფელ ციხისძირში აღმოჩენილია კირმანეული. იგი მოსკოვის სახელმწიფო მუზეუმმა შეიძინა (თ.აბრამიშვილი, 1984:112). 2 ტრაპიზონის ასპრი გვხვდება ციხისძირის XIII ს. სელჩუკური მონეტების განძში (გამოუქვეყნებელია). როგორც ვხედავთ ანალოგიური ფული ჩვენთან მეტად მცირე რაოდენობითაა მოპოვებული. ამიტომაც აჭყვისთავის აღმოჩენას ამ კუთხითაც დიდი მნიშვნელობა აქვს. აქამდე ქობულეთის მუნიციპალიტეტიდან მონეტები ცნობილი იყო მხოლოდ ზღვისპირა სექტორში: ციხისძირი, ქობულეთი, ბობოყვათი, ფიჭვნარი. ახალმა მონაპოვარმა კი გვიჩვენა რომ ფულადი მიმოქცევა და სავაჭრო ურთიერთობები განვითარებული ყოფილა რეგიონის სიღრმეშიც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თ.აბრამიშვილი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრებისა და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი, თბ.1984;
2. გ.დუნდუა, ი.ჯალალანია, ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი, თბ. 2009.

Irine Varshalomidze,

Rezo Takidze

“Kirmaneuli Tetri” from the villiage Achvistavi Summary

In 2014 in Achkvistavi village (kobuleti) Avtandil Memarne found a coin in his homestead. Obv. St.Eugenius bearded, with the cross. Greek inscription. Rev. King with labarum and globe. Solomon's seal. Greek inscription. Kirmaneuli Tetri were minted and circulated in West Georgia until the 16 th c., over two centuries after the changing the monetary type in the Empire of Trabizon at the beginning of the 14 th c.

**არტაანელთა ისტორიული მეხსიერების საკითხები –
ნაშრომი შესრულებულია საგარანტო პროექტის
(FR/1962-105/14) „არტაანის ქართული კულტურული
მემკვიდრეობის ძეგლები“-ს ფარგლებში)**

წინამდებარე ნარკვევი ემყარება 2015-2016 წლებში თურქეთის რესპუბლიკაში, კერძოდ, არტაანის ოლქში შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტის (NFR|196|2-105|14), „არტაანის ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების“, ფარგლებში ჩატარებული კომპლექსური ექსპედიციების დროს მოპოვებულ მასალებს.

საზოგადოდ, ცნებები: „ისტორიული მეხსიერება“, „კულტურული მეხსიერება“, „კოლექტიური მეხსიერება“, „სოციალური მეხსიერება“ თანამედროვე ჰუმანიტარული პროფილის სამეცნიერო დარგებში ფართოდ გამოიყენება. მათი საერთო ნიშანი ის არის, რომ ერის, კოლექტივის, სოციალური ჯგუფის მოღვაწეობის პროცესში ყალიბდება სპეციფიკური მნიშვნელოვანი მექანიზმი, რომელიც ცოდნის, ინფორმაციის დაცვას და გადაცემას უზრუნველყოფს. თითოეული ეს ტერმინი შეიცავს კონკრეტული შინაარსს, თუმცა ხშირად ადგილი აქვს მათ ნიველირებას, ან ერთი ტერმინის სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოყენებას. საკუთრივ „ისტორიული მეხსიერების“ სტრუქტურას აყალიბებს: 1)მატერიალური კულტურის ძეგლები 2) სოციალური ურთიერთობების ფორმები 3)ენა, ფართო გაგებით, რომელიც მოიცავს სულიერი კულტურის მრავალ ასპექტს, მათ შორის ფოლკლორს (ნეკელიუდოვი, 2007: 77-86). ჩვენი დაკვირვების საგანს სწორედ უკანასკნელი, მესამე კომპონენტი წარმოადგენს. აქვე აღვნიშნავთ, რომ გვექონდა რა ინფორმაცია, აღნიშულ ტერიტორია ქართული მოსახლეობისაგან პრაქტიკულად დაცლილია, ხოლო მათ ნამო-

სახლარზე დასხლებულან ეთნიკური თურქები, ქურთები, სომხები დ.ა.შ.,-ცხადია, აქ ვერ შევავსოვებდით ქართულ ენაზე არსებულ კლასიკურ ფოლკლორულ არტეფაქტებს, ამიტომ გამოვეკვეთეთ მუშაობის სტრატეგია: უნდა დავკვირებოდით არტაანელთა ისტორიულ მეხსიერებას, კერძოდ, მათ ხსოვნაში შემორჩენილ, დაღეკილ ცნობებს ქართველებზე, მათ კულტურასა და ისტორიაზე. ვითვალისწინებდით იმასაც, რომ ისტორიულად აღნიშნულ ტერიტორიაზე ადგილი ჰქონდა განსხვავებულ კულტურათა თავმოყრას, შესაბამისად, კულტურათა დიალოგს. ამის გათვალისწინებით შევადგინეთ კითხვარი, რომლის მიხედვითაც უნდა ჩაგვეწერა: ტოპონომური თქმულება-გადმოცემები, ზეპირი ისტორიები, მატერიალური კულტურის ძეგლებთან (ციხეები, ეკლესიები) დაკავშირებული ინფორმაცია და თქმულებები. ექსპედიციის მსვლელობამ აჩვენა, რომ ჩვენი სტრატეგია სწორი აღმოჩნდა-შესასწავლ რეგიონში აღარ ცხოვრობს ქართული მოსახლეობა ან, თუ ცხოვრობს, დაუკარგავს კულტურული იდენტობა და, შესაბამისად, არ არსებობს ქართული ფოლკლორი. სამაგიეროდ, აქაური მოსახლეობის მეხსიერებაში, მწირად, მაგრამ მაინც, ჯერ კიდევ შემორჩენილა ხსოვნა ქართველებზე, მათ განსახლებაზე, ციხეებსა და ეკლესიებზე, ტოპონიმებზე. თუმცა, ამ თვალსაზრისით, თანამედროვე არტაანის სხვადასხვა რაიონი განსხვავებულ სურათს აჩვენებს. კერძოდ, ჩვენ მიერ დასახული ამოცანის გათვალისწინებით, შედარებით საინტერესო აღმოჩნდა ფოცხოვი: აქაურთა მეხსიერებაში შედარებით უკეთ არის შემონახული ქართული ტოპონიმები, თქმულებები, ზეპირი ისტორიები ქართველებზე (ქართველობაზე), მათთან ურთიერთობაზე, საერთო ისტორიაზე. მეტიც, მათი მონათხრობიდან ჩანს, რომ გამოყოფენ თავს დანარჩენი არტაანელებისაგან, ისტორიულად ქართველებთან უფრო მეტ სიახლოვეზე მიუთითებენ. აი, რა მოგვიყვა 86 წლის ფოცხოველი, მუსტაფა ერდერი: „აქურები (ფოცხოველები-ე.მ.) ადრე დასახმარებლად არა არტაანელებს, არამედ ქართველებს, აჭარლებს ვუხმობდით. მახსოვს, 10-15

ცხენოსანი ჩამოსულა ჩვენს დასახმარებლად. არდაანში დღესაც გვეუბნებიან-განსხვავებულნი ხართ: მალღები, ლამაზები, ამაყებიო. ოღუზების (ყივჩაღების-ე. მ.) შთამომავლები ვართ. ბაბუა ამბობდა, აქ ბევრი გურჯი ცხოვრობსო“.

ექსპედიციის მუშაობის პერიოდში გამოვკითხეთ 40- მდე ინფორმატორი, ჩავინერეთ 65 ერთეული ტექსტი. მათი ჟანრული მახასიათებელი ძირითადად ასეთია: ტოპონიმური გადმოცემები, ზეპირი ისტორიები, თქმულებები. მასალაზე დაკვირება საშუალებას გვაძლევს, გავაკეთოთ ზოგიერთი დასკვნა:

1) არტაანის მოსახლეობაში ქართველებსა და საქართველოზე ასე თუ ისე ინფორმაცია აქვთ ფოცხოვის რაიონში, აგრეთვე, სამხრეთ საქართველოდან, კერძოდ, მესხეთიდან გადმოსახლებულ მაჰმადიანი მესხების შთამომავლებს. ისინი მესხეთიდან გადმოსახლების თარიღად ასახელებენ პირველი მსოფლიო ომის პერიოდს. კომპაქტურად დასახლებულან სოფლებში: ბაღდაშენი, ჭინჭრობი, ბაღქიჩილანი (ისტორიული სოფელი დუდუნა). აღნიშნულ სოფლებში, მათი გადმოცემით, ადრე ქართველები სახლობდნენ. მაგალითად, სოფელ ჭინჭრობში 91 წლის ქიაზიმ არჯი მოგვიყვას, რომ მისი წინაპრები ამ სოფელში ახალციხიდან გადმოსულან. თავად მას ცოლად შეურთავეს XIX საუკუნის დასაწყისში აჭარიდან, ხულოს რაიონის სფელ ბაკოდან არტაანში საცხოვრებლად გადმოსული მიქელაძეების ქალი. ქიაზიმის თქმით, ჭინჭრობში ბოლო დრომდე 7 ქართული ოჯახი ცხოვრობდა. მათ შორის, ერთი, 73 წლის ქემალ დემირის ოჯახი (ხულოდან, სოფელ ნაბლანიდან 1919 წელს გადმოსახლებული მიქელაძეების შთამომავალი) დღესაც აღნიშნულ სოფელში ცხოვრობს. აჭარასა და მესხეთ-ჯავახეთთან უფრო ინტენსიური კულტურულ-ისტორიული კავშირი ჰქონიათ ფოცხოველებს. აქ, სხვადასხვა სოფელში, არაერთ აჭარიდან და მესხეთიდან გადმოსახლებულთა შთამომავალს შევხვდით. ფოცხოველები მოგვითხრობენ, რომ ინტენსიური მიმოსვლა ჰქონიათ მესხეთსა და აჭარაში, იქ ჰყავთ ნათესავებიც.

არტაანის მოსახლეობის უფრო დიდი ნაწილი აცხადებს, რომ ისტორიულად აღნიშნულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ არა ქართველები, არამედ თურქები, სომხები, ბერძნები ან სულაც რუსები. მათ არ ახსოვთ (არ იციან), ხოლო ხშირად, გარკვეული იდეოლოგიური კონიუქტურის გავლენით, უარყოფენ აღნიშნულ ტერიტორიაზე ოდესღაც ქართული სოფლებისა და მოსახლეობის არსებობას. საგულისხმოდ გვეჩვენა სოფელ ბიორკში ადგილობრივი მცხოვრების, ოქტაი აქფინარის (წარმოშობით ჩეჩენი, 64 წლის), ნაამბობი, რომ აქ ქართველები დღესაც ცხოვრობენ, თუმცა მალავენ თავის წარმოშობას. არტაანელთა ამ ნაწილის მონათხრობიდან არ ჩანს, რომ მათ ოდესმე „კულტურული დიალოგი“ ჰქონდათ ქართველებთან (ყოველ შემთხვევაში კულტურული ურთიერთობის ყოველგვარი კვალი წაშლილა). საერთო შთაბეჭდილება კი ისეთი გვრჩება, რომ როდესაც თანამედროვე არტაანელთა წინაპრები აღნიშნულ ტერიტორიაზე მოსულან და დასახლებულან, იქ ქართველები უკვე აღარ სახლობდნენ ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ამ დროისთვის დაკარგული ჰქონდათ კულტურული იდენტობა. ამას მოწმობს ისტორიული ცნობებიც. კერძოდ: 1595 წელს შედგენილი „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, სამცხე-საათაბაგოში 12738 კომლიდან 12339 ქართველია (გურჯისტანის...1958:500-501). თუმცა უკვე რუსეთის იმპერიის 1897 წლის აღწერის მასალებში (რუსეთის...1904:34-35) კარგად ჩანს, რომ დემოგრაფიული სურათი მკვეთრად შეცვლილა: არტაანში ყოველ ათას კაცზე მოდის 807 მუსულმანი, 147-მართლმადიდებელი (ქართველები, ბერძნები, რუსები), ხოლო დანარჩენი-სხვა აღმსარებლობის. ამათგან ქართულ ენას ფლობს 93 კაცი და 33 ქალი

2) კითხვაზე-თუ სად წავიდა (გადასახლდა) ადგილობრივი, ძირძველი (ავტოქტონური) მოსახლეობა, არტაანელები ასახელებენ ფოცხოვს (ფოსოვს), შედარებით იშვიათად-ართვინს. ეს, ალბათ, იმიტომ, რომ ამ რეგიონში ქართველები სახლობენ. არტაანელები ქართველებისაგან ტერიტორიის დაცლის მიზეზად

ძირითადად ასახელებენ ავადმყოფობობის გავრცელებას, ეპიდემიას (ზოგჯერ აკონკრეტებენ-შავ ჭირს). მაგალითად, სოფელ კალეჯიკში მოგვიყვენენ, რომ დიდი ხნის წინ აქ შავი ჭირის ეპიდემია გავრცელებულა, მოსახლეობის დიდი ნაწილი გარდაცვლილა, მხოლოდ რამდენიმე ადამიანს მოუსწრია ფოცხოვში გადახვეწა. არც ისინი და არც მათი შთამომავლები უკან აღარ დაბრუნებულან, სოფელი გავერანებულა. დიდი ხნის შემდეგ აქ თურქები მოსულან და დასახლებულან (მთქმელი- სინაში ჩახმახ, 69 წლის). ჰანაკის რაიონის სოფელ ავჯილარში ქართველების გადახვეწის მიზეზად დაგვისახელეს მიწისძვრა, გვაჩვენეს ნასოფლარიც, რომელიც ერთ დროს ქართველებით ყოფილა დასახლებული (მთქმელი-სერაათან აიდემირ, 61 წლის).

3) არტაანელები ჰყვებიან, რომ ეკლესია-მონასტრები, რომელთა მხოლოდ ნანგრევებიღაა შემორჩენილი, თითქოს ააშენეს არა მარტო ქართველებმა, არამედ სომხებმა, ბერძნებმა, რუსებმა. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს არა მარტო მეხსიერების პრობლემასთან, არამედ გარკვეული პროპაგანდის შედეგთან, რომელიც აღნიშნულ რეგიონში დიდი ხანია მიმდინარეობს. იგივე შეიძლება ითქვას ციხეებსა და საფორტიფიკაციო ნაგებობებზე. კერძოდ, მიუთითებენ, რომ მათი დიდი ნაწილი აშენებულია თურქების მიერ, ასახელებენ ბერძნებს, რუსებს, ქართველებს. კალეჯიკის, ადრინდელი კუმურლუხის ციხის, შესახებ აღნიშნავენ, რომ ურარტუს ეპოქის ძეგლია. სხვა ინფორმატორის თქმით, ციხე “გურჯმა” დევებმა (გოლიათებმა, ტიტანებმა-ე. მ.) ააშენეს, ხოლო ციხის ქვეშ გადის „ალთინ სუი“-ოქროს წყალი.

4) არტაანელთა მეხსიერებაში, თუ არ ჩავთვლით ფოცხოვს, ქართული ტოპონიმების კვალი პრაქტიკულად წაშლილა. თითზეა ჩამოსათვლელი ქართული წარმოშობის ტოპონიმები, რომლებიც აქ ახსოვთ, კერძოდ: ჭინჭრობი, დუბიხევი, თოროხევი. რაც შეეხება ფოცხოვს, როგორც ვთქვით, აქაურთა მეხსიერებას ქართული მიკრო და მაკროტოპონიმები შედარებით უკეთ შემოუნახავს.

კერძოდ: ხევიჭალა, ხევეთი, გორიძირი, ჭანჭახი, ღორღელე, ჭუანთელი, ნაბახტევი, შუარტყალი, სათლე(სათლელი), ლამიანი, შურლაული, გიორგინმინდა, გიორგისუბანი, აგარა, ორთამელე, ჭაბორია, ბანარხევი დ. ა. შ. მიუხედავად მოლოდინისა, თითო-ოროლა ნიმუშის გარდა, ვერ მოვიპოვეთ ტოპონიმური თქმულება-გადმოცემა. რაც ჩავინერეთ, ისიც ტოპონიმის ახსნის მცდელობაა. მაგალითად, მოგვიყვანენ, რომ არსიანის მთების სახელი მომდინარეობს იმ მეომრის საკუთარი სახელიდან, რომელსაც ეს მიწა დაუპყრია, ბრძოლით მოუპოვებია. შადევანი (სოფელია მდინარე მტკვრის სათავეში) მომდინარეობს „შადრევანიდან“-სოფელი მდიდარია წყლით. ბაგდაშენი, რომელიც მდიდარია ხილით, მომდინარეობს ბალიდან. კარგი ყველის დამზადებით ცნობილი სოფელ ქოლქოის სახელი უკავშირდება „ყველის ერთ კოლს“, აგარა უნდა მომდინარეობდეს „აგერადან“, („აგერ არის“) დ. ა. შ.

5)არტაანელებს აქვთ გადმოცემები, რომლებიც ციხეების მშენებლობას შეეხება. მაგალითად, სოფელ ბიორკაში მოგვიყვანენ, რომ კოშკი, რომელიც მაღლობზე მდებარეობს, აუგიათ იმ გოგონასთვის, რომელსაც მამამ ბალახის ცელვის დროს ფეხი მოაცალა. გოგონას ძმებს, ისინი ორნი ყოფილან, დახეიბრებული დისათვის საცხოვრებლად კოშკი აუგიათ (მთქმელი ოქთაი ფერათოღლუ, 64 წლის). ფოცხოვში დიდი ხნის წინ მერეს ციხის მფლობელს ულამზესი ქალი შეჰყვარებია და მისი ცოლად მოყვანა განუზრახავს, თუმცა, ქალს სხვა ჰყვარებია და უარზე მდგარა. ის მოიტაცეს და ციხის მფლობელს მიჰგვარეს, თუმცა თავს იმით უშველა, რომ ციხის ქონგურებიდან გადაეშვა და დაიღუპა. ის იქვე, ციხეში, დაუკრძალავთ (მთქმელი ერგუნ თანრიოგლუ, 81 წლის). ქინძოტამალას ციხის შესახებ გვიყვებიან, რომ ის რუსებს აუშენებიათ. ციხის ქვემოთ გვირაბი გაუთხრიათ, რომელიც მოპირდაპირე ხეობაში გადიოდა. ერთ-ერთი შემოსევის დროს, მოლალატეს გაუთქვამს ციხის საიდუმლო და გვირაბი მი-

ნით ამოუვსიათ (მთქმელი ისმეთ ფერჰაჩი, 67 წლის). მსგავსი ნარატივი არაერთ სხვა ციხესთან დაკავშირებითაც მოგვიყვანენ.

6) ფოლკლორი ღია სისტემაა, რომელშიც შეედინება საერთაშორისო გავრცელების სიუჟეტები, თემები, მოტივები, სახეები და ნაციონალური სამოსელით იმოსება. სამხრეთ საქართველოს ფოლკლორში გვხვდება არაერთი სიუჟეტი, პერსონაჟი და ჟანრი, რომელიც აქ აღმოსავლური, მათ შორის თურქული, ფოლკლორიდან შემოსულა და დამკვიდრებულა. მაგალითად, ასეთია განსაკუთრებული პოპულარობით გამორჩეული, XVI-XVII საუკუნეებში აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე შექმნილი, ქოროღლის ეპოსი, რომელიც განსხვავებულ ეთნოკულტურათა შორის ეპიკური სიუჟეტის საერთაშორისო გავრცელების პრეცედენტია. უშუალოდ აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობს ეპოსის ამიერკავკასიურ-ქართული და თურქული ვერსიები (ჩლაიძე 1978:45-49). აღნიშნული ძეგლის არაერთი ვარიანტია დაფიქსირებული აჭარულ ზეპირსიტყვიერებაშიც (კაშია 2016). ფოცხოვში თურქულ ენაზე ჩავინერეთ ქოროღლის რამდენიმე ვარიანტი, რომელიც ახლოს დგას სწორედ აჭარულთან. ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ საქმე გვაქვს ისტორიულად ერთგვაროვან კულტურულ-გეოგრაფიულ არეალთან.

აღმოსავლური ფოლკლორის პოპულარული პერსონაჟია ბრძენი ლუყმანი, რომლის შესახებ არაერთი თქმულება-გადმოცემა მოიპოვება ქართულ, კერძოდ, აჭარულ და ლაზურ ზეპირსიტყვიერებაშიც. „ლუყმან-ეჟიმი“-ასე ეძახიან აჭარაში უკვდავების მაძიებელ გმირს, რომლის სახეც მრავალმა აჭარულმა გადმოცემამ შემოგვინახა. იგი მსოფლიოს ისლამის აღმსარებელი ხალხების მითოლოგიური პერსონაჟის-ლუყმანის ადგილობრივი კოლორიტული სახეა“ (თავდგირიძე 2001:72). ლუყმან-ეჟიმი პოპულარული პერსონაჟია არტაანელთა ფოლკლორშიც, თუმცა აქ, აჭარულისგან განსხვავებით, მის სახეს დაჰკრავს ირონიული, კომიკური ელფერი. მაგალითად, ფოცხოვში ჩვენ მიერ ჩანერილ ტექსტებში გვხვდება ასეთი პასაჟი: „ლუყმან ეჟიმს

უთხრეს, რომ ავადმყოფობაა გავრცელებულიო. ამის გაგონებაზე, შეშინებულმა უკანმოუხედავად მოკურცხლა, გაიქცა“, ან კიდევ: „ლუყმანს თანასოფლელებმა შესჩივლეს: შენი ვაჟი ცხენზე ამხედრებული მოდიოდა, ჩვენს დანახვაზე ცხენიდან გადმოხტა და მოფსაო. ლუყმანს ასეთი პასუხი გაუცია: ჩემი ვაჟი რომ ყოფილიყო, პირდაპირ ცხენიდან გადმოაფსამდაო“ (მთქმელი მუსტაფა ერდერ, 86 წლის).

საყურადღებოდ გვეჩვენება შაკიკის სამკურნალო შელოცვის ტექსტი, რომელიც სოფელ სათლელში ჩავინერეთ (მთქმელი ემინ ჩავუში, 65 წლის):

„შაკიკი შამიჯი,
დარიკოსა სათაბურჩასა ბოლოსა,
რევასხანიათა თიასა,
ასისკანსა ქიასა,
სიმიინდი, გორია,
გაბალა ბილესა“

როგორც ვხედავთ, ტექსტი, მისი სიტყვები დამახინჯებულია, რაც სულაც არ არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მთქმელმა საერთოდ არ იცის ქართული ენა, შესაბამისად, მან ვერ მოგვცა ცალკეული სიტყვების განმარტება. თუმცა, ის გვარწმუნებდა, რომ მთლიანად ტექსტს, თითოეულ სიტყვას მაგიური ძალა აქვს და შაკიკის დაავადებას ჰკურნავს.

ამრიგად, საველე სამუშაოების შედეგად მოპოვებული მასალა საშუალებას გვაძლევს გამოვკვეთოთ თანამედროვე არტანულთა ისტორიული მეხსიერების მხოლოდ ზოგადი კონტურები. იმედი გვაქვს, უფრო კონკრეტული დასკვნების გაკეთებაში დაგვეხმარება მომდევნო ექსპედიციებში მოპოვებული მასალა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გურჯისტანის...1958: გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი, III, ტექსტი გამოსცა, თარგმნა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ, თბილისი;
2. თავდგირიძე 2001: თავდგირიძე ხ., მითოლოგიური გადმოცემები აჭარაში, ბათუმი;
3. კაშია 2016: „ქოროლლის ეპოსის“ ქართული ვერსიის აჭარული ვარიანტები, დისერტაცია ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, იხ., ინტერნეტრესურსი: bsu.edu.Ge;
4. ჩლაიძე 1978: ჩლაიძე ლ., ქოროლლის ეპოსის ქართული ვერსია, თბილისი;
5. ნეკლიუდოვი 2007: Неклюдов С. Ю. Заметки об исторической памяти в фольклоре, Studia Ethnologica, IV, С.-Петербург.;
6. რუსეთის...1904: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Тетрад 2.

Elguja Makaradze

Temur Avaliani

Historical memory of Ardahan people

Summary

The article deals with historical memory of Ardahan people. The conclusions are based on the materials obtained during fieldwork, namely: in toponyms and toponymic stories-legends, oral history, folklore artifacts.

**მასალები ქართულ მუჰაჯირთა
შთამომავლების დასახლებებითვის თურქეთის
შავიზღვისპირეთში**

თურქეთი, საქართველოს სამხრეთი მეზობელი ორ კონტინენტზე გადაჭიმული უზარმაზარი ქვეყანაა. გეოგრაფიულად ქვეყანა დაყოფილია 7 რეგიონად, რაც შეეხება ოფიციალურ ადმინისტრაციულ სტრუქტურას, რეგიონები იყოფა პროვინციებად (ილებად). სულ თურქეთში 81 პროვინციაა. პროვინციები თავის მხრივ რაიონებად (ილჩეებად) იყოფა და მათი რაოდენობა 923-ს შეადგენს.

თურქეთში საკმაოდ ბევრი ქართველი ცხოვრობს. ისინი თვითდასახელებისას, ეთნიკური ვინაობის განსაზღვრისათვის იყენებენ ცნებებს „ქართველი“, „გურჯი“, „ჩვენებური“, „ლაზი“. ეს თემა ვრცელ განსჯას იმსახურებს, მაგრამ ამჯერად მხოლოდ იმას შევნიშნავთ, რომ თვითდასახელებაში ფიგურირებს „გურჯი“ და „ლაზი“. მუჰაჯირთა შთამომავლის თუ შავშ-კლარჯის „გურჯი“ არასდროს გულისხმობს „ლაზს“ და ისიც ცნობილი ფაქტია, რომ თურქეთში მცხოვრები ლაზები, მათ შორის, ცხადია, მუჰაჯირთა შთამომავლები, იშვიათი შემთხვევების გარდა, თავს ქართველი ერის ნაწილად არ მიიჩნევენ. საზოგადოდ კი, თურქეთში მცხოვრები ქართველები (საკუთრივ ლაზების ჩათვლით), უმეტესად, ლაზებს ქართველების ახლო ნათესავ, მაგრამ დამოუკიდებელი ნაციონალობის ხალხად მიიჩნევენ. ერთი გურჯის ფორმულირებას თუ გამოვიყენებთ, „ჩვენ ერთი ძირი (// ფესვი) გვაქვს“ (ჩოხარაძე, 2016 (1) : 32).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფლებზე საუბრისას ქვემოთ მხოლოდ გურჯების დასახლებებით შემოვიფარგლებით თუმცა აღვნიშნავთ, რომ ისტორიული ლაზეთის მიღმაც, თურქეთის შიდა პროვინციებში მრავალი ლაზური დასახლებაა.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართველები თურქეთის არაერთ პროვინციაში ცხოვრობენ, მეტადრე, ქალაქებში, მაგრამ კომპაქტური დასახლებები თავმოყრილია მარმარილოს და შავი ზღვის რეგიონში (შავი ზღვის რეგიონის ფარგლებშია ართვინის პროვინციაც, რომელშიც, ძირითადად, ისტორიული სამხრეთ საქართველოს მკვიდრი მოსახლეობა ცხოვრობს).

სულ თურქეთში მუჰაჯირთა შთამომავლების ოთხასზე მეტი სოფელია. ქართველთა დასახლებების სისტემატიზაციისთვის კიდევ ბევრი მუშაობაა საჭირო, და შესაბამისად, სტატიაში წარმოდგენილი მონაცემების გარკვეული ნაწილი ჯერაც დასაზუსტებელი და შესავსებია, მიუხედავად ამისა, მონაცემთა სისტემატიზაციის აქ წარმოდგენილი საფეხური შეიძლება მივიჩნიოთ მომავალი კვლევების ერთგვარ საფუძველად და მასალად პირველადი სურათისთვის.

სხვა მონაცემებთან ერთად, ქვემოთ წარმოდგენილია 280 სოფლის სია. სამხრეთ საქართველოდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლების რაოდენობა თურქეთის შავიზღვისპირეთში უფრო მეტია, მაგრამ ჩამონათვალში შევიტანეთ მხოლოდ ის სოფლები, რომლებშიც დღემდე ლაპარაკობენ ქართულად ან ნასახი მაინცაა შემორჩენილი ქართული ენისა. ამჯერად არ ვმიჯნავთ წმინდა ქართულ და შერეულ სოფლებს. მონაცემები მომავალში კიდევ დაზუსტება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ დასახლებული რიცხვი, ამ ეტაპზეც, რეალობასთან მიახლოებულია.

სოფლებთან ერთად ვცდილობთ, მივუთითოთ რეგიონი, საიდანაც ამ სოფლის მოსახლეობაა წასული (აჭარა, კლარჯეთი, შავშეთი, ტაო), აგრეთვე რაიონი ან ხეობა. მაგალითად, ჩვენ მიერ მითითებული საგეოგრაფიო სახელი აჭარა შეესაბამება აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკის ტერიტორიას. იქვე ვცდილობთ მონაცემის დაზუსტებას, დაკონკრეტებას რაიონის ან ხეობის დონეზე აქ, ერთი მხრივ, მუჰაჯირთა შთამომავლების თვითდასახელების, მეორე მხრივ, თანამედროვე ადმინისტრაციული

სტრუქტურის საფუძველზე გამოვყოფთ შემდეგ რაიონებს ან ხეობებს: 1. ხულო; 2. შუახევი; 3. ქედა (ზოგჯერ, როცა მასალა უფრო მეტი დაკონკრეტების შესაძლებლობას არ გვაძლევს, დასახელებულ რაიონებს ვაერთიანებთ ერთი საგეოგრაფიო სახელის („აჭარისწყლის ხეობა“) ფარგლებში); 4. მაჭახელი; 5. ბათუმი – ვგულისხმობთ დაახლოებით თანამედროვე ხელვაჩაურის რაიონს (ნიგალის ხეობის საქართველოში დარჩენილი ტერიტორიის ჩათვლით); 6. ჩაქვი; 7. ქობულეთი (ვგულისხმობთ თანამედროვე ქობულეთის რაიონს ჩაქვის გარდა).

ფუძესოფლების აღნიშვნას ამჯერად ნაკლებად ვცდილობთ, ამასთან შევნიშნავთ, რომ მონაცემების დიდი ნაწილი უშუალოდ სოფლებშია აღებული ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის 2013-2016 წლების სამეცნიერო ექსპედიციების ფარგლებში. ამის მიუხედავად, უნდა შევნიშნოთ, რომ, მართალია, მუჰაჯირთა შთამომავლები, ძირითადად, ინახავენ ხსოვნას ფუძე-სოფლების შესახებ, არის არაერთი შემთხვევა, როცა მეხსიერებაში ჩარჩენილი მეტად ბუნდოვანი ინფორმაცია ართულებს რეალობის აღდგენას და თვით სოფელში აღებული მასალაც კი დაზღვეული არაა უზუსტობისგან. ხშირ შემთხვევაში, რესპონდენტი ვერ იხსენებს წინაპართა საცხოვრებელ სოფელს, ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს რეგიონზე... აღნიშნული მოვლენა არ არის საყოვეთაო, თუმცა, ბევრგანაა მკაფიოდ გამოკვეთილი სამწუხაროდ, მშობლიურ ენასთან ერთად, მუჰაჯირთა შთამომავლების მნიშვნელოვან ნაწილში დაიშრიტა ინფორმაცია წინაპართა სამშობლოსა და მიწა-მამულის შესახებ. „ბათომიდან მოსული“ შეიძლება ნიშნავდეს ზემო აჭარიდან, მაგალითად, ღორჯომიდან გადასახლებულსაც, მურღულის რომელიმე სოფლიდან წასულსაც, ქობულეთელ მუჰაჯირსაც და ა.შ. (ჩოხარაძე, 2016 (2):136); ამდენად, კვლევის ამ ეტაპზე ზოგიერთი მონაცემი დასაზუსტებელია, ამიტომ ჩამონათვალში გამორიცხული არ არის მცირედი ცთომილებებიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთის შიდა პროვინციებში, უპირატესად, მე-19 საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანის დასაწყისში გადასახლებული მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებებია. შიგადაშიგ წაანყდები პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, ასევე საქართველოში ბოლშევიკების შემოსვლის შემდეგ (მე-20 საუკუნის 2030-იანი წლები) გადასახლებულებსაც.

N	პროვინცია	ქართ. სოფ. რაოდენობა
1	ორდუ	129
2	სინოპი	40
3	სამსუნი	37
4	დუზჯე	23
5	გირესუნი	20
6	თოქათი	18
7	ამასია	11
8	ქასტამონუ	1
9	რიზე	1
	სულ	280

როგორც აღვნიშნეთ, ქართველ მუჰაჯირთა კომპაქტური დასახლებები თურქეთის მარმარილოს და შავი ზღვის რეგიონებშია. დაახლოებით 140 სოფელი მარმარილოს ზღვის რეგიონშია, 280 – შავი ზღვის რეგიონში, რომელშიც სულ 18 პროვინციაა. მათგან ქართველთა კომპაქტური დასახლებები ცხრა პროვინციაშია. ცხრილში სწორედ ამ პროვინციების მონაცემებია წარმოდგენილი.

საზოგადოდ კი, შავი ზღვის რეგიონში სჭარბობს აჭარიდან – აჭარისწყლის ხეობიდან, მაჭახლიდან, ბათუმის მახლობელი სოფლებიდან, ჩაქვიდან და ქობულეთიდან გადასახლებულთა სოფლები.

ორდუს პროვინცია: ზემოთ წარმოდგენილი სურათი ცხადყოფს, რომ, თურქეთში „ყველაზე ქართული“ პროვინცია არის ორდუ. ორდუს პროვინციაში 18 რაიონია. უნიეს რაიონში ად-

გლობრივები დაახლოებით 40 ქართულ სოფელს ასახელებენ, რაც ჭეშმარიტებასთან ახლოსაა, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ არაქართულად მიჩნეულ სოფელშიც ხშირად წააწყდება ხოლმე კაცი ორიოდე ქართულ ოჯახს. 25 ქართული სოფელია ფაცაში. სულ ქართული დასახლებები, მეტ-ნაკლები ოდენობით, წარმოდგენილია 13 პროვინციაში. ცხრილში სწორედ ეს მონაცემებია ასახული.

N	პროვინცია	ქართ. სოფ. რაოდენობა
1	უნიე	40
2	ფაცა	25
3	ქუმრუ	10
4	ფერშემბე	9
5	გოლქოი	6
6	ორდუს ცენტრალ.	6
7	ქორგანი	5
8	ჩაიბაში	4
9	გურგენტეფე	3
10	ულუბეი	3
11	აქქუში	2
12	იქიზჯე	2
13	ქაბადღუზი	2
14	სხვა	12

ორდუს ქართველთა უმრავლესობა აჭარისწყლის ხეობიდან (ქედის რაიონი), მაჭახლიდან, ხელვაჩაურის და ქობულეთის რაიონებიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლებია. გოლქოიში არის იმერხეველთა სოფელი იუვაფინარი. იმერხეველები ცხოვრობენ აგრეთვე ფაშაფინარში, რომელიც ასევე პირველი თაობის მუჰაჯირთა სოფელია, მაგრამ ბოლო წლებში ქალაქ გოლქოის მიუერთდა.

ქვემოთ მოცემულია ორდუს პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 129 სოფლის სია:

1. უნიეს რაიონი: აღიდერე (Ağidere) – აჭარა; ათაქოი (Ataköy) – აჭარა; აიდინთეფე (Aydintepe) – აჭარა; ბაშქოი (Başköy) – აჭარა (ქედა); ჯევიზდერე (Cevizdere) – აჭარა; ჩათალფინარი (Çatalpınar) – აჭარა (ქობულეთი); ჩათალთეფე (Çataltepe) – აჭარა (ქედა); ჩინარჯიქი (Çınarcık) – აჭარა; (დენიზბუქუ) Denizbükü – აჭარა; ეკინჯიქი (Ekincik) – აჭარა (მაჭახელი); ელმალიქი (Elmalık) – აჭარა; ერენიურთი (Erenyurt) – აჭარა; ესენქალე (Esenkale) – აჭარა; გობუ (Göbü) – აჭარა; გუნფინარი (Günpınarı) – აჭარა; გუზელიალი (Güzelyalı) – აჭარა (ქედა); ჰიზარბაშიგუნლუქი (Hızarbaşigünlük) – აჭარა (ქედა); ჰიზარბაშიქუმარლი (Hızarbaşıkumarlı) – აჭარა (ქედა); ინქური (İnkur) – აჭარა (ქედა, ქობულეთი); ქადილარი (Kadılar) – აჭარა; ქილიქი (Killik) – აჭარა (მაჭახელი); ქუშდოღანი (Kuşdoğan) – აჭარა (ქედა); ნადირლი (Nadirli) – აჭარა; ნურეთთინი (Nurettin) – აჭარა (მაჭახელი); ორთაქოი (Ortaköy) – აჭარა; სარაიჯიქი (Saraycık) – აჭარა; სეილანი (Seylan) – აჭარა (ქობულეთი); სოფუთეფესი (Sofutepesi) – აჭარა; თაფლანჯიქი (Taflancık) – აჭარა; თეფექოი (Tepeköy) – აჭარა (ქობულეთი); თექქირაზი (Tekkiraz) – აჭარა (მაჭახელი); უღურლუ (Uğurlu) – აჭარა; იავი (Yavı) – აჭარა; იაიჯი (Yaycı) – აჭარა; იაილალი (Yaylalı) – აჭარა (ქედა); იაზქონალი (Yazkonağı) – აჭარა; იენიქიზილჯაქესე (Yenikızılcakese) – აჭარა (მაჭახელი); იენიქენთი (Yenikent) – აჭარა (მაჭახელი); იენიქოი (Yeniköy) – აჭარა; იუჯელერი (Yüceler) – აჭარა (ქედა, ქობულეთი);

2. ფაცას რაიონი: აიაზი (Ayazlı) – აჭარა; ბაღლარჯა (Bağlarca) – აჭარა (ქობულეთი); ბაჯანაქი (Bacanak) – აჭარა (ქედა, ქობულეთი); ბოზდდაღი (Bozdağı) – აჭარა (ქობულეთი); ბუჯაქლი (Bucaklı) – აჭარა (ქობულეთი); დუაიერი (Duayeri) – აჭარა (ქობულეთი); დულუნლუქი (Düğünlük) – აჭარა (ქობულეთი); ჰოილუ (Hoylu) – აჭარა (ქობულეთი); ჰამლაქი (Hamlik) – აჭარა (ქედა); ისლამდაღი (İslamdağ) – აჭარა (ქედა); ქაბაქდაღი (Kabakdağı) – აჭარა (ქობულეთი); ქარათაში (Karataş) – აჭარა

(ქობულეთი); ქარაქუჯაქი (Karakucak) – აჭარა (ქობულეთი, ქედა); ქონაქბაში (Konakbaşı) – აჭარა (ქობულეთი); მეჰმეტაქიფი (Mehmetakif) – აჭარა (ქობულეთი); ოლუქლუ (Oluklu) – აჭარა (ქობულეთი); გეიქჩელი (Geykçeli) – აჭარა (ქობულეთი); სალიჰლი (Salihli) – აჭარა (ქობულეთი); საზჯილარი (Sazcılar) – აჭარა (ქობულეთი); სუდერე (Sudere) – აჭარა (ქობულეთი, ქედა); თაჰთაბაში (Tahtabaşı) – აჭარა (ქობულეთი); აშალითეფე (Aşağı tepe) აჭარა (ქობულეთი, ქედა); იენიქარგიჯაქი (Yenikargıcak) აჭარა (ქობულეთი, ქედა); იუსუფლუ (Yusuflu) – აჭარა (ქობულეთი); ჯეჯილო (Cecilo) – აჭარა (ქობულეთი);

3. ქუმრუს რაიონი: ბალი (Balı) – აჭარა; ესენჯე (Esence) – აჭარა; გუნეიჯიქი (Güneycik) – აჭარა; ქადინჯიქი (Kadıncık) – აჭარა; ქურუქაქჩაქესე (Küçükakçakese) – აჭარა; იენიქაქაალანი (YeniAkçaalan) – აჭარა (ქედა); იენიჩოქდეღირმენი (Yeniçokdeğirmen) – აჭარა; იენიდივანე (Yeni Divane) – აჭარა (ქედა); იენიერგანი (Yeniergen) – აჭარა (ქობულეთი, ბათუმი); იემიშქენი (Yemişken) – აჭარა (ქედა);

4. ფერშემბეს რაიონი: ბოლათლი (Bolatlı) – აჭარა; ჩაქა (Çaka) – აჭარა (ქობულეთი); დერეიჩი (Dereici) – აჭარა; ეფერლი (Efirli) – აჭარა; გაჯალი (Gacalı) – აჭარა; თონგელდუზუ (Tongeldüzü) – აჭარა; სელიმიე (Selimiye) – აჭარა (ქობულეთი); შენიურთი (Şenyuet) – აჭარა; იენიქოი (Yeniköy) – აჭარა (ქობულეთი);

5. გოლქოის რაიონი: ჯიჰადიე (Cihadiye) – აჭარა (მაჭახელი); ჩათაქი (Çatak) – აჭარა; იჩიაქა (İçyaka) – აჭარა (მაჭახელი); ქონაქი (Konak) – აჭარა (მაჭახელი); ფაშაფინარი (Paşapınar) – შავშეთი; იუვაფინარი (Yuvapınar) – შავშეთი;

6. ორდუს ცენტრალური რაიონი: აქქესე (Akkese) – აჭარა; ალემბეი (Alembey) – აჭარა; ბაჰარიე (Bahariye) – აჭარა (ჩაქვი); ბოზთეფე (Boztepe) – აჭარა; ბურჰანეთინი (Burhanettin) – აჭარა (ქობულეთი); გუნიორენი (Günören) – აჭარა;

7. ქორგანის რაიონი: **დუზდაღი (Düzdağ)** – აჭარა (ქობულეთი); **სარიალიჩი (Sarialıç)** – აჭარა (ქობულეთი); **სოღუქფინარი (Soğukpınar)** – აჭარა (ქობულეთი); **იაზლიქი (Yazlık)** – აჭარა (ქობულეთი); **იეშილალანი (Yeşilalan)** – აჭარა (ქობულეთი);

8. ჩაიბაშის რაიონი: **აქბაბა (Akbaba)** – აჭარა (მაჭახელი, ქედა); **ჩინარი (Çınar)** – აჭარა (მაჭახელი, ქობულეთი); **ქოქლუქი (Köklük)** – აჭარა (მაჭახელი); **ქურუდერე (Kurudere)** – აჭარა;

9. გურგენტოფეს რაიონი: **ჰასანჯიქი (Hasancık)** – აჭარა (ხულო); **ოჩუბელი (Okçubel)** – აჭარა (ქობულეთი); **შირინქოი (Sirinköy)** – აჭარა (მაჭახელი, ქობულეთი);

10. ულუბეის რაიონი: **აქოლუქი (Akoluk)** აჭარა; **რეფაიე (Refahiye)** – აჭარა (მაჭახელი, ქედა); **იენისაიაჯა (Yenisayaca)** – აჭარა (მაჭახელი, ქედა...);

11. აქქუშის რაიონი: **ესენთეფე (Esentepe)** – აჭარა (მაჭახელი); **დუმანთეფე (Dumantepe)** – აჭარა (მაჭახელი);

12. იქიზჯეს რაიონი: **ქაინარფინარი (Kaynarpınar)** – აჭარა (მაჭახელი); **იაღდაში (Yağdaş)** – აჭარა (მაჭახელი);

13. ქაბადუზის რაიონი: **ქირაზდერე (Kirazdere)** – აჭარა (ქობულეთი); **იოქუშდიბი (Yokuşdibi)** – აჭარა (ქობულეთი);

სინოპის პროვინცია: სინოპური დასახლებების თავისებურება ისაა, რომ სოფლების უმრავლესობა შერეულია. განსაკუთრებით სინოპის ცენტრალურ რაიონში (ილჩეში) იშვიათია წმინდა ქართული დასახლება. ქართველები უმეტესად ცხოვრობენ ან ცალკე უბნად, ან მიმოფანტული არიან მოსახლეობაში. ზოგან შეიძლება ხუთი-ექვსი კომლი ცხოვრობდეს, ზოგან – ოცი და მეტი.

ქართველების უმრავლესობა ნიგალიდან წასულთა შთამომავლებია. შეხვდები ქობულეთ-ჩაქვიდან და მაჭახლიდან, ასევე, ზემო აჭარიდან გადასახლებულებსაც.

როგორც ჩანს, სინოპელ ქართველთა შორისაც შეიძლება ვივარაუდოთ ფენა იმ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებისა რომლებიც მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში აჭარიდან ლივა-

ნაში გადავიდნენ და გადასახლებულთა ნაფუძარზე დამკვიდრდნენ, ხოლო შემდეგ, ათიან თუ ოციან წლებში მეოცე საუკუნისა, თურქეთში გადასახლდნენ.

ქვემოთ მოცემულია სინოპის პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 40 სოფლის სია:

1. სინოპის ცენტრალური რაიონი: ავდანი (Avdan) – კლარჯეთი (ნიგალი); ალოღლუ (Aloğlu) – კლარჯეთი (?); აჰმეთიერი (Ahmetyeri) – აჭარა (მაჭახელი); გოლლერი (Göller) – კლარჯეთი (?); ერიკლი (Erikli) – კლარჯეთი (?); თანგალი (Tangal) – კლარჯეთი (ნიგალი); ლალა (Lala) – კლარჯეთი (ნიგალი); მელექშაჰი (Melekşah) – კლარჯეთი (?); ოსმანიე (Osmaniye) – აჭარა (ქობულეთი); ორდუქოი (Orduköy) – კლარჯეთი (?); სინეჯანი (Sinecan) – კლარჯეთი (ნიგალი); ქაბალი (Kabalı) – კლარჯეთი (?); ქარაფინარი (Karapınar) – კლარჯეთი (ნიგალი); ქილიჩლი (Kılıçlı) – აჭარა (ჩაქვი); ჩობანლარი (Çobanlar) – კლარჯეთი (ნიგალი);

2. ერფელიქის რაიონი: აბდურაჰმანფაშა (Abdurrahmanpaşa) – კლარჯეთი (ნიგალი); ბაშარანი (Başaran) – კლარჯეთი (ნიგალი); დეირმანჯილი (Değirmencili) – კლარჯეთი, აჭარა (ნიგალი, მაჭახელი); ერფელიქი (Erfelek) – კლარჯეთი (ნიგალი); ვეისელი (Veysel) – კლარჯეთი, აჭარა (ნიგალი, მაჭახელი); თექქე Tekke – კლარჯეთი (?); იენიჩამი (Yeniçam) – კლარჯეთი (ნიგალი); ინჯემეიდანი (İncemeydan) – კლარჯეთი (ნიგალი); ჰამიდიე (Hamidiye) – კლარჯეთი (ნიგალი); ჰასანდერე (Hasandere) – კლარჯეთი (?); თუფანი (Tufan) – კლარჯეთი (?);

3. გერზეს რაიონი: აქქირაჩი (Akkıraç) – კლარჯეთი (ნიგალი); იაიქილი (Yaykıl) – კლარჯეთი (?); იაქადიბი (Yakadibi) – კლარჯეთი (?); იუვალი (Yuvalı) – აჭარა (მაჭახელი); იზარჩაი (Hızarcayı) – კლარჯეთი (?);

4. აიანჯიქის რაიონი: მესტანი (Mestan) – კლარჯეთი (?); ფაზარჯიქი (Fazarcık) – კლარჯეთი (?); გოლდაღი (Göldağı) – კლარჯეთი (?); თევფიქიე (Tevfikiye) – აჭარა (მაჭახელი); მადენი (Maden) – კლარჯეთი (?); ქირან ჰარმანი (Kıran harman) – კლარჯეთი (?);

5. თურქელის რაიონი: საზქიშლა (Sazkışla) – აჭარა (აჭარის-წყლის ხეობა); ქუზქოი (Kuzköy) – აჭარა (აჭარისწყლის ხეობა); ჰაჯიქოი (Hacıköy) – აჭარა (აჭარისწყლის ხეობა); იაფრახლი (Yapraklı) – აჭარა (აჭარისწყლის ხეობა);

სამსუნის პროვინცია: სამსუნის პროვინციაში ერთი კლარ-ჯული დასახლებაა, სოფელი იურთდალი (ფუძესოფლები: ებრი-კა, შუახევი, ვალაში, ბაგინი, დევსქელი), რომელიც ვეზირქოფ-რუს რაიონშია. შესაძლოა კლარჯებისა იყოს ბაფრას რაიონის ორი ქართული სოფელიც. სხვაგან ქობულეთიდან, ბათუმის მიმ-დებარე სოფლებიდან, მაჭახლიდან და ქედიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლები ცხოვრობენ. ბევრგან ჭირს ფუძე-სოფლების დადგენა, თუმცა, შეიძლება დავასახელოთ დაგვა, ხუცუბანი, სოფ. ქობულეთი... ორთაბათუმი, ხელვაჩაური, მახო... მაჭახლისპირი, ჩხუტუნეთი, ზედვაკე... კვაშტა, ვაიო, მახუნცე-თი, ბზუბზუ და სხვა.

ისევე, როგორც სხვა პროვინციების შემთხვევაში, სიაში წარ-მოდგენილი დასახლებებიდან ზოგი შერეულია და ზოგიც მხო-ლოდ ქართველებით დასახლებული, ზოგი პირველი თაობის მუჰა-ჯირებს დაუარსებიათ და ზოგშიც ქართველები გვიან ჩასახლე-ბულან – შიდა მიგრაციის შედეგად... თუმცა ეს ყველაფერი სხვა განსჯის თემაა და ამჯერად დეტალიზებას მოვერიდებით.

ქვემოთ მოცემულია სამსუნის პროვინციაში ქართველ მუ-ჰაჯირთა შთამომავლების 37 სოფლის სია:

1. სალიფაზარის რაიონი: აიაზმა (Ayazma) – აჭარა; ბიჩმე (Biçme) – აჭარა (მაჭახელი); ფიდანჯიქი (Fidancık) – აჭარა (ბა-თუმი); ქარადერე (Karadere) – აჭარა (მაჭახელი); ქარაჯაორენი (Karacaören) – აჭარა (მაჭახელი); ქარამანი (Karaman) – აჭარა (მა-ჭახელი); ქირგილი (Kırgıl) – აჭარა (მაჭახელი); ქიზილოთი (Kızılot) – აჭარა (ქობულეთი); ქუშჯილაზი (Kuşçığaz) – აჭარა (ქო-ბულეთი); მუსლუბეი (Muslubey) – აჭარა (მაჭახელი); იენიდოღა-ნი (Yenidoğan) – აჭარა (ქობულეთი); იეშილქოი (Yeşil Köyü) –

აჭარა; იუქარიქესთანეფინარი (Yukarıkestanepınarı) – აჭარა (მაჭახელი);

2. ჩარშამბას რაიონი: აჰუბაბა (Ahubaba) – აჭარა (მაჭახელი); ჩათაქი (Çatak) – აჭარა (მაჭახელი); გულიაზი (Gülyazı) – აჭარა (მაჭახელი); ქარაბაჰჩე (Karabahçe) – აჭარა (მაჭახელი); ქარამუსთაფალი (Karamustafalı) – აჭარა (მაჭახელი, ბათუმი); ქესთანეფინარი (kestanepınarı) – აჭარა (მაჭახელი); ოვაჯიქ (Ovacık) – აჭარა (მაჭახელი, ბათუმი); იუქარიდიქენჯიქი (Yukarıdikencik) – აჭარა (მაჭახელი);

3. თერმეს რაიონი: აქჩაი (Akçay) – აჭარა (მაჭახელი); დუმანთეფე (Dumantepe) – აჭარა (ქედა); ქესიქქაია (Kesikkaya) – აჭარა (ქედა); კოჯამანბაში (Kocamanbaşı) – აჭარა (ქედა, მაჭახელი); კოიბუჯაქი (Köybucağı) – აჭარა (ქედა); ქუშჩა (Kuşca) – აჭარა (ქედა); ოზიურთი (Özyurt) – აჭარა (ქედა);

4. ლადიქის რაიონი: არსლანთაში (Arslantaş) – აჭარა; აივალისოქალი (Ayvalısokağı) – აჭარა (მაჭახელი); ჰაჯიალიფინარი (Hacıalipınar) – აჭარა (მაჭახელი); ჰამამაიალი (Hamamayağı) – აჭარა;

5. ბაფრას რაიონი: დუზქოი (Düzköy) – კლარჯეთი (?); გოქჩეალაჩი (Gökçeagaç) – კლარჯეთი (?);

6. ვეზირქოფრუს რაიონი: იურთდაღი (Yurtdağı) – კლარჯეთი (ნიგალი);

7. ათაქუმის რაიონი: ქარაქოვუქი (Karakovuk).

დუზჯეს პროვინციაში ძირითადად აჭარისწყლის ხეობიდან (ხულოს, შუახევის და ქედის რაიონები) და ბათუმის რაიონიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფლებია, მხოლოდ ორიოდ დასახლებაა მაჭახლელებისა და ნიგალებებისა. ფუძესოფლებია: ღორჯომი, ჭალა, ზემოხევი, ბრილი, ახალდაბა, წონიარისი, გონიო, მირვეთი და სხ.

ქვემოთ მოცემულია დუზჯეს პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 23 სოფლის სია:

1. დუზჯეს ცენტრალური რაიონი: აიდინფინარი (Aydınpınar) – აჭარა; ასარი (Asar) – აჭარა; გოლორმანი (Gölormanı) – აჭარა; დოღანლი (Doğanlı) – აჭარა; იეშლიჩამი (Yeşilçam) – აჭარა; მუნჯურლუ (Muncurlu) – აჭარა (შუახევი, ხულო); მუსაბაბა (Musababa) – აჭარა (შუახევი); ფინდიკლიაქსუ (Findıklıksu) – აჭარა (შუახევი, ხულო); ჩაქირჰაჯიიბრაჰიმი (Çakırhacıibrahim) – აჭარა; ჩიფთლიქქოი (Çiftlikköy) – აჭარა (შუახევი, ხულო); შიმშირი (Şımşır) – აჭარა;

2. აქჩაკოჯას რაიონი: დოღანჯილარი (Doğancılar) – აჭარა; ესმეჰანიმ (Esmahanım) – აჭარა; მელენაღზი (Melenagzı) – აჭარა (ბათუმი); უღურლუ (Uğurlu) – აჭარა; ჩიჩეკფინარი (Çiçekpınar) – კლარჯეთი (ნიგალი);

3. ჩილიმლის რაიონი: იეშილმაჰალესი (Yeşilmahalesi) – აჭარა (მაჭახელი, აჭარისწყლის ხეობა); იეშილთეფე (Yeşiltefe) – აჭარა; მაჰირაღა (Mahırağa) – აჭარა; ჰიზარდერე (Hızardere) – აჭარა;

4. გოლიაქას რაიონი: ჰამამუსტი (Hamamustı) – აჭარა (ქედა); ჰაჯიიაკუფი (Hacıyakup) – აჭარა (ქედა);

5. ილიჯას რაიონი: ქირიქ (Kırık) – აჭარა;

გირესუნის პროვინციაში 16 რაიონია. მათგან ქართული სოფლები არის ხუთში. კერძოდ, ბულანჯაქის, პირაზიზის, ქეშაპის, დერელის გირესუნის (ცენტრალურ) რაიონებში. სოფლები ერთადაა დაჯგუფებული. ოდნავ მოშორებითაა ქურბაფინარი, ამბარალანი, იჩმესუ და აქქაია. დასახლებული სოფლებიდან მხოლოდ რამდენიმეა შერეული მოსახლეობით. უმრავლესობაში ყველა ოჯახი ქართულია.

გირესუნის ქართული მოსახლეობა აჭარიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლებია, ძირითადად თანამედროვე ხელვაჩაურის, ქედის, შუახევის და ხულოს რაიონის სოფლებიდან.

ქვემოთ მოცემულია გირესუნის პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 20 სოფლის სია:

1. ბულანჯაქის რაიონი: დამუდერე (Damudere) – აჭარა (ქედა); ეზელთერე (Ezeltere) – აჭარა (ქედა); გუნეიქოი (Güneyköy) – აჭარა (ქედა); ჰაჯეთი (Hacet) – აჭარა (ბათუმი, ხულო); ქარააღაჩი (Karaağaç) – აჭარა (შუახევი, ხულო); ქაიაბაში (Kayabaşı) – აჭარა (შუახევი, ხულო); ქიშლა (Kışla) – აჭარა (ბათუმი, ხულო); ქუჩუქდერე (Küçükdere) – აჭარა (შუახევი); ოდადუზუ (Odadüzü) – აჭარა (შუახევი, ხულო); თეფეორენი (Tepeören) აჭარა (შუახევი, ხულო); თოქმადინი (Tokmadin) აჭარა (შუახევი, ხულო); იენიქოი (Yeniköy) აჭარა (შუახევი, ხულო); იეშილთეფე (Yeşiltepe) აჭარა;

2. გირესუნის ცენტრალური რაიონი: ამბარალანი (Ambaralan) – აჭარა (ქედა); იჩმესუ (İçmesu) – აჭარა (ქედა); იაი-ქინლიქი (Yayıklık) – აჭარა (ბათუმი);

3. ფირაზიზის რაიონი: თეფექოი (Tepeköy) – აჭარა (ქედა); იუნუსემრე (Yunusemre) – აჭარა (ქედა);

4. ქეშაფის რაიონი: ქურბაფინარი (Kurbapınarı) – აჭარა (ქედა);

5. დერელის რაიონი: აქქაია (Akkaya) – აჭარა (შუახევი);

თოქათის პროვინციის ქართული სოფლების უმრავლესობა ნიქსარის რაიონშია. რამდენიმე სოფელია ერზაასა და თურჰალში, ასევე თოქათის ცენტრალურ რაიონში. საინტერესოა, რომ ნაწილი დასახლებებისა შავშეთიდან, კერძოდ, იმერხევიდან (სოფლები: დაბა, უბე, ზიოსი, ხევნრული, ბაზგირეთი, ოთხკილდე და სხვა) წასულ მუჰაჯირთა შთამომავლებს ეკუთვნით. გვხვდება აგრეთვე აჭარიდან (უფრო ქედის რაიონიდან: საღორეთი, აგარა და სხვა) გახიზნულ მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებებიც.

ქვემოთ მოცემულია თოქათის პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 18 სოფლის სია:

1. ნიქსარის რაიონი: ასარი (Asar) – შავშეთი; აქინჯი (Akıncı) – შავშეთი; დალქაია (Dalkaya) – აჭარა (ქედა); ქოქლუჯე (Köklüce) – აჭარა (მაჭახელი); მერჯიმეკდუზი (Mercimekdüzü) –

შავშეთი; მუსაფინარი (Musapınarı) – შავშეთი; მუხტარდუზუ (Muhtardüzü) – კლარჯეთი³; ოლუქლუ (Oluklu) – აჭარა (ქედა); ორენლერ (Örenler) – შავშეთი; ოსმანიე (Osmaniye) – შავშეთი; სორჰუნ (Sorhun) – შავშეთი; თეფეიათაქი (Tepeyatak) – შავშეთი; უმურლუ (Umurlu) – შავშეთი; უსთაჰასანი (Ustahasan) – შავშეთი;

2. თურჰალის რაიონი⁴: ბოიაჯილარ (Boyacılar); მუფთი მა-ჰალლესი (Mufti mahalesi);

3. ერბაას რაიონი: ზოღალლიჩუქურ (Zogallıçukur) – აჭარა (მაჭახელი)

4. თოქათის ცენტრალური რაიონი: ეკინჯიქი (Ekincik) – შავშეთი;

ამასიის პროვინცია: ქართული სოფლები თაშოვას და ამასიის ცენტრალურ რაიონებშია. გარდა ამისა, სულუოვას რაიონში არის ერთი სოფელი, ქილიჩარსლანი, რომელშიც ტაოდან, სოფელ ბალხიდან გადასახლებული ქართველების ათიოდე ოჯახი ცხოვრობს. ბალხელთა გადასახლება თურქეთის შიდა მიგრაციული პროცესების შედეგია. ისინი მეოცე საუკუნის 30-იან წლებში ჩასახლებულან სულუოვაში.

რაც შეეხება ამასიის დანარჩენ ქართველებს, ისინი ძირითადად აჭარისწყლის და მაჭახლის ხეობებიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლები არიან. მათი ფუძესოფლებია ერთი მხრივ ბზუბზუ, ბელლეთი, ბოძავრი, ღურტა, რიყეთი, დანისპა-

³ მუხტარდუზუში კლარჯების (სოფ. ანაჩლი) გარდა შავშებიც ცხოვრობდნენ და, შესაძლოა, ტაოელებიც. სოფელი თითქმის მთლიანად მიგრირებულია და რეალურად ხუთიოდე ოჯახია დარჩენილი. ქართულის მცოდნე სოფელში ვერ ვნახეთ (2015 წ.), მაგრამ სიაში მაინც შევიყვანეთ ქართულ ენაზე მოლაპარაკეთა შესახებ სოფელშივე მოძიებული და ჯერაც დაუზუსტებელი ცნობების გამო.

⁴ თურჰალის რაიონის მითითებული დასახლებები ამჟამად რაიონული ცენტრის ნაწილებს შეადგენენ, მაგრამ ჩვენ დამოუკიდებელ სოფლებად მივუთითეთ.

რაული, დიოკნისი, ტაბახმელა; მეორე მხრივ – ეფრატი, ზედვაკე, ჩიქუნეთი, ჩხუტუნეთი, ცხემლარა...

ქვემოთ მოცემულია ამასიის პროვინციაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების 11 სოფლის სია:

1. ამასიის ცენტრალური რაიონი: აქიაზი (Akyazı) – აჭარა (ხულო); ბელდაღი (Beldağı) – აჭარა (მაჭახელი); ჩათალჩამი (Çatalçam) – აჭარა (მაჭახელი); ჩათმა (Çatma) – აჭარა (მაჭახელი); ჩივი (Çivi) – აჭარა (ხულო); ელიქთექქე (Eliktekke) – აჭარა (ხულო); იუვაქოი (Yuvaköy) – აჭარა (მაჭახელი);

2. თაშოვას რაიონი: ალთინლი (Altınlı) – აჭარა (ქედა); ილიფინარი (İlipınar) – აჭარა (მაჭახელი); თათლიფინარი (Tatlıpınar) – აჭარა (მაჭახელი);

3. სულუოვას რაიონი: კილჩასლანი (Kılıçaslan) – ტაო (იუსუფელი);

დასახლებულთა გარდა თითო სოფელია რიზეს და ქასთამონუს პროვინციაში:

რიზეს პროვინცია, ფაზარის რაიონი: ჰამიდყე (Hamıdye) – აჭარა (ქობულეთი, ჩაქვი);

ქასთამონუს პროვინცია, ჩათალზეითინის რაიონი: ჰამიდყე (Hamıdye) – შავშეთი;

თურქეთის შავიზღვისპირეთის მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებებში, ისევე, როგორც საზოგადოდ, მთელი თურქეთის ქართველთა სოფლებში მოსახლეობის უფროსი თაობა დღემდე მეტყველებს წინაპართა ენაზე, უმცროსი თაობა – ველარ. ქართული ენის შესახებ ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ საგრძნობლად გაღარიბებულია ლექსიკა და ლექსიკაში გაზრდილია თურქიზმების წილი, თუმცა, ერთგვაროვანი ვითარება არც ამ თვალსაზრისითაა. ზოგან უხუცესებსაც უჭირთ ქართულის გაგება და ლაპარაკი, ზოგან კი იმდენად გამართულად საუბრობენ, შეიძლება სულაც ამსოფლელთა წინაპრების ფუძესოფელში წარმოიდგინო თავი.

ლიტერატურა:

1. ფალავა, 2016: ფალავა მ., მუჰაჯირთა შთამომავლებთან, ბათუმი.

2. ჩოხარაძე, 2016 (1) : ჩოხარაძე მ. ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში, წიგნი პირველი, მარმარილოს ზღვის რეგიონი, ბათუმი.

3. ჩოხარაძე, 2016 (2): ჩოხარაძე მ., კლარჯ და აჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების კოლექტიური მეხსიერების ზოგიერთი საკითხი თანამედროვე თურქეთში, IV საერთაშორისო კონფერენცია ტაო-კლარჯეთი, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

**ეთნიკური თვითაღქმის საკითხის გააზრებისთვის
ჰაირიქსა და ინეზოლის ქართველებში**

მე-19 მე-20 საუკუნის ეროვნული მოძრაობის უმთავრესს ფუნდამენტს შეადგენდა- მამული, ენა, სარწმუნოება. მამული – ტერიტორია, სადაც თვისობრივად, ფიზიკურად თუ სულიერად საუკუნეთა განმავლობაში ფუძნდებოდა ერი. ენა-რომლის მეშვეობითაც აზროვნებდა და სარწმუნოება-რითაც კავშირს ამყარებდა უმაღლეს გონთან. ილია ჭავჭავაძე, განიხილავს რა ეროვნულ საკითხს, აღნიშნავს, რომ არც ერთობა ენისა და არც ერთობა სარწმუნოებისა ისე არ შეამსჭვალეს ადამიანებს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. მარქსისტების თეორიის მიხედვით, ერი ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა იყო, წარმოშობილი ოთხი ძირითადი ერთობის ბაზაზე- ენა, ტერიტორია, ეკონომიკური ცხოვრება და ფსიქიკური წყობა. შემდგომში მათ დაემატა მეხუთე კომპონენტიც-განკერძოებული ეროვნული სახელმწიფოს არსებობა. ი. სტალინი თავის ნაშრომებში “ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი”, “მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი”, განიხილავს რა ერის წარმოშობის საკითხებს, აღნიშნავს, “ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმოშობილი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიკური ცხოვრებისა და ფსიქიკური წყობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაა კულტურის ერთობა”. (სტალინი 1951, 23)

ზოგიერთი კი მიიჩნევდა, რომ “ერი არის ერთი სოციალური სუბერ-ორგანიზმი ანუ ჰიპერ ორგანიზმი (ტარდის სიტყვით), შემდგარი ერთგვარი ანუ მრავალგვარი ეთნიური და სოციალური მასალისაგან, რომელსაც შეუძლიან ჟამთა ვითარებაში შექმნას, ერთი გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება თავისი შემადგენელ ერთეულთა, ერთი საზოგადოება ყველა თავისი ორგანოებითა, ენითა, სარწმუნოებითა, მეცნიერებითა,

ზნეობითა, ხელოვნებითა, სამართლითა და პოლიტიკითა, საზოგადოება განსაკუთრებული ისტორიითა, ტიპითა და თვითშეგნებითა”. (ნერეთელი 1990, 106)

ამრიგად, ერი კომპლექსურად უნდა განიხილებოდეს. მისი, როგორც კონკრეტული, სოციალური და ისტორიული ინდივიდის არსებობის უმთავრესს ელემენტებს წარმოადგენს-ტერიტორია, ენა, ეკონომიკური წყობა, გენეტიკურ-ანთროპოლოგიური ტიპი, სულიერი და ისტორიული კოჰეზია, რომელიც თავის მატერიალურ და ამავედროულად აბსტრაქტულ (სულიერ) გამოხატულებას კულტურასა და ტრადიციებში ჰპოვებს. ერს არა მარტო ფიზიკური და სულიერი, არამედ საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით, გააჩნია უფლება თავისუფალი არსებობისა. “თუ საბუთია საჭირო “კაცობრიობის” წინაშე თავისუფალი არსებობის უფლების მოსახვეჭად, აი ეს საბუთიც: განსაზღვრული კოჰეზიის მქონე სოციალური ორგანიზმი, ისტორია, კულტურა...განსაზღვრული უფლება, ნამდვილი და მართალი მომქმედი საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით”. (ნერეთელი 1990, 237)

ერის ცენტრში დგას ადამიანი, რომელიც თავისი არსებობის ყოველ მომენტში ახდენს იდენტობის გააზრებას. დე ვოსის განსაზღვრების მიხედვით, ეთნიკური იდენტობა, ხალხის მიერ საკუთარი კულტურის სუბიექტურ-სიმბოლური გამოხატულებაა, რითაც განარჩევს საკუთარ თავს სხვებისაგან. ბერძნულად “ეთნოსი” აღნიშნავს ხალხს, ზნით და ჩვეულებით გამოყოფილს, გამორჩეულ ერთობას. “ბერძენი ზნით და ჩვეულებით განსხვავებულს ეძახდა ეთნოსს და გამომდინარე აქედან თავს უწოდებდა ელინს. ზნითა და ჩვეულებით განსხვავებულ სხვა ეთნოსს კი ეძახდა ბარბაროსს”. (ბუხრაშვილი 2005, 17)

მაგრამ საინტერესოა, თუ როგორ არის ეს საკითხი დაყენებული ქართულ რელობაში. “ქართველურ (თამამად შეიძლება ითქვას ზოგადკავკასიურ) შემეცნებაში კი სხვა ხალხის, სხვა ჯიშის, სხვა მოდგმის აღსანიშნავად, წარმომავლობით-ნათესაური ნიშნით განსხვავებულობაა აღიარებული. ჩვენ კაცობრიობის

დანარჩენი ნაწილისაგან თავს გამოვიცალკევებთ მოდგმის, ჯიშის, სისხლითნათესაობითი ერთობლიობის საფუძველზე, რაც თავის მხრივ, ზნის და ჩვეულების სხვაობასაც გულისხმობს; თუმცა ჩვენივე მსგავსი ზნე და ჩვეულება სხვასაც შესაძლებელია გააჩნდეს. ამდენად ზნე და ჩვევა ჩვენთვის თავის გამოსაცალკევებლად ძირეული არ არის...”ნათესავით ქართველის” ცნება, რომელიც ღერძულ ხაზად გასდევს ზოგადქართველური ერთობის მთელი თანაცხოვრების რამდენიმე ათასწლოვან ისტორიას”. (ბუხრაშვილი 2005, 17-18) ე.ი. ქართველი თვითიდენტიფიკაციას ძირითადად გენეტიკური თვალსაზრისით ახდენს. ეს ძალიან კარგად ვლინდება თურქეთში მცხოვრებ ქართველებში, რომლებიც საუბარში ამბობენ “მე ვარ გურჯი”. ამით ისინი ხაზს უსვამენ თავიანთ გენეტიკურ-ეთნიკურ კუთვნილებას, რითაც გამოაცალკევებენ საკუთარ თავს სხვებისაგან.

საუკუნეთა განმავლობაში “ნათესავით ქართველნი” ხშირად იხლიჩებოდნენ, ჟამთა ავბედითობის წყალობით, სხვა ტერიტორიაზე სახლდებოდნენ და არსებობის ყველა ეტაპზე უზღებოდნენ ეთნიკური თვითობის შემეცნება. 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ “ნათესავით ქართველნი” ორად გაიყვნენ. ერთი ნაწილი მეფის რუსეთის შემადგენლობაში დარჩა, მეორე ნაწილი კი თურქეთის ტერიტორიაზე დასახლდა. ორივე შემთხვევაში მათ არ გააჩნდათ საკუთარი სახელმწიფო და სხვა ქვეყნების მმართველობით სივრცეში მოექცნენ. ბუნებრივია ამ პირობებში საკმაოდ რთული იქნებოდა საკუთარი მეობისა და ეთნიკური თვითობის შენარჩუნება. “ქართველები ყველგან ვართ და არსად კი არ ვჩანვართ” აღნიშნა იასე რაჭველიშვილთან (მეხუზლა) საუბარში ოსმალეთის სახელმწიფო მოღვაწემ ჰასან ფაშამ (ქართველმა მაჰმადიანმა), “ჩვენს მეტმა ვერც ერთმა ეროვნებამ ვერ შეინარჩუნა თავისი ელფერი ოსმალეთში. ვინც კი გამუსლიმანდა ყველა სრულიად გადაგვარდა, გაქრნენ, გაითქვიფნენ ოსმალებში, ჩვენ-კი ასე თუ ისე, სახელი “გურჯი” მაინც შეგვრჩა და ეს კი იმის მასწავლებელია, რომ ქართველების

კულტურა უფრო ძლიერია ეროვნულ ფსიქიკაში...”. (ბოსტაშვილი 1991, 105)

ქართველ მუსლიმანებზე საუბრობდა მ. ნერეთელი, მისი აზრით ოსმალთა და ქართველს შუა ”გამომწვევდელი, აღარცერთ ერს ეკუთვნის და აღარც მეორეს, ამიტომაც გაველურებულია. ერთ დროს ბრწყინვალე კულტურის მქონე, ნაწილი იყო ქართველი ერის, მონაწილეობას იღებდა მის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, ლიტერატურის შექმნაში და მისი სარწმუნოების მოსავი იყო. ოსმალებმა ისინი მოსწყვიტეს საქართველოს სოციალურ ორგანიზმს თვითონაც ვერ მოინელეს და დარჩა ქართველი ხალხის ეს ნაწილი ნახევრად დაღუპილი ოსმალეთის სახელმწიფოს გაცვეთილი კბილებისაგან, ძალით მოგლეჯილი საქართველოს სოციალური სხეულიდან. თუმცა არსებობს ეს ნახევარი მილიონი ქართველი ხალხი, გამაჰმადიანებული ქართველობა, მაგრამ ისინი ქართველი ხალხის ნაწილს აღარ შეადგენენ, ვინაიდან აღარავითარ მონაწილეობას აღარ იღებენ საქართველოს ეროვნულ-სოციალურ ფუნქციათა აღსრულებაში. თანაც ვერ შეეთვისნენ ოსმალეთის სოციალურ ორგანიზმს. უმეტესმა ნაწილმა ოსმალური ენა არ იცის, ამიტომ ისინი სოციალური მასალანი არიან ჩვენთვის ან ოსმალეთისათვის საასიმილაციონი და არა ბუნებრივი ნაწილი ცოცხალი სოციალურ-ეროვნული ორგანიზმისა. ზოგს გაღვიძებაც ეტყობა, თხოულობენ ქართულ სკოლებს, შეუნახავთ ენა, რომლის განვითარებასაც თხოულობენ, შერჩენიათ კიდევ ტიპი ქართული და მრავალი ზნე-ჩვეულება. ქართველი ერიც ცდილობს დაიბრუნოს თავისი დაკარგული ნაწილი და როდესაც ერთ ნაწილს მაინც დაიბრუნებს, გავხდით ისევ ჩვენი ერის ნაწილად. მაშინ იმ ნაწილის დაბრუნებაც ადვილი იქნება, სადაც ენაც კი დავინწყებიათ. ამ შემთხვევაში იქნებიან ისინი ნაწილნი ქართველი ერისა, ეხლა კი მხოლოდ ხალხის ნაწილნი არიან, უბრალო სოციალური მასალა. ამით მასალის გადამუშავება და ეროვნული ელემენტად შექმნა მხოლოდ ჩვენზეა დამოკიდებული”. (ნერეთელი 1990, 102)

1877-78 წლების ომის დასრულების შემდეგ მაჰმადიანი ქართველების, “სოციალური მასალის”, ქართველ ერთან სრული ინტეგრაციის პროცესი უნდა დაწყებულიყო, მაგრამ ოსმალეთის, რუსეთის პოლიტიკური ინტერესების, აგენტურის, ფანატიკოსების, ქრისტიანი თუ მუსულმანი მოსახლეობის მხრიდან გამომჟღავნებული პოლიტიკური სიბეცის წყალობით, მოხდა რეინტეგრაციის საპირისპირო პროცესი-მუჰაჯირობა. ქართველები კულტურულად და ტრადიციულად განსხვავებული სახელმწიფოების (რუსეთი, ოსმალეთი) შემადგენლობაში განაგრძობდნენ არსებობას. ბუნებრივია, მათ ფსიქიკაზე, მენტალობასა და საოჯახო-სამეურნეო კულტურაზე ეს ცვლილება გავლენას მოახდენდა. 1801 წლიდან, რაც საქართველო საკუთარი ნების გარეშე რუსეთის იმპერიას შეუერთდა, ქართველი ერის საოჯახო-სამეურნეო ტრადიციებში მოხდა სერიოზული რყევები, რაც უფრო მეტად გამძაფრდა საბჭოთა პერიოდის დამყარების შემდეგ. ბუნებრივია, მსგავსი მოვლენა შეინიშნებოდა თურქეთში წასულ ქართველებშიც. სახელმწიფოებრიობის გარეშე დარჩენილი, ორად გახლეჩილი (ჯერ რელიგიურად და შემდეგ ტერიტორიულად) ქართული საზოგადოების ცნობიერებაში თითქოს მოხდა გაორება. ერთმანეთს დაუპირისპირდა ქართული და სხვა კულტურისათვის დამახასიათებელი ტრადიციები. (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მუჰაჯირი ქართველების გამაჰმადიანების პროცესი მე-16 საუკუნიდან იწყება. შემოერთების პროცესში ისინი რელიგიური კუთხით უკვე ასიმილირებული იყვნენ ოსმალურ სამყაროსთან. რჩებოდა ეთნიკური ასიმილაცია, რაც უკვე ნელ-ნელა ოსმალეთში წარიმართა)

როგორც ცნობილია პიროვნება ყალიბდება და ვითარდება გარემო პირობებთან ადაპტაციის შედეგად. გარემო პირობები კი მუჰაჯირ ქართველებს ახლა უკვე ოსმალეთის სივრცეში ექმნებოდათ. ეთნოსის გაორება კი ხდება მაშინ, როცა საუკუნეთა განმავლობაში გენეტიკურ-ეთნიკურად ჩამოყალიბებული მენტალობა ეჯახება მისთვის უცნობ გარე პირობებიდან მომდინა-

რე ტრადიციებს. რაც ხშირ შემთხვევაში ეთნიკური მენტალობისათვის შესაძლოა იყოს არა მხოლოდ უცხო, არამედ პრინციპულად განსხვავებული და უფრო მეტიც-მიუღებელი. ქართველ კაცს ზოგადად ახასიათებს “უცხოთ მოყვარეობა”, “სხვის ფანდურზე ცეკვა თამაში”, საუკუნეთა განმავლობაში არაერთხელ მომხდარა, რომ ქართველი “ირწეოდა ვითარცა ლერწამი, ქართვან ძლიერთა”, თუმცა მიუხედავად ამისა, იგი ძნელად ეგუებოდა თვისობრივი ხასიათის ძირეულ ცვლილებებს. ქართველი “შეურყეველია და მტკიცედ იცავდა ჯიშს და მოდგმას. იგი სხვას მოირიგებს, მაგრამ იშვიათად შეირევს ამავე სხვას. ამდენად ქართველმა შეიძლება დაიხუროს კიდეც სხვისი ქუდი (ისიც დროებით), მაგრამ ეს გადაჯიშებად არ ითვლება მის შეგნებაში. გადაჯიშება იწყება სისხლის შერევის შემდეგ, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამას თვისობრივად ახალი ზნე-ჩვეულების შემოწვაც ახლავს თან”. (ბუხრაშვილი 2005, 18-19)

ჰაირიეს და ინეგოლის ქართველმა მუჰაჯირებმა საქართველოდან აყრის მომენტში თან წაიღეს, როგორც მატერიალური კულტურის, ისე სულიერი კულტურის მნიშვნელოვანი ნაწილი. გენეტიკურ-ეთნიკური კუთვნილება, საოჯახო-სამეურნეო და კულტურულ-ადათობრივი ტრადიციები, წარსული მესხიერება, რითაც შემოსაზღვრეს საკუთარი ეთნიკური მიკროსამყარო.

ქართველები ოსმალეთში 15 წლის გადასულები იყვნენ, როცა ისმეთაზე დოქტორ მეჰმედ არიფმა ისინი მოინახულა. მან გამოსცა ნაშრომი “ქართული სოფლები”, რომელიც გაზეთში “ტარიკი” დაიბეჭდა და 1893 წელს სტამბოლში გამოიცა. მასში ასახულია აჭარიდან წასულ, სამსუნის სოფლებში დასახლებულ ქართველთა ყოფა-ცხოვრება. მან აღწერა მუჰაჯირთა სოფელი მუსლუბეი. მოიხიბლა ქართველთა ნიჭით, შრომისმოყვარეობით, სტუმრის პატივისცემით, ერთმანეთისათვის დახმარების აღმოჩენის სურვილით, ენით, ღირსების შეგრძნების უნარით, სურვილით დაეუფლონ განათლებას, პატიოსნებით, ქალების სათნოე-

ბით, რომელთა მორჩილება ქმრების მიმართ ლეგენდად არის ქცეული და ცეკვებით. მოგზაური ადარებს რა ქართველ და თურქ მოსახლეობას, დასძენს, რომ თურქები, ქართველი მუჰაჯირებივით გაბედულნი და საქმის მცოდნენი არ არიან. ამიტომაც ცხოვრობენ ცუდად.

რეალურად უცნობია რა იყო მ. არიფის კვლევის მიზანი, თუმცა ბუნებრივია, რომ მისი კვლევის ობიექტი ქართველები იყვნენ. ოსმალეთის იმპერიის წარგზავნილს აინტერესებდა რამდენად იქნებოდნენ ქართველი მუსულმანები ასიმილირებული და რამდენად ექნებოდათ შენარჩუნებული წარსული ტრადიციები.

აღნიშნულ ნაშრომში, ყურადღებას იქცევს ქართველების აღწერა, შეიძლება ითქვას, რომ ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი წყაროა, რადგანაც წარმოადგენს მუჰაჯირების წასვლიდან თითქმის 15 წლის შემდეგ მათ შესახებ არსებულ ინფორმაციას. ამ აღწერაში მოცემულია ქართული ზნისა და თვისებების მნიშვნელოვანი მომენტები, რაც არა მხოლოდ სამსუნის სოფლებში მცხოვრებ აჭარლებს, არამედ ინეგოლის ქართველ მოსახლეობასაც ახასიათებდა და ახასიათებს დღესაც. მოგზაურის გადმოცემით, შესანიშნავია მათი ყოფა-ქცევა და სტუმრების პატივისცემა. “ქართველები როგორც ახლობელი, ისე შორეული ნათესავებისა და მეგობრების მიმართ დიდ სიყვარულს იჩენენ. ძველი ადათის მიხედვით რომელიმე მათგანის სოფელში მისვლისას სიხარულის გამოსახატავად და პატივისცემის ნიშნად თოფს ბევრჯერ ისვრიან”. (Arif 2002, 38)

აღნიშნული წესი ნიშანდობლივი იყო ზოგადად ქართველთათვისაც, როგორც საქორწილო ტრადიციებში, ისე სტუმრის მიღებისა და ბიჭის დაბადების დროს. მოგზაური საკმაოდ დადებითად ახასიათებს ქართველებს, მისი აზრით, ქართველებმა ტყით სავსე მიწა კეთილმოაწყვეს და ზოგიერთი გამოუსადეგარი ადგილი, ნაყოფიერი გახადეს. ერთმანეთს ეხმარებიან და 15 დღის სამუშაოს ერთ დღეში ასრულებენ. მიმართვენ “იმეჯე”-ს (იგულისხმება ნადი, თურქულად “იმეჯე”) კოლექტიური შრომას,

რითაც საქმეს იმარტივებენ. როგორც ვხედავთ, ქართველებს შრომის სიყვარული და გამჭრიახობა გამოარჩევდათ სხვა ეროვნების წარმომადგენლებისაგან. ცნობილი მკვლევარი ევგენი დალევჯიოც, მ. არიფის მსგავსად ქართველთა შრომისმოყვარეობასა და გამჭრიახობაზე საუბრობს, რასაც მათ გენეტიკურ წარმომავლობასა და ადათობრივი სივრცის დაცვას უკავშირებს. მისი აზრით, დღე-ღამესავით განირჩევა ქართველთა კარ-მიდამო, სოფლები, ყანები, მინდვრები და ბალები დანარჩენი მუსულმანების სოფლებისაგან. თავიანთ თავს გურჯებს ეძახიან და ამით ამაყოფენ, დაცინვით უყურებენ თურქებს და ქართულად გაიძახიან-“თათარი კაცი არ გახდება”. ქართველი მაჰმადიანების ეკონომიკურ დაწინაურებას იმან შეუწყო ხელი, რომ ისინი ინახავდნენ თავიანთ ზნე-ჩვეულებას, ადათ-წესებს. ქართველები მთელ ოსმალეთში კარგად არიან მოწყობილნი, რადგანაც “რასიული გამჭრიახობა და კულტურა მეტი აქვთ”. (ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში 1990, 13)

მ. არიფის მიხედვით, მუჰაჯირი ქართველები ენაწყლიანობით გამოირჩევიან, წარსულის ამბებს ტკბილად ჰყვებიან. ისინი ძლიერ განაფულნი არიან ცხენოსნობაში და ბუნებით მეომრები არიან. ქართველებს ერთობლივი ლოცვის ადგილი ძლიერ უყვართ. “არიან ძლიერ ხმაურიანნი. როცა ორი კაცი ერთმანეთს შეხვდება, მათი საუბარი სხვას შეიძლება ჩხუბი ეგონოს”. (Arif 2002, 48) “ღირსება და კეთილშობილება ქართველების უპირატესობათაგანია”. (Arif 2002, 51) ქალები ძალიან კდემამოსილნი და პატიოსნები არიან. მამაკაცები კი საკმაოდ მოხდენილები. იცვამენ ქართულ ტანსაცმელს. ზამთრის ღამეებში უყვართ ცეცხლის გარშემო შემოსხდომა და საუბარი. ქორწილებში მეტად ნატიფ ცეკვას ხორუმს ასრულებენ. ამ ცეკვიდან ჩანს, რომ ქართველებს სისწრაფეში ბადალი არ ჰყავთ. მათი ენა მეტად ტკბილი და მდიდარია.

ამრიგად, ე. დალევჯიო და მ. არიფი ქართველების შემდეგ თვისებებზე ამახვილებენ ყურადღებას: 1. არიან ხმაურიანნი. 2.

ქართველთათვის მნიშვნელოვანია ღირსება და კეთილშობილება. 3. არიან პატიოსანნი. 4. გამოირჩევიან ერთობლი ლოცვის ადგილის სიყვარულით. 5. არიან მოხდენილები. 6. ნიჭიერნი. 7. შრომისმოყვარენი. 8. სტუმრის პატივისმცემელნი. 9. ურთიერთდამხმარენი. 10. საქმის მცოდნენი. 11. გაბედულნი. 12. ტრადიციის დამცველნი. 13. ახასიათებთ ”რასიული გამჭრიახობა”. 14. სწავლის სიყვარული. 15. არიან ენაწყლიანნი. 16. ტკბილმოუბარნი. 17. ამაყნი. საინტერესოა, რომ აღნიშნული თვისებები, ემთხვევა ვ. ბაგრატიონის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსი”. “...ზნენი აქუნდათ **პირმტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა**, თავისუფლებისათვის მხნედ ბრძოლა. მედგრად დგომა მისთვის, ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქუეყანისა, ერთისა ცოლისა ქმრობა, რამეთუ მოიყვანდიან თვის-თვისთა თანასწორთა..ხოლო კაცნი ამის ქუეყნისა არიან სარწმუნოებით ქრისტიანენი. ხოლო ანაგებიტა **არიან კაცნი და ქალნი შუენიერნი**, ჰაეროვანნი, შავ თვალთ-ნარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, იშვიათ შავგვრემან და მოყვითან, იშვიათ თვალჭრელ და გრემან, და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდატევებული და დაწნული. ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკუეცილნი; წერწეტი, უმეტეს ქალნი, იშვიათ სქელნი, **მხნენი მუშაკნი**, ჭირთა მომთმენნი, ციხესა ზედა და მხედრობათა შინა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფნი. სალაშქროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყუარენი, **ამაყნი**, ლალნი, სახელის მაძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თვისთა სახელთათვის არა რიდებენ ქვეყანასა და მეფესა თვისსა, **სტუმართა და უცხოთ მოყუარენი**; მხიარულნი, **უკეთუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარა შეიჭირვიან**; უხუნი, არც თვისსა და არცა სხვისსა კრძალვენ; საუნჯეთა არა მმესველნი, **გონიერნი**, მსწრაფლ-მიმხდომნი, **სწავლის მოყუარენი**...ურთიერთის მიმყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმგებელნი, სირცხვილის მიმდევარნი, კეთილ-ბოროტზედ ადრე მიმდრეკნი, თავხედნი, დიდების მოყვარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი”. (ქართლის

ცხოვრება 1973, 44-45) როგორც ვხედავთ, ქართველების გენეტიკურად დამახასიათებელი თვისებები, უცხო ქვეყანაშიც სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებისთვისაც შესამჩნევი ყოფილა. სწორედ ამ თვისებების წყალობით განირჩეოდნენ და განირჩევიან დღესაც თურქეთში მცხოვრები ქართველები.

საინტერესოა, თუ როგორ განიხილავენ საკუთარ თავს ინეგოლის ეთნიკური ქართველები და რა თვისებებით განარჩევენ -“ჩვენ” და “სხვები”. ჰაირიელ და ზოგადად ინეგოლის ქართველებით დასახლებულ სოფლებში, ჩვენი კვლევის შედეგად, ქართველობის შემეცნებისა და გამოხატვის 3 უმთავრესი ნიშანი იკვეთება. 1. ტერმინოლოგიური. 2. მათთვის გენეტიკურად დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები. 3. სიმბოლოებით გამოხატული ეთნიკური თვითაღქმა.

I ტერმინოლოგიური: დეფინიცია “გურჯი”, “ჩვენებური”. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთის კონსტიტუციის 66-მეექვსე მუხლის თანახმად, თურქეთის რესპუბლიკის ყოველი მოქალაქე თურქია. ე.ი. მოქალაქეობა განსაზღვრავს ეთნიკურობასაც. თურქეთში მცხოვრებ ქართველებს უწოდებენ “ქართული წარმოშობის თურქ მოქალაქეს” (Gürcü kökenli Türk vatandaşı) და “თურქეთელი ქართველი”. (Türkiye’li Gürcü) მაგრამ თავად საკუთარ თავს უწოდებენ “გურჯებს”, ერთმანეთში საუბრისას კი “ჩვენებურს”. სამშობლოს აღსანიშნავად იყენებენ თურქულ სიტყვას “მემლექეთი”⁵. მაგალითად, “მემლექეთიდან გადმოვსულვართ”, “ბაბას მემლექეთიდან გადმოუტანია”, “თიბვაში მემლექეთურ სიმღერას ვიტყვოდი”.

ტერმინი “გურჯი” და “გურჯისტანი” XV საუკუნიდან მოყოლებული ყველა ტიპის ოსმალურ წერილობით წყაროებში ფიქსირდება. “ტერმინი “გურჯისტანი” ოსმალურ წერილობით ძეგ-

⁵ სიტყვა “memleket”-ს გააჩნია ძლიერი ემოციური დატვირთვა და სამშობლოსადმი მიკუთვნებას გამოხატავს იხ. Doğan A, 1995, Osmanlıca Türkçe sözlük, Ankara, Akcag Yayınları.

ლებში პოლისემიური მნიშვნელობითაა ფიქსირებული”. (საქართველოსა და ქართველობის აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია 1993, 256)

ტრაპიზონის დაპყრობის შემდეგ (1461 წ.) ოსმალეთი მიადგა რა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებს, ოსმალეთ-ირანის პოლიტიკურ ურთიერთობებში დაისვა “გურჯისტანის საკითხი”, ხოლო 1555 29 მაისს, ირანსა და ოსმალეთს შორის დადებული ამასიის ზავით, საქართველო ორი დიდი მაჰმადიანური სახელმწიფოებს შორის გაიყო. საქართველოს დასავლეთი და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთი ნაწილი ერგო ოსმალეთს, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთი) და აღმოსავლეთ მესხეთი, ახალციხის ჩათვლით, ირანს. შესაბამისად ოსმალეთის მეისტორიეთა-სელიანიქის, მუსტაფა აღის, იბრაჰიმ ფეჩევის, ყარა ჩელები-ზადეს, ქათიბ ჩელების, ნაიმას, აბუბექრის, იბრაჰიმ ჩაფუშის, სოლაქ ზადეს, მუნეჯიმ ბაშის, ქუჩუქ ჩელები ზადესა და გურჯი ზადეს ნაშრომებში ცნება “გურჯისტანი” ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს გულისხმობს, ხოლო იმ ისტორიკოსთა შრომებში, რომლებიც 1639-1722 მოვლენებს აღწერენ, მეჰმედ რაშიდი, ნამი ალა, ფუნდუქლულუ მეჰმედ ალა, ვასიფი ჩეშმე ზადე, ტერმინი “გურჯისტანი” დასავლეთ საქართველოს გულისხმობს. როგორც ცნობილია “ამ ”მშვიდობიან” პერიოდში (1639-1722) ოსმალეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის აქტიურ პუნქტად ამიერკავკასიის ქვეყნებიდან დასავლეთ საქართველო იქცა”. (საქართველოსა და ქართველობის აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია 1993, 257)

XVI საუკუნიდან “გურჯისტანი” საქართველოში შექმნილი რეალური ისტორიული ვითარების შესაბამისად, ოსმალურში “ძირითადად დიფერენცირებული შინაარსით იხმარება და გულისხმობს საქართველოს ერთ კონკრეტულ მხარეს, ერთ “საქართველოს”, “საქართველოებიდან” ერთ-ერთ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ტერიტორიას”. (საქართველოსა და ქართველობის აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია 1993, 259)

საინტერესოა, რომ ინეგოლის ეთნიკური ქართველები “გურჯს” და “ქართველს” არა მხოლოდ ტერმინოლოგიურად, არამედ აზრობრივადაც განასხვავებენ. ტერმინში “გურჯი” მოიაზრებენ მაჰამდიან ქართველს, ხოლო ტერმინში “ქართველი” გულისხმობენ ქრისტიან ქართველს. ზოგადად, ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში როდესაც ქართველი გაქრისტიანდებოდა ეტყოდნენ “გაქართველდაო”. ე. ი. “გაქრისტიანება” და “გაქართველება” საერთო ცნებად იქცა. თურქეთში მცხოვრებთა უმრავლესობისათვის “ქართველსა” და “გურჯს” შორის განსხვავება, რელიგიური და არა ეთნიკური კუთხით ხდება. აქვე უნდა დავამატოთ, რომ ბევრი ცდილობს, და ეს ტენდენცია დიდი ხნის წინ დაიწყო, “გურჯი” ჩამოაცილოს “ქართველს” და ამით თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველებს, დაუმტკიცონ, რომ იქ მცხოვრები “გურჯები” არიან არა ქართველები, არამედ “აჭარელი თურქები”. 1996 წლის 2 იანვრის გაზეთში “თურქიე”, დაიბეჭდა ნეჯათ ოზფათურის სტატია “ანატოლიის ეთნიკური მოდელი”, სადაც იგი აჭარასა და აფხაზეთს თურქეთის პრობლემად მიიჩნევს. სტამბოლის პროფესორმა მემედ სარაიმ 1996 წლის 17 აპრილს წაიკითხა ბათუმში ლექცია, სადაც განაცხადა რომ აჭარლები უიღურთა ტომს ეკუთვნიან და ამდენად ისინი თურქები არიან. ცნობილ ამერიკელ მეცნიერს პოლ მაგნარელას, მოჰყავს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი, კერძოდ, ქალაქ სუსურლუკთან ახლოს, დაწყებით სკოლაში იგი შეხვედრია წარმოშობით ქართველ მასწავლებელს, რომელსაც აღუნიშნავს, რომ “ ქართველები არიან კასპიელი თურქები, რომლებიც საუბრობენ თურქული ენის დიალექტზე და რომელიც ახლა უნდა ჩაანაცვლონ სტანდარტული თურქული ენით. იგი თავის სათვისტომოში განათლებულ პიროვნებად არის მიჩნეული და მის შეხედულებას საკმაო წონა გააჩნია”. (Magnarella 1979, 117) ბუნებრივია, ასეთ პიროვნებას სოფელში საკმაო გავლენა ექნებოდა და მისი აზრები ზეგავლენას მოახდენდა სხვა დანარჩენ ქართველებზეც. როდესაც 1877-78 წლებში აჭარა შემოუერთეს “რუსეთის საქართველოს”, გადასახლების თაობაზე დაიწყო პროპაგანდა, უმ-

თავრესს პროპაგანდისტებად თურქეთში განათლება მიღებული (გგულისხმობთ სასულიერო განათლებას) მოღები ითვლებოდნენ. შეიძლება ითქვას, რომ “განათლება” მიღებული მასწავლებლების, მოღებისა თუ სხვათა მეშვეობით, 1877-78 წლებიდან დაწყებული ოსმალეთის იმპერია ცდილობდა ზეგავლენა მოეხდინა ეთნიკურ მუსულმან ქართველებზე, როგორც აჭარაში ისე თურქეთის ტერიტორიაზე. აქვე უნდა დავამატოთ, რომ 1992 წელს, ინეგოლში, დაარსდა “საქართველოს აჭარის ავტონომიური რაიონის, მუსულმან თურქთა დაცვისა და სასიცოცხლო პირობების უზრუნველყოფის საზოგადოება”. რომლის მიზანი იყო აჭარის მოსახლეობას დახმარებოდა.⁶

ტერმინები “კასპიელი თურქი”, “აჭარელი თურქი”, “აჭარის მუსულმანი თურქები”, თურქეთში და საქართველოში მცხოვრები ეთნიკური მუსულმანი ქართველების, საერთო ქართული სივრციდან ჩამოცილებას ემსახურება. მსგავსი ტენდენციები უკვე დიდი ხანია შეიმჩნევა, რაც ბუნებრივია გავლენას ახდენს თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველებზე. შეიძლება ითქვას, რომ ტერმინების “გურჯისა” და “ქართველის” ერთმანეთისაგან რელიგიური თვალსაზრისით განცალკევებით, ცდილობენ მოახდინონ ეთნიკური გათიშვა. მსგავსი ტენდენცია ძველად ლაზებთან მიმართებაშიც შეიმჩნეოდა, კერძოდ, ზ. ჭიჭინაძეს მოჰყავს მეტად საინტერესო ცნობა, რომ ოსმალებმა ლაზები გადააკეთეს და დაამხეს მათში ვინაობის შეგრძნება. შეაძულეს ქართველთა ნათესაობა და ააფარეს არაბული დამწერლობა. მოსპეს მათში ეროვნულობა და ჩაუნერგეს თურქოფილობა. მკვლევარს ბათუმში ლაზები უნახავს, რომლებიც კარგად ფლობდნენ ლა-

⁶ იხ. ნ. ოქროსცვარიძე, “ბათუმელი” ოსმან აქისქალიოღლუ-გოჩიტძე (თურქეთის ქართველების კიდევ ერთი ისტორია დაწყებული სამშობლოში, გაგრძელებული და ტრაგიკულად დასრულებული სამშობლოდან შორს), ჟ. “ამირანი”, № 23. 2011, <http://www.caucasology.com/amirani23/okrostsvardze.djvu> (10.4.2012)

ზურ ენას. მას აუხსნია ლაზებისათვის ქართული ვინაობის შესახებ, ხოლო მათ უპასუხიათ “ნიგნები ქართულ ენაზედ რომ დაბეჭდოთ, მის შემდეგ მოახერხეთ და ოსმალურ ენაზედაც დაბეჭდეთ, რომ ჩვენმა ხალხმაც გაიგოს, რომ ჩვენ ქართველ-მეგრელების ნათესავები ვართ და არა თურქებისა და ქურთებისა. ამ საქმში ფულით ჩვენ დაგეხმარებით, თორემ ოსმალებმა ჩვენ ისე გარდაქმნეს, რომ ჩვენ ჩაგვინერგეს ის ყალბი ცნობები, რომ თქვენ თურქები ხართ, თქვენი ანბანიც არაბულია და არა ქართული”. (ჭიჭინაძე 1927, 6)

როგორც ვხედავთ თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველების საერთო ქართული სივრციდან “ნათესავით ქართველი”-დან მოწყვეტის მცდელობები საკმაოდ დიდი ხნის წინ დაიწყო და დღესაც აქტიურად გრძელდება. აღსანიშნავია, რომ ასაკოვან მოსახლეობაში ტერმინების “გურჯისა” და “ქართველის” აღრევა ინვეეს საკმაოდ ძლიერ გაღიზიანებას. “ქართველის” ნოდებაზე მათში უარყოფითი განწყობა შეიმჩნევა. “ქართველები კი არა გურჯები ვართ”. არის მთელი რიგი სოფლები, სადაც “ქართველის” ნოდება შეიძლება ითქვას შეურაცმყოფის ტოლფასია.

ნინო ოქროსცვარიძე-“ქართული საჭმელებიდან რა იცით?”

უსთაისმეთოლუ- “ქართული საჭმელებიდან, მე ორი გელინნი მყავს, ერთმა გურჯული, ქართული არ ვთქვათ, გურჯული საჭმელები ქალაჯო, ბოშორვა, ფხალლობიაი, კერჩხილობიაი, მაღახტო, სინორი, მაკარნა, ნონოლაი”.

როგორც, ადგილობრივები აღნიშნავენ, წარსულში მათ ოჯახებში ტერმინს “ქართველი” სალანძღავი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ პროცესის შესახებ ჯერ კიდევ ზ. ჭიჭინაძე საუბრობდა ნაშრომში- “მუსულმან ქართველთა საქართველო”, სადაც აღნიშნავდა, რომ ოსმალებმა იმდენად შეაძულეს ქართველ მაჰმადიანებს ყველაფერი ქართული, რომ მათ სიტყვა “ქართველი” სძულდათ. ვინმეს რომ ეთქვა მათთვის შენ “ქართველოო, სატევარზე დაიდებდა ხელს”. “მეჯლისებში” ხანდახან სხვადასხვა

პირთა საჩივრებიც კი შედიოდა-ამა და ამ პირმა “ქართველი” მი-
წოდაო. მათში სიტყვა ქართველი გმობით იხსენიებოდა.

ინეგოლის ქართველებში, შემდეგი ტერმინიც ფიქსირდე-
ბოდა, როდესაც უფროსები პატარებს გაუბრაზდებოდნენ “ქარ-
თველიშვილად”, “ქართველების შექმნილად” მოიხსენიებდნენ.
რაც ლანძლვასა და გინებას უდრიდა.

აზიზი ეფე “აქ რომ მოვიდენ “ქართველიშვილო” ჩვენი დე-
დეები, ნენები გვეტყოდენ-რაფერ ვხელდებოდით იცი? რატომ
ქართველიშვილი ვართ? ქართველი რა თქმა არის. ეგენი იმას ამ-
ბობდენ ქართველიშვილო-გურჯუნუნ ოღლუ, გავბრაზდებოდით
ქართველი რატომ გვხდიან”.

სუათ ფელეჟანოღლუ-კირკიტაძე- “გერმანიაში მაღაზიაში
ერთი პურს მაძლევს შენ ქართველიხარო, რაის ქართველი მეთქი.
აქ ნენე გვეტყოდა “ქართველიშვილო” როცა გაბრაზდებოდა.”

თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბევრისათვის “ქართვე-
ლი” და “გურჯი” ერთიდაიგივეა. ამ ადამიანთა კატეგორიას ის
ეთნიკური ქართველები მიეკუთვნებიან, რომლებსაც საქართვე-
ლოსთან, ქართულ სათვისტომოებთან აქვთ ხშირი კონტაქტი ან-
და ახალგაზრდები, რომლებშიც ძველი თაობისაგან განსხვავე-
ბით, ისტორიული მესხიერებიდან შემორჩენილი ამ ტერმინის
მნიშვნელობა, მკაცრად არ არის განსაზღვრული.

აზიზი ეფე- “აქ რომ მოვედით ქართველობა მემრე შევიტ-
ყვეთ აგერ აქა ქართველის თქმას დერნეჩით(სათვისტომო)გამო-
ვიდა ქართველი. შენ ქართველი, რა თქმა არის. ჩვენ გურჯი ვართ
ამა საქართველოში სახელი ქართველია, ეს ვერ მივახდინეთ, აა
ახლა მიხვდენ. რავახარ ქართველო კაცო-დიორ დეინყეს ახლა”.

ნინო ოქროსცვარიძე- “ზოგი საკუთარ თავს “გურჯს” უწო-
დებს და არა ქართველს”.

მუქემერ ოზბეჟი-გოგიტიძე- “სულ ქართულად ვლაპარა-
კობთ. ქართულ რატომ არ ამბობენ იცი? იქაური ხალხის სახელი
ქართულია, ფადიშაჰსა ქართველებისთვინ გურჯი დუურქმეგია

თუ არა ჩვენ იქა გვარი ქართული გვაქ. ეიდა... სამი რძალი მყავს. ორი რძალი გურჯია ქართველია.”

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ტერმინებს შორის რადიკალური განსხვავება უფრო იმ სოფლებში შეიმჩნევა, სადაც ეთნიკური ქართველები ჩაკეთილ ცხოვრებას ეწევიან, არიან მართლმორწმუნე მაჰმადიანები, უარყოფენ სიახლეებს და იცავენ ტრადიციულ-რელიგიურ სივრცეს. მათში უფრო მეტად არის შემორჩენილი ისტორიული მეხსიერება და ბუნებრივია, მკაცრად საზღვრავენ ტერმინის “გურჯი” მნიშვნელობას. ამიტომ, “ქართველისა” და “გურჯის” აღრევა მათში გაღიზიანებას იწვევს.

II ინეგოლის “ნათესავით ქართველები” არა მხოლოდ ტერმინოლოგიურად განასხვავებენ საკუთარ თავს სხვებისაგან, არამედ გამოყოფენ იმ უმთავრესს თვისებებს, რაც მხოლოდ მათთვის არის ნიშანდობლივი. ეს თვისებებია: 1. “დამკავებლობა”-ერთად ყოფნა ჭირსა და ლხინში. 2. ურთიერთდახმარება. 3. სიმაღლე, სიჯანსაღე, გარეგნული სილამაზე. 4. სიცოცხლის ხანგრძლივობა. 5. სამზარეულო. 6. სისუფთავე.

აზიზ ეფე- “ამა ქართველები კაი ვართ, დამკავებელი ვართ, რაცხა გამოუვიდეს კინწლა თლად მეინგრევა, ამიტომ ის გვაქ დაკავება, მემრე სხვა დაკავება არ გვაქ. დახმარებაში კაი ვართ, ქორწილში ერთად ნევლენ, რომ ვინცხა გერდეიცვლება იმის ჯენაზე (დაკრძალვა) ბევრი ნევლენ. აქა თურქეთში ენ ბევრი ჩვენები იქნება”.

ჰუსეინი ორდუ-ამირან თავდგირიძე- “ქორწილში ქართველები ბევრია. ჯენაზე ქართველები ბევრია. ახლა თურქი დაჯდება მესელა გეიყურება მიხვდები ეს არნაუთია, ეს ბოშნაკია, ეს მუაჯირია, ეს ქართველია.”

ნინო ოქროსცავარიძე- “რითი ხვდებიან, რომ ქართველია?”

ჰუსეინ ორდუ-ამირან თავდგირიძე- “ერთად არიან. კაი დღეში ერთად არიან, გონჯ დღეში ერთად არიან. თურქებში ამოდენა ჩვენი დონა არ არის. ჩვენ კაი დღეში ერთად ვართ, გონჯ

დღეში ერთად ვართ. სულ შეკრული ვართ. აქ ეშინიათ სუყველას ჩვენი. თუ ვინცხა რაცხა თურქს დეემართა, იტყვის რომ მე ქართველი ამხანაგი მყავს. ეს ჩვენ გვიხარია.”

მელექ ერგუნი-ხინკილაძე-“თურქეთზე უფრო კარგ საჭმელს ვჭამთ, დუნიაში ენ ლამაზი, ენ მაღალი, ენ კარგი, ენ საღლიქლი (ჯანმრთელი) ინსნები ვართ. კარგი საჭმელები გვაქვს, კარგი ინსნები ვართ. სისხლი რომ ქართული გვაქვს არ შეგვეშლება. ზოგი იმდონი ინსნები გვევიგონე რომენე გურჯობა ცხვენია, თელი ვუთხარი-იცით თუ გურჯები რაფერ ინსნები არიან? რაფერი რას ჭამენ, რას სვენ, ამ დუნიაში ენ ლამაზი, ბევრ ცოცხლობენ, აქაურებმა ერთამანეთის დახმარება იციან, ვინმეს რომ გაუჭირდეს, მოკვდეს მთელი სოფელი ეხმარება, სხვებმა ეს არ იციან.”

იაკუზ ეთინი-“კუდიანები პისი არიან, ახლა მადენში გედედი ცხვირ მეიფარებ. გაღმა სოფელი ესეა გაღმა სოფელიც კუდიანი, თლად უკან არიან. მიდი სახლებში მესელა აჰორები აკვნებზე ზიან, თემიზი არალი, ნაჭამ იერზე გადაყრიან, თემიზი ინსნები არალიან, ჩვენი სოფელი ას და ოცი წელი სოფელია, ახლა იქ გედე ბინ სენელი, ათასი ჯერ უკან არიან ჩვენ აქა ას და ოცი წელიწადი გახადა, ჩვენ სოფელე შეხედე და იქეთ იმ სოფლებში გეიარე.”

III სიმბოლოებითა და სულიერი კულტურით გამოხატული ეთნიკური თვითაღქმა: მათში ვგულისხმობთ საქართველოსთან და ქართველობასთან ასოცირებული სიმბოლოებით, გამოხატულ ეთნიკურ თვითშეგნებას, რაც თავისმხრივ უკავშირდება ისტორიულ მეხსიერებას. ხშირ შემთხვევაში პიროვნება ქართველობის აღქმას სიმბოლოებით ახდენს. ეს შეიძლება იყოს საქართველოდან მათი წინაპრების მიერ წამოღებული-მინა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ფაქტი აქვს მოყვანილი ფრიდონ ხალვაშს ნაშრომში “ომრი”, ეჯვევითის მთავრობის დროს შინაგან საქმეთა მინისტრი ხასან გიუნეში (ბოლქვაძე) საქართველოში

ჩამოსულა. მას პაპის საფლავი მოუნახულებია მინა აუღია და პარკში ჩაუყრია “ჩემთვისნა შევნახონაო”. ქალამნები, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, რომლებსაც დღესდღეობით პრაქტიკული დანიშნულება აღარ გააჩნიათ. ქართული ხილის ჯიშები (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გერმანიის ქალაქ გუმერსბახში, ჰაი-რიელ ქართველებს, თან წაუღიათ ადესა). მეხსიერებაში შემორჩენილი ქართული სიმღერები, ლექსები, ცეკვები, ქართული გვარები-ხინკილაძეები, მალაყმაძეები, გურგენიძეები, გორაძეები, კახიძეები, კირკიტაძეები, ქოქოლაძეები, ლეკურიძეები, იაკობაშვილები, ყედენბეგიშვილები, ჯინჭარაძეები, ბასილაძეები და სხვა. წინაპრების გადმოსახლების ადგილების შესაბამისი გვარები, მაგალითად სოფელი მეკეიძედან გადმოსულებს გვარად მეკეიძე აუღიათ, ფოცხოვიდან გადმოსულებს ფოცხოველები “ჩვენ იმიდან გადმოვსულვართ, ჩემი დედე იმიდან გადმოსულა-ფოცხოვიდან. შენ გეცოდინება, ფოცხოვიდან გადმოსულა ჩემი დედე 93-მუჰაჯირისა ვართ ჩვენ, ჩემი ბაბოი იქიდან გადმოუყვანიან ცხენ შუაზე დუუკვრიან და გადმოუყვანიან ჩემი ბაბოი. ჩემი ბაბო ყოფილიყო ახლა 110 იაშინდა უნდა ყოფილიყო. ჩემი ბაბო და მომკვდარა აქა. ჩვენ დავრჩით იმთე მას მერე აქ ვცოცხლობთ. გვარი ფოცხოვლებს გვეტყოდენ. ის ვიცი სხვა არაფერი არ ვიცი. ჩემ დედეს ემე ქვია-დურსუნაი, ჩემ ბაბოსაც იდრისაი”.

დაცული საოჯახო, საქორწინო, სტუმარ-მასპინძლობისა და უფროსს-უმცროსობის ადათები. ზოგიერთი თურქეთელი ქართველის საფლავის ქვაზე ამოკვეთილი წარწერა, გვანჯდის მიცვალებულის ეთნიკურ წარმომავლობასთან დაკავშირებულ ინფორმაციას-დაბადების ადგილი, წარმოშობა და ქართული გვარი.

ჯემალეთინ ოზდემირი-ინეგოლის ჩინილი მეჩეთის იმამი (თუფეკჩიქონაქიდან) – “სულყველაფერი არის ძველი ადეთებ. იქ რაცხა ადეთები იყო ისე აინი არი. ჩვენი ადეთები ლამაზია, ჩვენ ადეთებიდან მემუნევიართ იანი, მესელა სახლში ადეთია, მეზობლობაში ადეთია, სოფელში ადეთია, ძალიან ინსნობის ადეთებია იანი, მესელა მუსაფირი ძალიან იმედს მივცემთ იანი, საიგი

გოსთერიორუზ(პატივს ვცემთ) სულყველაფერი რაცხა არის დე-
ვამ ედიორუზ (ვაგრძელებთ) იანი, გელინობაა, ემიობაა. ადეთები
გვაქ, ბალნებს ქართული ვასწავლით, ქართულად ვლაპარაკობთ.
ქართულად წვეიკივლებთ, ვიყვირებთ ბავშვებს, კაცს. ჩვენ წინ
წინდული ადეთები არ დაგვრჩა, წინ წინ ბევრი ყოფილა, ჩვენ ენ
დიდი ადეთი ქართული ვართ და წინ წინდელი საიგი (პატივისცემა)
ალარ დარჩა, ჩვენ ცოტა დიდი ინსნები პანაი კიდე ვეკიდებით, წინ
წინ ასე ადგებოდენ უფროსი სტუმარი, ახლა ფეხი ფეხზე გადადე-
ბული ეს ამბაობა თქვენთვისაც გეჩერლია”.

ეთნიკური თვითობის ერთ-ერთ უმთავრესს სიმბოლურ გა-
მოხატულებას, ქართული სიმღერების, ლექსებისა და ცეკვების
ცოდნა წარმოადგენს. ინეგოლის ცენტრში განთავსებულია “კავ-
კასიის ფოლკლორისა და კულტურის საზოგადოება”, რომელიც
1977 წელს დაარსდა. საზოგადოებაში უკვე მრავალი წელია რაც
ფუნქციონირებს ქართული ცეკვის ანსამბლი. ეთნიკური ქარ-
თველების ოჯახები ცდილობენ თავიანთ შვილებს ქართული
ცეკვები შეასწავლონ. ქართველებით დასახლებულ სოფლებში
თითქმის ყველამ იცის ხორუმი, განდაგანა, ქართული სიმღერე-
ბი. ცეკვის ილეთებს ახალგაზრდები ქორწილებში უფროსი თაო-
ბისაგან სწავლობენ. აღნიშნულ საზოგადოებაში ახლახანს გაიხ-
სნა ქართული ენის შემსწავლელი კურსებიც.

**მივლინებების დროს, ჩვენ დავაფიქსირეთ რამოდენიმე
ქართული ლექსი:**

“წყალი მასვი კოკითა
გამაძღე კოცნითა..”

“ბაჰჩაში დავთესე ლობიაი
იმას უნდა ჰაშარი
დედამთილი გავახელე
არ მაჭამა ვახშამი”.

“თათრის ნათალი
 არ მავინყდება შემონათვალი
 შენ რომ მომიტანე ჩემი ნათქვამი
 ადექ წამოდი ჩემო ლამაზო,
 ჩემო ლამაზო ვერ დაგინახე
 გულვეში ზიდვები ვერ მოგინახე
 ძალიან გეხვეწები ვინმე შემინახე
 ადექ წამოდი ჩემო ლამაზო
 ცეცსიეს ბრუნებით გევიარეთ ხიდზე
 ნიშნის სინარო ძელზე გვიხარდა
 ძალიან მიხდება ქემერი წელზე
 ადექ წამოდი ჩემო ლამაზო
 ადექ მოვიაროთ ღელე ბოსტანი
 ძალიან მიხდება წვანე ხისტანი
 აგიც არ იყო ჩვენი დესტანი
 ადექ წამოდი ჩემო ლამაზო
 ოსმალი მარტინი ავსნიე ხელში
 სევდა ჩიმივიდა ბირ ქერე გულში
 ადექ წამოდი ჩემო ლამაზო.”

“ლალთი ციხეში ვარ დამწყვედული
 კაცის ფერი არა მაქო ლალთი
 დედაჩემი ჩამოსულა ციხის კარებზეო
 ლალთი ნაჩალნიკსაც უპასუხა შვილი
 მაჩვენეო ლალთი
 ტიფლისიდა სოლჩაკ დახვრიტეს და მორჩა”.

“ბალჩაში მაქ ლობია
 იმას უნდა ხაშარი
 დადამთილი გავაბღეზე
 არ ვაჭამე ვახშამი
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა

ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ეგერ გაღმა სარაია
 ერთი გეგდო რავაია
 ზედ გოგვები ფუნდრუკობენ
 საკოცნელად რავაია
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ღელე-ღელე ვიარე
 ვერ ავაგსე გუგუმი (წყლის ასადულებელი)
 ჩემ ნიშანლის აცვია თეთრი
 ნარმის ზუბუნი (პერანგი)
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ეგერ გაღმა თიკნები
 ვატილებ და ვიქნები
 გოგოვ არ წამომყვები
 ვიტირებ და ვიქნები
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა.
 ეგერ გაღმა მდინარე
 გოგო ნახვე ძინარე
 მაკოცე ჰემ ვუკბინე
 გავაგზავნე ტირალე
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა
 ნარდანიჩაი ნინაიდა”

“ფელელემ მელელემ
 ჯიმ ჯიმ თელელემ
 ჰაჯი ყარა ბუჯი ყარა

ჩაქველი ბაში ყარა
ინილოს მინილოს
დათვმა მნახოს
საცხა მიხვალ
იქ ჩაგბარხლოს.”

“იგერ გაღმა ტრედებო
გოგოვ რას მერიდებო
მაგრეთ რომ ლამაზი ხარ
ჩვენთვინაც რომ იზრდებო”.

“ბახჩაში მაქვს ტყემალიო
კონწილ კონწილ კიდიო
მე ის ბიჭი არ მინდა
ბუკზე(სახე) დაპრანჭულიო”.

“ყია ყია ყინდორია
ყინდორ ზედა მინდორია
მინდორ ზედა შავი ტყეა
შავ ტყეში ნადირია
ვინცხა ვერ მიხვდება
ხვალ იმის სადილია.

“ნაზრია მიადგა კარსა
ალურღურღურებს თავსა
ღმერთო მოგვეც წვიმა წყალი
შიგვინახე სიზამთარი”.

“ღელე-ღელე ჩავიარა
ღელე ტალახიანი
ერთი პანია შემეყარა
ისიც ტალახიანი.”

“პანაი ყანაი დიდ ყანა

პანა პანაიმ წემიყვანა
დადგა ტაფა შექმნა ფაფა
დავჯექი და ვქენი სეფა”. (მხიარულება)

”აი ოხერო სიბერევე მალე შამატანე ხელი, პირში გემო გამო-
მართვი, გამაძულე ყველაფერი, მგონი ადგომას ვფიქრობდი,
ამიკანკალდა მუხელები, სამოცი წლის რომ გახდები ჩემ ამბავს
მაშინ მიხვდები. გონჯად თავი გამითეთრე, გლახად დამიგრძელე
წვერი, კაცი არ შემაცვოდვება არ მოვლენ ჩემი ძმანები... მომამ-
ტვრიე ცალი გვერდი..გათენებამდე სულ ვკრუსუნობ, სულ ვიძა-
ხი ნენევ წელი”.

უმთავრესი სიმბოლო მაინც ენის ცოდნაა, რომელიც დღეს-
დღეობით შემორჩენილია ზეპირი და არა წერიითი მეტყველების
სახით. ეთნიკური ქართველები გალიზიანებით უყურებენ იმ ქარ-
თველებს, რომლებმაც ქართული ენა არ იციან. ჩვენი რესპოდენ-
ტი **მელექ ერგუნი (მაღაყმაძე)** აღნიშნავს, “ჩვენა ვინცხამ რო-
მე გურჯიჯა არ იცის, იმა ქართულ კაცათ არ ვთვლით. ზოგი
იმდონი ინსნები გევიგონე რომენე გურჯობა ცხვენია, გგურჯი
ვართო ცხვენოდენ არ ამბობენ, მენყინა. შვილებს უნდა დაასწავ-
ლოთ, მანქანაში ჯდომაში ერთი კაცი გევიცანი, გურჯი ხარვო?
ხო მეთქი შენ მეთქი? თურქულაი მეუბნება, იშთე ამ სოფლიდან
ვარო, გურჯუჯე ენა იცი მეთქი? მევო არ დამასწავლესო მეო. ეს
დიდი სირცხვილია. ვინცხვა გურჯულს არ სწავლობს იმათ ვარ-
ცხვენთ.”

კატრიე ილდიზ, ერგუნი - ”გერმანიაშიც არიან არ ვიცითო
ჩვენ ქართულიო, რაისთვის არ უნდა იცოდე მეთქი ქართულიო?
რაისთვის არ უნდა იცოდე მეთქი დიდი კაცი გამხდარ ხარ მეთ-
ქი? ჩემმა შვილიშვილებმა იციან ქართული, ჩემი გოგო გერმანია-
ში მექთებში(სკოლა) კითხულობს, იმის მეზობელმა მითხრა რო-
მენე ერთი შენ რაცხა უნდა გკითხოვო, შენი გოგოს აღმანჯა და-
ჰა ლამაზიაო, ლამაზად ლაპარაკობსო, რაისთვინო თქვენ სახ-
ლში ისე ლაპარაკობთ თლადო გერმანულაივო? არა მეთქი, ამან

მეთქი ჰემენ მივხვდი, ჩემ გოგომ ქართველი იცის გეორგიშე, გიორგიშე შპრახე იცის მეთქი, ვოო, ახლა მივხვდი ახლაო. ჩემ ბადიშებმაც იციან, ჩვენ თელმა ვლაპარაკობთ ქართულად”. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულად მხოლოდ შიდა საოჯახო და სანათესაო სივრცეში მეტყველებენ. სოფლის გარეთ კი იყენებენ თურქულს. შეიძლება ითქვას, რომ ეთნიკური ქართველებში ქართულ ენას მხოლოდ ეთნიკურობის სიმბოლური დატვირთვა გააჩნია.

ინეგოლის ერთ-ერთ მთავარ ქუჩაზე ერთამენთის მიყოლებით განთავსებულია ეთნიკური ქართველების ავეჯის ფირმები, რომლებიც ლათინური შრიფტით, ქართულ სახელწოდებებს ატარებს. მაგალითად “tetrihome”, “didikoltuk”, “vardi”, “saloni” “sinatle”, “modi”, “avec”. ამით სიმბოლურად საკუთარი თვითიდენტობის გამოხატულებას ახდენენ. ამაყობენ თავიანთი წარმოშობითა და ინეგოლში დომინანტური პოზიციის დაკავებით.

ზოგადად “თურქიეში “გურჯობა დიდი რამეა”. ქართველთა დომინანტურ პოზიციაზე ის ფაქტიც მეტყველებს, რომ მე-20 საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე, ეთნიკურ ქართველებს ინეგოლის მერის თანამდებობა უკავიათ-ჯემალ არიქა (ჯემალ ცეცხლაძე), ჰიქმეთ შაჰინი, (შემდგომში ბურსის მერი), ალინურ აქთაში (ალეკო ქოქოლაძე), ქალაქის მმართველობის წამყვანი თანამდებობებიც მათ ხელშია.

ჰუსეინ ორდუ-თავდგირიძე- “*აქ მერი ქართველია, მოადგილე ქართველია, განათლების სამართველოს უფროსი ქართველია, ყველას თავში ქართველია. ჩვენ რაცხას ვიტყვით ისე იქნება.*”

საინტერესოა, რომ ინეგოლის ქართული წარმოშობის მოსახლეობა, მერობის კანდიდატს, ხშირშემთხვევაში ეთნიკური ქართველობის გამო ირჩევს, მიუხედავად იმისა, იზიარებს თუ არა მის პოლიტიკურ პლატფორმას.

ინეგოლში ქართველთა უპირატესობის ტენდენცია ჯერ კიდევ მუჰაჯირების გადმოსახლების პერიოდიდან ვლინდება. მა-

გალითად, სოფელ ჰაირიეში თავიდან ჩერქეზები მოსულანს, მაგრამ შემდგომში ეს ტერიტორია ქართველებს დაუკავებიათ. მათ მხარდაჭერა ოსმალეთის ოფიციალური წრეების მხრიდანაც ჰქონიათ, რადგანაც სწორედ ინეგოლის მმართველმა მიანიჭა ეთნიკურ ქართველებს უპირატესობა და აღნიშნული ტერიტორიის დაკავების ნება დართო. მსგავსი ფაქტი ინეგოლის სოფელ თუფექჩიქონაქშიც მომხდარა. ქართველ მუჰაჯირებს ამ სოფელში აფხაზები დახვედრიათ, მაგრამ მათ შორის გაუგებრობა მომხდარა, რის შემდეგაც აფხაზებს ეს სოფელი მიუტოვებიათ. სოფლის ძველი სახელწოდება წანარქოი ყოფილა, რომელიც აფხაზებს მიუციათ. მოსახლეობის გადმოცემით, სოფელში ღამის გათევის მიზნით, ათა-თურქი თავისი სამხედროებით გაჩერებულა, ქართველებს საკვები შეუთავაზებიათ და კარგი მასპინძლობაც გაუწევიათ. ათა-თურქს არ მოსწონებია აფხაზების მიერ დარქმეული სახელი და სოფელს “თუფექჩიქონაქი” ანუ “მეიარაღის ღამის სადგომი”. უწოდა

ეთნიკურ ქართველთა დომინანტური პოზიციის თვალსაზრისით, საყურადღებოა სოფელი გუნეიქესთანეც. ამ სოფლის უმრავლესობა აფხაზია, უმცირესობაში კი ქართველები არიან. მარშანიების დახმარებით სოფელში დავითაძეების -ადიამანების ოჯახი გადმოსულა. 35 წლის განმავლობაში აფხაზებით დასახლებულ სოფელს, ხელმძღვანელობდნენ უმცირესობაში მყოფი ქართველები, კერძოდ, დავითაძეების-ადიამანების გვარის წარმომადგენლები. ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი ფაქტია, რადგანაც უმცირესობაში მყოფი ქართველის ოჯახი, 30-35 წლის განმავლობაში ინარჩუნებდა სოფლის “მუჰთარის” ანუ გამგებლის თანამდებობას.

როგორც ეთნიკური ქართველები აღნიშნავენ, თურქებს მათი “შურთ” და ცდილობენ “გაქართველებას”. თავიანთი შვილები ქართული ცეკვების შემსწავლელ კურსებზე დაჰყავთ და ქართველებთან დამოყვრებასაც ესწრაფვიან. (საინტერესოა, რომ ცნობილი ოსმალთა პოეტი ნაზი ალტაცეხული წერდა ქართველი

ქალის შესახებ. თავის ლექსებში იმ უბედურებაზე საუბრობდა, რაც არაქართველი ქალის მოყვანას მოსდევდა. ქართველი ქალის შერთვა, დიდ პატივად მიიჩნეოდა)

პუშკინ ორდუ-თავდგირიძე-“ერთმა თურქმა თქვა მე ქართველი გახდომა მინდაო და რა ვქნაო, გოგო უნდა ვითხოვო ქართველიო ან გოგო უნდა მივცეო ქართველებსო და ქართველი გავხდეო”.

ნინო ოქროსცვარიძე-“ხშირია თურქების მხრიდან გაქართველების სურვილი?”

პუშკინ ორდუ-თავდგირიძე-“კი, რატომ მე გამაჩინა ღმერთმაო თურქადო.”

ეთნიკური გაორება ბუნებრივი პროცესია მაშინ, როდესაც ეთნოსი სხვა ეთნოსის ტერიტორიაზე სახლდება და წლების განმავლობაში თაობებად ყალიბდება. ამ შემთხვევაში ემიგრირებული ეთნოსი იძენს სხვა ეთნოსისათვის დამახასიათებელ ტრადიციებს და ხდება მათ სივრცეში უცხო გარემოს შემოჭრა. ინეგოლის ქართველების ყოველდღიურ ცხოვრებაში ერთის მხრივ აღინიშნება ზოგადი ქართული ტრადიციების დაცვა, მეორეს მხრივ კი ხდება თურქული წეს-ჩვეულებებისადმი მიმდევრობა. ხშირშემთხვევაში ერთმანეთშია აღრეული ქართული და თურქული საოჯახო ყოფისათვის დამახასიათებელი ტრადიციები. ბიეთნიკური ქორწილის დროს კი, ცერემონია იღებს ტრადიციათა შერეულ სახეს. მსგავსი ქორწილების დროს, ოჯახებს შორის გაურკვევლობასა და გაღიზიანებასაც ჰქონია ადგილი.

ჰაირიესა და ინეგოლის ქართულ სოფლებში მივლინებებისა და კვლევების შედეგად გამოიკვეთა ქართველობის შენარჩუნების 3 უმთავრესი მიზეზი, რომელთა თანდათანობითმა მოშლამ, მათ ეთნიკურ გაორებას შეუწყო ხელი.

1. ჰაირიელი და ზოგადად ინეგოლის ქართველები საკუთარი სოფლის სივრცეში უცხო არ უშვებდნენ, მიწას არაქართველზე არ ყიდდნენ. მათ ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ მიწის სხვაზე მიყიდვით, საკუთარ ეთნიკურ სივრცეში, სხვა ეთნიკური

ერთეულის შემოღინებას შეუწყობდნენ ხელს, რითაც მოხდებოდა შიდა სივრცის თანდათანობითი მოშლა და უცხო ტრადიციების დამკვიდრება. ამ წესს დღესაც იცავენ, თუმცა ზოგიერთ სოფელში მიწის სხვა ეთნოსზე მიყიდვის ფაქტები მაინც ფიქსირდება.

ნინო ოქროსცვარიძე - "თქვენ სოფელში მიწას უცხოთ მიყიდებოდა?"

აზიზ ეფე - "იქ რო მე მიწა გემეყიდა ეგერ აქა ინეგოლში 15 დაირე (სახლი) მექნებოდა. სხვები ყიდიან, ვინცა ფარას ბევრ აძლევენ ყიდიან. მე არ გავყიდი. მე სხვას იქ არ შევუშვებ. მე ვუთხარ ამდენი ფული მომცეს, არ ვაძლევ აქ არვის არ ვუშვებ, გაყიდეს ხალხმა, ამა შემრე მეიშლება ქართველობა, ადგება ის მოვა, ის მოვა, გეიზრდება".

ჰუსეინ აიბარი-ხაზინადარი - "უცხოთ მაინც არ უშვებენ ადგილობრივს უთმობენ".

აზიზ ეფე - "რაცხა ფულს დაადებს კაცი ყიდის იმას. ის სოფელი დეიკარგვის. ქართველები აღარ არიან."

ჰუსეინ აიბარი-ხაზინადარი - "თურქებიც არიან და უნდათ ყიდვა."

აზიზ ეფე - "სოფელში ვეუბნები ეს უნდა გავყიდო. ამას რა უნდა 20 მილიონი ფული მინდაო არ გაძლევს კაცი, მოდის 30 მილიონ ფულ გაძლევს, შენც იმას მიყიდავ. სოფელი დეიკარგვის."

ჰუსეინ აიბარი-ხაზინადარი - "ჩვენს სოფელში (საუბარია ჰილმიეზე) რაც არ უნდა მეტი მისცეს, მაინც უცხოთ არ მიყიდიან. მხოლოდ ერთმა გაბედა სახლის გაყიდვა და დაატოვინეს. სოფლის სიძე იყო ევა."

შიში იმისა, რომ მოხდება ეთნიკურ ქართველთა გადაჯიშება, დიდია. ეს განსაკუთრებით უფროს თაობაში შეინიშნება. ახალგაზრდებს, მშობლების სიკვდილის შემდეგ, სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებისათვის მიუყიდიათ მიწები. ამ ფაქტს უარყოფითად შეხვდა სოფლის მოსახლეობა და "უცხო" აიძულეს მიწები ადგილობრივებისათვის მიეყიდა.

2. უარყოფითად ეკიდებოდნენ შერეული ოჯახების შექმნას. ქართველების ამ თვისებაზე ჯერ კიდევ ევგენი დააღწევით საუბრობდა. იგი აღნიშნავდა, რომ იშვიათია მათში მრავალცოლიანობა და "თათრებში" აღრევა. ეთნიკური ქართველები არა მხოლოდ სოფლის, არამედ თავიანთ ოჯახშიც სხვა ეთნოსის შემოშვებას გაუბრუნდნენ- *"თურქებს სურთ ჩვენიდან ქალი წაიყვანონ ან ბიჭი, მაგრამ ჩვენ არ ვაძლევთ"*.

უსთაისმეთოღლუ-ვახტანგიძე-*"გენელდე (უმთავრესად) გურჯია. იაბანჯი (უცხო) მიცემა ართმევა არ გვიყვარს. ჩუენ ენამ არ გამეიცვალოს, იაბანჯის (უცხოს) ქართუელის გარდა არ ვუშვებთ ჩუენ სოფლებში. სისხლმა არ გამეიცუალოს, ენამ არ გამეიცუალოს"*.

აზიზ ფეე-*"იმათ იერიან. უნინ არ იყო. გურჯი სხვას არ მისცემდნენ. გურჯი სხვას არ ითხოვდა. ახლა აძლევენ, რაფერ აძლევენ. სოფლებში გოგოები ახლა ინეგოლში მჯდარან, ინეგოლში ვინცხა მოთხოვს, ოოო ინეგოლია აძლევენ. უნინ ქართველი ქართველი. ანაი ქართველი, ბაბაი ქართველი. ბაღეები იმფრად იზრდებოდნენ, ახლა რომ იერია ახლა იმას ვიჯვებით."*

3. ეთნიკური ქართველები უცხო ტერიტორიაზე დამკვიდრების დღიდან, ცდილობდნენ შემოენახათ წინაპართა ტრადიციები, ადათები, მომავალი თაობებისათვის გადაეცათ ინფორმაცია წარმომავლობის შესახებ.

ამრიგად, ზემოაღნიშნულმა მიზეზებმა ერთის მხრივ შემოუნახეს მათ ქართველობა, თუმცა მეორეს მხრივ თანდათანობრივმა მოშლამ გამოიწვია და დააჩქარა ასიმილაციის პროცესი, რასაც ისედაც ხელს უწყობდა გარემო პირობები-ქალაქური ცხოვრების შემოჭრა, სავალდებულო სამხედრო სამსახური, თურქეთის მოქალაქეობა (თურქეთის კონსტიტუციის სამოცდამეექვსე მუხლის მიხედვით თურქეთის ყველა მოქალაქე თურქია), ისლამი და "თურქი ხალხის ტოლერანტობა", რომელიც "მუსლიმ ემიგრანტს საკუთარ მიწაზე იღებდა". როგორც პ. მაგნარელა აღნიშნავდა, "თურქეთში სამხედრო სავალდებულო სამ-

სახური, ქართველების და სხვა ეთნიკური უმცირესობების, თურქულ საზოგადოებასა და კულტურასთან გაერთიანებას უწყობს ხელს. ჯერ კიდევ 20 წლის ასაკში პრაქტიკულად ყველა ჰაირიელი მამაკაცი სოფელს ტოვებს და ორი წლით თურქეთის ჯარში მიდის”. (Magnarella 1979, 117) მეცნიერს მოჰყავს პოლ სტირლინგის გამოკვლევა, (ამ უკანასკნელმა 1950-იან წლებში გამოიკვლია თურქეთის სოფლები და მათ შორის შეეხო ჰაირიესაც) ”უეჭველია, რომ სამხედრო სამსახური, სოფლის ეროვნულ სახელმწიფოსთან იდენტიფიცირების თვალსაზრისით, უმთავრესს მიზეზს წარმოადგენდა.... ყველას შეეძლო უფრო მეტი ენახა თურქეთის შესახებ”. (Magnarella 1979, 117)

ბუნებრივია, ასეთ გარემოში ძალიან რთული იქნებოდა იდენტურობის დაცვა. თვისობრივად უცხო გარემო გავლენას ახდენდა და ახდენს მათ ყოფა-ცხოვრებაზე. მაგრამ იძულებითი და ბუნებრივი ასიმილაციის მიუხედავად, ეთნიკურ ქართველებში მაინც შემორჩენილია თვითიდენტობის ტერმინოლოგიური, გენეტიკურად დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებითა და სიმბოლოებით გამოხატული ეთნიკური თვითაღქმა, რითაც ახდენენ საკუთარი თავის მიკუთვნებას ”ქართულ”, ”გურჯულ”- სამყაროსთან.

ლიტერატურა

1. ბაგრატიონი ვ. -აღწერაი სამეფოისა საქართველოისა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV “საბჭოთა საქართველო”, თბილისი, 1973.
2. ბოსტაშვილი ნ. -იასე რაჭველიშვილი-მეხუზლა, “მეცნიერება”, თბილისი, 1991
3. ბუხრაშვილი პ. -საცხოვრისი ქართველი ერის ყოფასა და კულტურაში ძველად. “უნივერსალი”, თბილისი, 2005.
4. დალეჯიო დ’ალესიო ე. -ქართველები კონსტანტინეპოლში, “ქართული სავანე”, სტამბოლი, 1921.
5. საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია. “მეცნიერება” თბილისი, 1993.

6. სტალინი ი. -ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი. “სახელ-გამი პოლიტიკური ლიტერატურის სექტორი”, თბილისი, 1951.
7. სტალინი ი. -მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი. “სახელ-გამი პოლიტიკური ლიტერატურის სექტორი”, თბილისი, 1951.
8. ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში, “მერანი”, თბილისი, 1990.
9. წერეთელი მ. -ერი და კაცობრიობა. “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა”. თბილისი, 1990
10. ჭიჭინაძე ზ. -ოსმალეთის ყოფილი საქართველო და ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი ლაზისტანი ისტორიულის და ეთნოგრაფიულის მხრით, ტფილისი, 1927
11. Arif İ. M. -Gürcü Köyleri “Sinatle” İstanbul, 2002
12. Doğan A, 1995, Osmanlıca Türkçe sözlük, Ankara, Akcag Yayınları.
13. Magnarella P. – The Peasant Venture-Tradition, Migration, and Change among Georgian Peasants in Turkey, Schenkman Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, 1979.

Nino Okrostsvavidze

***Understanding of ethnic self-perception issue
in Georgian population of Khairie and Inegol
Summary***

In Inegoli Georgians daily live, on one hand is marked general Georgian traditions and on the other hand, it becomes the sequence of the Turkish rules. Based on our study, in villages populated of Hairie and Inegol Georgians, 3 major rating is intersecting of knowledge and expression of Georgians. 1. Terminological; 2. For those genetically characteristic features. 3. Symbol of ethnic self-perception. Also intersect Georgians maintaining 3 basic reasons. In article is described these issues.

***ხიდირჯელის დღესასწაული თურქეთის
ქართველთა ყოფაში***

თურქეთის ტერიტორიაზე კომპაქტურად მცხოვრებ ქართველთა ყოფაში ჯერ კიდევ შემორჩენილია ზოგადქართულ კულტურულ-ისტორიულ გარემოში არსებული ტრადიციები, სულიერი კულტურისარქაული ელემენტები. მეტიც, აქ წეს-ჩვეულებათა ბევრი ისეთი მხარეა შემონახული, რომელიც საქართველოში უკვე მივიწყებულია ან ძალზე ტრანსფორმირებული სახითაა შემორჩენილი. ეს “განვითარების გზაგავლილი და ცვლილებებიანი ზნე-ჩვეულებები” (ივ.ჯავახიშვილი) ისტორიულ სიღრმეში ჩახედვისა და ტრადიციათა რეტროსპექციის შესანიშნავ საშუალებას იძლევა, რადგან კარგად ასახავს ზოგადად ქართველთა რელიგიური აზროვნების არქეტიპებს და ნათლად წარმოაჩენს თურქეთის ქართული მოსახლეობის წეს-ჩვეულებათა ორგანულ კავშირს ზოგადქართული სულიერი კულტურის უძველეს პლასტებთან. უცხო გარემოში განცდილი ტრანსფორმაციისა თუ სინკრეტიზაციის ზეგავლენით, წეს-ჩვეულებათა დიდი ნაწილი ცალკეული კომპონენტების, ფრაგმენტების, ნამსხვრევების სახითაა გაბნეული სხვადასხვა წეს-ჩვეულებასა და რიტუალში. ან პირიქით, რიტუალების ნაწილი იმდენად ფრაგმენტულად და ცალკეული ელემენტის სახითაა შემორჩენილი, რომ ზოგჯერ თავდაპირველად სრულიად დამოუკიდებელი წეს-ჩვეულებები, ერთნაირი შინაარსისა და აზრობრივი დატვირთვის გამო, ერთ საერთო დღესასწაულშია გაერთიანებული. ასეთ დღესასწაულებს განეკუთვნება მთელ ისლამურ სამყაროში და, მათ შორის, თურქეთის ქართველებში, ფართოდ გავრცელებულ ხიდირელეზის დღესასწაული, რომელშიც, გარდა ისლამის მიმდევართა ყოფისათვის დამახასიათებელი რიტუალური ელემენტებისა, თავმოყრილია სხვადასხვა ქართული წეს-ჩვეულების (ბერიკაობა-ყეენობა, წმ.ელია წინასწარმეტყველთან დაკავშირებული ამინდის მართვის რიტუალები, ძველი ქართული დღესასწაული “ვარდობისაი” და სხვ.) ფრაგმენტები.

ხიდირელეზი თურქეთში ეწოდება პერიოდს 22 აპრილიდან 6

ივნისამდე (ხიზრა აპრილის სახელწოდებაა). სწორედ ამ პერიოდში, 6 მაისს იმართება ხიდირელეზის დღესასწაული (Курьлѣв, 1976:153). თურქებმა, რომელთა თავდაპირველი სამეურნეო კალენდარი მესაქონლეობის წლიურ ციკლზე იყო დაფუძნებული, მცირე აზიის ქრისტიანებისაგან ისესხეს სამინათმოქმედო კალენდრის ორი ძირითადი თარიღი – ხიდირელეზი და კასიმი, რომლებიც წელს ყოფს ორ მთავარ პერიოდად – გაზაფხულად და ზამთრად. მათგანვე შეითვისეს გაზაფხულის შეხვედრის უძველესი დღესასწაული ხიდირელეზი, იგივე ხიზირ ელიასი (Еремеев, 1971:93).

ისლამის მიმდევრები ხიზრა-ილიასის ან ხიდირელეზის დღესასწაულს აღნიშნავენ 6 მაისს. გადმოცემის თანახმად, ხიზრი (წმინდანი) ზეციდან ისვრის ღამით თავის სახნისს და მეორე დილით, დღესასწაულის დღეს, ირგვლივ ყველაფერი აყვავებული და ამწვანებულია. მას ზოგი გადმოცემით აიგივებენ ილიას წინასწარმეტყველთან, ზოგი გადმოცემით ხიზრი და ელიასი ძმები არიან, ერთი (ხიზრი) მფარველობს დედამიწას, მეორე – ილიასი – ზღვას. ისინი სწორედ ამ დღეს ხვდებიან ერთმანეთს. დღესასწაულს განსაკუთრებული რიტუალური მხარე არ გააჩნია. უბრალოდ, ამ დღეს აკრძალულია რაიმე სახის სამეურნეო სამუშაო, ხის მოჭრა, ცხოველის მოკვლა. დაბმულ პირუტყვს ამ დღეს სადგომიდან გამოუშვებენ, თხებს და ცხვრებს ყურს შეაჭრიან. რადგან, გადმოცემის თანახმად, ძმები ერთმანეთს ხვდებიან სასაფლაოზე ან მეზირის საფლავზე, ხშირად ეწყობა ზიარეთობა. აცხობენ რიტუალურ პურს და მის ნაწილებს აწყობენ საფლავებზე (Курьлев, 1967:166).

ხიზრა თურქული მითოლოგიის პერსონაჟია, რომლის შესახებ წარმოდგენებსაც ჯერ კიდევ ისლამამდე შეერწყა წმ. ილია წინასწარმეტყველის შესახებ არსებული ბიბლიური გადმოცემები. მოგვიანებით, მცირე აზიის ქრისტიანების ზეგავლენით, ხიზრა-ელიასის კულტი შეერწყა წმ.გიორგის ქრისტიანულ კულტს და დღესასწაულიც 6 მაისს – წმ. გიორგის ხსენების დღეს აღინიშნება. ეს კულტი განსაკუთრებით პოპულარული იყო ანატოლიის თურქებში. მაგალითად, დანიშმენდიდების სამთავროს გერბზე გამოსახული იყო წმ.გიორგი. ალანიაში არის მე-19 საუკუნეში აგებული ხიდირელეზის ეკლესია, სადაც დღესაც საშო-

ბაო ლიტურგია ტარდება და ესწრებიან ალანიაში მცხოვრები მართლმადიდებლები.

ამგვარად, ხიზირელესის დღესასწაულში მრავალი კულტის და წეს-ჩვეულების გადმონაშთი იყრის თავს, მაგრამ კიდევ უფრო მეტი შინაარსითაა დატვირთული თურქეთის ქართველთა ყოფაში დაფიქსირებული ხიდირელეზის დღესასწაული.

გადმოცემები წმინდა ილია წინასწარმეტყველის შესახებ უძველესი დროიდან იყო გავრცელებული ქართველთა შორის. ეს კულტი წინაქრისტიანული წარმომავლობისაა. ქართველთა რწმენა-წარმოდგენებში ცა-ღრუბლის წარმართული ღვთაების, დარ-ავდრის მბრძანებლის – ელიას კულტი შეერწყა წვიმა-სეტყვისა და ჭექა ქუხილის გამგებლის, ცად ამალღებული ბიბლიური წინასწარმეტყველის – წმინდა ილია თეზბიტელის სახეს. ელიაობის დღესასწაული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირად იმართებოდა, მაგრამ ყველას ახასიათებდა რამდენიმე საერთო მომენტიც. ელიასადმი მიძღვნილი დღეობები, უმეტესად, ტარდებოდა 7-9 მაისს (შდრ. ხიდირელეზი – 6 მაისს), რიტუალის დროს უმთავრესად ქარისა და ავდრის არიდებას შესთხოვდნენ ღვთაებას, სწირავდნენ მსხვერპლს, ცა-ღრუბლის ღვთაების სახელზე ამზადებდნენ ტაბლას, მართავდნენ ერთობლივ პურობას. სწამდათ, რომ ასე მოიგებდნენ ელიას გულს და უზრუნველყოფდნენ კარგ ამინდსა და, შესაბამისად, უხვ მოსავალს. ასეთი კერძებით მდიდარი სუფრების მომზადება და საერთო ტაბლის გამართვა ხიდირელეზის დღესასწაულისათვისაცაა დამახასიათებელი: “ხიდირელეზზე ყუელამფერი ვიცით. ფილავებს გავაკეთებთ... ფილავებ მოკრეფენ, ერთად ჭამენ, ჯუმბუშობენ (მხიარულობენ)” ან “ამ დღეს დედაბრები იტყვიან “ჭამონა კაიები, იარონა, იქეიფონა, რომ ასე დაგებედოსო” (შ.ფუტყარაძე, 1993:43). თურქეთში მცხოვრები ჩვენებურები ამ დღეს ოცდაათამდე დასახელების კერძს ამზადებენ და თურქ მეზობლებს ეპატიჟებიან, რადგან თავად თურქების ეთნოგრაფიული ყოფისათვის დამახასიათებელი ხიდირელეზის დღესასწაული მხოლოდ ერთ-ერთი “ნაკრძალი დღეა”, როცა უქმობენ და სამიწათმოქმედო და სხვა სახის სამეურნეო სამუშაოებია აკრძალული და მისთვის არაა ნიშანდობლივი რიტუალური პურობა.

ბუნებრივია, თურქეთის ქართველთა მეხსიერებას არ შე-

მორჩა ელიას კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები, მაგრამ ელიას, როგორც მოსავლის მცველისა და მფარველის ფუნქცია კარგად ჩანს მის ეპითეტშიც – ჰიზირ//ხიზირ – მხსნელი და მის უნარშიც, უზრუნველყოს მოსავლიანობის გაზრდა: “იმასა (ელიას) ყამჩი (მათრახი) აქ, შემოკრავს ყოლიფერს, თავს იქს პური” (შ.ფუტკარაძე, 1993:34). ეს დღესასწაულიც, იქაურთა რწმენით, “პურების წინ წამონევითვინ მობრძანდება” – ე.ი. მოსავლიანობისთვისაა განკუთვნილი. სიუხვისა და ბარაქის მიმადლების უნარი წინასწარმეტყველ ილია თეზბიტელისათვისაცაა დამახასიათებელი. ბიბლიური მითის თანახმად, იმ ქვრივი ქალის ოჯახს, რომელსაც ელია წინასწარმეტყველმა გვალვის დროს შეაფარა თავი, მხოლოდ ერთი მუჭა ფქვილი და ცოტაოდენი ზეთი ჰქონდა, მაგრამ, ღვთის ნებით, ყოველდღე აცხოვდნენ პურს, ფქვილი და ზეთი კი არ ილეოდა.

ხიდირელეზი რომ ნაყოფიერებისა და სიუხვისათვის განკუთვნილი დღესასწაული იყო, კარგად ჩანს რიტუალის ისეთ ელემენტში, როგორიცაა სალინჯას//საკორწიალას (საქანელა) ჩამობმა და ქალების ქანაობა: “მაისის ექვსზე ხიდირელეზი დღეა..., ამ დღეს ხიებზე ჩამუაბამენ სილინჯალებსა, საკორწიალას კორწიალობენ, სამობენ” (შ.ფუტკარაძე, 1993:115). ისლამური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ხიდირელეზის დღესასწაულში არ გვხვდება მსგავსი რიტუალური ელემენტი. ამას მხოლოდ ქართველები ასრულებენ.

საქანელაზე ქანაობის რიტუალი ბუნების ძალებზე ზემოქმედების ერთ-ერთ მაგიურ საშუალებადაა მიჩნეული. იგი უშუალოდ იყო დაკავშირებული ნაყოფიერების მაგიასთან და დიდ როლს თამაშობდა მინათმოქმედების კულტში (Штернберг Л., 1936:466).

საქანელაზე ქანაობა, რაც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ყველიერის კვირაში სრულდებოდა, ბერიკაობა-ყეენობის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში საქანელაზე ქანაობა ნაყოფიერების დასაბეველ და ბუნების ძალებზე ზემოქმედების ერთ-ერთ უპირველეს საშუალებადაა მიჩნეული. ამავე დროს, არსებობს მოსაზრება, რომ საქანელაზე ქანაობა ერთიანდება იმ რიტუალურ ქმედებათა რიგში, რომელთა მიზანია უწყვეტი წრიული მოქმედების გადმოცემა.

თავის მხრივ წრიული მოქმედება შეიცავს ბუნების მარადიული კვდომა-აღორძინების იდეას, ნაყოფიერების ღვთაებათა წასვლა-დაბრუნებას, რაც კვდომისა და აღორძინების იდეის მითოსურ ახსნას წარმოადგენს (ვ.ბარდაველიძე, 1939:159; ჯ.რუხაძე, 1999:178-180; ი.სურგულაძე, 1987:149).

საქანელაზე ქანაობასთან დაკავშირებით, ხიზირელიასის//ხიდირელების დღესასწაულში ყურადღებას იქცევს ორი ელემენტი: საქანელას ჩამოკიდება ნალიაზე (“ხიდირელები დღეს... ნალიაზე ჩამუბამდენ ზენჯირებ (ჯაჭვებს), გადებდენ ორ ზენჯირზე ფიცარ, კორნიალობდენ”), რასაც მოსავლიანობის გაზრდასთან დაკავშირებულ რიტუალში სავსებით ნათელი სიმბოლური დანიშნულება აქვს და რიტუალში, ძირითადად, ქალების მონაწილეობა (“ექვს მაისს ყულა წელიწად ასეა... სალინჯას//სიკორნიალას ჩამუბამთ, ქალები... ვკორნიალობთ” ან “ხიდირელები დღეს... კორნიალობდენ, დაჟდებოდა 5-6 ქალი. ლამაზ-ლამაზად ჩეიცუმდენ”). ქალების მონაწილეობა საქანელაზე ქანაობის რიტუალში მთელ საქართველოში აუცილებელ პირობად ითვლებოდა. ყველა ქანაობდა, მაგრამ განსაკუთრებით აუცილებელი იყო ახალგაზრდა ქალებისათვის ნაყოფის უნარის შენარჩუნებისა და მისი მინიჭებისათვის (ჯ.რუხაძე, 1999:178). თურქეთის ქართველებმა რიტუალის ეს მხარეც კარგად შეინარჩუნეს.

ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, როგორც აღვნიშნეთ, ქანაობას სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა; იგი იყო ნაყოფიერების გამომწვევი იმიტაციურ-სქესობრივი აქტი და, ამდენად, როგორც ფალიკური კულტის გამოძახილი, ბოროტ ძალებთან ბრძოლის ხერხი და ავი თვალის სანინააღმდეგო საშუალებაც (ჯ.რუხაძე, 1999:180). საქანელაზე ქანაობის ეს ფუნქციაც კარგად იკვეთება ხიზირელიასის დღესასწაულში. “ხიდირელები დღეს... კორნიალობდენ. ცოდვებინა გავაჩეროთო, ამბობდენ”; “ხიდირელები ვიცით. ექვს მაისს... სალინჯას//სიკორნიალას ჩამუბამთ, ქალები... ვკორნიალობთ... ცოდვები გაჩერდებო, იტყვიან...” (შ.ფუტყარაძე, 1993:115).

როგორც აღნიშნული მასალიდან ჩანს, ხიზირელების დღესასწაულს გამწმენდი, ცოდვებისაგან განთავისუფლების ფუნქციაც ქონდა მინიჭებული, რაც, არა მხოლოდ საქანელაზე ქანაობით, არამედ ცეცხლის მეშვეობითაც ხდებოდა. ქართველთა

რწმენით, ცეცხლს გამწმენდი და დამცავი ძალა აქვს. ამიტომაცაა დამახასიათებელი ქართველთა ეთნოგრაფიული ყოფისათვის ამ რწმენაზე დაფუძნებული, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ე.წ. "ცეცხლის დღესასწაულები" – კუდიანების ღამე – ფშავში, კუდიანთნუთხა – ხევსურეთში, ჭიაკოკონა – ქართლ-კახეთში, ლამპრობა//ლამპარი//ლიქურეში და მარიამმინდობა – სვანეთში და სხვ. (ვ.ბარდაველიძე, 1941:82). ყველა ამ რიტუალისათვის დამახასიათებელი იყო კოცონების დანთება ავი სულების დაფრთხობის მიზნით და მის გარშემო სხვადასხვა რიტუალის ჩატარება. მსგავსი რიტუალი აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფაში არ ფიქსირდება. სამაგიეროდ, ეს ჩვეულება კარგად შეუნახავთ თურქეთში მცხოვრებ ქართველებს ხიდირელეზის დღესასწაულში: "ხიდირილეზზე ღამეში ცეცხ დაანთობენ, იმაზე უხტებიან, იჯუმბუშებენ (იმხიარულებენ)" ან "ღამეში ცეცხლ დაანთობენ; იმაზე უხტიან, შეითნები დავწვათო, ცოდვები დავწვათო..." (შ.ფუტკარაძე, 1993:34,345). ამით თურქეთში მცხოვრებმა ქართველებმა ხიდირელეზის დღესასწაულს კიდევ ერთი – დამცავი ფუნქცია შემატეს.

ხიზირელიასის//ხიდირელეზის დღესასწაულმა, ვფიქრობთ, კიდევ ერთი ქართული არქაული რიტუალის კვალი შემოგვინახა. ჩვენებურთა გადმოცემით "ჰიზირი და ილიასი ყოფილა ორი ძმა. ერთმანეთი დუუკარქიან. ერთი ერთ თერეფ (მხარეს) დარჩენილა, მიერე – მიერე თერეფ. ექვს მაისზე ერთ ჯამეში იყრებიან. მემრე კიდევ დეეკარქვიან ერთმანეფსა. იმათი ზეიმია (ბაირამი)." ინფორმატორები ხაზს უსვამენ, რომ "ჰიზირი და ელიასი ვარდის ძირში იკრიფებიან; ხალხი ფარეფს (ფულს) დაკიდვენ ვარდის ტანებზე, ბარაქა იქნებაო". დღესასწაულის ვარდთან კავშირი რიტუალის სხვა მხარეშიც ჩანს: "ხიდირელეზ დილაზე წეველენ ყუელაი. იეშილეფში (სიმწვანეები, მწვანით შემოსილი ადგილი) იარებიან. ვინც არ გიყუარს, იმას ჯინჯარ დუუბამენ. ვინც უყუარან, იმა ვარდ დუუბმენ" (შ.ფუტკარაძე, 1993:44) რიტუალის ეს მხარე შეიცავს ძველი ქართული დღესასწაულის "ვარდობისაის" ელემენტებს. დღესასწაული "ვარდობისაი" იგივე "ვარდობა" წარმართული ხანიდან მომდინარეობს. თავდაპირველად იგი ვეგეტაციურ დღესასწაულს წარმოადგენდა და მაისის თვის რკალში – განახლების შვიდეულში შედიოდა. ამიტომ მას "განახლების" დღესას-

ნაულისაც ეძახდნენ. გარდა იმისა, რომ “ვარდობისაი” ბუნების აღორძინების ვეგეტაციურ დღესასწაულს წარმოადგენს, ამავე დროს, იგი უძველესი ქართული კალენდრის დასაწყისიც იყო (პ.ინგოროყვა, 1931:373-446) და, ბუნებრივია, მას უნდა უკავშირდებოდეს საახალწლო ციკლის ის წეს-ჩვეულებები, რომლებიც, ხალხის რწმენით, განსაზღვრავდნენ მომავალი წლის ილბლიანობას. სწორედ პირველი დღის მაგიის რწმენა უნდა დადებოდა საფუძვლად ხიდირელეზის დღესასწაულის ისეთ მომენტებს, როგორიცაა წარმატებების “დასაბევებლად” სურვილების ჩათქმა, წყლისათვის ილბლის შეხვეწება და სხვა, რასაც მიმართავდნენ ხიდირელიასის დროს: “თხოვნას დანერენ, ბათმანში ჩადებენ. გადააგდებენ წყალში. ვინცხაი ნახავს, ეს ჩემი ყისმეთიო, იტყვის” ან “ვინცხას სახლი არ აქ, ღელი ქენარში (ნაპირზე) წავა, სახლ გააკეთებს, ზოგი არაბას (მანქანა) გააკეთებს... იმ წელიწადში ესენი შუუსრულდება” (შ.ფუტყარაძე, 1993:344-345) დღესასწაულის ეს ელემენტები წმ. ელიასადმი მიძღვნილ დღესასწაულთან “ვარდობისაის” შერწყმის შედეგად უნდა იყოს გაჩენილი.

ამგვარად, ხიდირელეზის დღესასწაულმა თურქეთის ქართველთა ყოფაში შემორჩენილი არაერთი არქაული რიტუალის (საქანელაზე ქანაობა, ვარდობისა, ჭიაკოკონობა, ელიას კულტთან დაკავშირებული ამინდის მართვის რიტუალები) ფრაგმენტი შემოინახა. ეს ელემენტები თავად თურქებისთვის უცხოა. აქაურმა ქართველებმა კარგად იციან, რომ „ეს ადეთი გურჯულია, თურქებმა მემრე გეიგონეს“. ესაა რელიგიური სინკრეტიზმის სახით ისლამურ დღესასწაულში შეჭრილი ქართველთა უძველესი მსოფმხედველობა და წეს-ჩვეულებები, რაც უცხო გარემოშიც კარგად შემოუნახავს თურქეთის ქართველების მეხსიერებასა და ყოფას და რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს რწმენა-წარმოდგენათა არქაული პლასტების მდგრადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე ვ., სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, I, ტფ., 1939
2. ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარ), თბ., 1941

3. ინგოროყვა პ., ძველი ქართული წარმართული კალენდარი V-VIII სს. ძეგლებში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ.VI, ტფ., 1931
4. რუხაძე ჯ., ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, თბ., 1999
5. სურგულაძე ი., სივრცობრივი ასპექტები ქართველთა რელიგიურ და მითოსურ წარმოდგენებში, მსე, XXIII, თბ., 1987
6. ფუტყარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993
7. Еремеев Д.Е., Этногенез турок, М., 1971
8. Курылёв В.П., Хозяйство и материальная культура турецкого крестьянства, М., 1976
9. Курылев В.П., Хыдырэллез пережиток древнего земледельческого культа в Малой Азии, Филология и история тюркских народов (Тезисы докладов), Л., 1967
10. Штернберг Л., Первобытная религия в свете этнографии, Л., 1936

Tamila Lomtadze

Khiderezeli holiday in the life of Georgians of Turkey Summary

In Georgians living in Turkey territory is still preserved Georgian cultural-historical traditions, spiritual culture archaic elements. In Islamic World are celebrating Khiderezeli holiday, which is widespread in Georgians of Turkey. The article is presented a highly interesting materials about this holiday.

**ეროვნული იდენტობის გადარჩენის საკითხი
აჭარის აფხაზ მოსახლეობაში**

აფხაზთა პირველი დასახლება აჭარაში XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან იწყება. ამ პერიოდში ჩამოსახლებულთა რაოდენობა საკმაოდ მცირეა, მათი გადმოსახლება სხვადასხვა ყოფითი პრობლემებით იყო განპირობებული. აფხაზთა მასიური ჩამოსახლება აჭარაში მუჰაჯირობის პერიოდს უკავშირდება და XIX საუკუნის 60-70 იან წლებს მოიცავს. ფაქტი ერთია, აჭარაში სხვადასხვა დროს ჩამოსახლებული აფხაზები ისე შეერწყა და შეესილხორცა აქაურ მიწას და ხალხს, რომ მის განუყოფელ, ერთ მთლიან ორგანიზმად იქცა.

აჭარაში აფხაზთა განსახლების არეალი ქალაქი ბათუმი და მისი შემოგარენია, კერძოდ, აფხაზებით კომპაქტურად დასახლებული ბათუმის რამდენიმე უბანია, მაგ: ე.წ. პივზაოდი, გარადოკი, ჭავჭავაძის ქუჩის ერთი მონაკვეთი, რომელიც აფხაზთა დასახლების სახელითაა ცნობილი და სხვ. სოფლებიდან და მათ ცალკეულ უბანთაგან აღსანიშნავია: ურეხი, ადლია, ფერია, სამება, ანგისა, სალიბაური, ჭარნალი, ორთაბათუმი, ჩელტა, წინსვლა, ჩაის უბანი და ა.შ.

საველე ეთნოლოგიური მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ აჭარაში მუჰაჯირობის დროს ჩამოსახლებულ აფხაზთა დიდი ნაწილის დასახლება ბათუმის განაპირა სოფლებში ხდებოდა. მათი სამოსახლო სოფლის ცენტრალურ ნაწილს რამდენიმე კილომეტრით იყო დაშორებული. აფხაზები ტყესთან ახლო, მიუვალ ადგილებში სახლდებოდნენ, რადგან თავისუფალი მიწები ბარად ადგილბრივი მოსახლეობის მიერ იყო დაკავებული. ნაწილი აფხაზებისა თავდაპირველად დღევანდელი ბათუმის ტერიტორიაზე დაასახლეს, საიდანაც შემდეგ მოხდა მათი განსახლება ისევ აჭარის ტერიტორიაზე, ქალაქში ან ქალაქთან ახლო. თითქმის ყველა აფხაზურ ოჯახში იციან და სწორად მიუთითებენ აჭარაში ჩა-

მოსახლეებულ წინაპართა პირველსაცხოვრისს, მიზეზს პირველ-საცხოვრისიდან განსახლებისა, მიწის რაოდენობას და ა.შ. ზოგიერთ აფხაზურ ოჯახს ოქროზე რამდენიმე ათეული ჰექტარი მიწაც კი უყიდია. ამის დასტურად არაერთ ოჯახში წავაწყდით მიწის მდებარეობისა და რაოდენობის აღმნიშვნელ რუქასა და საკუთრების დამადასტურებელ ძველ საარქივო დოკუმენტებს.

აჭარაში დასახლების შემდეგ აფხაზ მუჰაჯირთა გვარობრივი შემადგენლობა შემდეგი პრინციპით გადანაწილდა. აფხაზეთიდან ხშირად ერთი სანათესაო შტო ერთად მოდიოდა და ერთმანეთთან ახლო სახლდებოდა. ეს პრინციპი სოფლური ტიპის დასახლებაში დღემდეა შემორჩენილი. ქალაქური დასახლების სპეციფიკა კი ნათესავთა დასახლების ამგვარ სისტემას თავისთავად გამორიცხავს, თუმცა აქა-იქ მსგავსი თანაცხოვრების ფაქტებიც დაფიქსირდა, მაგ. ქალაქ ბათუმში ერთ სადარბაზოში ბიძაშვილების ან ძმების ოჯახები მრავალი წელია ერთად ცხოვრობენ. აღსანიშნავია, რომ უცხო გეოგრაფიულ, სოციალურ და ეთნიკურ გარემოში მოხვედრისას თითქმის არ ჰქონია ადგილი გვარის გადაკეთებასა ან გამოცვლას. სატომო პატრონიმიული სახელწოდების შენარჩუნებით აფხაზი მოსახლეობა ცდილობდა დავიწყებისთვის არ მიეცა საკუთარი წარმომავლობა.

აჭარაში რამდენიმე ისეთი აფხაზური გვარია გადარჩენილი, რომელიც აფხაზეთში უკვე გამქრალი და დაკარგულია. თითოეული გვარის წარმომადგენელმა კარგად იცის თავისი გვარის წარმომავლობა, იციან უშუალოდ აფხაზეთის რომელი კუთხიდან, სოფლიდან თუ ქალაქიდან აიყარა და გადმოსახლდა მისი გვარი, არიან თუ არა აფხაზეთში ან თურქეთში მათი მოგვარე ნათესავები. იციან აგრეთვე ეკუთვნოდნენ თუ არა დაწინაურებულ გვარეულობებს და ამის გამო წარსულში რა პრივილეგიებს ფლობდნენ. მაგალითად, რა გავლენა ჰქონდათ დაწინაურებული გვარეულობის წარმომადგენლებს მუჰაჯირ აფხაზებში და ა. შ. ზოგიერთი დაწინაურებულ აფხაზურ საგვარეულო ოჯახში დღემდეა შემონახული საგვარეულო გერბები.

მუჰაჯირობის, როგორც ფაქტის და მრავალმხრივი წიმაღლ-მდეგობებით სავსე მოვლენის მუჰაჯირთა შთამომავლების ცნობიერებაში ასახვა და გაანალიზება ინდივიდთა ისტორიულ მეხსიერებაზეა დამოკიდებული. თანამედროვეობისა და წარსულის ურთიერთქმედება სოციალურ-კულტურულ კონტექსტში ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებებში კულტურული მეხსიერების ცნებით მოიაზრება. მეხსიერების ხარისხი მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული, მაგალითად დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორ ოჯახში აღიზარდა მომავალი თაობა, წმინდა აფხაზურში, თუ შერეულში. ასევე დიდხანს მოუწია თუ არა უფროს თაობასთან, ბებია-ბაბუებთან ერთად ცხოვრება. ამ ფაქტორების გათვალისწინებით შეიძლება დახარისხდეს თანამედროვე აფხაზური ოჯახები. იქ, სადაც წმინდა აფხაზური ოჯახი იყო და უფროსი თაობის აღზრდა ჰქონდათ მიღებული, რამდენადმე შემოინახა როგორც ისტორიული წარსული, ისე ეთნიკური იდენტობა, ენა და ტრადიციები. მათ ცნობიერებაში დაღეჟილია წინაპართა გადმოცემები, ამიტომ მათი ნაამბობს მიხედვით წარსულის რეალური სურათის აღდგენა ხერხდება. კულტურული მეხსიერების ნაწილია ისიც, რომ აჭარაში მცხოვრები მუჰაჯირთა შთამომავლები დღემდე ერიდებიან თევზის ჭამას – ოსმალთა მიერ გემიდან ზღვაში ჩაყრილი აფხაზი ტყვეების (ძირითადად ბავშვებისა და მოხუცების) ხსოვნის უკვდავსაყოფად.

მშობლიური ენის ფლობის ხარისხი აჭარის აფხაზ მოსახლეობაში არაერთგვაროვანია. არა მხოლოდ სალაპარაკო ენა, არამედ ზოგადად აფხაზური კულტურა და ტრადიციულ-ყოფითი თავისებურებანი წმინდა აფხაზურ ოჯახებში უფროა შემორჩენილი, ვიდრე შერეულ ოჯახებში. თუმცა, აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზურ ოჯახში შესული აჭარელი რძლები ისეთივე ძლიერი დამცველი იყვნენ აფხაზური ტრადიციების, როგორც აფხაზი რძლები. ისინი გაუპროტესტებლად, შესაშური თავმდაბლობით ღებულობდნენ აფხაზურ ოჯახს თავისი კონტრასტული თავისებურებებით. ე.წ. „დამუნჯების“ ანუ უმძრახად ყოფნის ტრადიცია არც აჭარული ყოფისთვის იყო უცხო (მ.

შალიკავა, 2009: 164), მაგრამ აფხაზური საოჯახო ურთიერთობები გაცილებით მკაცრი იყო. ისე ჩაივლიდა მთელი ცხოვრება, რომ რძალი მამამთილ-დედამთილს ხმას ვერ გასცემდა. ყველა აფხაზური ტრადიციული ოჯახი ამ ჩვეულებას ერთმნიშვნელოვნად იცავდა და მის მართებულობასა და სისწორეში დარწმუნებული იყო. აფხაზური ხალხური თქმულების მიხედვით აფხაზურ ოჯახში მამამთილმა ტრადიციის დარღვევისთვის შესანიშნავი ხარი დაკლა, მეზობელ-მოკეთეები დაპატიჟა და მორიდებით ითხოვა: აღარ მინდა ოჯახში უმძრახად ყოფნა და რძალმა დამელაპარაკოსო. შეისმინა სასოფლო საბჭომ მისი თხოვნა და დართეს ნება...რძალმა იმხელა ენა გადმოაფინა თურმე, იმისი გამჩერებელი კაცი აღარ მოიძებნა. სამი დღის შემდეგ ისევ მოიწვია კაცმა ხალხი, ამჯერად ორი ხარი დაკლა და ბოდიშით ითხოვა, რძალმა თავისი ადგილი იცოდეს და ხმა აღარასოდეს გამცესო. ამრიგად, ყველა აფხაზურ ტრადიციას თავისი გამამყარებელი არგუმენტი აქვს, რომლის ღრმად წვდომა ადამიანური ურთიერთობების საუკუნოვან გამოცდილებას ეფუძნება და ოჯახის დაგეგმარებასა და სწორად მართვაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

ერთმნიშვნელოვნად უნდა აღინიშნოს, რომ თუ აფხაზური ოჯახი იყო ძლიერი და ტრადიციული, თუ მასში სწორად იყო დაცული ასკობრივი სეგრეგაცია, თუ მას ედო თავის წიაღში ეროვნული იდენტობის გადარჩენის სურვილი, იქ თუნდაც არა აფხაზი რძალი შესულიყო, იგი უსიტყვოდ იცავდა ყველა აფხაზურ წეს-ჩვეულებას. ისინი აფხაზურ ენასაც სწავლობდნენ, რათა არ დაერღვიათ ოჯახის მორალურ-ზნეობრივი გარემო. უაღრესად საინტერესოა 86 წლის აფხაზი რესპოდენტის, ისმეთ კაიტამბას მონათხრობი. მას რუსი ეროვნების მეუღლე ჰყავდა, რომელიც ამჟამად გარდაცვლილია. ბატონი ისმეთის მეუღლე – ჟანა ქრისტიანი იყო, ბატონი ისმეთი და მისი ოჯახი კი, ისლამის მიმდევარები იყვნენ. ამ გარემოებას ხელი არ შეუშლია მათთვის, რომ ტრადიციული და შეხმატკბილებული ოჯახი ჰქონოდათ. როცა სიკვდილის სარეცელზე მყოფ მეუღლეს ჰკითხა ისმეთმა, რომე-

ლი რელიგიის წესებით დაეკრძალათ იგი, ქალბატონმა ჟანამ უპასუხა: „შენთან 53 წელი ვიცხოვრე, სამი ვაჟი გაგიჩინე, სამივე იმ რელიგიაზე მოვნათლე, რომელიც ოჯახისთვის მისაღები იყო, მეც ისეთი წესით დამკრძალე როგორიც შენს ოჯახს, შენს ტრადიციებს არ ეწინააღმდეგებაო...“ ამაზე დიდი ჰუმანურობა, ამაზე დიდი თავმდაბლობა წარმოუდგენელია. ასეთ დროს აღარ შეილება რელიგიების ავ-კარგზე ან ჭეშმარიტებაზე ვისაუბროთ. უბრალოდ ქედი უნდა მოვუდრიკოთ და პატივი უნდა ვცეთ იმას, რაც ასე შეუდარებლად დიდი და ხელშეუხებელია. სწორედ ამ გაგებამ, პატივისცემამ და სიყვარულმა მოიყვანა დღემდე აჭარაში მცხოვრები აფხაზური ოჯახები.

ცნობილია, რომ ეთნიკური თვითშეგნება ეროვნულობის განმსაზღვრელი ძირითადი ფაქტორია. მშობლიურ მინა-წყალს მოწყვეტილი, ახალ გარემოსა და ხალხთან ადაპტირებული აფხაზები კანონზომიერ სახეცვლილებას განიცდიდნენ, დროთა განმავლობაში ისინი ნელ-ნელა კარგავდნენ ენას, ზნე-ჩვეულებებს, ტრადიციებს. ამიტომ აფხაზებში თანდათან ამოქმედდა თვითგადარჩენის მექანიზმი. რითაც და როგორც შეეძლოთ იბრძოდნენ თვითმყოფადობის გადასარჩენად. ასე მაგალითად: რამდენიმე ათეული წლის წინ ხელვაჩაურის რაიონის სოფელ მნათობში მცხოვრები ცოლ-ქმარი იზოლდა კონცელიძე-ხოხბა და მისი მეუღლე ბიჭიკო ხოხბა (გარდაცვლილია) ტელევიზორის მეშვეობით სწავლობდნენ აფხაზურ ცეკვასა და სიმღერას, რომლებსაც შემდეგ დიდი სიამაყით ასრულებდნენ აფხაზურ ქორწილებში. ბატონ ბიჭიკოს აფხაზური ენა კარგად არ სცოდნია, ამიტომ ქართულ სიმღერებს აფხაზური ინტონაციით/ტონალობით მღეროდა თურმე. იგი ამაყოფა თავისი აფხაზობით და ჩაცმულობაში ყოველთვის ამატებდა აფხაზური ხალხური ჩაცმულობის დეტალებს, მაგალითად ბოხოსს და ა.შ.

ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებაში დიდი წილი ძირძველ აფხაზურ ტრადიციებსაც მიუძღვის. ავილოთ თუნდაც, აფხაზის სტუმრისადმი დამოკიდებულება. აჭარაში მცოვრებ აფხაზებს

სტუმარმასპინძლობა უმაღლეს ხარისხში ჰყავდათ აყვანილი. სტუმარი მათთვის დღელამის ნებისმიერ დროს იყო მისაღები, მიუხედავად რაოდენობისა, ეთნიკური წარმომავლობისა თუ სოციალური მდგომარეობისა. სტუმარმასპინძლობის ძირძველ ტრადიციებზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ წინათ ბათუმთან ახლო მდებარე რამდენიმე სოფელში აფხაზები სტუმარიისთვის ცალკე სახლსაც კი აშენებდნენ, სადაც სტუმარს შეეძლო მოესვენა და ღამე გაეთია. ანალოგიური სასტუმრო ოდა აჭარაშიც იყო მიღებული, (ჟ. მურიე, 1962: 34; დ. ბაქრაძე, 1987:44; თ. სახოკია, 1985:266,267; მ.შალიკავა, 2009:170), მაგრამ, აფხაზებს ეს ტრადიცია მათგან არ მიუღიათ. სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ აფხაზეთში სასტუმრო ოდას ყველა სტუმარტმოყვარე აფხაზი აშენებდა (ს.ბახია-ოქრუაშვილი, 2011: 151). ამრიგად, უნდა მივიჩნიოთ, რომ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზებს სასტუმრო სახლის აშენების ტრადიცია აფხაზეთიდან მოჰყვათ. მოგვიანებით, ისევე როგორც აჭარულ სინამდვილეში, სასტუმრო სახლის ფუნქცია საცხოვრებელ სახლში მოწყობილმა სასტუმრო ოთახმა შეითავსა. აფხაზურ ოჯახში მისული სტუმარი სოფლისა და საგვარეულოს საერთო სტუმრად ითვლებოდა. მისთვის საუკეთესო სუფრას გააწყობდნენ. სტუმარი აფხაზებთან ხელშეუხებელი იყო. მასპინძელი მის უსაფრთხოებაზე პასუხს აგებდა. აფხაზურ ოჯახში რიგიანი სტუმარმასპინძლობის განევა სავალდებულო იყო და იგი წმიდათანმინდა მოვალეობად მიიჩნეოდა. „სტუმარი ჩვენთვის ყველაფერია, როცა სახლში შემოდის ფეხზე ვდგებით, ათჯერ რომ გარეთ გავიდე და შემოვიდე, ათჯერვე უნდა ავდგეთ მის პატივსაცემად“ აცხადებს არაერთი აფხაზი რესპოდენტი. აფხაზური ხალხური თქმულების მიხედვით – ერთ კაცს მეგობარი ესტუმრა თურმე, სახლში მხოლოდ ცოლი დაუხვდა, სტუმარმა მეგობრის ცოლს სთხოვა წყალი დამალევინეო. ქალმა დოქში ჩარჩენილი გამთბარი წყალი მიაწოდა, შორიდან მომავალი სტუმარი არც შინ შეუპატიჟა თურმე. სტუმარს წასვლისას უთქვამს: ჩემს მეგობარს სახლი და ეზო კარმი-

დამო რა კარგად მოუწყვია, შესასვლელი კარები კი არ უვარგაო. როცა ქმარი დაბრუნდა ცოლმა გადასცა მეგობრის ნათქვამი. ქმარი ყველაფერს მიმხვდარა და აფხაზური ტრადიციის დამრთვევი, უსტუმართმოყვარო ცოლი სახლიდან გაუგდია. გავიდა დრო, მეგობარი კვლავ ესტუმრა ამ კაცის ოჯახს, იგი ამჯერადაც შინ არ დახვედრია. დაღლილს წყალი მოუთხოვია, ამჯერად სხვა ქალი დახვდა, რომელმაც დიდი სიხარულით მიიღო სტუმარი, სუფრა გაუშალა და წყლის მაგივრად ცივი ღვინო დააღვინა...ნასვლისას კაცს ქალისთვის უთქვამს: ეს რა კარგად მოუწყვია ოჯახი და კარ-მიდამო ჩემს მეგობარს, მაგრამ შესასვლელი კარები ყველაზე უკეთესიაო.“ როგორც ხალხური თქმულებიდან ჩანს, აფხაზი კაცისთვის სტუმრის განაწყენება შემარცხვენელია. უტრადიციო, წინაპართა ადათ-წესების დამრღვევი ქალი კი ვერასოდეს გახდება აფხაზური ტრადიციული ოჯახის ნაწილი.

კიდევ ერთი მხარე, რამაც თავისებურად შემოინახა აფხაზთა თვითმყოფადობა, ერთ-ერთი ხალხური სამზარეულოა. მათი კვების კულტურის სისტემა აფხაზური ყოფითი კულტურის თავისებურებებს ამჟღავნებს და ეთნიკური კულტურის ელემენტების მატარებელია. აფხაზთა სამზარეულოში, ისევე როგორც ზოგადქართულში, გარკვეული ადგილი უჭირავს სარიტუალო და საწესჩვეულებო კერძებს. ეს, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ფაქტიც კი, როგორც სხვა დანარჩენი, კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ ხალხურ კულინარიას, ისევე როგორც მატერიალური კულტურის ყველა ელემენტს, ქართულ-აფხაზური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის კვალი გასდევს.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზებს ნათესაური კავშირი დღემდე არ დაუკარგვთ აფხაზეთში მცხოვრებ ახლობლებთან. ეროვნული იდენტობის გადარჩენის იდეას ემსახურებოდა ის ფაქტიც, რომ ცალკეული საგვარეულოები წელიწადში ერთხელ მიდიოდნენ აფხაზეთში თავის მოგვარე ნათესავებთან, მომდევნო წელს კი ისინი ჩამოდიოდნენ საქართველოში. გვართა შეკრება საქართველოსა თუ აფხაზეთში იმასთან იმართებოდა, ვისაც ყველაზე

დიდი ეზო ჰქონდა. ამ შხვედრებისას პურობა განსაკუთრებული გრანდიოზულობით გამოირჩეოდა. მთლიანი ხარები დიდ შამფურებზე ინვებოდა, ცეცხლზე შემოდგმულ უზარმაზარ ქვაბებში იხარშედა ღომი – „აბსთა“ და სხვა აფხაზური სამზარეულოს თავმოსანონი კერძები... გართულებული პოლიტიკური ვითარების გამო აფხაზეთიდან გვართა შეკრებაზე აღარ ჩამოდიან, თუმცა აჭარიდან ყოველ წელს მიდიან ცალკეული საგვარეულოები. დღესაც აფხაზეთში გვართა შეკრება კარგად ორგანიზებული დღესასწაულია, სადაც კიდევ უფრო მაღლდება ეროვნული თვითშეგნების დონე. ხდება ურთიერთშორის აზრთა გაცვლა-გამოცვლა, ასევე, ასეთ შეკრებაზე წარუდგენენ ხოლმე სანათესაოს პირველად საგვარეულოს ახალგაზრდა წევრს. მსგავსი საგვარეულო შეკრებები უზრუნველყოფს თავიდან აცილებულ იქნას მონათესავე გვარეულობებში ქორწინება, რაც აფხაზებში კატეგორიულად იკრძალება.

აჭარაში მცხოვრები აფხაზების უფროსი თაობა ძრითადად კარგად ფლობს აფხაზურ ენას, მაგრამ არიან ისეთებიც, რომელთაც არ ესმით, ან ნაწილობრივ იციან აფხაზური. ახალგაზრდა თაობამ კი აფხაზური საერთოდ არ იცის. ქალაქ ბათუმში მონინავე აფხაზი საზოგადოების მიერ წლების განმავლობაში იყო მცდელობა აფხაზური სკოლის გახსნისა, მაგრამ ამაოდ. მოგვიანებით საგრანტო პროექტის ბაზაზე, რომელსაც დევი ფუტკარაძე ხელმძღვანელობდა 2009 წელს სვეტლანა კუდბას სახლში ფუნქციონირება დაიწყო აფხაზურმა საკვირაო სკოლამ, სადაც აჭარაში ჩასახლებულ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლებს აფხაზურ ენას ასწავლიდა აფხაზი ქალბატონი ადა ქუთელია. აფხაზურ სკოლაში ენის სასწავლად დადიოდნენ როგორც ახალგაზრდები, ისე ასაკოვანი ხალხი. მოსწავლეთა რაოდენობა თანდათან იზრდებოდა, ამას კი საოჯახო სკოლა ველარ უმკლავდებოდა. ამიტომაც, შენობის არარსებობის გამო, ამ სკოლამ დროებით მუშაობა შეწყვიტა.

აფხაზური ენის სწავლებასთან დაკავშირებით მუშაობა არ შეუწყვეტია ბათუმის შოთა რუსთველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა ერთ ნაწილს. მათი დიდი მცდელობითა და მონდომებით უნივერსიტეტში ჰუმანიტარულ ფაკულტეტზე მალე დაიწყება აფხაზური ენის შესწავლის პრაქტიკული კურსი. ასევე უნივერსიტეტის ბაზაზე იგეგმება გაიხსანას „აფხაზური კულტურის ცენტრი.“

აჭარაში მცხოვრები აფხაზები კითხვაზე, თუ რომელ ეთნიკურ ჯგუფს მიაკუთვნებენ თავს გულის სიღრმეში? – ერთმნიშვნელოვნად პასუხობენ, რომ არიან აფხაზები, მაგრამ მათი სამშობლო საქართველოა. აფხაზები გამორჩეული ზნეობის მატარებელი ხალხია, ისინი არასოდეს მიატოვებენ თავიანთ მინაწყალს, ადგილს, სადაც დაიბადნენ და გაიზარდნენ, სადაც ეგულებათ მამა-პაპათა საფლავები. და თუ ოდესმე მათი აფხაზეთში წასვლის საკითხი დადგება, ისინი რა თქმა უნდა აქ დარჩენას ამჯობინებენ, რადგანაც, მათივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „კიდევ ერთ მუჰაჯირობას ვეღარ გადაიტანენ...“

ამრიგად, ეროვნული იდენტობის გადარჩენის საკითხი აჭარის აფხაზ მოსახლეობაში ყოველთვის იყო აქტუალური. აფხაზები თავის წიაღში მუდამ ინახავდნენ ეროვნულ თვითმყოფადობას, რასაც უწინარესად მათი ხასიათი, ცხოვრების წესი, სულიერი და მატერიალური კულტურის ერთობლიობა ქმნიდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურბა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი, 1987
2. ჟ. მურიე, ბათომი და ჭოროხის აუზი, ბათუმი, 1962
3. თ. სახოკია, მოგზაურობანი. ბათუმი, 1985
4. ს. ბახია-ოქრუაშვილი, აფხაზთა ეთნოლოგია, თბილისი, 2011
5. მ.შალიკავა, ჭვანის ხეობა, ბათუმი, 2009

Marina Shalikava

***The Issue of saving national identity in Abkhazian
population of Adjara***

Summary

Ethnic self-understanding is main factor of expressing nationality. Abkhazians, being away from their own land, adapted with new environment and people, were undergoing natural changes from time to time. They were losing their language, customs and traditions slowly. So the survival instinct began to awake in Abkhazians. They have been fighting for their individuality as hard as they could, for example: Trying to learn Abkhazian language, searching and introducing examples of folk tales, learning Abkhazian songs and dances, reanimating the details of spiritual and material culture, maintaining old Abkhazian traditions and etc.

**ქორწილი და საქორწინო ტრადიციები ისტორიულ
და თანამედროვე საქართველოში
(შავშეთისა და ადიგენის მასალების მიხედვით)**

ქორწინება ისტორიულად და თანამედროვე თვალთახედვითაც ესაა ოჯახის შექმნის საფუძველი, რომლებიც ადამიანებს ახასიათებთ, როგორც სამყაროში ბიოსოციალურ არსებებს. ამით ადამიანები უზრუნველყოფენ კვლავნარმოების ფუნქციას: შთამომავლობის გამრავლებას, რაც კაცობრიობის საყრდენი, საზოგადოებრივი ცხოვრების გარანტია, რადგან სწორედ ადამიანი წარმოადგენს შემეცნებითი ყოფიერების საზრისს.

ქართული საქორწინო ცერემონიალი რამდენიმე საფეხურს ითვალისწინებს: **დაპირება, ნიშნობა, ქორწილი.**

დაპირება: ჩვეულებრივ ახალგაზრდა კაცს საცოლეს ურჩევდა დედა ან და, ან რძალი, რომლებსაც საშუალება ჰქონდათ ქალიშვილების ავკარგიანობას დაჰკვირვებოდნენ. ქალის შესარჩევად კარგი ადგილი იყო “ნადი” და თვით “ქორწილები”.

ქალიშვილის სარძლოდ მოწონებას “გამორჩევა და თვალის დაკავება” ეწოდებოდა. რის შემდეგ დაინტერესებული პირები იწყებდნენ ამ ქალის შესახებ ყოველგვარი ცნობების შეგროვებას. გაკითხავდნენ მისი ოჯახის ღირსებას, ძმების ავკარგიანობას, მთელ სანათესაოს. განსაკუთრებით ყურადღება ექცეოდა ქალის დედას: “როგორი დედაა, გოგოც იმფერი იქნება”.

გაკითხვის შემდეგ მონახავდნენ შუაკაცს, ელჩს. ელჩად კარგი და დამაჯერებელი მსჯელობით გამორჩეულს, გავლენიან და პატივსაცემ, ხშირად ორივე მხარისათვის მონათესავე პირს არჩევდნენ, რომ “ქალის” პატრონს მისთვის უარის თქმა გაჭირვებოდა. იმ უკიდურეს შემთხვევაში როცა ელჩი ვერ დაითანხმებდა ქალის მშობლებს, სოფლის თავაკაცები ერეოდნენ საკითხის გადანწყევტაში.

ჩვეულებრივ პირობებში ელჩი ქალის ოჯახში სტუმრად მივიდოდა, რომელიმე დღის, ძირითად შემთხვევაში ეს ხდებოდა ხუთშაბათ დღეს, საღამო ხანს. ცოტა ხნის საუბრისა და ვახშმის შემდეგ იგი ოჯახის უფროს განუცხადებდა მისი მოსვლის მიზეზს.

საუბარს შესაძლოა თავის გარდა ოჯახის სხვა უფროსი წევრებიც დასწრებოდნენ. როგორიც არ უნდა ყოფილიყო ქალის მშობლების აზრი ამ ქორწინებაზე, ელჩს უპასუხოდ უშვებდნენ- მოფიქრები-სა და ძმა-ბიძების აზრის გასაგებად დროს ითხოვდნენ.

ელჩის მეორედ მოსვლამდე ოჯახი ცდილობდა “გაეკითხა” მთხოვნელების ოჯახი. ელჩი სულ ცოტა სამ-ხუთჯერ მაინც უნდა მისულიყო სათხოვნელად. შეთანხმების გაძნელების შემთხვევაში ელჩობა 2-3 წელიწადსაც გასტანდა. ელჩობის მთელი ეს პერიოდი “დაპირებად” იწოდებოდა. ელჩის სტუმრობა და საუბრები თავისებურად ჩამოყალიბებული წესის სახეს ატარებდა, თუნდაც თანხმობა თავიდანვე ნათელი ყოფილიყო.

საქმის კეთილად დასრულების შემდეგ ელჩი დასაჩუქრდებოდა. ეს იყო ქალამანი ან წალი. რამდენიმე წინდას მას ქალის ოჯახიც აჩუქებდა. მეტ გასამრჯელოს ის არ აიღებდა, როგორც არ უნდა გასჭირვებოდა მას ამ საქმის გაკეთება და რამდენი დრო და ენერგია არ უნდა დაეხარჯა.

ნიშნობა. ელჩი თანხმობის მიღებისთანავე რაიმე ნიშანს ტოვებდა სარძლოსათვის- ოქროს ბეჭედს ან მძივს. ნიშნობისათვის სპეციალურად არჩევდნენ შაბათს, მთვარეც სავსე უნდა ყოფილიყო. სანიშნო ნივთებს ყიდულობდა ვაჟის მამა ან უფროსი ძმა.

რძალს ხშირად ოჯახის მემკვიდრეობის გასაგრძელებლად დედამთილი ჩუქნიდა ოქროს სამკაულებს, რომლებიც მან თავისი დედამთილისგან მიიღო. ასე გადაეცემოდა ოჯახის ტრადიციიდან გამომდინარე რძლიდან რძალს.

ადიგენში ადგილობრივ მოსახლეობასთან შეხვედრის და საუბრების დროს ძირითადად გამოიკვეთა გარიგებით შეუღლება, რომელშიც დიდ როლს მშობლები თამაშობენ. ერთერთი რესპოდენტის გადმოცემით როცა სრულწლოვან ასაკს მიაღწია, მშობლებმა შეურჩიეს ადგილობრივი გოგო, რომელსაც ოჯახი კარგად იცნობდა. მამამ გაგზავნა ელჩი, რომელიც წესისამებრ ხუთშაბათ დღეს საღამოს ეახლა ოჯახს. საუბრის დროს მისვლის მიზეზი მოახსენა და თანხმობის შემდეგ მოხდა ელჩის მეორედ გაგზავნა სათანადო საჩუქრებით. მთხრობელის თქმით ადითით დადგენილია საქორწინო ასაკი-ბიჭის 18 წლის ზემოთ, ხოლო გოგო – 14 წლიდან. გოგო რომელიც 26 წლამდე ვერ გათხოვდებოდა მას „დარჩენილს“ უწოდებდნენ.

დანიშვნის ასაკი. ქალ-ვაჟის დანიშვნა შეიძლებოდა ყოველ ასაკში. გადმოცემით წინათ ხშირი ყოფილა მცირეწლოვანთა დანიშვნა. ერთმანეთის დამოყვრებით დაინტერესებული ოჯახები ხუთი-ექვსი წლიდან ნიშნავდნენ ბავშვებს.

არსებობდა ბავშვების დაბადებამდე და აკვანში დანიშვნაც. დაბადებამდე ან აკვანში დანიშვნა მხოლოდ სიტყვიერ შეთანხმებას წარმოადგენდა. ნიშნის მიტანა კი დანიშნულის საქორწინო ასაკში შესვლის დროს ხდებოდა.

თანამედროვე პერიოდში ქალ-ვაჟის ქორწინების ასაკი 18 წელია. ადრე საქორწინო ასაკის ათვლა 13-14 წლიდან იწყებოდა. ვაჟი აუცილებლად უფროსი უნდა ყოფილიყო ქალზე, თუმცა ყოფილა შემთხვევებიც, როცა ქალი ასაკით უფროსი იყო, ერთ-ერთი რესპოდენტის გადმოცემით სიყვარულით მოხდა მისი შეუღლება, რის გამოც ასაკობრივ ზღვარს ყურადრება არ მიექცია.

დანიშნული ქალი უკვე გათხოვიდალ ითვლებოდა, ვაჟი კი ცოლიანად. ნიშნობის დარღვევა დანაშაულად ითვლენოდა და სახელს უტეხდა უარისმთქმელ მთელ მახლობლებს.

მზითევი – ქალის პირადი საკუთრება, რომელსაც ატანდნენ გათხოვებისას. ძირითადად შეადგენდა სამზარეულოდ სახმარ, საწოლ, შესამკობელ საგნებს. ოჯახ ცდილობდა ქალიშვილისათვის კარგი მზითევი გაეწყო, რომელიც შემდგომ ახალ ოჯახში ქალის პირად საკუთრებად ითვლებოდა. მისი ნებართვის გარეშე მზითევი ვერ გასხვისდებოდა. გაყოფის შემთხვევაში ის ოჯახის საერთო ქონებაშიც არ იგულისხმებოდა. ქალი ცდილობდა რომ მისი მზითევისათვის კარგად მოეწყო და შეენახა შემდეგ თავისი ქალიშვილის სამზითვოდ. ქალის წაყვანის შემდეგ ხშირად მზითევის წიგნსაც კი ადგენდნენ.

ქორწილი. ჩვეულებრივად დაქორწინება-დასახლება, ისევე როგორც გათხოვება ხდებოდა უფროსობის პრინციპით. დაოჯახებული უფროსი ვაჟი წლების განმავლობაში ცხოვრობდა მშობლებთან. როცა მისი უმცროსი ძმა დასახლდებოდა ან შვილები შეეძინებოდა უფროსს გამოყოფდნენ, გაარიგებდნენ. ძმებს ერთმანეთთან ახლოს არიგებდნენ, რათა არ დაშორებოდნენ ერთმანეთს და სამეურნეო საქმიანობაში ერთმანეთს დახმარებოდნენ.

ბოლოს მამისეულ ოჯახში უმცროსი ვაჟი რჩებოდა. ოჯახის გაყოფის შემდეგ ძმა თავისი პატარა ოჯახის უშუალო უფროსი

ხდებოდა. მიუხედავად ამისა ოჯახის მნიშვნელოვან საკითხებს იგი მაინც მამა-პაპასთან და უფროს ძმებთან შეთანხმებით წყვეტდა.

ოჯახის ახალგაზრდა მამაკაცები, ისევე როგორც ქალიშვილები თავიანთ ქორწინების საკითხში თოთქმის სრულაიდ უუფლებონი იყვნენ. ამ საკითხში ოჯახის ინტერესების საინააღმდეგო მოქმედების შემთხვევაში ვაჟი კარგავდა უფლებას თავისი კუთვნილი ქონების მნიშვნელოვან ნაწილზე. ადგილობრივ პირობებში კი დამოუკიდებლად ოჯახის მოწყობა თოთქმის შეუძლებელი იყო.

მშობლები ხშირად შვილებისაგან დამოუკიდებლად წყვეტდნენ მათ მომავალს. თვითონ არჩევდნენ სასიძოს ან სარძლოს. ამას ხშირად მხოლოდ შუაქაცის გაგზავნის შემდეგ შეიტყობდა. შვილები თვითონ ვერ გაამჟღავნებდნენ თავის სურვილს და ვერც არჩევანით უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ.

ამრიგად ქორწინება მიიჩნეოდა არა ერთპიროვნულ, არამედ მთელი ოჯახის კოლექტივის თუ მოძმეების საქმედ. ადათი გვარსშინა (ნეგროში) ქორწინებას 4-5 და 7 თაობამდე კრძალავდა.

აჭარის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მტკიცედ იკრძალებოდა აგრეთვე ნათლიობით დამოყვრებულ ოჯახის შვილთა და ქორწინება. ასევე დაუშვებელი იყო “ძუძუნანოვთა” ანუ იგივე ძუძუმტეთა და მათ შემდგომ დაბადებულთა შეუღლება.

ქორწილები ხშირად გვიან შემოდგომაზე იმართებოდა. წელიწადის ამ დროს მოსახლეობას თოთქმის დასრულებული ქონდა სამეურნეო საქმიანობები. არასასურველ თვედ მარტი ითვლებოდა. ქორწილში ხალხს პატიჟებდა სასიძოს ძმა ან ბიძაშვილი, ან თვით სასიძოც. ქორწილი წინა დღეს ეწყობოდა სახელდახელო ნაგებობა საქორწინო სუფრის სამზადისისათვის.

როგორც წესი ძველად ისე ქორწინდებოდნენ, რომ გოგო და ბიჭი ერთმანეთს არ იცნობდნენ და პირველად ქორწილში ხვდებოდნენ ერთმანეთს.

ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა 2016 წ. ივლისში დავსწრებოდით ქორწილს შავშეთში და საკუთარი თვალით დაგვეფიქსირებინა ჩვენთვის საინტერესო თავისებურებანი. ცერემონია ტარდებოდა სპეციალურად განკუთვნილ საქორწინო დარბაზში, რომლის შუაგულ ცენტრში დგას სიძე-პატარძალი ხელისმომკი-

დეებთან და ოჯახის წევრებთან ერთად. მარცხენა მხარეს დგანან ბიჭისა და გოგოს მშობლები, რომლებიც მოლოცვებს ღებულობენ. ვაჟის მხარე ასაჩუქრებს ვაჟს, ქალის ნათესავები კი პატარძალს.

შავშეთში პატარძლის დასაჩუქრება ხდება განსხვავებული წესითაც. საჩუქრები (ფული, სამკაულები) ქინძისთავებით ემაგრება კისერზე შემოხვეულ 10-15 სმ სიფართისა და 2- 2,5 მეტრის სიგრძის თეთრ ან წითელ ნაჭერზე, რომელსაც **კორდელას** ეძახიან. დასკვნით ეტაპზე სიძე უკეთებს დედოფალს ოქროს ყელსაბამს, რომლის შემდეგ დედოფალთან პირველი ცეკვობს მამა. ცეკვის დასრულების შემდგომ მუსიკის ფონზე იწყება თურქული ტრადიციული ცეკვა, სადაც ყველანი ცერა თითებით გადაჯაჭვული წრეს ქმნიან.

თურქეთში ყველგან და ყველაფერში შეინიშნება შეინიშნება ქვეყნის სიყვარული, ეროვნული სიმბოლიკისადმი პატივისცემა. არც ქორწილია გამონაკლისი. ამის ნათელი მაგალითია ნეფე-პატარძლის მაგიდის უკან თურქეთის დროშა და მუსტაფა ათათურქის სურათი.

საქორწინო სუფრა არ იშლება. საქორწინო დარბაზში დგას სპეციალური მაგიდა, სადაც ნებისმიერ მსურველს აქვს უფლება ჩანანერის სახით მიულოცოს ახალდაქორწინებულებს შეუღლება.

საქორწინო რიტუალი. ქორწილი ღამით იცოდნენ. თუ შორი იყო, დედოფალი მორთულ- მოკაზმული ცხენით მოჰყავდათ, თუ ახლოს იყო ფეხით.

სასიძო ქალის მოსაყვანად არ მიდიოდა. მიდიოდნენ მაყრები-მამები და ძმები. ბიძები ნათესავები. თუ სასიძოს მამა არ ყავდა, მაშინ “სამამთილოდ” ბიძას ან რომელიმე საპატიო ნათესავს არჩევდნენ. პატარძალი ძმისა და დადეების (ხელისმომკიდებები) თანმხლებით გამოჰყავთ ეზოში. პატარძლის გამოყვანისას კარების ორივე მხარეს „მისაობენ დანებს“, იგივე რიტუალი სრულდება ვაჟის სახლშიც. სავალი გზის ორივე მხარეს „დაყრიან ყურშუმებს (ტყვია) და ნაცარს“, რათა მეფე-დედოფალი დაიცვან „დაკოჭვისაგან“.

ქორწილი მთელი სოფლის საერთო სამხიარულო თავშესაყრელ მოვლენას წარმოადგენდა. ყოველი დაპატიჟებული ვალდებული იყო მატერიალურად დახმარებოდა მექორწინე ოჯახს.

მაყრებს ქალის ოჯახი ეზოსთან ეგებებოდა მამაკაცები, როგორც წესი ცალკე პურობდნენ და მათ მამაკაცები ემსახურებოდნენ. ჯერ უმასპინძლებდნენ მაყრებს, შემდეგ კი “ადგილის” ხალხს, თანასოფლელებს.

მაყარი მთელ დღეს ატარებს სასიძოს ოჯახში. შორიდან მოსულ მაყარს მეზობლები ან ქალის ნათესავები გაათევენებენ ღამეს. მეორე დღეს მაყარი ემზადება საპატარძლოს წასაყვანად. პატარძალი მიყავთ საღამოს. მანამდე კი იმართება საქორწინო ზეიმი, ცეკვა-სიმღერა, რომელშიც მონაწილეობს თითქმის ყველა მექორწილე. შავშეთის ქართველთა ქორწილი რამოდენიმე დღეს გრძელდება. თუ სამეურნეო საქმიანობა „მოთავებულია“, მაშინ ქორწილი შეიძლება ერთ კვირასაც გაგრძელდეს.

დედოფლის საქორწინოდ მომზადება-მორთვას ანდობდნენ მხოლოდ ჯამრთელ და ქმარშვილიან ნათესავ ქალს. ქალის ოჯახში ქორწილი მხოლოდ რამდენიმე საათს გრძელდებოდა. დედა, როგორც წესი ქორწილში არ მიდიოდა, ის მხოლოდ მეორე დღეს სადილით ხელდამშვენებული მიდიოდა სიძის ოჯახში. ეზოდან გასვლის შემდეგ სოფლის ახალგაზრდობა ხშირად თოკით ან ჯოხით გზას უღობავდა მექორწილეებს და გზის გახსნის-თანავე საჩუქარს ღებულობდნენ ვაჟის მაყრისაგან.

აჭარაში ფართოდ იყო გავრცელებული სამახარობლო ბალიშის (პირბალიშა, მუჟდა ბალიში) გაგზავნა, რომელსაც მახარობელს გაატანებდნენ სიძის ოჯახთან მაყრის მიახლოების დროს. ეს ბალიში დედოფლის მიერ იყო მოქარგული. შუაში ჩატანებული ჰქონდა სარკე. იქვე ჩამალული სიძე გამოდიოდა გზაზე მახარობლის მოთხოვნით. მახარობელი „ანვალებდა“, ბოლოს ბალიშს გაუქნევდა. თუ ვაჟი ბალიშს ვერ დაიჭერდა დაცივნას დაიმსახურებდა. ეს ბალიში დაძველებამდე იყო ჩამოკიდული დედოფლის საწოლთან. სარკე რომელიც გარეგნობის ამრეკლავი საშუალება, ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით დაკავშირებულია სულთან.გარდა რიტუალურ-საკრალური ფუნქციისა, პირბალიშას პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა. პირველი სქესობრივი აქტი სწორედ პირბალისაზე უნდა ჩატარებინათ.

პატარძალმა სახლში შესვლამდე კიბეებთან, მარჯვენა ფეხით (ერთი დარტყმით) უნდა დაამტკრიოს ყავის ჭიქა ან თევზი. დედამთილი პირში შაქარს ჩაუდებს, შეიყვანს ოთახში, ბუხარში

ჩამოკიდებულს „მურიან“ ჯაჭვზე ხელს მოაკიდებინებენ ან ფეხილში თუ ცოში ჩააყოფინებენ და კედელზე, კ. ერის თავზე ჩამოასმევენებენ, პატარძალს ზოგჯერ ლურსმანსაც მიაჭედინებენ. ბარაქიანობის სურვილის გამოსახატავად ბელელში უყრიან პურის მარცვალს და ლოცავენ: „ღმერთმა ღარჭი მოგცესო“.

აჭარულ ქორწილში დიდ ყურადღებას იწვევს სადილის ტრადიცია. საგანგებოდ მორთული კალათები, რომელთა რაოდენობა 5-ზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო, შემოჰქონდათ შუა ქორწილში ბიჭებს მხარზე შემოდგმული. კალათებით ისინი საქორწინო მაგიდებს მოივლიან და შემდეგ ნეფე-დედოფლის მაგიდასთან დადებენ. სადილი შედგება ბაქლავის და შაქარლამისგან. რომელიც გათხოვილი გოგოსთვის ოჯახის წევრებს მიაქვთ. ხალხურ თქმულებას თუ დავუჯერებთ, სადილის მიტანის ტრადიცია აჭარაში გამუსლიმანების შემდეგ დამკვიდრდა.

საქორწინო რიტუალში განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს სიძე-დედოფლის კალათას. ეს კალათი სხვა კალათებისაგან განსხვავებულია. სიძე-პატარძლის კალათში დევს ორი მსხლის ან ვაშლის ფორმის შაქარლამა. ამ შაქარლამებიდან ერთში ბეჭედი ან ფული დევს.

ამრიგად ქორწილი და საქორწინო ტრადიციები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტიტუტია, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა. მართალია ტრადიციებმა გარკვეულწილად სახე იცვალეს, თუმცა ძირითადი არსი მაინც უცვლელი დარჩა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ავტორის საველე ექსპედიციის მასალები (შავშეთი, ადიგენი, 2016 წ. ივლისი).

Ia Tsetskhladze

Wedding and wedding traditions in historical and modern Georgia Summary

In article, based on author data, is discussed some issues about wedding and wedding relations.

ჩვენი ავტორები:

1. **თენგიზ სიმაშვილი** – იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, თელავი);
2. **თამაზ ფუტყარაძე** – აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება – საარქივო სამმართველო, განყოფილების უფროსი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
3. **ნატო ქიქავა** – აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება – საარქივო სამმართველო; მთავარი სპეციალისტი (საქართველო, ბათუმი);
4. **თინათინ ჯაბადარი** – საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, უფროსი სპეციალისტი (საქართველო, თბილისი);
5. **ინგა ელიავა** – ქუთაისის ცენტრალური არქივის ესფ დოკუმენტების დაცვის უზრუნველყოფის, აღრიცხვისა და სამეცნიერო-საცნობარო განყოფილება, უფროსი სპეციალისტი (საქართველო, ქუთაისი);
6. **ოთარ თურმანიძე** – ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, მეცნიერ-თანამშრომელი (საქართველო, ბათუმი);
7. **ეთერ ქავთარაძე** – კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, არქივთმცოდნეობის დეპარტამენტის უფროსი;
8. **ქრისტინე მეძველია** – ქუთაისის ცენტრალური არქივის ესფ დოკუმენტების დაცვის უზრუნველყოფის, აღრიცხვისა და სამეცნიერო-საცნობარო განყოფილება, უფროსი სპეციალისტი (საქართველო, ქუთაისი);
9. **ესმა მანია** – კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ხელნაწერ სიძველეთა დაცვის დეპარტამენტი, მეცნიერ-თანამშრომელი (საქართველო, თბილისი);

10. **ოთარ გოგოლიშვილი** – ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმი, დირექტორი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
11. **ალექსანდრე ჩხაიძე** – ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმი, მეცნიერ თანამშრომელი (საქართველო, ბათუმი);
12. **მერაბ მეგრელიშვილი** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
13. **მაია რურუა** – აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება – საარქივო სამმართველო, განყოფილების უფროსი (საქართველო, ბათუმი);
14. **ჯემალ კარალიძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
15. **მალხაზ ჩოხარაძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
16. **მარინა აროშიძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
17. **ნათია კალანდაძე** – ნ. ბერძენიშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, დირექტორი (საქართველო, ჩოხატაური);
18. **ქეთევან ფუტყარაძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დოქტორანტი (საქართველო, ბათუმი);
19. **ნანული ნოლაიდელი** – ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი (საქართველო, ბათუმი);
20. **ნარგიზ ბასილაძე** – აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება – საარქივო სამმართველო, დირექტორის მოადგილე (საქართველო, ბათუმი);
21. **თინა შიოშვილი** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
22. **ალლა სერდიუკი** – ბერდიანსკის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი (უკრაინა, ბერდიანსკი);
23. **შოთა მამულაძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);

24. **ციური ქათამაძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
25. **კახაბერ ქამადაძე** – გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალი, (საქართველო, ბათუმი);
26. **ვაჟა ფარტენაძე** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დოქტორანტი (საქართველო, ბათუმი);
27. **გურამ ჩხატარაშვილი** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დოქტორანტი, არქეოლოგიური მუზეუმი (საქართველო, ბათუმი);
28. **ირინე ვარშალომიძე** – ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, აკადემიური დოქტორი (საქართველო, ბათუმი);
29. **რეზო ტაკიძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დოქტორანტი (საქართველო, ბათუმი);
30. **ელგუჯა მაკარაძე** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
31. **თემურ ავალიანი** – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი (საქართველო, ბათუმი);
32. **ნინო ოქროსცვარიძე** – ილიას უნივერსიტეტი, ისტორიის დოქტორი (საქართველო, თბილისი);
33. **თამილა ლომთათიძე** – ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი (საქართველო, ბათუმი);
34. **მარინე შალიკავა** – აკადემიური დოქტორი (საქართველო, თბილისი);
35. **ია ცეცხლაძე** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სტუდენტი (საქართველო, ბათუმი).

OUR AUTHORS:

1. **Tengiz Simashvili** – Telavi Iakob Gogebashvili State university, PhD in history, professor (Georgia, Telavi);
2. **Tamaz Phutkaradze** – Sub-department of Ajara Autonomous Republic Government – Archives Administration, head of department; Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
3. **Nato Kikava** – Sub-department of Ajara Autonomous Republic Government – Archives Administration, main specialist (Georgia, Batumi);
4. **Tinatin Jabadari** – National Archives of Georgia, contemporary History Archives, main specialist (Georgia, Tbilisi);
5. **Inga Eliava** – National Archives preservation, registration and scientific – informational department of Central Archives of Kutaisi, senior specialist (Georgia, Kutaisi);
6. **Otar Turmanidze** – Niko Berdzenishvili scientific-research Institute, research fellow (Georgia, Batumi);
7. **Eter Kavtaradze** – Korneli Kekelidze National Center of Manuscripts, head of archival studies department (Georgia, Tbilisi);
8. **Kristine Medzvelia** – National Archives preservation, registration and scientific – informational department of Central Archives of Kutaisi, senior specialist (Georgia, Kutaisi);
9. **Esma Mania** – Korneli Kekelidze National Center of Manuscripts, department of manuscripts antiquities protection of National Center, research fellow (Georgia, Tbilisi);
10. **Otar Gogolishvili** – Khariton Akhvlediani Museum, director; Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
11. **Aleksander Chkhaidze** – Khariton Akhvlediani Museum, research fellow (Georgia, Batumi);
12. **Merab Megrelishvili** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);

13. **Maia Rurua** – Sub-department of Ajara Autonomous Republic Government – Archives Administration, head of department (Georgia, Batumi);
14. **Jemal Karalidze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
15. **Malkhaz Chokharadze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
16. **Marina Aroshidze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
17. **Natia Kalandadze** – Niko Berdzenishvili local Museum of Chokhatauri Municipality, director (Georgia, Chokhatauri);
18. **Ketevan Phutkaradze** – Shota Rustaveli State University, PhD student (Georgia, Batumi);
19. **Nanuli Noghaideli** – Niko Berdzenishvili scientific-research Institute, research fellow (Georgia, Batumi);
20. **Nargiz Basiladze** – Sub-department of Ajara Autonomous Republic Government – Archives Administration, deputy head (Georgia, Batumi);
21. **Tina Shioshvili** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
22. **Alla Serdiuk** – State pedagogical University of Berdyansk (Ukraine, Berdyansk);
23. **Shota Mamuladze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
24. **Tsiuri Katamadze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
25. **Kakhaber Kamadadze** – Gonio-Apsarus Archaeological Museum (Georgia, Batumi);
26. **Vazha Phartenadze** – Shota Rustaveli State University, PhD student (Georgia, Batumi);
27. **Guram Chkhatarashvili** – Shota Rustaveli State University, PhD student; Archaeological Museum (Georgia, Batumi);
28. **Irine Varshalomidze** – Niko Berdzenishvili scientific-research Institute, academic doctor (Georgia, Batumi);

- 29. Rezo Takidze** – Shota Rustaveli State University, PhD student (Georgia, Batumi);
- 30. Elguja Makaradze** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
- 31. Temur Avaliani** – Shota Rustaveli State University, professor (Georgia, Batumi);
- 32. Nino Okrostsvaridze** – Ilia University, PhD in history (Georgia, Tbilisi);
- 33. Tamila Lomtadze** – Niko Berdzenishvili scientific-research Institute, research fellow (Georgia, Batumi);
- 34. Marine Shalikava** – Academic doctor (Georgia, Tbilisi);
- 35. Ia Tsetskhladze** – Shota Rustaveli State University, student (Georgia, Batumi).

ს ა რ ჩ ე ვ ი:

1. **თენგიზ სიმაშვილი** – „ქართული ლეგიონის“ წევრები და ჯემალ-ფაშას მკვლელობა 3
2. **ნატო ქიქავა/თამაზ ფუტყარაძე** – საქართველო-უნგრეთის ისტორიულ და სამეცნიერო – კულტურული ურთიერთობები აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცული დოკუმენტების მიხედვით. 18
3. **თინათინ ჯაბადარი** – სტამბულის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (1921-1925 წწ.) 43
4. **ინგა ელიავა** – მასალები ახლადშემოერთებული ბათუმისა და ართვინის ოლქების საზღვრებთან დაკავშირებით..... 62
5. **ოთარ თურმანიძე** – საბჭოთა ხელისუფლების რელიგიური პოლიტიკა და სასულიერო წოდების რეპრესიები აჭარაში (1937-1940 წწ.) 70
6. **ეთერ ქავთარაძე** – დიმიტრი ბაქრაძის ეპისტოლური მემკვიდრეობა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო. .. 85
7. **ქრისტინე მეძველია** – აჭარის საგანამანათლებლო ცენტრები და პედაგოგები მე-19 და მე-20 სს. (ქუთაისის ცენტრალურ არქივში დაცული მასალების მიხედვით) 90
8. **ესმა მანია** – ვახტანგ ჯობაძე და ოშკის ტაძრის კვლევის ისტორია 107
9. **ოთარ გოგოლიშვილი** – ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ზოგიერთი ასპექტების შესახებ ბათუმის ოლქში..... 121
10. **ალექსანდრე ჩხაიძე** – ჯანმრთელობის მდგომარეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (XIX საუკუნის შუა ხანები) 132
11. **მერაბ მეგრელიშვილი** – რუსული მმართველობა აჭარაში XIX საუკუნის დასასრულს და XXI საუკუნის პირველ ოცწლედში 140
12. **მაია რურუა** – ერთი შენობის ორი ისტორია 157

13. **ჯემალ კარალიძე** – რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში 169
14. **მარინა აროშიძე** – კულტურის ენა და ენის კულტურა . 180
15. **ნათია კალანდაძე/ქეთი ფუტკარაძე** – ქართული სარენი თოჯინის გენეზისი, ტრადიციები და რიტუალი ზემო გურიაში 187
16. **ნანული ნოლაიდელი** – კაცი იყო მამულისა (ჯემალ ნოლაიდელის დაბადების 110 წლის გამო) 194
17. **ნარგიზ ბასილაძე** – მამია ვარშანიძის ცხოვრება და ღვაწლი (აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცული დოკუმენტების მიხედვით) 198
18. **თინა შიოშვილი** – პატარძლის დასამოძღვრი ლექს-სიმღერები კლარჯულ საქორწილო პოეზიაში..... 203
19. **ალლა სერდიუკი** – პარემიების შედარებითი ანალიზი ზოოკომპონენტთან 209
20. **შოთა მამულაძე/ციური ქათამაძე** – არტანის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი და არტანუჯთან დამაკავშირებელი ძველი გზები (ქურუმღუზი, ური, ველი, ქინძოტამალი) 218
21. **კახაბერ ქამადაძე** – მარმარილოსებური კერამიკა სამრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან..... 245
22. **ვაჟა ფარტენაძე** – საკულტო კერამიკის ერთი სახეობის გავრცელებისათვის აჭარისწყლის ხეობაში (კვაშტა) 251
23. **გურამ ჩხატარაშვილი** – სანურბლის მღვიმის ფინალური ზედა პალეოლითის კლიმატურ გეოგრაფიული გარემოს რეკონსტრუქცია პალეონოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევების ფონზე 256
24. **ირინე ვარშალომიძე/რეზო ტაკიძე** – კირმანეული თეთრი სოფელ აჭყვისთავიდან..... 266
25. **ელგუჯა მაკარაძე/თემურ ავალიანი** – არტანელთა ისტორიული მეხსიერების საკითხები ნაშრომი შემსრულებელთა საგრანტო პროექტის „არტანის ქართულ-კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების ფარგლებში) 269

26. მალხაზ ჩოხარაძე – მასალები ქართველი მუჰაჯირი შთამომავლების დასახლებებისათვის თურქეთის შავიზღვისპირეთში	278
27. ნინო ოქროსცვარიძე – ეთნიკური თვითაღქმის საკითხის გააზრებისათვის ჰაირიესა და ინეგოლის ქართველებში	294
28. თამილა ლომთათიძე – ხიდირეზელის დღესასწაული თურქეთის ქართველთა ყოფაში	324
29. მარინე შალიკავა – ეროვნული იდენტობის გადა- რჩენის საკითხი აჭარის აფხაზ მოსახლეობაში.	332
30. ია ცეცხლაძე – ქორწინება და საქორწილო ტრადი- ციები ისტორიულ და თანამედროვე საქართველოში (შავშეთისა და ადიგენის მასალების მიხედვით)	342

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge; universal505@ymail.com